

**ZRÍNYI MIKLÓS NEMZETVÉDELMI EGYETEM
KOSSUTH LAJOS HADTUDOMÁNYI KAR**

HÁDTÖRTÉNELEM TANSZÉK

DR. CSIKÁNY TAMÁS

**HADMŰVÉSZET AZ 1848 — 49-ES
MAGYAR SZABADSÁGHARCBAN**

Egyetemi tankönyv

BUDAPEST

2008

ZRÍNYI MIKLÓS NEMZETVÉDELMI EGYETEM
HADTUDOMÁNYI KAR
Hadtörténelem tanszék

DR. CSIKÁNY TAMÁS

**HADMŰVÉSZELET AZ 1848—49-ES
MAGYAR SZABADSÁGHARCBAN**

Egyetemi tankönyv

BUDAPEST

2008

Írta:

Dr. Csikány Tamás alezredes

Lektorálta:

Dr. Horváth Csaba alezredes

© 2008 Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás,
valamint a fordítás jogát, az egyes részeit illetően is.

ISBN

Kiadja: Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem

Felelős kiadó: Prof. Dr. Szabó Miklós, a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem rektora

Készült a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem nyomdájában, 100 példányban

Felelős vezető: Veverka László

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	5
Hadászati vezetés a tavaszi hadjárat gödöllői hadműveletben	7
A magyar honvédsereg hadászati vezetése	15
A hadművelet előzményei	15
A gödöllői hadművelet	19
Általános helyzet 1849. március végén	19
A hadművelet területe és az időjárás alakulása	19
Az osztrák fél	22
A magyar fél	26
A haditerv kialakulása	30
A gödöllői hadművelet vezetése	36
A hadjárat értékelése és következményei	49
Harcászati vezetés az 1849. július 2-i komáromi csatában	55
A gyalogság szervezete és harcászata	58
A lovasszázad és harcászata	64
A tüzérség harcászata	68
A fegyvernemek együttműködése	71
A komáromi csata előzményei és általános lefolyása	73
Komárom és a csata területe	76
A támadó fél, Haynau hadserege	77
A magyar hadsereg	81
Ütközet az Ácsi-erdőben	83
Erdők védelme és támadása	85
Az ütközet helyszíne	87
Az ütközet első fejezete: a cs. kir. I. hadtest támadása	88
Az ütközet második fejezete; a magyar ellentámadás	93
Az ütközet második fejezete osztrák szemmel	98
Az őszi ütközet	100
A településharc szabályai	101
Az ütközet magyar szemmel	103
Az ütközet osztrák szemmel	108
A Herkály-pusztai lovassági ütközet	113
Ki győzött?	123
A várharcok vezetése, Temesvár ostroma és védelme	127
A várharcok jellemzői a XIX. században	127
A várostrom	128
A várvédelem	129
Temesvár helyzete és állapota 1849. április 25-e előtt	130
Bem Temesvárnál	135
A freidorfi ütközet	137
Temesvár körülfűzése, ostromának előkészítése	139
Az ostrom második időszaka	145
Az ostrom munkálatok értékelése	156

A háromszéki kisháború 1848 decemberében	160
A kisháború jellemzői	160
Háromszék katona-földrajzi leírása	162
Az önvédelmi harc előzményei	165
A háromszéki védelem feltételeinek megteremtése	166
Háromszék hadereje	167
A császári haderő	169
A kisháború eseményei	170
Az önvédelmi harc vezetésének értékelése	182
Hadkiegészítés a szabadságharcban.....	185
A Károlyi-huszárezred felállítása.....	191
A személyi állomány biztosítása.....	192
Az ezred felszerelése.....	195
A huszárezred osztályai a harctéren.....	196
Felhasznált irodalom.....	197

BEVEZETÉS

„A szó szoros értelmében vett hadművészet tehát az a művészet lesz, mely a rendelkezésre álló eszközöket a harcra felhasználja, s amely ténykedést a legáltalában hadvezetésnek nevezhetjük.” A fenti, Clausewitz meghatározás szűkebb értelemben tehát a hadvezetést tekinti hadművészetnek, de ide sorolja még mit „a besorozást, felfegyverzést, felszerelést és begyakorlást.” is. Ezt elfogadva tűztük ki célul, hogy az 1848—1849-es magyar szabadságharcot a katonai vezetés és a hadkiegészítés, vagyis eszerint a hadművészeti szempontok előtérbe helyezésével vizsgáljuk. A katonai vezetés hadászati és harcászati szintjének, emellett a várharcok vezetésének, illetve az akkor még sajátos, ma már nagyon is általánossá vált ún. kisháború vezetési rendszerének a XIX. században általánosan elfogadott elméletének gyakorlati megvalósulását kívánjuk vizsgálni a szabadságharc egyes eseményei, eseménysorainak bemutatásán keresztül. A szabadságharc hadkiegészítését az 1848-ban hozott törvények és rendeletek, valamint egy huszárezred felállításán keresztül kívánjuk ismertetni.

A XIX. századi társadalmi folyamatok nem hagyták változatlanul a katonai gondolkodást, újra fogalmazták a társadalom és a háború viszonyát. Az abszolutizmus korának kabinet háborúit még igyekeztek, a társadalom lehetőség szerinti kizárásával, jól vagy kevésbé jól megfizetett, toborzott katonákból, vagy katonai szolgáltra kényszerített emberekből álló hadsereggel megvívni. Az emberi és polgári jogok forradalmi vagy fokozatos térnyerése, biztosítása azonban azt jelentette, hogy ezután, pontosabban ismét, a társadalom ügyévé váltak a háborúk. Megvalósulni látszódtott Jacques Guibert felfegyverzett népről írt jóslata „egy nép, amely a fegyvelmezett nemzeti katonaság erőit a felemelkedés szilárd céljával egyesíti.” A nagy francia forradalmat követő, majd a napóleoni háborúk kijelölték az utat a hadművészet fejlődése számára. Az általános hadkötelezettség 1793-as franciaországi ideiglenes meghirdetése, majd Poroszországban, 1813-ban ugyanennek törvényi bevezetése megmutatta a haderőállítás jövőjét. A következő két évszázad háborúiba már igyekeztek bevonni az országok teljes társadalmát, gazdaságát és minden erőforrását. Ennek megvalósítását természetesen a politika irányította és irányítja. Ezért kellett tehát egyértelműen leszögezni a politika nyilvánvaló felsőbbbbségét. Bár az aligha merült fel bárkiben is, hogy a politikai vezetők a hadműveletekbe is beleszólhatnak. A honvéd törzstiszti tanfolyam hallgatói még a nyolcvanas években is csak azt hallhatták és olvashatták, hogy a politika „... a háború vezetésébe való avatkozása csak káros lehet.”

A katonai gondolkodók nagyobb köre azonban a politikát mellőzve, bár elsőbbségét és felsőbbbbségét elismerve, a hadművészet fogalmának és körének meghatározásánál elsősorban a katonai szempontokat helyezte előtérbe. Gerhardt Scharnhorst tábornagy egy praktikus művészetnek tartotta, amelyben a ravaszságot és az erőt kell alkalmazni, alapos tudás és kellő tapasztalat birtokában. Károly főherceg számára a hadművészetet a hadászat és harcászat jelentette. Antoine Henri Jomini a tisztán katonai területek mellé besorolta a katonapolitikát is, amely egyrészt diplomácia, másrészt a háború olyan filozofikus megközelítése, mely szoros összefüggésben áll a hadászattal. A szorosabb értelemben vett hadművészethez a hadászatot, a magasabb harcászatot, a logisztikát, a hadmérnökség művészetét és a kis harcászatot sorolta. Jomini a hadászatot a tömegek mozgatását értette, a magasabb harcászatot a csaták, ütközetek vezetését, a logisztikát a hadseregmozgatás művészetének gyakorlati alkalmazását, a hadmérnökségi művészetet a várostrom és védelem műveleteit, a kis harcászatot pedig a harcászati kötelek vezetését és működését.

A katonai gondolkodók a hadművészet érvényesnek ítélt szabályait, elsősorban a napóleoni háborúk eseményeit vizsgálva határozták meg. Az 1796-tól lezajlott háborúk szinte mind-

egyikéről könyvtárnyi irodalom látott napvilágot, melyek szerzői egymással versengve igyekeztek megfejteni a „kis káplár” titkát. Mindannyiuk számára világos volt, hogy Napóleon, a nagy francia forradalmat követően felállított hadsereget, merőben másként irányította, mint hadvezér elődei a korábbi évszázadokban. Azon hadászati és harcászati újításokat, melyek a forradalmi háborúkban részben tudatosan, részben kényszerből már kialakultak, Napóleon fejlesztette olyan szintre, mellyel hihetetlen eredményeket ért el, példát mutatva az eddig se-kélyes, ötletlen hadművészeti gyakorlat megváltoztatására. A francia hadvezér és császár szerepe is erősítette azon nézetet, amely hadászati és harcászati szinten is meghatározó fontosságot tulajdonított a hadvezérnek. A XIX. század során lezajlott háborúk alig módosítottak azokon az elveken és elméleteken, melyek a század elején kialakultak. A háborúk pedig egyre több újdonságot mutattak fel, a fegyverzet-technikai újításoktól kezdve a korábban elképzelhetetlenül nagy katonatömegek mozgatásáig. A napóleoni háborúk és ezek példáiból táplálkozó hadtudományi munkák alig vesztek érvényességükből. Clausewitz, Jomini, Károly főherceg munkássága teljesen meghatározta a század katonai szemléletét. Ők adták meg azt a keretet, melyen belül az egyes háborúk tapasztalatait igyekeztek feldolgozni.

HADÁSZATI VEZETÉS A TAVASZI HADJÁRAT GÖDÖLLŐI HADMŰVELETÉBEN

A nagy francia forradalmat megelőző kor hadászati teljes egészében az ellátás biztosíthatósága határozta meg. A háborút folytató haderők minden szükségletüket magukkal vitték, a hátszáz-
gal szoros kapcsolatot tartottak fenn, ahonnan minden szükséges kiegészítést megkaphattak. A hadműveletek a felállított raktáraktól függtek, melyektől néhány napnál jobban nem távolodhat-
tak el. A szembenálló felek nem a csata lehetőségét keresték, hanem egymás utánpótlását igye-
keztek akadályozni. Manőverek és vár-ostromok jellemezték a XVIII. század háborúit, a felek
óvták csapataikat, a sikert a hadműveletek mellett a politikai tárgyalásoktól várták. Ezekben az
ún. kabinet háborúkban a hadászat sablonossá, kiszámíthatóvá vált, amitől csak néhány kiváló
hadvezér működése tért el.

Ezt a metodikus szemléletet, a forradalmat követő háborúkban teljes egészében félre tették
és elővették azt a már régebben is használt hadművészeti alapelvet, hogy az erők egyesítésé-
vel az ellenség fő erejét kell megtámadni, a győzelmet minden eszközzel ki kell vívni és a
lehető legteljesebb mértékben kiaknázni. E gyakorlatot továbbfejlesztő Napóleon, nem csupán
győzelemre törekedett, hanem mindig az ellenség megsemmisítésére. Henry Jomini erről így
írt: „Felmérni biztos szempillantással a hadszíntér egyes részei által felkínált lehetőséget és a
főerőknek arra a részre való koncentrikus irányítása, ahol nyilvánvalón a legkedvezőbb ered-
mény ígérkezik. Tájékozódni az ellenséges erők körülbelüli elhelyezéséről, majd a villám
gyorsaságával rátörni akár középre, ha meg van osztva, akár szárnyaira, ami legközvetleneb-
bül vezet hátsó összeköttetési vonalai ellen. Majd átkarolni, elvágni, gyengíteni és egymástól
eltérő irányokban kényszerítve a végsőkig üldözni, végül csak akkor hagyni abba az ütköze-
tet, amikor az ellenség megsemmisült, vagy szétszóródott, — íme itt van mindaz, ami Napó-
leon első hadjárataiban jelzi a legjobb rendszerek egyikét, vagy legalábbis annak alapjait, amit
ő előnyben részesített.” E háborús cél elérésére Napóleon az ország erőforrásait teljes egészé-
ben fel- és kihasználta. A hadművészet lényegét abban látta, hogy a gyengébb hadsereggel
rendelkező vezér egy ponton ott, ahol támadni akar, vagy ahol őt támadják, több erővel ren-
delkezék, mint az ellenfele. A döntés eléréséhez, a csapatok kellő időben történő egyesítésé-
hez, a nagyon fontos súlyképzéshez viszont gyors menetekre, nagy menetteljesítményekre
volt szükség. A XIX. század katonai gondolkodói e gyakorlat, vagyis a napóleoni háborúk
tapasztalatait vizsgálva igyekeztek meghatározni a hadművészet, ezen belül a hadászat alapelveit.

A hadászat fogalmának, kategóriáinak meghatározásánál elsődlegesen Károly főherceg
munkásságát vettük alapul, szükség esetén összevetve néhány jelentősebb kortársának néze-
teivel. A császári-királyi (cs. kir.) hadsereg tábornokai és tisztjei a kiváló hadvezér és teoreti-
kus munkái alapján készült szabályzatokat ismerték, így megpróbálkozhatunk annak vizsgá-
latával, hogy az elvont fogalmak a gyakorlatban hogyan váltak, válhattak konkrét tervekké,
műveletekké.

Károly főherceg az 1796-os háború német hadszínterén lezajlott események tanulságait le-
vonva határozta meg a hadászat elveit. Művének már az első oldalain felhívja a figyelmet
arra, hogy az alkalmazott hadászat sikere döntően a hadvezéren múlik. A főherceg, akinek
először sikerült komoly nagy csatában Napóleont meghátrálásra kényszerítenie, a sikeres fő-
vezér tulajdonságaival kapcsolatban olyan jelzőket használ, hogy „eszélyes, harctapasztalt, s
határozataiban eltökélt”. Ezek mellett és mintegy magyarázatként arra is felhívja a figyelmet,
hogy a hadműveletek végrehajtása során a hadvezérnek rendszerint késedelem nélkül kell
meghozni a szükséges elhatározást, de megalapozottan, a körülmények, feltételek ismertetében,
a megvalósítás optimális „segédeszköz-zének” kiválasztásával és megfelelő előrelátással.

Clausewitz, porosz teoretikus fogalmazása szerint a háború, mint eszköz "az erőszak ténye, mellyel az ellenséget a saját akaratunk teljesítésére kényszeríteni igyekszünk." Olyan erőszak melyben nincsen határ, viszont van szenvedély, gyűlölet és a háború sikeres megvívását szolgálja az emberi műveltség, a tudomány is. Mindezek együtt azonban állandó bizonytalanságot és véletlenszerűséget eredményeznek, melyek minden elméleti megközelítést, számvetést semmisé tehetnek, ezáltal a szerencse, vagy balszerencse válhat meghatározó jelentőségűvé. Clausewitz úgy gondolta, hogy a hadvezér „génusza” az az elem, mely a véletleneket háttérbe szoríthatja. A hadászat elemeinek meghatározásánál különösen nagy hangsúlyt fektetett az erkölcsi tényezőkre, melyek közé, mint legfontosabbak, a következőket sorolta: „a hadvezér tehetsége, a hadsereg harci erényei és a hadsereg nép- vagy nemzeti szelleme.”

Károly főherceg és Clausewitz gondolatait összegezve és magyarázva Kiss Károly a következő találó megfogalmazást vetette papírra: „aki a háborúban nem úgy cselekszik mint szükségkép köteles és kénytelen, hanem mint ő az ész törvénye szerint önmaga akar és jónak tartja, az stratégiailag szabad... A harczmunkásságra legnyomósabb befolyással hat a stratégiai szabadság”. A hadászatban tehát a hadvezér döntési szabadságának biztosítása a legfontosabb tényező. Ha ezt a körülmények vagy az ellenség korlátozza, akkor a hadászati kezdeményezés megragadásának lehetősége csökken, vagy elveszik. E nélkül pedig siker elérése minimálisra csökken.

A hadvezérrel szemben elvárt tulajdonságok megfogalmazására többen is kísérletet tettek. Napóleon a fentiek mellett kiemelte még, hogy fontos „az egyensúly a szelleme és a karaktere vagy bátorsága között.” A személyes bátorság mellett a rendkívül fontos a döntés bátorsága, ami számára a következmények vállalásának bátorságát jelentette. A hadvezéri felelősség kérdését Clausewitz emelte a hadművészet fontos elemei közé. A porosz teoretikus a főherceg rövid, frappáns meghatározását és a fenti napóleoni félmondatot, szokása szerint, hosszan fejtegette. Szerinte a „háború a véletlen országa”, ahol nagy a bizonytalanság, a tervek, az elképzeléseket a beérkező hírek szinte pillanatról pillanatra változtathatják. Ilyen körülmények között kell a hadvezérnek, megfelelő „szemmértékkel” döntenie és a döntése mellett határozottan kitartania. A gyors és helyes döntés alapja a tér és az idő helyes meghatározása. Vagyis mennyi idő szükséges a hadművelet végrehajtására és ehhez mekkora és milyen földrajzi tér áll rendelkezésre? E térben, hol van az a döntő pont, ahol a megfelelő időben, a legnagyobb erővel kell megjelenni? Károly főherceg szerint csupán „egyetlen pont lehet a döntő, mert csak egy ponton egyesíthető a túlerő.” Ha a hadvezér eldöntötte hol ez a pont, és mikor kell főrejevel ott lennie, a további döntéseit ehhez igazítva, megkezdődhetett a hadjárat. Ennek irányítását határozottan és nagy lélekjelenléttel kell végeznie. Ez elsősorban arra vonatkozott, hogy az állandóan változó körülmények között merészen, ugyanakkor racionálisan kell vezetnie. Vagyis a „határozottságnak itt az a szerep jutna, hogy elégséges indító okok hiányában a kételyek kínjait, a habozások veszélyeit ellensúlyozza”. A lélekjelenlét fogalmát Clausewitz nagyon szépen és találóan, mint „az értelem által nyújtott segély közelségét és gyorsaságát” határozta meg.

Napóleon fontosnak ítélte azt is, hogy a hadvezér ismerje katonáit, tudja őket lelkesíteni, rendelkezzen „ékekesszólással, nem, mint az ügyvédek, hanem a hadsereg élén, ahogy illik”. Egyébiránt a nagy francia hadvezér szerint a katonai vezető számára a legjobb iskola a hadtörténelem tanulmányozása: „Olvassátok és tanulmányozzátok Turenne, Condé, Nagy Frigyes hadjáratait, ha vezéreké akartok válni. Ha tanulni akarjátok miképp lehet győzni, tanulmányozzátok a 100 nagy csatát, mely Nagy Sándor óta vívatott” Máshol a következőket írta: „A magasabb vezetés művészetét csak a hadtörténelem tanulmányozásából és gyakorlatból lehet megszerezni. Nincsenek bizonyos változhatatlan szabályok, seregben minden tiszt mindig tudni fogja, hogy a körülmények szerint hogyan kell cselekednie. A háborúban elsősorban józan természetes észjárás kell. A tábornokok akkor hibáznak a legtöbbet, amikor nagyon okosak akarnak lenni. A hadművészet nagy és egyszerű, mint minden fenséges. A legegyszerűbb mozdulatok a legjobbak.”

Wilhelm Rüstow svájci teoretikus és hadtörténész szerint a hadászat a hadvezér művészete, mely szerinte – ismét csak Napóleonra hivatkozva – a csatavezetés művészetéből, a nagy me-
netek művészetéből és a pihentetés művészetéből áll.

A hadvezér számára legfontosabb segítség és támasz a tábornoki főnök és az általa irányított törzs volt. Újra Rüstow-t idézve: „Lényege és működése a tábornok, hogy a hadsereg minősége és formája összehangolt legyen. A tábornok átfog minden dolgot, hogy segítse és helyettesítse a fővezért. A tábornok tisztjei a hadvezér közegei, nekik kell őt látniuk, hallaniuk, érteniük és ímiük, egyáltalán mire gondol. Egy jól szervezett tábornok csak a hadvezér személyével képez egészet, melyet a hadsereg szellemének nevezhetünk. Az egyesített szellemi erő tudja az egyes ember tökéletlen és korlátolt képességeit megszüntetni.” A tábornokok a napóleoni háborúk alatt jöttek létre olyan feladatrendszerrel, mely a század második felében létrejövő vezérkarok megjelenéséig meg is maradt. A korábbi szállásmesteri karokénál már jóval nagyobb jelentőséggel rendelkező törzsek gyűjtötték a beérkező híreket, információkat, döntés-előkészítő munkát végeztek, vagyis tervet, vagy terveket dolgoztak ki, melyet a hadvezér által elnökölt haditanács vitatott meg. A döntés felelőssége azonban mindig a hadvezéré volt.

A kor felfogása szerint tehát a hadvezér személye meghatározó jelentőségű volt, ebben mindenki egyetértett. Ő szabta meg a stratégiát, aminek fogalma viszont már egyáltalán nem volt ilyen egyértelmű. Károly főherceg szerint a stratégia egyben a hadtudomány, mely „tervezi, fogalmazza és meghatározza a hadivállalatok menetét”. Szerinte a harcászat nem más, mint a tervek végrehajtása. A hadászat tudomány, a harcászat pedig tudás. A hadászat fogalmát Clausewitz sem határozta meg túl bonyolultan, sőt tovább egyszerűsítette azzal, hogy szerinte csupán az ütközetek sorozatának tervezése a végső cél elérése érdekében. Károly főherceg közelebb állt Napóleon felfogásához, aki szerint hadászat azt jelenti, hogy naponta tíz órát menetelni, „odacsapni”, majd pihenni. Valentini tábornok szerint „harc nélkül, vagy az ellenség lőtávolán kívül állni (táborozni) és mozogni, az a hadászat”. Ez azonban olyan leegyszerűsítés, melynél Károly főherceg kidolgozott rendszere, jóval kézzelfoghatóbb és irány-
mutatóbb.

A főherceg szerint a hadászat vonatkozásában vannak olyan elemek, feltételek is, melyek nem a hadvezér „látókörébe” esnek. Ilyen a hadszíntér fizikai sajátossága, vagyis hadszíntér előkészítettsége, a kialakult erőviszony és a háború tervezésének kezdeti időpontja. Szerinte ezeket a politika határozza meg, illetve az államnak kell biztosítania. Károly még nem jutott el odáig, legalább is nem tárgyalta olyan mélyen a politika befolyását a háborúra, mint Clausewitz. A porosz tudós a háborút, mint a politika eszközét határozta meg és elemezte, a hadvezérnek pedig szerinte, ha nem éppen az államfő volt, akkor az államot vezető kabinet tagjának kellett lennie. Szerinte „a politika maga vezeti fővonalakban a háborút” és a saját törvényei szerint gondolkodik. E tételt azonban a katonák a XIX. században még nem szívesen fogadták el. Előszóval határolták el a politikát a hadásztól, tagadva az átfedések, beleszólások lehetőségét. E szemléletet tükrözte Helmut Moltke definíciója is, aki szerint a hadászat „azoknak az eszközöknek a gyakorlati alkalmazása, amelyeket a hadvezérnek az adott célkitűzés megvalósításához rendelkezésre bocsátottak.”

Mivel azonban nem célunk a politika és a háború viszonyának fejtegetése ezért visszatérve Károly főherceg hadászati munkájához, fontos a hadászzal kapcsolatos fogalmak, feladatok tisztázása.

Először is szükséges a hadszíntér meghatározása. Jomini nézete szerint függetlenül a ter-
repviszonyoktól a hadszíntérnek, melyen egy vagy több hadsereg tevékenykedik, mind két fél szempontjából, a következő elemeket kell magába foglalnia:

- az állandó hadműveleti alapot;
- a háború céljául szolgáló fő objektumot;
- a hadászati és hadműveleti arcvonalakat és védelmi vonalakat;
- hadműveleti sávokat és vonalakat;
- ideiglenes hadászati vonalakat és összeköttetési vonalakat;

- természetes és mesterséges akadályokat, amelyeket le kell győzni, illetve az ellenség útjába kell állítani;
- hadászati szempontból fontos földrajzi pontokat, amelyeket támadásnál el kell foglalni, védelemnél pedig fedezni kell;
- hadműveleti alap és a hadműveleti cél közötti alkalmi alapot;
- sikertelenség esetén védelemre alkalmas helyeket;

Károly főherceg szerint a hadászat feladatai közül az első a hadszíntér azon pontjának vagy pontjainak kijelölése, ahol a döntés bekövetkezhet. Vagy, amit a kitűzött cél teljesítése érdekében feltétlenül el kell foglalni, vagy egy döntő csata megvívásául kijelölt terület. Ez azért fontos, mivel — amint erre már utaltunk — a kor felfogása szerint a hadászat egyik legfontosabb elve, hogy a döntő ponton a döntő időben a lehető legtöbb erő összpontosuljon. A hadászati célok teljesítése szempontjából a hadműveletek egyik fő céljával rendszerint az ellenség fővárosának birtokbavételét jelölték meg.

Károly elvei szerint ugyancsak meg kell határozni azon pontokat, melyekből kiindulva hadműveleteket végre kellett hajtani. Ezek a pontok adják a hadászati alapot, vagy védelem esetén a védelmi vonalat. A pontok meghatározása után a hadászati vonal vagy sáv kijelölése következett, vagyis annak az iránynak a meghatározása, melyen a hadászati alaptól a döntő ponthoz, vagy pontokhoz el kívántak jutni. Ezekon túlmenően egyéb elfoglalandó pontok és különböző kisegítő irányok meghatározása is szükséges volt. Ezen alapadatok meghatározása után következett a hadászati terv megalkotása, melynek végrehajtását a főherceg már a harcászati körébe tartozónak vélte.

A pontokkal és vonalakkal kapcsolatban meghatározott alapkövetelményeknek kellett érvényesülniük. Károly a legfontosabb alapelvnek a biztonságot tekintette. Ennek megfelelően a hátszág biztosítása kiemelt feladat volt. Ugyancsak szükségesnek ítélte a megfelelő raktári készletek meglétét és védelmét. Ezeket a raktárakat sokszor várakban, városokban helyezték el és egyúttal hadászati alappontot is jelentettek. Ezen pontok rendszere adta a hadászati alapot. Ezt az ellenség nem fenyegethette, lehetőleg védett területen, már béke idején létre kellett hozni.

A hadászati alap biztosította a hadsereg ellátását, utánpótlását, kiegészítését. Károly főherceg szerint ugyanis „semmi vállalat raktárak nélkül”. Szerinte a helyi, rekviráló beszerzés bizonytalan, erőszakos, a lakosságot ellenségessé tévő megoldás. A hadsereg egészét raktárakból utánszállítással kell ellátni, legfeljebb a kikülönített csapatoknál alkalmazható a helyi beszerzés.

A hadászati alap az ellenség hasonló alapjához képest lehetett párhuzamos, rézsütös, átkaroló vagy merőleges, lényeg azonban az volt, hogy kedvező feltételeket teremtsen a sikeres hadműveletekhez. Kedvezőnek ítélték, ha a saját hadászati alap hosszabb volt az ellenségénél.

Egy pontot tehát akkor tekintettek hadászati jelentőségűnek, ha birtoklása hadászati előnyt jelentett, ha biztonságosan meg lehetett közelíteni, fenyegette az ellenséget és szükség esetén biztonsággal el lehetett hagyni. A hadászati ponttal kapcsolatban meghatároztak katonaföldrajzi kritériumokat is. Sík vidéken ritkán volt erre alkalmas hely, ha igen, akkor azt jelentősen meg kellett erősíteni. Annál kedvezőbb volt az átszegdelt terület, a folyóátkelőknél, fontos utak találkozásánál. Támadó hadjárat előkészítésénél azon pontokkal számoltak, melyekről jól megközelíthető volt a döntő pont, vagyis a hadászati cél. Ebben az esetben kijelölhettek és berendezhettek közbeeső hadászati pontokat. Ezek adták a közbeeső hadászati alapot, melyet a fő alaptól Napóleon szerint hat, Jomini szerint három napra kellett berendezni. Védelemnél a hadászati pontok előtt fedező pontok zárták el a megközelítést, illetve akadályozták a támadót. Mindenesetre Károly főherceg summásan megállapította, hogy a hadsereg huzamosabb ideig csak hadászati ponton vesztegelhet.

Jomini kategorizálása szerint a hadászati pontok egyik csoportjába azon pontok tartoznak, melyek csupán földrajzi helyzetük miatt értékesek. Egy másik csoportba azok tartoznak, me-

lyek az ellenséges csoportosításokhoz képest jelentősek, így a hadműveletek szempontjából fontosak, ezek a hadászati manőver pontok. A svájci teoretikus szerint a legfigyelemremélőbbek a döntő fontosságú hadászati pontok.

A jól biztosított hadászati pontoktól, vagyis a hadászati alaptól a hadsereg hadászati vonalon, vagy vonalakon juthatott el a céljához. E vonalak meghatározása volt a hadvezér következő alapvető feladata. „A stratégiai pontok és vonalak elválaszthatatlanok, egymás nélkül nem léteznek.” Károly főherceg óvatos, megfontolt szemlélete a hadászati vonalak esetében is érvényesült. Azt a szilárd nézetet vallotta, hogy csupán egy hadászati vonal kijelölése szükséges, amelyen a csapatok olyan közel menetelnek egymáshoz, hogy a kölcsönös támogatás lehetősége mindig biztosított legyen. A felvonulási útnak még ebben az esetben is kellően fedezettnek kellett lennie és a lehető leggyorsabb haladást biztosítónak. Szerinte a vízi út adta előnyöket lehetőleg ki kell használni. Jomini ebben ellentmond Károlynak, szerinte a vízi út legfeljebb az ellátást könnyíti meg, szerinte egy megfelelő hadműveleti vonal két-három felvonulási és legalább egy visszavonulási úttal rendelkezik.

A hadászati vagy „működési” vonallal kapcsolatban a kor szabályzatainak összeállítói továbbá olyan kritériumokat is megfogalmaztak, melyek egyrészt biztonságot, másrészt előnyöket jelenthettek. Legkedvezőbb esetben értelemszerűen a legrövidebb utat kellett választani a cél eléréséhez. A kiválasztás fontos szempontja volt annak vizsgálata, hogy vannak-e olyan párhuzamos utak, melyeken akár hadosztály-, akár hadtestkötelékek menetelhetnek olyan távolságra egymástól, hogy szükség esetén az egyesülés belátható időn belül megtörténhessen. Az útvonalnak gyors haladást kellett biztosítania, ezért igyekeztek kikerülni a jelentős terepakadályokat és a várakat. Ugyancsak vizsgálat alá vették a településsűrűséget, a hadsereg ellátása szempontjából a terület gazdasági lehetőségeit és a lakosság viszonyulását az áthaladó csapatokhoz, az államhatár közelségét. Meg kellett határozni a hadászati vonal azon területeit is, melyek szükség esetén hadászati pontokká válhattak. A hadászati vonal kijelölésekor legkedvezőbbnek azt tartották, ha az merőleges volt a hadászati alapra.

A hadjáratok menete során — szükség esetén — megváltoztathatták az előre kijelölt irányokat, a hadsereg kerülőútra kényszerülhetett, vagy a nagyobb előny reményében új utat választhatott. Ennek lehetőségét az úthálózat tanulmányozása, az egyes összekötő- és haránt utak kijelölése révén már előre megteremtethették.

A hadjárat egy vagy több hadművelet lehetett. A hadművelet „...a haderő egészének, vagy egyes csoportosításának hosszabb ideig tartó, egységes tevékenysége. A hadműveletek tervszerűségét az erő, tér, idő és anyagszámvetések figyelembevételével biztosítja.”

A hadműveletek megindításához a csapatok a hadászati pontokon gyülekeztek. Ezzel kialakult a hadászati arcvonal. A csapatok megindulása után az arcvonal szélessége fokozatosan csökkent. Amikor már fennállt az ellenséggel való összeütközés veszélye az egyes oszlopoknak összeköttetésben kellett lenniük és a szárnyakat is biztosítani kellett oldalirányú támadásokkal, megkerüléssel szemben. Azt a folyamatot, amikor a csapatok elérik a készenléletet a hadművelet — a hadjárat vagy hadászati támadás, illetve védelem — megindításához vagy megkezdéséhez, hadászati felfejlődésnek nevezték, ezzel jött létre a hadműveleti arcvonal. Ennek megtervezése döntő fontosságú volt. Ekkor kellett nagyon pontosan meghatározni a megfelelő időpontokat a rendelkezésre álló tér és erő figyelembevételével. A hadvezéri „szemmérték” ekkor is nagy szerepet játszott. A csapatok gyülekezési helyének kijelölése, az oszlopok megindulási időpontjának meghatározása, az elszigetelten, egymástól távol haladó csapatok közötti kapcsolattartás rendjének, majd együttműködésének meghatározása komoly tervező munkát igényelt.

A háború bizonytalan viszonyai között szükség lehetett a már felvett arcvonal irányának megváltoztatására. Ennek előkészítése szintén a kiemelt feladatok közé tartozott, hiszen ilyen manőverek végrehajtása során a csapatok sebezhetősége rendkívül megnőtt. Ennek megfelelően a tervezés során kijelöltek olyan sarokpontokat, melyek biztonságot adhattak ilyen for-

dulatokhoz. E hadászati, vagy hadműveleti sarokpontok biztosítására nagy hangsúlyt kellett fektetni, azokat lehetőleg a terep adta lehetőségek kihasználásával, illetve jelentősebb erőd védelmével számolva jelölték ki.

A hadászati alap szükség esetén egybe eshetett a hadászati védelem vonalával. Ebben az esetben más kritériumoknak is meg kellett felelnie. A védelmi vonalnak rendelkeznie kellett természetes védelemmel és lehetőleg ki kellett zárnia a megkerülés veszélyét. A védelem pontjait kedvező esetben fedezte valamilyen nehezen járható terepakadály, a megkerüléssel szemben pedig, vagy szintén terepakadályok, vagy kikülönített csapatok nyújthattak biztonságot. Ugyanakkor megfelelő útvonalakra volt szükség a csapatok átcsoportosításához és a különböző manőverekhez egyaránt.

A fenti alapelemek ismertetésénél készült el a hadműveleti terv, melyet a hadvezér elhatározása, döntése alapján a táborkar dolgozott ki. A tervezés kiinduló adata az erőviszony volt, amelyet hadászati adottságok, nem változtatható értékű tényezők határoztak meg. Ugyancsak figyelembe kellett venni, hogy milyen tényezők erősíthetők, vagy gyengíthetők a feleket, végül eredményben a szemben álló felek minőségbeli különbségét, elsősorban harci morálját, azután felkészültségét, ellátottságát, fegyverzetét és még sok más. Fontos volt azon hírek értékelése is, melyek az ellenség előkészületeiről beérkeztek. Ez megkönnyítette azon kérdés megválaszolását, hogy mire készül az ellenség. A kor hadvezérei — sokszor személyesen is — ismerték egymást, ami szintén nagy segítséget nyújtott a fenti kérdéssel kapcsolatban. A főherceg szerint a hadműveleti terv elkészítésekor azt a legfontosabb elvet kell szem előtt tartani, hogy a háború fő célja egy előnyös béke minél hamarabbi megkötése, vagyis "hogy döntő csapásokkal az ellenséget mielőbb békére kényszerítsük."

A tervek elkészítésénél alapvetően lehetőséget kellett érvényesíteni, hogy az ellenséget a hadászati alapról kiindulva a hadászati vonalon, a legrövidebb úton, a legnagyobb erővel, határozottan a lehető legrövidebb időn belül meg kell semmisíteni, illetve ellenállását megtörni. A terv rendszerint tartalmazta a hadjárat célját, a hadjárat megindulásának idejét és helyét, az elővonás irányát vagy irányait, a párhuzamosan menetelő csapatok közötti összeköttetés rendjét, az ellenség várható erejét és szándékát és végül a döntő csatával kapcsolatos elképzelést. A hadászati terv elkészítése előírás volt, de a gyakorlatban mégis másként gondolkodtak róla. Napóleonnak sokszor egyáltalán nem volt terve, Moltkének pedig legendásan rövidke. Éppen a körülmények, a viszonyok kiszámíthatatlansága eredményezte azt, hogy éppen a legjobb hadvezérek, feleslegesnek tartották a részletes tervezést. Az első ütközet ugyanis megváltoztatott mindent, illetve tisztázta a helyzetet. A részletes hadműveleti tervezést azért is feleslegesnek tartották, mert a kevésbé tehetséges hadvezérek sokszor mereven ragaszkodtak azok végrehajtásához. A tervekhez való ragaszkodás pedig a hadászati vezetést kiszámíthatóvá, sablonossá tette, ami ellentmondott a kor felfogásának. A hadászati tervekkel kapcsolatban egyébként Károly főherceg álláspontja is az volt, hogy ezek megvalósulása sokkal kétségesebb, mint a harcászati terveké. Sok esetben szerencse a véletlenek kedvezése szükséges a megvalósuláshoz. Ludwig Welden táborszernagy egyik helyzetértékelésében a következőket írta: „Lehetetlen a részletintézkedéseket elkészíteni, ezeket egyedül a körülmények határozzák meg. Egy általános intézkedés azonban az „utolsó” tizedes számára is azt jelenti; állandóan támadni és soha sem hagyni, hogy zavarba hozzanak.”

A hadászati cél elérésének alapvető módja a hadászati áttörés volt, mellyel az ellenséges csoportosítások egyesülését kívánták lehetetlenné tenni. Ehhez gyors döntésre és menetekre volt szükség. Napoleon ennek fontosságát már 1796-ban felismerte, amikor Milánóban kijelentette: „A hadművészet lényege abban áll, hogy a gyengébb hadsereggel rendelkező egy ponton ott, ahol támadni akar, vagy ahol őt támadják, több erővel rendelkezzen, mint az ellenfél.” Ha az ellenség már egyesült, akkor nem maradt más hátra, mint megvívni a döntőnek szánt csatát. Ennek legegyszerűbb módja az egyesített erővel végrehajtott arctámadás volt.

Amennyiben a hadászati áttörés nem sikerült és az ellenség arcból történő megtámadása nem tűnt célszerűnek, akkor kerülhet sor a „mozgalmak fenyegető rendszerére”. Vagyis olyan manőverek tervezése és végrehajtása, melynek az ellenség megkerülése a célja. Ezzel kell olyan helyzetbe hozni, hogy fenyegetve érezze a saját hadászati vonalát, vagyis összeköttetését a hátsóval. Ehhez azonban a saját hadseregnek is új hadászati vonalra kell áttérnie, amit hasonló módon biztosítani kell, mint az eredetit. Vagyis megfelelő fedéssel kell végrehajtani, folyamatosan biztosítani kell a visszavonulás lehetőségét, összeköttetést a hadászati alappal. Veszélyt jelent az oldalmenet végrehajtása, melyet az ellenség kihasználhat támadásra, arcvonalváltásra, vagy visszavonulásra. A megkerülésnél a legfontosabb tényező a gyorsaság. Az ellenséget „csak egy napi marsban is megelőzni eredményre vezethet.” Ha kellően gyors a kivitel, akkor az ellenségnek nem marad ideje új állásokat keresni. A megkerülés sikeres végrehajtásához nagyfokú fegyelmesség és titoktartás is szükséges, esetleg hadicsel alkalmazása. A megkerülés irányát egyrészt a terep határozta meg, másrészt az ellenség állása, csoportosítása. A lehető legkedvezőbb esetben az ellenséget két oldalról is meg lehetett kerülni, de az a hadtörténelemben nagyon ritkán sikerült. Károly viszont főszabálynak tekintette, hogy a főerő soha ne kerüljön olyan helyzetbe, hogy a saját hadászati alapjától, vonalától távolabb legyen, mint az ellenség.

A támadó hadjáratot a rendelkezésre álló egész erővel kellett megkezdeni. A hadászati tartalék jelentőségét a kor teoretikusai általában elvetették. Más irányokban, például az államhatárnál, csak a nélkülözhetetlen erőket kellett hagyni. Károly szerint a hadjáratot már kezdetben a leggyorsabban, de nagy figyelemmel kellett megindítani, törekedve a döntő csata minél előbbi kikényszerítésére. A csata megnyerése után viszont továbbra is gyorsan, de most már határozottan kell a sikert kiaknázni, az ellenséget megfosztani attól a lehetőségtől, hogy rendezze sorait. A hadjárat menetére nagy befolyást gyakorol a terep. A nyílt területen egyszerűen a túlerőt kell érvényesíteni, az átszegdelt terepen viszont „sokkal több fortély szükséges az előnyomuláshoz.”

A hadászati műveletekkel kapcsolatos a tüntetés fogalma is, mely ebben az összefüggésben azt jelentette, hogy a csapatok egy részének kikülönítésével az ellenséget erejének megosztására készítették. Ezzel, a hadászati vonaltól eltérő irányú látszattámadással vagy manőverrel az ellenséget bizonytalanságban tartották. A tüntetés akkor érte el a célját, ha az ellenségnek nagyobb erejét sikerült lekötönni, mint amekkorát kikülönítettek erre a feladatra. E műveletnél mindenesetre nagy óvatosságra volt szükség és az egyes csapatrészek közötti összeköttetés fenntartására. E mellett még más „cselekmények” is alkalmazhatóak voltak, akár új hadszíntér nyitásával, vagy álhírek terjesztésével, stb.

A hadsereg támadóhadjáratot csak a megfelelő politikai szándék, illetve a szükséges feltételek birtokában kezdeményezhetett, ha ezek nem voltak meg és a háború mégis kitört, akkor védelemmel oldotta meg a feladatát. Védelemre kerülhetett sor nyilvánvaló erőhátrányban, ha a hadsereg nem készült fel a háborúra és az mégis kitört, vagy ha az ellenségnek olyan erős védelme volt, hogy nem volt célszerű megtámadni.

A hadászati védelem alapelvei hasonlóak voltak, mint a támadóé. „A védelem fő célja az időnyerés, a birtokunkban lévő ország megvédése és biztosítása ellenséges vállalkozásokkal szemben.” A védelemnél is alapvetően számított az erők összpontosított alkalmazása. A XVIII. században még kizárólagos elvnek számított a kordonvédelem, vagyis a csapatok egyenletes elosztása a megvédendő terület határainál. Ezt váltotta fel a kiemelten fontos helyek, viszonylag nagy erővel történő védelme, más irányokban legfeljebb portyázó csapatok alkalmazása mellett. A védelem megszervezése alapvetően függött a tereptől, ki kellett használni annak minden előnyét. Le kellett zárni a fontosabb utakat, szorosokat és járható irányokat. A védelemnél a hadvezérnek el kellett döntenie, hogy az kezdettől aktív legyen, vagy csupán egyes helyek megvédésére szorítkozzon. A védelem sikertelensége vagy egy csata elvesztése után a hadsereg visszavonult, mely lehetett egyszerű kitérő visszavonulás, kettős

kitérő visszavonulás és központi visszavonulás. Visszavonulást el lehetett határozni saját szándékából is, egy másik védelmi vonal elfoglalása céljából vagy egyéb okokból.

A hadvezér számára az állam biztosította azt a hadsereget, mellyel a háborút meg kellett vívnia. A hadsereg nagysága tehát adott volt, annak szervezetét azonban már a hadvezér és a táborkar alakította ki. A hadsereg szervezete a hadrend, mely kifejezte a fegyvernemek arányát, beosztását. A hadsereget hadtestek alkották, melyek önálló hadműveleti kötelékek voltak. A hadtestek száma változó lehetett, elsősorban a hadsereg nagyságától, létszámától függött. Clausewitz szerint az alárendelt kötelékek öt-nyolcas beosztása a legideálisabb, vagyis a hadtest ennyi hadosztályból, a hadosztálynak ennyi dandárból kellett állnia.

A hadvezér döntése alapján a hadműveletekkel kapcsolatos részletes tervezés, a parancsok továbbítása és a végrehajtás ellenőrzése a táborkar feladata volt. Jomini e munkát a logisztika kifejezéssel jelölte, mint a táborkari főnök tudományát. Meghatározta ennek területeit, mely minden előre elképzelhető feladatra kitért:

- A hadsereg felszerelésének előkészítése, a hadsereg egyes részeinek összpontosításához szükséges menetintézkedések kiadása;
- A fővezér parancsainak összeállítása az elkövetkezendő feladatok végrehajtásához;
- A hadtestek megállóhelyeinek, körleteinek kijelölése, menetük összehangolása, szabályozása;
- A felderítés megszervezése, irányítása, adatok gyűjtése az ellenségről;
- Minden mozgás, menet összehangolása, ezekhez a megfelelő eszközök biztosítása;
- A menetbiztosító erők kijelölése, számukra feladatszabás;
- Utasítások elkészítése és kiadása arra az esetre, ha menetoszlopok ellenséggel találkoznak;
- Az ellátó oszlopok menetének összehangolása, különös tekintettel a harcoló csapatok akadálytalan menetére;
- A rendszeres utánpótlás megszervezése, ehhez a szükséges szállítójárművek biztosítása;
- A táborok berendezésének irányítása, a biztosítások megszervezése;
- Az egészségügyi biztosítás megszervezése;
- A csapatok csoportosításának, az osztagoknak a nyilvántartása és irányítása, a szükség szerinti visszavonulásuk megszervezése;
- A lemaradók, a visszatérők összegyűjtése;
- A visszavonulás megszervezése, biztosító csapatok kijelölése és a váltásuk rendjének meghatározása.

A fenti feladatok közül a legfontosabb a menetek megszervezése volt. A menetek esetében megkülönböztettek „utazó” menetet és „hadimenetet”. Az előbbi esetében a célszerűség határozta meg a menetet, illetve az évszak, az időjárás, míg az utóbbi esetben, a csapatok úgy vonultak, hogy készen álltak a harcra, vagyis a várható alkalmazásnak megfelelő rendben. A hadsereg több menetoszlopban menetelt. A menetoszlopok száma a hadsereg nagyságától függött. Az egyes oszlopokat párhuzamosan, olyan távolságra meneteltették egymástól, hogy lehetőleg egy nap alatt egyesülhettek.

Egy kisebb gyalogos kötelék jó időben, egy órás pihenéssel, hat-hét óra alatt három mérföldet tehetett meg. Egy kéthadosztályos hadtest ugyanezt a távolságot tizenöt-tizenhat óra alatt tette meg. Csak a menetoszlop megalakulására nyolc órát terveztek. A hadosztályok között egymásfél mérföldnyi oldaltávolsággal számoltak, a hadtestek között pedig egy napi menetnek megfelelő távolsággal. A hadosztályok egymásután 2000—2500 lépés távközzel meneteltek. Egy dandár egy ponton egy óra hosszan haladhatott át.

A táborkar menetintézkedése tartalmazta a menet célját, a menetvonalakat, a menetrendet, vagyis a csapatok sorrendjét, az elindulási időt, a pihenő pontok helyét, a menetbiztosítással kapcsolatos rendszabályokat, a fővezér helyét és egyéb fontosnak vélt tudnivalókat.

Ugyancsak kiemelkedően fontos feladat volt a táborozás megszervezése. Ennek is két fajtája volt. A menettábor ideiglenes, célszerű, gyorsan berendezhető volt, amelynek kialakítását

megfelelő szabályzatok rögzítették. Ennél egy komoly döntést kellett hozni, hogy hol legyen a tábor. A menettáborral kapcsolatban a legfontosabb elvárás az volt, hogy a csapatokat gyorsan lehessen riadóztatni. A táborozás másik módja a beszállásolás volt. Ekkor a katonákat házaknál helyezték el, optimális esetben egy házban egy katona, de sor kerülhetett olyan megoldásra is, hogy az emberek pajtákban zsúfolódtak össze. Mindenesetre itt is figyeltek a hadrend szerinti elhelyezésre, a riadóztathatóságra, a biztosítók, védelmi állások kijelölésére.

A hadjáratok során tehát a hadsereg tevékenységének szervezése, részben vezetése és ellenőrzése a táborkar feladata volt, a felelősséget azonban mindenkor a hadvezér viselte. Neki kellett a legrövidebb idő alatt a legnagyobb győzelmet aratnia, ha lehet a legkisebb áldozat árán. Louis Charles Desaix tábornok mondása szerint a „hadvezetés a legnehezebb művészet, mert a legnagyobb képességek gyakorlását a legrövidebb időn belül követeli meg.”

A MAGYAR HONVÉDSEREG HADÁSZATI VEZETÉSE

A 1848-49-es magyar szabadságharc egyszerre volt polgárháború és függetlenségi háború. Az egyes időszakok történelmi szempontból és távlatból elkülöníthetők, amire a hadművészeti elvek érvényesülésének vonatkozásában is érdemes odafigyelnünk. Különösen fontos ez a hadászat esetében, hisz nyilván más feltételek között kellett megvívni egy birodalmon belüli háborút, mint két állam közöttit. Nyilvánvalóan meghatározza egy háború képét, ha társadalmi változások teljesítése a cél, vagy ha az elszakadást, a teljes függetlenség elérését akarja elérni az egyik fél. Más a helyzet, ha egy felkelt nép harcol egy reguláris haderővel szemben, vagy ha két, vagy több reguláris sereg küzd egymással. A klasszikusnak minősíthető hadművészeti elvek rendszerint jól körülhatárolható viszonyok mellett, megfelelő feltételrendszer megléte esetén lezajló háborúkra vonatkoztak. Ezek Magyarországon csak az első háborús év végére alakultak ki.

A magyar honvédsereg hadászati vezetését célszerűnek tartjuk abban az időszakban vizsgálni, amikor az valamelyest szabályozott, egységes hadrenddel rendelkezett és a fővezér egy olyan személy volt, aki mögött megfelelő politikai támogatottság állt és aki rendelkezett az alárendeltek felé megfelelő parancsérvényesítő képességgel. Ez az időszak kétségtelenül Görgei Artúr tábornok fővezéri megbízatásától a leváltásáig tartott. Dembinski, Vetter, Mészáros és Bem esetében e feltételek csak részben teljesültek. Görgei fővezéri kvalitásának, tevékenységének bemutatására az 1849-es tavaszi hadjárat első időszakát, az ún. gödöllői hadműveletet választottuk ki.

A HADMŰVELET ELŐZMÉNYEI

Az 1848. március 15-i vértelen, békés forradalom a jövőre nézve azt a hamis képzetet eredményezte, hogy az országátalakító munka ezentúl is, hasonlóan nyugodt körülmények között zajlik majd. E képzet sajnálatosan együtt járt azzal, hogy éppen a törvénykezési időszakban a hadüggyel kapcsolatos kérdések nem tűntek igazán fontosnak. Ez vezetett a vonatkozó törvény nagyvonalú megfogalmazásához, majd ahhoz a hosszas kötélhúzáshoz, mely a bécsi és a pesti hadügyminisztérium között hónapokig zajlott. A békés megegyezés lehetőségének keresése mellett ezért kellett a nemzetőrségről szóló törvénycikket „bűjtatott” hadseregszervezésre használni, hadianyagot csempészni, a huszáralakulatoknak hazaszökniük és a különböző hadszíntereken szinte önálló „kisháborúkat” folytatni. A Béccsel való teljes szakítás után, viszont éppen a korábban elvégzett hatalmas szervezőmunka eredményezte azt, hogy a schwechati csata elvesztése után, a háború elkerülhetetlen folytatásához, rendelkezésre álltak a megfelelő feltételek. Létre kellett hozni viszont a megfelelő vezetési rendszert, a csapatok összehangolt tevékenységét tervező és szervező testületet és egységesíteni kellett a hadsereg szervezetét is.

Mindezzel természetesen nem állítjuk azt, hogy az 1848-as év nyarán, őszén ne lettek volna elképzelések, tervek az országban zajló harcok összehangolására, szükség szerinti erőegyesítésre, de azt viszont igen, hogy ezek érvényesülése alacsony határfokú volt. Azon a módon a cs. kir. hadsereg támadóhadjáratát már nem lehetett elhárítani. Ez jól példázza a decemberi általános visszavonulást. A magyar csapatok első igazán hatékony, szervezett hadművelete – még ha az deffenzív is volt — az 1849. január 2-i pesti haditanács döntéseinek végrehajtása volt.

A január 2-án Pestre belovagló Görgei Artúr tábornok, az osztrák határtól visszavonuló feldunai hadsereg parancsnoka, miután a fővárosban nem találta Kossuth Lajost, az Országos Honvédelmi Bizottmány (OHB) elnökét és nem találkozhatott itt Mészáros Lázár tábornok hadügyminiszterrel sem, felkereste Vetter Antal tábornokot, a hadügyminisztérium tábornoki osztályának főnökét. A tábornok értesülve a kormányzatszervek, az országgyűlés Debrecenbe költözéséről arra a kérdésre várt volna választ, hogy mi a fontosabb, a főváros megmentése, ami esetleg a hadsereg elvesztésével járhat együtt, vagy a hadsereg megóvása. Vetter azonban erre a kérdésre nem tudott határozott választ adni, ezért meglátogatták Csány László fő kormánybiztosot. Csány és Vetter gyorsan megállapodtak, hogy e kérdés tisztázását és a további feladatok megbeszélését haditanács elé viszik.

Az említettekén kívül a haditanács ülésén részt vett Perczel Mór tábornok hadtestparancsnok, Répásy Mihály vezérőrnagy a tartalékhadtest parancsnoka, a hadügyminisztériumból Kollmann József ezredes és Klapka György őrnagy, Görgei tábornokból Bayer József és Pusztelnik Henrik őrnagyok. A haditanács ülésén Vetter és Klapka terjesztette elő a minisztériumban december 31-én elkészített tervet.

A terv lényege a következő volt: a magyar csapatok nem védik meg Pestet és Budát, hanem visszavonulnak a Tisza mögé és itt, a folyó középső folyásánál egyesítik a különböző hadszíntéren harcoló csapatokat. Az összpontosított hadsereget keletről az erdélyi hadtest biztosítja, melynek feladata Erdély megtisztítása az osztrák csapatoktól. Meg kell erősíteni ugyanakkor a Franz Schlik altábornagy hadtestével szemben védekező felső-tiszai hadtestet is. Nagy jelentőségük miatt a tiszai átkelőhelyeket — Tokaj, Tiszafüred, Szolnok, Cibakháza, Szeged — meg kell szállni és védeni. A terv nagy hangsúlyt fektetett a várak megtartásának kérdésére is, hisz ezek közül több az ellenség által megszállt területen marad. Biztosítani kell ezért Komáromot, Péterváradot, Eszéket és a kis lipótvári erősséget is. A tervben szerepelt a Görgei vezette sereg Vác felé történő visszavonulása, de ezt január 2-án nem terjesztették elő.

A terv ismertetése után Perczel Mór szólalt fel, aki ellenezte Pest kiürítését. Ezt követően Görgei kért szót, aki javasolta, hogy a Tiszához vonuló Perczel- és Répásy-tartalékhadtestet erősítsék meg, ő pedig a hadtest nagyságú seregével Vác felé, majd Lipótvár felmentésére siet. Úgy vélte ezzel Alfred zu Windisch-Grätz tábornagy főerejének megosztását is elérhetik. A tervvel Perczel is egyetértett, viszont Csány nem helyeselte a főváros feladását. A haditanács többi tagja azonban támogatta a módosított haditervet, így megszavazták azt.

Az ismertetett haditervnek több tekintetben is rendkívül nagy jelentősége volt a magyar szabadságharc történetében. Azon túlmenően, hogy az adott helyzetben ennél aligha lehetett volna jobbat kidolgozni, ez volt az első olyan terv, amely minden hadszíntérrel számolt, minden magasabb hadműveleti kötelék számára meghatározta a feladatait. Egységes koncepciót tartalmazott, központi akaratot igyekezett érvényre juttatni és lehetővé kívánta tenni, hogy egy kézbe kerüljön a vezetés. Az más kérdés, hogy erre még várni kellett. Ez a terv a hadügyminisztérium tábornoki osztályának első olyan munkája volt, mely az ország teljes haderejének a tevékenységét igyekezett összehangolni. A haditanácsi döntés a hadászati irányok kijelölésével két célt kívánt elérni. Először az irányok szétartóak voltak, amivel az ellenséget erejének megosztására akarták kényszeríteni, majd összetartóak, mellyel a saját csapatok összpontosítására törekedtek. A várak felmentése — Lipótvár vagy Komárom — másodlagos jelentőségű volt.

A hadászati tervet Vetter és Klapka készítette, a minisztérium tábornokának két legtehetségesebb, legtöbb szerephez jutó tagja. E testület alig néhány héttel korábban állt fel, megszer-

vezésről korábban nem volt szó, hiszen ennek feladata elsősorban háború idején volt. A hadügyminisztérium felállításakor ilyenekkel nem is számoltak, csupán egy osztály volt, melynek feladatai hasonlóak voltak, az indulási és elhelyezési ügyek osztálya. Ezen szűk osztály a béke időszak feladatait el tudta látni, viszont a háborús körülmények már mást kívántak. Meg kellett felső és csapat szinten is teremteni a tábornoki szolgálatot. E feladatra a délvidéki csapatoknál szolgáló Vetter Antal ezredest találták a legalkalmasabbnak.

Az osztály két szakosztállyal állt fel. A „tudományos karok” szakosztálya a mérnökkari tisztekkel és csapatokkal, valamint a katonai oktatással foglalkozott, a „hadi mozgalmak” szakosztálya pedig a hadgyakorlatok szervezésével, a csapatok áttelepítésével, meneteivel. Mindkét helyen rendkívül széleskörű munkát végeztek. Az osztály ügykörébe tartozott a honvédelmi terv elkészítése, a csapatok mozgósítása, felvonulása, az országleírások és térképek biztosítása, a hadműveletek tervezése, összehangolása, a katonai tanintézet irányítása, katonai vonatkozású időszaki sajtó és irodalom ügyei, közlekedési utak, hidak ügyei, katonai épületekkel, várakkal és a „Mészáros” hadigőzös kapcsolatos tennivalók irányítása.

A haditanács ismertetett döntése értelmében a magyar haderő január 4-től, a meghatározott irányokba, elhagyta Pestet. Vetter Debrecenbe indult, miközben Klapkával már tervezték az összpontosítás létrejöttét utáni hadműveletet. Január 6-án Török-szentmiklóson meg is beszéltek a haditanácsi határozat értelmében kidolgozandó feladatokat. E megbeszélés lényegét Vetter a következőképpen foglalta össze: „A lehető mentés egyedüli reménye ahhoz van kötve, hogy az összes magyar csapatok a Tisza bal partján, Tokaj és Szeged közt összpontosítsanak, mely célra még a Bánság és a Bácskában lévők is onnan kivonandók lennének. Ennek azonban haladéktalanul kellene megtörténnie, egyszersmind Görgei is felszólítandó lenne, hogy menetét a bányavárosokból a Hernád és a Felső-Tisza felé lehetőleg siettesse. Összes erőnk egyesítése után meg lehetne indítani a hadjáratot az osztrák hadsereg ellen. Akkoron egyúttal itt lesz az ideje a főparancsnok kinevezésére, hogy stratégiai mozgalmakba valahára egység, rendesség és értelem jöjjön. E terv nézetem szerint az egyedüli, mely a haza mentését lehetővé teszi.” Ezt követően a részletes parancsok elkészítése következett, ami Klapka feladata volt. Az elkészült intézkedéseket elküldték a csapatparancsnokoknak, és mindezekről tájékoztatták Kossuthot is, akinek — Debrecenbe érkezése után — Vetter első számú katonai tanácsadója lett.

Vetter fenti tervének kulcseleme a megfelelő fővezér személye volt. A következő hónapokban e kérdés megoldása jelentette a legnehezebb kérdést. Kossuth többször felkérte Vettert, aki azonban ezt a feltételek hiányára hivatkozva nem vállalta el. Az OHB elnöke végül a beosztás ellátására Henryk Dembiński lengyel tábornokot találta legalkalmasabbnak.

Dembiński gróf 1791-ben született a galíciai Groiyban. A bécsi hadmérnöki akadémián tanult, de saját bevallása szerint nem fejezte azt be. A szolgálatát a Varsói Nagyhercegség hadseregében folytatta, részt vett az 1812-es oroszországi hadjáratban, majd a következő évben is oly vitézséggel harcolt, hogy megkapta a Francia Becsületrendet. Részt vett a lengyel szabadságharcban először beosztott tisztként, majd dandár- és hadosztályparancsnokként. Litvániából, az ott vereséget szenvedett lengyel csapatok egy részével, rendkívül nehéz körülmények között, Varsóig vonult vissza. Itt néhány napig fővezér is lehetett, de gyorsan leváltották, mert fel akarta adni a fővárost. A szabadságharc után emigrációban élt Párizsban, ahonnan 1849. januárjában érkezett Magyarországra. Az ötvennyolc éves tábornok valószínűleg rendelkezett megfelelő elméleti tudással és jókora gyakorlati tapasztalattal is, magyarországi tevékenysége mégis katasztrofálisan végződött. Ennek okai Dembiński személyiségben keresendők. Az első politikai vezető, akivel a lengyel tábornok Magyarországon találkozott Szemere Bertalan Felső-Magyarország teljhatalmú kormánybiztosa volt. A január 18-i miskolci találkozás után Szemere meg is jegyezte, hogy „kissé sokat beszél”. Később azonban az is kiderült, hogy ráadásul nem is arról, amiről kellene. Senkivel nem osztotta meg terveit, írásbeli haditervet nem készített, az egyes hadtest- és hadosztályparancsnokokat úgy irányította, hogy azok semmit

sem tudtak a műveletek lényegéről. Horváth Mihály püspök jellemzése szerint „magába zárkózott, magaviseletében a főtisztek iránt hideg, hevessegre hajló, s haragja kitöréseiben szinte dühös, kíméletlenül sértő...”. Dembiński érkezését kedvező várakozás előzte meg, ami azonban hamar megváltozott.

Kossuth január 21-én altábornaggyá léptette elő, vagyis elismerte a címét a magyar seregben is, majd január 29-én kinevezte a három Tiszánál álló hadtest fővezérévé. Február 12-ig alárendeltségébe került a Tiszánál gyülekező teljes csoportosítás. Az új fővezérrel szemben a legfontosabb elvárás az volt, hogy készítsen egy hadműveleti tervet és annak végrehajtását a lehető legrövidebb időn belül kezdje meg. Dembiński azonban ennek egyáltalán nem tudott megfelelni. Elkészült haditervről nem tudunk, elképzeléseire csupán következtetni lehet. Az bizonyosnak tűnik, hogy először egy hadműveleti alapot kívánt kialakítani, melynek legfontosabb pontjával Tiszafüredet jelölte ki. A települést gátak, illetve a megáradt Tisza védte, így itt biztonságban lehetett készleteket felhalmozni. A Poroszló és Tiszafüred közötti híd biztosította az átkelést. Dembiński valószínűleg azzal számolt, hogy a Pesten megálló osztrák fél előbb-utóbb folytatja a támadó hadjáratát és a döntő csatára Mezőkövesd–Eger tájékán kerül sor.

A lengyel altábornagy fővezérségének első heteiben kiderült, hogy a magyar tábornokokkal, tábornoki tisztekkel képtelen együttműködni. Kiadott intézkedései ellentmondásosak voltak, a javaslatokat, véleményeket nem hallgatta meg, ennek eredményeként elszalasztotta azt a kedvező hadműveleti helyzetet, hogy megakadályozza egy hadtest, a Schlik-hadtest csatlakozását az osztrák főerőhöz és vezetése mellett a magyar főerő elvesztette a kápolnai csatát is. A csata után Tiszafüreden a fővezért a hadsereg tábornoki és tisztikara leváltotta, melyet Kossuth is kénytelen volt tudomásul venni. Az OHB elnöke először Görgeit bízta meg a fővezérséggel, majd március 9-én Vettert nevezte ki e posztra.

Vetter — az erdélyi kivételével — az összes magyar erők fővezére lett. Az első feladata a követendő haditerv és az ehhez szükséges parancsok kiadása volt. Az elkészült tervet Kossuthnak be kellett mutatnia. Az ebben foglaltak szerint a magyar hadsereg hadászati sávját a Szolnok–Pest vasútvonal és a Gyöngyös–Pest országút között jelölte ki, itt kívánta végrehajtani hadműveletét, a szembenálló fél teljes megsemmisítése érdekében. Két hadtestnek Cibakházánál átkelve a Tiszán, Nagykőrös–Cegléd irányba kellett volna támadnia, a Tiszafürednél álló hadtestnek pedig, a folyón átkelve kellett tartania az összeköttetést a Tiszacsegénél partot váltó hadtesttel. Vetter az összetartó irányú támadástól várta a sikert. A kezdeti előjelek azonban rosszak voltak, nagy esőzések miatt a csegei átkelő használhatatlanná vált és az osztrák csapatok poroszlói jelenléte is akadályozta a terv végrehajtásának megkezdését. Görgei, a hadteste élén kénytelen volt Tokajnál végrehajtani az átkelést.

Közben Damjanich János tábornok, hadtestparancsnok egy másik tervet javasolt, mely a Cibakházánál álló két hadtestre és a Tiszafüredről ide érkező hadtestre épült. Ezen főcsoportosítás támad a főirányba és a tokaji erő csak "tüntet". A fővezér e tervvel nem értett egyet, azonban a végrehajtásban mégis meghatározó szerepet vállalt. Ez Vetter maradék tekintélyébe és kétheti idővesztésébe került.

A cibakházi kudarc után Vetter Tiszaföldváron át Gyöngyös felé meneteltette csapatait, ahol a főcsoportosításnak Görgei hadtestével kellett egyesülnie. A fővezér terve szerint a főerő a Hatvan-pesti országúton támad, az ellenséget megveri úgy, hogy az lehetőleg Vác felé vonuljon vissza, ha ez nem sikerül és Pestet védi, akkor a Görgei-hadtest Vácon át Komáromhoz siet, felmenti, majd a várórség felé Budához vonul.

A terv végrehajtására azonban Vetternek már nem volt lehetősége, betegsége miatt szolgálatképtelenné vált. Kossuthnak ismét meg kellett birkóznia azon kérdéssel, hogy ki legyen a fővezér? Már magára is gondolt, de végül meggyőzték, hogy Görgei a legalkalmasabb személy. A megbízás kihirdetésére, március 30-án Egerben, valóban sor került.

A GÖDÖLLŐI HADMŰVELET

A fentiekből kitűnik, hogy a magyar politikai vezetés, mindenekelőtt Kossuth, olyan egyértelmű és sürgető igénnyel lépett fel a magyar katonai vezetés felé, hogy a hadsereg minél hamarabb foglalja vissza a fővárosokat és nyomja ki az országból Windisch-Grätz tábornagy haderejét. Az OHB elnöke olyan hadművelet végrehajtását várta az új fővezértől, amelynek a célja csak a teljes katonai győzelem lehetett, ekkor már semmilyen köztes megoldást nem tartott elképzelhetőnek. A képviselőház előtt március 25-én tartott beszédében egyértelművé tette, hogy a március 6-án kiadott olmtüzi alkotmány után „nincs más hátra, mint a harc és a harc végén a nemzetnek szava: önállóság, függetlenség.” A tisztelt ház nagy tetszéssel fogadta Kossuth szavait, aki az „utolsó csepp vérig” folytatott küzdelemről beszélt. Kossuth már április 1-jén azt írta Csány László erdélyi fő kormánybiztosnak, hogy egy nagy győzelem után már ki lehet nyilatkoztatni az ország területi és állami integritását és a Habsburg-ház kizárását az uralkodásból. Sőt e levél szerint a hadsereg vezetői is tisztában voltak e céljaival. Mindez azt jelentette, hogy a hadseregnek olyan sikereket kellett elérnie, amely radikálisan tisztázza a kialakult bonyolult politikai és katonai helyzetet. Görgeinek, tábornokainak és tábornokainak tehát ki kellett dolgoznia egy olyan haditervet, mely e politikai elvárásoknak megfelel és azonnal meg kellett kezdeniük ennek végrehajtását.

ÁLTALÁNOS HELYZET 1849. MÁRCIUS VÉGÉN

Az általános helyzetet 1849 első hónapjaiban a főhadszíntéren egyszóval bonyolultnak jellemezhetjük. A Duna és a Tisza között, illetve a Tisza mentén a két szemben álló hadsereg szinte állandó mozgásban volt, a külső szemlélők ezek között aligha állapíthatott volna meg összefüggéseket, logikát. A magyar oldalon elsősorban a nehezen megválaszolható fővezérkérdés okozott zavarokat, míg az osztrák oldalon a fővezér, Alfred zu Windisch-Grätz tábornagy bizonytalan vezetése, gyenge teljesítménye okozott nehézséget.

Egy háborús helyzet mindig összetett, nehezen elemezhető, váratlan fordulatokat előidéz, melynek lehetnek objektív és szubjektív okai is. Objektívnek minősíthető a földrajzi környezet, az időjárás, illetve a felek rendelkezésére álló haderő, annak nagysága, állapota, felkészültsége és felszereltsége. Szubjektív tényezőt elsősorban fővezérek személye jelent, de a fővezér tevékenységét meghatározó politikai környezet és az alárendeltek befolyása is számottevő elemként sorolható fel.

A HADMŰVELET TERÜLETE ÉS AZ IDŐJÁRÁS ALAKULÁSA

A gödöllői hadjárat egy hét időtartamú, viszonylag kis területen lezajló intenzív eseménysor volt. A helyszín a Duna-Tisza köze, az Alföld északi része és a Cserhát déli nyúlványainak, a Gödöllői dombságnak a vidéke, Pest és Heves vármegye, valamint a Jászság területe. A hadjárat hadszínterének kiterjedése kelet-nyugati irányban negyvenöt, észak-déli irányban negyvenkilométer. A csapatok mozgását menetét akadályozó nagyobb kiterjedésű terep akadály ezen a területen nincs. Az úthálózat alacsony szintje, illetve a szabályozatlan medrű folyók patakok viszont, különösen nedves időszakban, rendkívül megnehezítették a meneteket. Az Alföld tavasszal általában nem volt alkalmas nagyobb hadműveletek folytatására. A kevés rendelkezésre álló gátút megnehezítette a meneteket és ahogy Welden tábornagy írta „...barátnak és ellenségnek akadályt jelent.”

A hadjárat szempontjából legfontosabb területet, Isaszeg környékét találóan jellemezte Vetter Antal, amikor visszaemlékezésében a következőket írta: „A Rákos-patak, melynek mentén Windisch-Grätz csatát szándékozott vívni, Gödöllőtől északra fakad, eleinte délnek folyik, nevezett helynél az Egerről Pestre vezető országutat szelvéen Isaszegnek veszi irányát, itt nyugatnak fordul, de csakhamar ismét dél felé folyik, míg Pécel fölött végre újra nyugati irányba csap át s azt megtartva Pest és Újpest közt az Ördög malomnál a Dunába serked.

Vize tömegét tekintve a Rákos nem képezne akadályt a hadviselésben; annak iszapos medre és mocsaras partjának kiterjedése számos helyen megnehezítik az átkelést, kivált aránylag kevés hídjánál fogva is; ilyen csak Gödöllőnél, Isaszegnél, az isaszegi malomnál és Csabán van.

A Cserhát hegység utolsó kiágazásai az egész vidéket minden irányban átszelik és a Rákos partját is képezik. A szelíd lejtőjű dombok csak Isaszegnél emelkednek magasabban. E helységet érinti az egri országút Hatvanról jövet, ahol a Zagyván átjön, miután rövidebbre előbb a Galgát átlépte volna s azután Gödöllőn, Kerepesen s a Rákos átszelése után Pestre vezet. Az egri vagyis gödöllői úton kívül itt találkoznak még a Hatvan, Kóka, Sáp, Pécel és Cinkotáról jövő utak is, melyek hárman az Isaszegtől keletre elterülő terebélyes Királyerdőt átmetszik. Ez déltől északnak majdnem egy mérföldnyire terjed el, míg keletől nyugatnak felényi terjedelmű s észak és dél felé kissé hátrább vonul, úgy hogy legészakibb pontja 6000 lépésnél, legdélibb pedig 4000 lépésnél többre van a faluhoz. A patak bal partján húzódó dombok délnek és nyugatnak szelíd lejtőjűek. Közvetlenül az egri út mellett, Besenyő és Gödöllő közt kis erdő terül el; úgyszintén Gödöllőtől délnek az elég terjedelmes úgynevezett Vadaskert. A kis-erdő déli, a Királyerdő északi fele közt mintegy 3000 lépés hosszú szabad terület van, mely többnyire szántóföldekből áll.”

A Rákos-patakot Gödöllő déli kijáratától Isaszeg felé két helyen halastóvá duzzasztották, azonban ezek nem játszottak szerepet a hadműveletekben.

A Rákos-patak és partviszonyainak leírásához hasonlóan lehetett volna jellemezni a terület folyóját, a Zagyvát, valamint az említettekén kívül még az Alsó- és Felső-Tápió patakot. Az idézetben jellemzett Király-erdőn kívül nagyobb kiterjedésű erdő nem akadályozta a csapatok mozgását, viszont az utak állapota sok kívánni valót hagyott maga után.

„Magyarországon a legtöbb út minősége rossz, különösen a nedves időjárás beköszöntével a völgyekben, és rendkívül gyakoriak az árvizek is. Különösen kedvezőtlen, hogy csak a legmelegebb nyár és tartós fagy nyújt biztonságot az utazáshoz. Ez még inkább igaz az Alföld esetén, ahol tartós rossz időjárás esetén, illetve az év korai időszakában olyan rosszak az utak, hogy a kocsik a szó legszorosabb értelmében a sárba merülnek.

Ujabbán egyébként, ahol nincs egészen anyagihiány, esetenként folyik útépités, a lapos vidékeken, hol gyakran mérföldekre nincsen kő ez természetesen lehetetlen.” — írja az utakról egy korabeli katonai-statisztikai szakkönyv.

A fenti 1839-es katonai-földrajzi leírásból is kitűnik, hogy Magyarország útjairól sok jót nem lehetett elmondani. Az utazás lassú, fáradtságos és rendkívül veszélyes volt. Ezt példázza, hogy Kazinczy Ferenc 1808. október 29-én nyolc nap alatt ért Pestről Széphalomra, amely nem egészen háromszáz kilométer volt. Barabás Miklós 1834 januárjának végén tíz nap alatt ért Kolozsvárról Pestre. Leírása szerint „az egész Alföld egy nagy tenger volt”. Az utat nem is látták, arra hajtottak „a hol a fűszál kiállt a vízből”. Szemléletes a festő azon megjegyzése is a Szolnok — pesti úttal kapcsolatban, hogy „olyan utakon (t. i. utaztak), melyeket az ökrök egy nagy arasznyinál mélyebben meglyukgattak és aztán úgy megfagyott.”

Magyarország legfontosabb útvonalai közé tartozott a Pestről Miskolcon át Kassára és tovább Galíciába vezető posta és kereskedelmi út. Ez helyenként a legjobb minőségűnek számított, vagyis kő alapzattal rendelkezett, feltöltött, kőlapokkal fedett, két oldalt árokkal ellátott lehetett. Máshol jó minőségű, ami a kavicsal borított, javított út jelzője volt. Ezen két fajta út hossza az egész országban egyébként, egy 1847-es kiadvány szerint, mindössze 535 mérföld, vagyis 4058 kilométer volt.

Az utak nagyobb része azonban ennél sokkal rosszabb minőségű volt. Egy átlagos, kereskedelem és közlekedés szempontjából is fontos útvonal rendszerint egyengetett, feltöltött, árokkal szegélyezett volt, melyet jobb esetben átereszekkel láttak el. Azonban sokszor egyszerű, elhanyagolt földút kötött össze nagyobb településeket is. A minőség változása egy úton belül is gyakran előfordult. Az utak szélessége szintén változhatott. A postautak általában nyolc-tíz méter szélesek lehettek. Az utak minőségéhez igazodott a hidak állapota is. A patakokon, kisebb folyókon még általában volt kő, vagy fahíd, viszont a fő folyókon csak kevés átkelésre alkalmas hely volt. A hidakhoz sokszor csak töltéseken lehetett eljutni, amelyek viszont esős időszakokban szintén sárosá, nehezen járhatóvá váltak. A magyar csapatok szempontjából az egyik legfontosabb töltésút a poroszlói volt, melyet 1849 februárjában-márciusában gyakran vettek igénybe. Március végén létfontosságú volt a járhatósága ezért a magyar fővezér, Vetter altábornagy intézkedett a rendbetételére: „A poroszlói töltés a sok esőzés miatti járhatatlanságán Hahn őrnagy úrnak jelentése szerint, azon oly formán kíván sikeresen segíteni, hogy a töltésnél a rajta fekvő nagy sár, emberi kézzel takarítsák le.”

Az olvadás és az esőzések az utak állapotát, minőségét jelentősen rontották. Kossuth Tiszafüredről március 27-én a feleségéhez írt levélben az útviszonyokat a következőképpen jellemezte: „Jöttem borzasztó sárban. Üres kocsim jó öt lova felakadt. Én átültem Szöllösi parasztszekerére, ő meg szegény tapogatta előttem az utat a kolimáz sötétben...” Két nappal később is olyan sárról írt, hogy „60 ökröt is foghatunk egy 12 fontos ágyúba”. Ugyanebben a levelében viszont már arról is említést tett, hogy Poroszló után már egy töltésen haladhat a hadsereg Heves felé, ami szintén rossz minőségű volt, de mégis alkalmasnak bizonyult a felvonulásra. A mély sár nagyon megviselte a katonákat, tönkretette bakancsukat, nadrágjukat. A Tiszától távolabb az utak minősége valamivel jobb volt, különösen olyan homokosabb területeken, mint a Tápió-vidéke, ahol a nedvesség gyorsabban felszívódott a talajban.

Az Alföld útjairól Oreusz a következő jellemzést adta: „1849-ben a magyar síkságról a jól járható utak szinte teljesen hiányoztak: azok, amelyeket a városi és falusi közösségek tartottak fenn, szinte kivétel nélkül mind elhanyagoltak voltak; használhatóságuk teljes mértékben attól függött, milyen terepen vezettek át és éppen milyen évszak volt. Csak a főútvonalakon: a nagy postautakon lehetett minden időszakban közlekedni; de ezek közül sem volt mindegyik kiköveve. Az útépités akadályos síkvidéken, különösen az Alföldön, a teljes kőhiány; az év nagy részében az itteni fekete földön áthaladó valamennyi földút teljesen járhatatlan.” Fekete, vagyis kötöttebb talaj jellemzően a folyók, patakok mentén, illetve a mélyebben fekvő területeken található, egyébként a hadjárat helyszínére jellemző a homokos talaj, mely a járhatóság szempontjából kedvezőbb. Ilyen például, Csány, Jászfényszaru, Nagykáta, Tápióbicske vidéke is.

Az utak rossz minősége miatt különösen fontos szerep jutott a helyi fuvarosoknak, akik jól ismerték az útviszonyokat és képesek voltak ezekhez alkalmazkodni. Tevékenységük meghatározó volt a kereskedelem, a szállítások területén. Az ún. előfogat kiállítása a helyi lakosság kötelezettsége, illetve jövedelemszerző foglalatossága volt, mely a szabadságharc alatt az utasok és készletek szállításának alapvető módja volt. A kiállítás nehézségeit szintén Barabástól idézzük, a már említett utazása kapcsán. Az utasok Szolnokra érve a vármegyeházára siettek, ahol kértek egy előfogatot, amelyet ezután a hajdú rendelt meg, „kellő baksis” lefizetése után. Természetesen a fogatosok is igyekeztek a lehető legkönnyebben „megúszni” ezeket a rendkívül nehéz utazásokat. A gazda ekkor is ló nélkül érkezett először az utasokhoz és némi riánkodással elérte, hogy csak reggel induljanak el, amikor egy kicsit megfagy a föld. Ily módon sikeresen elhagyták Szolnokot és utaztak tovább addig, amíg a fogatos kötelezettsége szól. Azután kezdődött előlről a fogatszerzés. A háború alatt természetesen nehezebb volt az előfogatokat megfelelő számban és időben kiállítani, hisz hatalmas készleteket kellett mozgatni, ugyanakkor az előfogati kötelezettség korlátozott volt. A postautakon postakocsik jártak, melyek óránként átlagban nyolc kilométert tettek meg. Ez biztos, de költséges módja volt az utazásnak.

A csapatokat irányító parancsnokoknak, törzseknek természetesen megfelelő információkra volt szükségük arról a területről, ahol meneteltek, esetleg ütközeteket terveztek. Ezen adatokat mindenképp előtte a térképek szolgáltatták. Egy korabeli szabályzat Magyarországra vonatkozóan elsősorban Lipszky János 1806-ban megjelent tizenkét szelvényből álló térkép-sorozatát ajánlotta, melynek a méretaránya 1:469 472, illetve az 1810-ben kinyomtatott egy-szelvényes, 1:1 408 000-es általános térképét. Ezenkívül Schedius Lajos 1836-ban kiadott kilencszelvényes, 1:492 624-es méretarányú térképét használhatták a műveletek, menetek tervezői. Lipszky térképének kicsinyítését végezte el Edmund Zuccheri, akinek a munkája, egy négy szelvényből álló sorozat, 1811-ben jelent meg először 1:576 000-es méretarányban. Möller és Pilsak tüzérszázadosok 1830-ban közzétett topográfiai térképe szintén négy szelvényből állt, de ez 1:1 152 000-hez méretarányú volt.

Mivel az utak állapotát jelentősen befolyásolta az időjárás, különösen a csapadék, így a menetek végrehajtását e tényező döntően meghatározhatta. Az évszázad egyik legkeményebb tele után, 1849 tavasza a szokottnál is változékonyabb volt. Bár a Tisza jege már február közepén elolvadt, a gyakori esőzéseket, még április 8-án, Húsvét szombaton is havazás váltotta fel. Az Alföld sík vidékén általában messze el lehet látni, a többször képződő köd azonban ebben az időszakban sűrűn akadályozta a felderítést, a tájékozódást. Az egyre gyakoribb napfényes nappalokat még hideg, nedves éjszakák követték, amelyek megnehezítették a katonák pihenését, regenerálódását. Hosszabb ideig a földön nem lehetett feküdni, az elszállásolást lehetőség szerint házakban, fészerekben kellett megoldani, ami viszont a menetek folytatását lassította. A nedves ruházat szárítása nehézségekbe ütközött, tábornozat nedves fával nehezebben lehetett rakni, így lassabban készült el a főtt étel, amire viszont a katonáknak a hosszú menetek közben szüksége volt. Mindezek olyan tényezők, melyek ronthatták ugyan a katonák hangulatát, de ekkor a honvédsereg mégis bizakodóan, a győzelem reményében vonult az ellenség felé.

A földrajzi és az időjárási viszonyok tehát nem befolyásolták a hadjárat végrehajtását, kellemetlenséget, nehézséget okozhattak, de ez elsősorban a alparancsnokokat, katonákat érintette. „Egy elég erős keleti szél, szertefoszlott felhők, egy derűs ég üdvözölte a támadó hadjáratunk újbóli megindulását, mintegy örömteli búcsú a mi hűséges Tiszánktól.” E sorokat rögzítette a magyar főcsereg hadművelési naplójának írója március 29-én még Tiszafüreden.

AZ OSZTRÁK FÉL

Az 1849 tavaszi helyzet bizonytalanságának osztrák szempontból legfőbb okozója kétségtelenül maga a fővezér, Alfred zu Windisch-Grätz tábornagy személye volt.

A tábornagy 1788. május 11-én született Brüsszelben. Tizenhat évesen már főhadnagy volt a 2. (Schwarzenberg) dzsidásezrednél. Katonai pályafutása, a tábornokság eléréséig, a lovas fegyvernemhez kötődött, különböző nagyságú könnyűlovas kötelékeket vezényelve vett részt az 1805-ös, 1809-es háborúban, 1813-ban pedig már a 8. (Konstantin) vértesezred parancsnokaként aratott babérokat. A napóleoni háborúkat követő évtizedekben, különböző tábornoki beosztásokban szolgált, másod, majd első ezredtulajdonosi címet kapott, 1840-ben pedig főhadparancsnokká nevezték ki Prágába. Az 1848. márciusi bécsi forradalom után Bécs katonai irányítója lett, ahonnan azonban, roppant népszerűtlensége miatt, rövidesen visszahelyezték Prágába. Itt oly határozottan és sikeresen fékezte meg a felkelést, hogy október 16-án tábornaggá előléptette, az itáliai hadsereg kivételével, a cs. kir. haderő fővezérévé nevezték ki. Windisch-Grätz katonai és politikai szempontból is meghatározó személyiségnek számított, nagy befolyással az események alakítására. A birodalom vezető köreiből ugyan nagy tiszteltettség örvendett, de rendkívül népszerűtlen volt. Merev gondolkodású, hajthatatlan akaratú ember, aki elismerten nagy tudása ellenére nem bizonyult alkalmas és eredményes fővezérnek. Ez éppen 1849 tavaszán Magyarországon derült ki.

Windisch-Grätz tábornagy végeredményben képtelen volt megbirkózni azzal a feladattal, mellyel az uralkodó megbízta. Magyarországi hadjárata ugyan sikerrel indult, alig több mint két hét kellett neki Buda és Pest elfoglalásához, de ezt követően tevékenységét nagyfokú bizonytalanság jellemezte. Elfoglalta ugyan hadműveleteinek „tárgyát”, a magyar fővárosokat, céljának megvalósításához azonban még sem jutott közelebb. A magyar hadsereget még komolyabb csatára sem tudta kényszeríteni és a politikai helyzet sem lett tisztább. A január 2-i haditanácsot követő magyar műveletek láthatóan teljesen megzavarták. Az osztrák fővezér egyelőre lemondott a további előrenyomulásról, a Perczel-hadtest után mindössze egy vértesezredet, Görgei után egy hadosztályt küldött. Januárban azon várakozásainak teljesülése helyett, hogy a magyar sereg oszlásnak indul, egymásután érkeztek olyan jelentések, melyekre illetet volna neki időben, megfelelően intézkedni. Ezek elmaradása, illetve késedelmes kiadás okozta az említett lovasdandár visszaszorítását Pest előterébe, a Görgei-hadtest sikeres műveleteit a Felvidéken. Nagy gondot jelentett a császári fővezér számára a Tisza vonala is, mely mögött a magyarok zavartalanul manőverezhettek. A folyón jelentősebb, a csapatok átkelését is biztosító híd csupán Tokajnál, Tiszafürednél, Szolnoknál, Cibakházánál, Csongrádnál és Szegednél volt, melyeket a védők könnyen fedezhettek. A tábornagy nézete szerint egy tisztántúli hadművelet túl nagy kockázatot jelentett volna.

Windisch-Grätz csak február közepén indított újabb hadműveletet, amikor biztosnak tetsző híreket kapott az Eger és Mezőkövesd tájékán összpontosuló magyar haderőről. Ekkor határozta el, hogy csapatait Gödöllőnél összpontosítja és megindítja támadó hadműveletét Hatvan — Gyöngyös — Kápolna felé, egyrészt döntéskeresés céljából, másrészt pedig, mert egyesülni kívánt az eddig Észak-kelet Magyarországon működő Schlik-hadtesttel. Utóbbi célját elérte, Schlikkel a február 26–27-i kápolnai csatában valóban egyesült. A csatát az osztrák hadsereg megnyerte, a hadjárat és a háború sorsát illetően azonban a döntés elmaradt. Windisch-Grätz a sikert egyáltalán nem tudta, pontosabban nem merete kihasználni. A magyar fél — veresége ellenére — komoly ellenállást fejtett ki, a gyenge üldözési kísérleteket könnyedén utasította vissza. Ennek ellenére Windisch-Grätz azt jelentette az udvarnak, hogy rövidesen elfoglalja Debrecent, a „pártütés fészket”, bár rögtön erősítést is kért, legalább két könnyűlovas ezred erőben.

A tábornagy ezt követően mégis csupán a tiszai átjárók fedezésére szorítkozott, hadtesteit ezek megfigyelésére rendelte. Némi aktivitást csak akkor fejtett ki, amikor egyik dandárját március 5-én elűzték Szolnokról, de a magyar csapatok visszavonulása és a Tisza-híd rombolása után e helyzetet is megoldottnak gondolta. A fővezér hatékony válaszlépését főleg az aggodalmaival éppen az a Josip Jellačić akadályozta meg, akinek a hadtestéhez tartozott a megvert dandár. Jellačić, Franz Schlik és Ladislaus Wrba altábornagy egy szokatlan, petíció jellegű előterjesztéssel a csapatok teljes összevonását kívánta elérni.

Windisch-Grätz azonban a következő napokat a hadseregének átszervezésével töltötte. A március 12-én kiadott hadrend szerint a császári-királyi hadsereg három hadtestből állt, mely összesen 48 000 főt számlált. Windisch-Grätz rendelkezett az önálló Ramberg-hadosztállal, mely hét zászlóaljából, hét és fél lovasszázadból, valamint huszonhét lövegből állt. A hadosztály korábban Felvidéken tevékenykedő két kötelékből, a Götz-hadosztályból és a Jablonowsky-dandárból állt. Összlétszáma 8250 fő volt. Az I. (Jellačić) hadtest e napokban két gyaloghadosztályból állt, két-két dandárral, és egy lovashadosztályból, melynek szintén két dandárja volt. A hadtestparancsnok közvetlenül irányítása alatt álló tüzértartálékkal együtt, így összesen 14 gyalogzászlóalj, 26 lovasszázad, 11 és fél üteg, vagyis 20 000 fő felett rendelkezett.

A II. hadtest parancsnoka, Wrba altábornagy időközben új beosztást kapott, így az alárendelt csapatokat a fővezér közvetlenül irányította. Így a Csorich-hadosztály két dandárját, a hadtest tartalék-tüzérségét és a Schwarzenberg-hadosztály Bellegarde-lovasdandárát. A hadosztály további két dandárja Pest, Buda és Esztergom helyőrségét képezte, így nehezen voltak elérhetőek. Mindösszesen 15 gyalogzászlóalj, 15 lovasszázad, 10 és fél üteg, vagyis 17 000 fő képezte e hadtestet.

A III. (Schlik) hadtest két hadosztályból, a Lobkowicz és a Lichtenstein-hadosztályból állt, két-két gyalogdandárral és természetesen a tüzértartalékból. A hadtestet így 12 gyalogzászlóalj, 15 lovasszázad, nyolc és fél üteg alkotta, összesen 11 000 fő. Magától értetődően Windisch-Grätz is rendelkezett hadsereg tüzértartalékkal, amelynek közel a fele Komáromnál maradt, így a fővezér összesen 39 löveggel számolhatott.

A császári fővezér közben elhatározta, hogy birtokba veszi a Tisza vonalának egy részét. Március 14-én már felvázolt egy tervet, mely az I. hadtestnek a Tiszaalpárnál létesített hídon és a III. hadtestnek Cibakházánál történő átkelésével számolt. A horvát bán a fővezér javaslatát egyáltalán nem tartotta jónak, miként Schlik sem. Az utóbbi inkább Szolnokot tartotta alkalmasnak az átkelésre, véleménye szerint a Tisza bal partján haladva azután el lehetne érni Cibakházát és ott a magyar erőket meglepetésszerűen meg lehetne támadni.

Ez az eseménysor jól szemlélteti azt a hangulatot, mely az osztrák hadsereg felső vezetésében mutatkozott. Ez két hónappal korábban, vagy később, Julius von Haynau tábornagy parancsoksága alatt, elképzelhetetlen lett volna. Az osztrák alvezéreket mindenesetre annyira elkapta a támadás szervezésének heve, hogy a kézenfekvő hírek ellenére, megint nem tettek semmit a Tisza vonalának legalább a megfigyelésére. Így elmulasztották még azt is, hogy észrevegyék az összpontosított magyar sereg március 16-i és 17-i cibakházi átkelését. Szerencséjükre azonban az időjárási viszonyok és még inkább a megbízható felderítési adatok hiánya a magyar hadjáratot tiszavirág életűvé tették.

A Tiszán keresztüli támadás elmaradása után Jellačić azon újabb ötlettel állt elő, melyet Schlik is támogatott, hogy két hadtest induljon dél felé, és egyesüljön Kuzman Todorović tábornok ott harcoló csapataival. Windisch-Grätz ezt az ötletet elvetette és inkább Pest fedezésére figyelt. A császári fővezér dolgát rendkívül megnehezítette, hogy a magyarok csapatmozgásaikat a Tisza mögött hajtották végre, felderítésre semmi lehetőség nem volt, a hírszerzői jelentések pedig ellenőrizhetetlenek bizonyultak. Vizuális felderítésre, a gyakori, köd és havazások miatt, ritkán adódott alkalom. Ezért is volt olyan fontos Hevesről Georg Ramberg altábornagy jelentése, aki március 19-én adta hírül, hogy közeledik felé a Görgei-hadtest, másnap pedig már a Klapka-hadtest jövetelét is jelezte. Windisch-Grätz e jelentésekre haladéktalanul intézkedéseket adott ki. A Csorich-hadosztályt, a Bellegarde-lovasdandárt és néhány üteget Jászberénybe indított, majd az I. hadtest kivételével minden erejét Hatvanba rendelte. Jellačić hadtestét ugyanakkor Ceglédre, hogy onnan figyelje a szolnoki és a cibakházi átkelőhelyet.

Mielőtt Ramberg elhagyta Hevest azt az újabb jelentést küldte a fővezérnek, hogy Görgei Eger felé vette az irányt. Windisch-Grätz a beérkező hírek hatására az ellenség szándékait illetően többféle elképzelést tartott lehetségesnek. Egyrészt feltételezte, hogy a magyar fél észak felé kerülve Komárom felmentésére siet, másrészt e mozgást csupán figyelemelterelő manővernek gondolta, mely leplezi a tiszai átkelés helyét és a támadás főirányát. Mindenesetre Schliket központi állásba, Jászberénybe rendelte, majd Ramberget Vácra. Elrendelte ugyanakkor Almásy Károly ezredes vezetésével egy portyázó osztag kiküldését Losoncra, a Sajó és a Rima völgyének szemmel tartására.

Közben Daniel Rastić vezérőrnagy március 23-án Abonyból tett jelentése alapján Jellačić azt vélelmezte, hogy a magyar zöm az ő hadteste ellen készülődik. Schlik, a fővezér jóváhagyása nélkül, hadtestparancsnok társa támogatására Nagykátára és Albertibe kívánta rendelni csapatait.

Március 24-én egy magyar különítmény rajta ütött Almásy különítményén és súlyos vereséget mért rá. Az ezredes egy hatezer főt számláló kötelék támadásáról számolt be. Windisch-Grätz e jelentésből azt a következtetést vont le, hogy számára most már a legfontosabb feladat Pest közvetlen védelme és a Komáromba vezető utak lezárása. Ennek megfelelően március 27-én a Ramberg-hadosztály és az Almásy-különítmény Ba-lassagyarmaton, a Csorich-hadosztály Vácott, a III. hadtest és a Bellegarde-lovasdandár Gödöllőn, egy hadosztálya Tápióbicskén, az I. hadtest Cegléden, egy dandárja Szolnokon állt.

Március utolsó napjaiban Windisch-Grätzhez számtalan ellentmondásos hír érkezett. Március 27-én Ramberg jelentette, hogy a losonci rajtaütést végrehajtó csapatok Rimaszombatra vonultak vissza, Schlik ugyanakkor hírül adta, hogy a magyarok Kápolnán, Kálon és Kompolton állnak. Az I. hadtesttől érkező hírek szerint Szolnokkal szemben gyülekeznek magyar csapatok, Cibakházánál már át is kelt egy hadtest és Nagykőrösnek tart. Már a Tiszánál vélték Bem tábornokot is tízezer emberével együtt. Március 26-án Csorich utazókra hivatkozva jelentette, hogy Görgei Rimaszombat felé menetel, majd három nappal később azt, hogy Guyon Richárd és Beniczky Lajos Losoncon, Görgei Gyöngyösön van.

Március 30-án a Schlik-hadtesttől olyan hírek érkeztek, hogy egy jelentős magyar csoportosítás áll Heves, Kál, Kompolt, Kerecsend, Maklár és Szihalom környékén. E csapatok zöme Pásztón át Vácra vagy Komáromba, egy része pedig, Pest felé indulhat. Heves környékén csupán fedező erő marad. Mindezen hírek március 31-én egy általános parancs kiadására sarkallták Windisch-Grätzet. Ebben kijelölte azt a vonalat, nevezhetjük védelmi vonalnak is, melyen hadserege csapatainak összpontosulnia kell. A Monor—Gödöllő—Vác—Vadkert irányú vonal fedezte Pestet és a Komáromba vezető utakat egyaránt. A III. hadtestnek a fővezér elrendelte, hogy hajtson végre egy hadtestszerű felderítést az ellenség helyzetének megállapítására. Ennek során „a III. hadtest április 1-én Bagh-ig, 2-án Hatvanig, 3-án Gyöngyösig nyomul előre ...” A hadtest nagyobb ütközetet nem vívhatott, Gyöngyösön túlra nem mehetett. A Csorich-hadosztály Vácott általános tartalékokat képzett, Losonc és Gödöllő felé egyaránt ki kellett küldenie egy portyázó osztagot, melynek Bercelen és Szurdokpüspökön át 3-ára szintén Gyöngyösre kellett beérkeznie. Részletes intézkedést kapott az I. hadtest öntevékeny parancsnoka is: „Az I. hadtest április 1-én eddigi felállításában marad és Szolnokra küld, hogy még ugyanazon a napon mozdonyok, kocsik, sókészletet, kincstári pénzek s egyéb készletek biztonságba helyeztessenek. Az I. hadtest április 2-án Albertire, 3-án Monorra vonul. Ez a mozdulat egy megfelelő utóvéd fedezetével történhetne a legkönnyebben, amely az ellenséget mindarról, ami a mi oldalunkról történik, a lehető legtovább bizonytalanságban tartja. Az oldalak biztosítása és a III. hadtesttel ezen előnyomulás alatt is való összeköttetés, legalább portyázó vezényletek által nélkülözhetetlen. A monori állásában az I. hadtest uralkodik a Szolnokra, és a Kecskemétre vezető utakon, fedezi Pestet és kész minden esetleges, északibb irányú alkalmazásra.”

A vonal legfontosabb pontját Gödöllő képezte, mint olyan hadászati pont, melyről jól fedezhető Pest. Ezen túl megfelelő visszavonulási utat biztosított közbeeső hadászati alappontja, Pest, illetve Vácra át Komárom felé, de innen akár a Délvidék irányába is el lehetett vonulni. Windisch-Grätz azonban itt mégsem egyesíthette teljes erejét, mert joggal félt attól, hogy a magyar főszereg a saját hadászati főirányát Komárom felé jelöli ki. A körülmények vár esetleges felmentése egyúttal azt is jelentette volna, hogy a császári hadsereget hadászati alapjától vágják el. Támadást sem fontolgathatott, hisz a magyar hadászati alap és minden olyan hely, amelynek elfoglalását célul tűzhetné volna ki, a Tisza jótékony védelme mögött volt. A tiszai átjárókat pedig — hírei szerint — a magyarok erősen fedezték.

Windisch-Grätz tehát igyekezett jobban összpontosítani csapatait, de a kijelölt vonal két végpontja között még így is nyolcvanöt-kilencven kilométernyi, azaz négy napi menettávolság volt. Megjegyzendő azonban, hogy szükség esetén, erőltetett menettel akár Vadkertről, akár Monorról egy nap alatt beérkezhetek a csapatok Gödöllőre. Szükséges ugyanakkor azt is megjegyeznünk, hogy az osztrák csapatok a sok céltalannak tűnő menettől, a „sárdagasztástól” igen fáradtak voltak.

A herceg tehát rendkívül nehéz helyzetben volt. A magyar fél céljairól több mindent gondolhatott, de semmit sem tudott. A beérkező sok, de ugyanakkor ellentmondó jelentésből nehezen tudta valószínűsíteni a magyar szándékot. A hadsereg saját birodalmában, de hónapok óta mégis egy ellenséges országban állt. Még ha voltak is támogatóik a császári csapatoknak, a lakosság zöme ellenséges érzületű volt. Ez a helyzet a beérkező hírek megbízhatóságát is meghatározta.

Windisch-Grätz helyzetét nem segítették hadtestparancsnokai sem, akik viszont teljesen elvesztették a fővezérbe vetett bizalmukat. A békében oly határozott, katonásan merev szerepben tetszelgő Windisch-Grätz a hadszíntéren, vezetőként bizonytalan, befolyásolható, tehetetlen embernek bizonyult. Nem volt meg benne az a bátorság, mely a döntések felelősségének elvállalásában jelenik meg. Ez a bizonytalanság átragadt a hadtestparancsnokokra is, akik sokszor csak egymással beszéltek meg a tennivalókat, saját elképzeléseik szerint vezényelték csapataikat és a fővezér intézkedéseit nem nagy lelkesedéssel hajtották végre. Ez a helyzet nyilván elbizonytalanította a katonákat is.

A császári katonák, akikbe parancsnokaik azt a tudatot igyekeztek táplálni, hogy Európa egyik legnevezetesebb hadseregének tagjai, jórészt hosszú kiképzési időszak után vettek részt ebben a háborúban és már rendelkeztek több ütközet és egy vagy kettő nagyobb csata tapasztalataival is. Számukra a háború váltakozósikerű volt. A többiek decembertől február végéig szinte diadalútnak érezhették a háborút, amit egy csúnya vereséggel — a szolnoki rajtaütéssel — kezdődő március követett. A sok oda-vissza menetelés elbizonytalanodást eredményezett és annak a reménynek az elvesztését, hogy a háború gyorsan befejeződhét.

A császári fővezér megítélése közben Bécsben is egyre rosszabb lett. Március 30-án Ludwig Welden tábornagy, Bécs katonai és polgári kormányzója Pozsonyban is elkészített egy tervezetet a magyarországi háború folytatására. Szerinte a nehezen járható Alföld helyett az ország északi részén kell a hadászati vonalat kijelölni. A támadóhadjáratot Komárom elfoglalása után innen, Rimaszombaton át Tokaj felé kell vezetni, ahol egyesülve a Galícia felől érkező erősítéssel, Debrecen felé lehet tovább támadni. Ennek biztosítására egy kisebb erő állna Vác és Kerecsend között, illetve egy portyázó különítmény a Tisza alsó folyásánál, mely zavarná a magyar csapatok balszárnyát. A tábornagy utalt arra is, hogy a lehető legnagyobb hiba a tétlenség, „hanem mozogni kell, a harcokban beálló szünet, különösen egy olyan országban, mint Magyarország, hol a klíma ártalmas, halál. Csak a mozgás az élet.”

Windisch-Grätz támadó hadjáratot egyelőre nem tervezett. Ehhez nem tartotta elegendőnek a haderejét, nem is beszélve a sok bizonytalansági tényezőről. Némi reményt jelenthetett neki az a hír, hogy március 24-én a császár rendeletet küldött Galiciába Wilhelm Hammerstein lovassági tábornoknak, hogy haladék nélkül küldjön tízezer főt Magyarországra. E hírre a herceg március 27-én olyan értelmű levelet fogalmazott a császárnak, hogy a galíciai csapatok beérkezése és Komárom bevétele után, az onnan érkező erősítéssel már újra támadó hadműveletet kezdhet. Erre azonban már nem sok reménye maradt.

A MAGYAR FÉL

Az 1849-es tavaszi hadjárat váratlanul elsőprő sikere több tényező együtthatójaként jöhetett létre. Ha a megvalósítható célkitűzés, a felkészített hadsereg, a tehetséges fővezér, a hadsereget támogató és ellátó „hátszárny” bármelyike hiányzik, aligha érhető el a császári csapatok ilyen mérvű legyőzése, az ország döntő részének felszabadítása. A sikerhez természetesen kellett szerencse is, de ebben az időszakban ennek sem volt híján a honvédsereg.

Vetter a magyar fősereget a cibakházi sikertelen hadjárat után átszervezte. A hadosztály szervezeteket, ahol lehetett, megszüntette, így a hadtestparancsnokok közvetlenül a dandárokat irányították. Az I. (Klapka) hadtest három gyalogdandárból, a II. (Aulich) hadtest két gyalog- és egy lovasdandárból állt. A III. (Damjanich) hadtest szervezetben meghagyták József Wysocki ezredes hadosztályparancsnoki beosztását, amely két dandárból állt. Képeztek ezen kívül egy lovashadosztályt, három lovasdandárral, Nagysándor József ezredes parancsnoksága alatt. A tartalékot Máriássy János ezredes hadosztálya képezte. Ez utóbbi hadosztályban két dandár volt tüzérség nélkül. E hadosztály kötelékébe tartozott négy hatfontos gyalogüteg,

amely egyben a hadsereg tüzér-főtartalékát jelentette. A VII. (Görgei) hadtest négy hadosztályból állt, három-három, illetve két-két dandárral, összesen 19 000 fővel. A hadsereg így mindösszesen 45 és fél zászlóalj, 63 és fél lovasszázadot, 184 löveget, 52 310 főt számlált.

A hadsereg igen változatos képet mutatott. Kiképzettség szintje a tíz sorgyalog-zászlóaljnál és a negyvenöt „rég” huszárszázadnál volt a legmagasabb. Több-kevesebb háborús tapasztalattal már szinte minden alakulat rendelkezett, ebből a szempontból Damjanich hadtestének, korábban a Délvidéken szolgált zászlóaljai, lovasszázadai bizonyultak a legértékesebbnek.

A honvédseregben a gyalogzászlóaljak között több mint háromszor annyi honvédszászlóalj volt, mint sor. Mellettük tizenhét vadászszázad, különböző külföldi légiók és egyéb változatos nevű csapatok alkották a gyalogságot. A soralakulatok katonái, vagy még a forradalom előtt kényszertoborozással kerültek a hadseregbe, vagy önkéntesek voltak. A honvédszászlóaljakat egyrészt szintén önkéntesek képezték, másrészt olyanok, akiket a helyi törvényhatóságok állítottak, illetve köteleztek katonai szolgálatra. A többi gyalogos alakulatnál önkéntesek szolgáltak, miként a lovasságnál is. Itt az újonnan szervezett huszárszázadok aránya még elenyésző volt, mintegy hetede a „rég”-eknek. A honvédtüzérség újonnan felállított fegyvernem volt, azonban köszönhetően az önkéntesek között végzett kiválóatásnak és néhány magyar és nem magyar cs.kir tüzértisztnek, altisztnek, kiválóan felkészített, a feladataikat rendszerint magas szinten megoldó ütegek álltak a parancsnokok rendelkezésére.

A hadsereg harci morálja a schwechati mélypont után egyre magasabb szintre emelkedett, a kisebb-nagyobb sikerek meghozták önbizalmukat, a sok menetelés összekovácsolta a közösségeket és a tavaszi hadjárat idejére jórészt már azok vezették a zászlóaljakat, századokat, akikben megbíztak a katonák. A magasabb parancsnokok, különösen Damjanich János, Görgei Artúr, Klapka György népszerűek voltak, szívesen követték őket. A március 31-i helyzetet Kossuth a kellő optimizmussal a következőképpen jellemezte: „Tábornokaink egymás között, s mindnyájan velem belső szíves jó egyetértésben vannak, s reményem van, hogy minden jól fog menni. Az önbizalom a seregben nagy erő. Ez pedig olyan van, hogy egy ember sem kételkedik a győzelem felett.”

A magyar honvédsereg rendelkezett a működéséhez szükséges hadászati alappal. Ennek létrehozása először a Tisza mögött kezdődött meg, olyan fontos pontokon, mint Rakamaz, Tiszafüred, Törökszentmiklós és Cibakháza. Dembiński egyértelműen Tiszafüredet tette meg hadműveletei alappontjának. Ide kérte, egy olyan élelmiszerraktár felállítását, melyből 40 000 fő és 6000 ló ellátható. A hadsereg lőszerraktára Tiszafüred mögött Karcagon települt. A hadsereg tiszai átkelése után a hadászati alap módosult. Fontos alappontként Eger került előtérbe, lehet hogy csupán ötletszerűen, de azzal a bizonytalansággal összefüggően, amely az ellenség holléte miatt uralkodott a hadsereg vezetésében. Egert ugyanis jól meg lehetett közelíteni Losonc és Balassagyarmat felől is, vagyis a császári csapatok ebből, az egyébként fedezetlen irányból, könnyen a magyar csoportosítás jobb szárnyába, illetve mögé kerülhettek. Ezért javasolta Görgei — Kossuth március 31-i azon fölvetésére, hogy akár az országgyűlés is Egerbe költözhessen — egy kőút kiépítését Bélapátfalvaig, amely megkönnyítené a csapatok átcsoportosítását a veszélyeztetett irányba.

A hadsereg megbízott fővezére március 31-től Görgei Artúr tábornok volt. A harmincegy éves tábornok széles körű ismeretekkel és háborús tapasztalattal is rendelkezett. Katonai pályafutását a tullni utátsziskolán kezdte, melynek sikeres elvégzése után a 60. (Wasa) gyalogezrednél szolgált hadapródként. Ezt követően 1837-től Bereg-vármegye ajánlásával hadnagyként a Magyar Nemesi Testőrséghez került, ahol — a díszelgési kötelezettségek mellett — továbbfolytathatta tanulmányait. A testőrségnél szolgálók rendszeres képzésben részesültek. Az itt eltöltött öt év után a 12. (nádor) huszárezredhez helyezték, segédtiszt beosztásba. A cs.kir. hadseregből azonban 1845-ben kilépett. A következő években a prágai egyetemen a kémia tudományával foglalkozott, majd 1848 tavaszán már szülőföldjén, Toporcon élt. Az alakuló magyar seregben ez év júniusában kezdte meg pályafutását. A kezdetben mutatott politi-

kai eltökéltsége, tettekész jelleme és katonai tudása egyre magasabb beosztásokba jutatta. A schwechati csata után már hadseregarancsnokként tevékenykedett, de a hadsereg létszámfogyása következtében 1849 első hónapjaiban már csak hadtestparancsnokként tartották számon.

Görgei ezen beosztásokban rendkívül határozottnak és önállóan bizonyult. Jól megválogatott parancsnoki és táborkarával figyelemre méltó teljesítményt ért el a már a téli visszavonulás alkalmával is. Következetes, szigorú, ellentmondást nem ismerő vezetési stílusát beosztottjai elfogadták, közkedvelté tették, ugyanakkor félték is tőle. Egy köztűzér erről a következőképpen nyilatkozott: „féltem is tőle jobban, mint egy egész osztrák hadseregtől, mikor felém vágtatva szemüvegén keresztül rám nézett.” Görgei már fiatal katonaként is olyan vezető szeretett volna lenni „kinek egy pillantása elegendő a legrakoncátlanabbakat is a tisztelet és engedelmség korlátai közé szorítani.” Egy ilyen eset történt Jászberényben, amikor Krain János huszárornagy — Kossuth jelen-létében — „hangosan szitkozódott”, gorombán sértegette Damjanichot és a hadtest ellátó-szolgálatát. Görgei, aki akkor lépett be a szobába „Krain elé állt, és erősen a szemébe nézett: és íme, a vad huszár kezes lett, mint a bárány; egy fél perc múlva átadták az őrt álló tisztnek és elvezették.” A szigorú következetesség valóban jellemének egyik legfontosabb eleme volt. Ennek segítségével érte el, hogy a schwechati csata után rábízott had néhány hónap alatt egy rendezett, fegyelmezett, jól vezethető seregestté váljon. Nem tudott elfogadni olyan hadsereg-szervezési megoldásokat, melyek rögtönzésekre épültek, bizonytalanok és forradalminak nevezhetőek voltak. Egyféle hadsereget ismert; amelyben tisztázottak a hatáskörök, egyértelműek a keretek és a szabályzók, jól szervezett a kiképzés, a vezetés, az ellátás, vagyis olyan, amilyennek a cs. kir. seregnek is lennie kellett volna. Leiningen azt írta, hogy a „forradalmi hadseregnek egy Görgeire is szüksége van, aki uralkodni tud a szenvedélyeken.”

Görgei a hadsereg nélkülözhetetlen alapértékének tekintette a fegyelmet. A rendbontásokat rendfokozatra való tekintet nélkül megtorolta, a kinevezések körüli nepotizmust nem tűrte, számára a szolgálati kötelek teljesítése volt a legfontosabb mérce. A hadseregénél rendet, a legénységtől és a beosztott tisztektől feltétlen engedelmséget követelt. Rendkívül fontosnak tekintette a parancsnoki példamutatást. Szívesen mondott le a fővezérnek járó „kiváltságokról”, tábornokként is leggyakrabban őrnagyi kabátban járt, amivel kifejezte összetartozását a tisztjeivel, akikkel egyébként is előszeretettel tartózkodott együtt. Erről, talán erős túlzással, egy „jeles tollú írónk” a következőket írta: „Tisztei szabad ég alatt aludtak, éheztek, szomjaztak, szenvedtek együtt vele s a közlegényekkel.” Görgeinek aligha esett nehezére ezen életvitel, ebben segítette aszketikus életfelfogása, a külsőségekkel szembeni igénytelensége. A normáitól való eltérést viszont szigorúan, esetenként túlzóan büntette. „Miden köteltségfelejtést, fegyelmetlenséget letevessel, gyakran löpor- és golyóval büntetett”, ahogy Szinnyi József jellemezte. Beosztottjaitól elvárta a hősies magatartást, ami nála szinte szívesen vállalt kockázatvállalással járt együtt. Harcok során feltűnő, vörös zubbonyában sokszor tűnt fel az első sorokban, az ellenség tüzeiben. A megfutamodást, a gyávaságot az eszközök megválogatása nélkül, megtorolta. Még „hadi orvosaitól is azt követelte, hogy a harcmezőn mindenkor jelen legyenek, s a sebesülteket azonnal ápolják.”

A fővezér az önálló parancsnoktól kreativitást, döntésképeséget követelt. Ezt mutatja Ordódy Kálmán őrnagynak írt levele: „Minden ellenséges küldetésnek a célja: az ellenségnek lehető legnagyobb kárt okozni. Önnek azonkívül külön rendeltetése a nádasi szorost védeni. Ha e két cél összeegyeztethető: cselekedjék Ön belátása szerint és ne kérdezzen sokat. Az ausztriai hadsereg annyi csatáját nem vesztette volna el, hogyha az önálló hadvezéreknek szabad kezet hagytak volna cselekedhetni meggyőződésük szerint; Ön van a helyszínen, ismeri az ellenség elhelyezkedését és erejét, ismeri a területet. Ne várja, hogy én, aki egyiket sem ismerhetem, az íróasztal mellől, melyhez le vagyok kötve, Önnek részletes rendeleteket osztogassak hatmérőföldnyi távolságból. Dandárja azon meggyőződésben bízott Ön kezére, hogy annak hasznát venni tudja. Ha hivatást érez hozzá: ártson az ellenségnek ... „

Görgei elfogadta, sőt igényelte az önálló kezdeményezést a tervek kidolgozásánál éppúgy, mint azok végrehajtásánál. Erről tanúskodnak Kossuth 1849. április 3-i sorai is: „nem irigylisen senkinek a dicsőséget, hanem örömet nyújt a dicsőségre másnak alkalmat, – hatóságát ismeri s gyakorolja teljes mértékben, de nem affectál superioritást s ellenvetés nélkül elfogadja, ami jó.” E szemléletét magára nézve is érvényesnek tekintette. Ha úgy ítélte meg, hogy a kapott parancs nem egyértelmű, vagy nem összeegyeztethető a célok teljesítésével, esetleg a hadsereg érdekeivel, ennek nem csak hangot adott, hanem saját elhatározása szerint cselekedett. E nézetét nem is rejtette véka alá, amit jól bizonyít Dembińskinek március 3-án írt levele: „A gyámoltalan tétova, melyben altábornagy urat tegnap reggeli értekeződésünk alkalmával találtam; a még utolsó perczen is megmásított ingadozó, semmi tekintetben sem szabatos dispositiók, melyek nekem előbb ugyan írásban, de csak hamar két ízben is újra s mindannyiszor megint változott értelemben élőszóval adattak, engem még az iránt is bizonytalanságban hagytak, hogy (személyes) tartózkodása helyéül mely pontot méltóztatott választani. Ezért keresem a legalkalmasabb utat, melyen arról, ami új, itt Poroszlón az ellenség részéről történt, a Tisza mögött hozzám legközelebb tanyázó csapatok parancsnokához juttathassam jelentésemet (Ön számára) s így közlém ezt Répássy bajtársammal. — De intézkedéseimet saját meggyőződésem szerint kellett megtennem; s én mindig képes leszek egy magyar haditörvénytől elölte igazolni azokat.” Természetesen e nézete alapján azt a véleményt is megfogalmazhatták róla, hogy parancsnokolni szeretett, de parancsokat teljesíteni nem. Kétségtelenül jobban érezte magát, ha a döntés és a végrehajtás irányítása az ő kezében volt. Oreusz erről így írt: „Görgeit hiúsága és becsvágya miatt nem volt mindig kellemes dolog beosztottként megkapni; itt azonban meg kell jegyezni, hogy nagyjából tévesen, vagy hadi dolgokban járatlan embereknek rendelték alá egészen addig, míg végül maga nem került az önálló hadsereg élére.” Jól illusztrálja Görgei felfogását a fővezéri önállóságról az a Kossuth által január 10-én írt levél, melyben felsorolta a fővezérnek adott hiábavaló, meg nem valószínűsített utasításokat. Görgei visszavonulásának jogosságát később érdemben senki sem kérdőjelezte meg.

Görgei képes volt rövid mérlegelés után gyors döntéseket hozni. Azon sokszor leírt vélemény, hogy a haditerveket nem ő készítette tulajdonképpen igaz. Viszont a rendszerint haditanácsokon megtárgyalt lehetséges elképzelések közül ő választott, vagyis meghozta az elhatározását, mely alapján a táborkar kidolgozta a részletes tervet.

Görgei kiemelkedő vezetői kvalitásokkal rendelkezett, a negyvennyolcas tábornoki kar vonatkozásában ez bizony megállítható. Jól igazolja ezt az is, hogy vezetőtársait nagyon jó értelemmel választotta ki. Különösen igaz e megállapítás a tábornoki főnökre, Bayer József-re, aki a tavaszi hadjárat alatt lett ezredes. Görgei jól látta e beosztás fontosságát, mely többek között egy Kossuthnak írt leveléből is kiderül: „Debrecenbe Bayer alezredest ajánlottam vezérkari főnöknek, tudván, hogy a fővezér (t.i. Vetter) maga oly kevéssé képes egy összehangzó haditervet kidolgozni, mint én magam...” Görgei a döntései utáni kidolgozó munkát a tábornoki főnökre bízta. A Bayer által vezetett kar feladata volt a napi menetparancsok elkészítése és kiadása, vagyis a térkép- és a papírmunka. Ezekkel a fővezér nem szívesen bíbelődött, viszont a végrehajtás irányítását ő végezte. Az ütközetek alatt hozott döntései nyomán megfogalmazott rövid parancsait rendszerint kis papírdarabokra írva a körülötte álló parancsörtsztek juttatták el a címzett alparancsnokokhoz, de ha szükséges volt személyesen sietett a fontosnak ítélt helyszínre. „Személyes bátorságán kívül nem egyszer tűnt ki gyors észjárással és határozottsággal”, melyek ilyen esetekben elengedhetetlen tulajdonságai a hadvezérnek. Bayer közben a főhadiszálláson várta a beérkező híreket, összegezte azokat és vezette a hadműveleti naplót.

Görgei korábban szolgált a gyalogságnál és a lovasságnál, viszont a tüzérségnél nem. E fegyvernem ügyeinek intézését azonban nagy szakértelemmel megoldotta mindenkori tüzér-főnöke Psotta Mór, ki ezredesként fejezet be a szabadságharcot. Ugyancsak érdemes megem-

liteni Szodtfried Ferdinánd alezredes nevét, aki a tavaszi hadjárat alatt a főhadserg műszaki csapatait irányította, meglehetősen nehéz körülmények, alapvető feltételek hiánya mellett.

Görgei alapos elméleti tudású, képzett katona, logikus gondolkodású, kiváló helyzetfelismeréssel rendelkező ember, aki képes volt gyors döntésekre, azok végrehajtásának, a változó körülményekhez igazodó irányítására. Személyiségére ugyanakkor jellemző volt az öntörvényűség, az egyrészt külön viselkedés, másrészt fegyelmezett, érzelemmentességet mutató magatartás, párosulva jókora cinizmussal. A vele ritkábban találkozó emberek, vetélytársak és a hiúságukban megsértett emberek számára ezen tulajdonságok nagy ellenszenvet okozhattak és okoztak. Félték tőle, ezért nem szerették. Hirtelen hozott döntései, melyek különösen személyi kérdésekben nem mindig bizonyultak kellően megalapozottnak, sok ellenséget is szereztek számára, akik később nagy lendülettel lettek az „árulózás” vezéregyéniségei. A fővezér természetét a hadsereg mellett tevékenykedő kormánybiztos Ludvigh János a következőképpen jellemezte: „Görgei önfejű, Görgei külön, Görgei nagyravágyó, de nem olyan értelemben, mint az emberek nagyravágyók lenni szoktak ...” Ugyancsak a nagyravágyást emelte ki Jósika Miklós, szerinte a „becsvágya igazi osztrák volt.” Oreusz jellemzése szerint „természeténél fogva heves Görgei azonban mégsem volt ún. rajongó: gyűlölte a szájhósködést, és kérelhetetlen iróniával ostorozta.”

A Görgeivel kapcsolatos politikai és érzelmi megközelítésű jellemzésektől most eltekintünk. A tábornokot törekvései, melynek alapját a hadsereg egysége, jogállásának biztosítása és a megalapozott katonai döntések jelentették, többször szembeállították a politikai vezetéssel és az a körül gyülekező katonai vezetőkkel.

A magyar főserg március 31-én este a következő településeknél táborozott, illetve szállásolt. A VII. hadtest zöme Gyöngyösön és a környék falvaiban, az elővéd dandár Horton állomásozott. Tőle keletre Abasáron, Visontán, az akkor még különálló Halmajon és Ugrán, illetve Ludason a III. hadtest pihent. Még keletebbre Fel- és Aldebrő környékére a II., Kápolnára, Kálra, Kompoltra és Kerecsendre az I. hadtest érkezett be, tehát a négy hadtest egymás mögött a Pest-miskolci országút mentén, kb. huszonöt kilométer hosszan állt, vagyis köztük egy napos menettávolságnál nem volt több. A főhadiszállás e napon már Gyöngyösön települt, a tartalékok Besenyőn és Dormándon.

A HADITERV KIALAKULÁSA

A gödöllői hadjárat terve következik a február és március hónapban készített tervekben, a kialakult helyzetből és körülményekből. Dembiński valószínűsíthető terve kétirányú támadással számolt Pest elfoglalása érdekében. A hadászati fővonal Eger-Hatvan-Gödöllőn át vezetett, a kiegészítő irány Szolnoktól Pest felé. Ezzel szemben Vetter egy sávot jelölt ki, amelyben a hadsereg két csoportosításának az volt a feladata, hogy „Pest és Komárom felé operáljon”. E nagybani terv megvalósítását Damjanich módosította, aki új megoldással számolt. Három hadtest Cibakházánál átkel a Tiszán, az ellenséges főserget leköti, ha lehet megveri, míg a Tokajtól előrevonuló hadtest Vác felé siet, Esztergomnál, vagy Komáromnál átkel a Dunán és a komáromi helyőrség feléval megerősítve visszafordul Budához. Tehát a két terv sokban nem tért el egymástól, csupán az átkelés helye és az erőelosztás változott meg. A március közepi sikertelen kísérlet után Vetter igyekezett erélyesen kezébe venni az irányítást. A seregét minél gyorsabban ki akarta vezetni a Tisza-menti sártengerből, az Alföld északi, járhatóbb része felé. A hadtestek ezúttal Tiszafüred felé meneteltek. A fővezér közben megváltoztatta a tervét, melynek alapvető eleméről emlékirataiban a következőképpen írt: „A stratégia egyik legfőbb axiómája, a hadvezér a hadseregét oly központban egyesítse és felállítsa, ahonnan egyrészt az ellenség (!) a legrövidebb vonalon érhesse, másrészt pedig képes legyen, ugyanazon vagy még kevesebb idő alatt a képzelet hadászati kör bármely pontját, sőt még azon kívül fekvő pontot elérhetni.

E fölöttébb fontos de szabatosabb kifejezése tekintetéből, vegyük egyrészt Tiszafüredet, másrészt pedig Budapestet, mint egy-egy kör központját, mely két körnek átmérőjét a két helyet összekötő egyenes vonal képezi, vagyis a két kör egymást középen szeli. E körökben foglalván azon objektumok, melyeket a két ellenséges hadvezér az 1849-ki tavaszi hadjáratban elérni igyekezett; t.i. magyar részről Budapest és Komárom, osztrák részről pedig Debrecen és Nagyvárad.

Továbbá felölelik e stratégiai körök úgy a jövőbeli csatatereken, mint raktárakat, kórházakat, valamint a csapat és fegyverekkel, ruházati és lőszerbeli telepeket, sőt még a fegyvergyárakat is.

Háborúban azonban számtalanszor fordul elő eset, midőn fontosabb okoknál fogva — melyeket a hadvezérnek meg kell ítélnie — nem tanácsos az ellenségnek úgynevezett közvetlen megtámadása, s a midőn azt ügyes mozdulatokkal erős pozíciójából vagy egyéb okokból állásából kimozdítani igyekszünk, amit célszerűen intézett stratégiai megkerülésekkel lehet elérni.

Ebből következik, hogy az első strategico-taktikai felvonulásnak biztos és lehetőleg koncentrált vonalon kell eszközölnie, hogy azon esetre, hogy ha a körön belül, sőt még azon kívül is alkalmas megkerülési objektum kínálkozik: a megkerülő hadosztály azt az ellenség megérkezése előtt, vagy legalább egy időben elérhesse.” Ez a néhány mondat tulajdonképpen a tavaszi hadjárat lényegét takarja. A hadjárat két hadászati tárgya Pest és Komárom, a főerő a hadászati vonalon halad előre és az útközben talált ellenséget úgy támadja meg, készlettel csatára, hogy csapatainak egy részével megkerüli.

Kossuth ezekben a napokban valószínűleg sűrűn beszámoltatta a fővezért terveiről, így általa ismerjük Vetter elképzelését. A Görgeinek március 23-án írt levelében a következő olvasható: „Arról is biztosíthatom Tisztelt Barátom, hogy a cél most is ugyan az maradand, mint előbb ki volt csinálva; t.i.: hogy ön a hatvani úton Heves felől előnyomulva, — vagy egyenesen Pestre bemehessen — ha olly szerencsések lehetnének, hogy az ellenséget derekasan megverve, a Pestre vonulástól elzárhatnók (mert ez esetben azt hiszem, nem fogná magát Buda tartani akarni, ha Ön hamarabb érne Pestre mint a megvert ellenség magát a Dunán átvette alulról Budára nyomulhatna) — vagy pedig, ha ez nem történhetnék, Vácra nyomulhasson, s majdan a komáromi őrség feléval egyesülve hátulról Buda ellen operálhasson.” Kossuthot egyébiránt úgy tűnik nagyon érdekelte Buda kérdése. Vetter is emlékezett rá, hogy már az első hadterve ismertetésekor is azt kérdezte tőle az OHB elnöke, hogy Budavár bevételére „bevonható-e az operációk körébe?” Az akkori fővezér közölte vele, hogy ez hadászati alarendelt jelentőségű kérdés. Gelich szerint Vetter egy olyan kijelentést is tett, hogy „Én előbb leszek a Lajthánál, mint Pesten.”

Vetter azért is bízhatott abban, hogy a Görgei-hadtestnek sikerülhet Pestre vagy Komáromba elérnie, mert úgy gondolta, hogy amennyiben Tiszafürednél kel át, akkor az ellenség balszárnyába jut ki. A fővezér végül a Tisza-menti településen pontosította újra tervét. A váltóláztól szenvedő Vetter március 31-én Klapkának azt írta, hogy a hadsereget egy menetvonalon Vácra kell meneteltetni. Innen a Görgei-hadtest Komárom felé veszi az irányt, majd onnan négy hét alatt visszatérhet Buda alá. Ha a zömnek sikerül az ellenséget Vácnál megverni, akkor a Görgei-hadtestet megerősíti az Aulich-hadtestből. Mindenesetre e nehezen elképzelhető tervben már szerepel Vác neve, mint olyan pont, ahonnan elérhető Pest is és Komárom is.

Komárom kérdése márciusban sokszor szóba került. Az ország kétségkívül legfontosabb hadászati pontjának helyzete sok aggodalomra adott okot. A császári csapatok december vége óta zárolták, márciusban már ostromlóvegekkel bombázták. Komoly esélyük azonban még az erődrendszer egyes elemeinek az elfoglalására sem volt. A legnagyobb veszélyt tehát nem az ellenség jelentette, hanem a belső állapotok. Török Ignác tábornok, mint várparancsnok nem volt igazán a helyzet ura, teret adott az egyes érdekcsoportok érvényesülésének, amely a vár védelem megosztottságát eredményezte. A helyzeten nem javított Puky Miklós kormánybiztos január végi érkezése sem, sőt a feszültséget még tovább növelte. Mack József alezredes,

Krivácsy József és Thaly Zsigmond őrnagy kiváló szakemberek voltak, de ők és a körjük csoportosuló tisztek állandósuló érdekérvényesítési harca olyan állapotot idézett elő, mely veszélyeztette Komárom biztonságát. Ennek híre — köszönhetően elsősorban Pukynak — Debrecenbe is eljutott, ezért Kossuth döntött, hogy új várparancsnokot, védősereg parancsnokot és térparancsnokot nevez ki. Erről március 10-én értesítette Törököt és Puky. Ugyanezen a napon kinevezte várparancsnokká Guyon Richárd ezredest, majd március 15-én Lenkey János tábornokot a védősereg parancsnokává. Komáromba Lenkey érkezett meg előbb és április 10-én átvette a várparancsnokságot is. Guyon csak április 20-án jutott be a várba, de ekkor, a kinevezésének megfelelően, azonnal kezébe vette a parancsnokságot. Szinte természetes, hogy ezen események is új feszültségeket idéztek elő.

A március végi napok azonban nemcsak Komáromban, hanem az egész országban várakozás teli feszültséggel teltek. Már mindenki nagyon várta és siettetten volna a nagy, győztes hadjárat megindítását, de ehhez a hadseregnek megindulási helyzetbe kellett kerülni. A meneteket azonban lassította a hatalmas sár, a kevés szállító jármű. A Tiszán is csupán egy hídon lehetett átkelni. A feszültséget ugyanakkor növelték az előző hetek feleslegesnek bizonyuló eseményei, értelmetlen manőverei. A hadtestparancsnokok érezhető bizalmatlansága, melyet Damjanich élesen meg is fogalmazott, oly mértékig kiélezte a helyzetet, mely Vetter számára már nehezen elviselhető volt. A helyzet végül a fővezér súlyos betegsége oldotta meg, melynek következtében március 28-án ágynak esett. Vetter egyébként előző nap, március 27-én még hosszasan tárgyalt Görgeivel, szerinte a legnagyobb egyetértésben, térkép mellett, részletesen megbeszéltek a lehetséges tervet.

A fővezér, a tábori főorvos diagnózisa után, amely szerint „epeláz jelenségei mutatkoznak rajtam és hogy alighanem huzamosabb ideig nem fogom a fővezérséget vihetni”, azonnal magához kérte Klapkát és megbízta, hogy terve szerint folytassa a hadjárat vezetését. Ezekben a napokban Kossuth is Tiszafüreden tartózkodott és ő is megerősítette Klapka megbízatását, akinek a hadtestparancsnoki beosztása mellett el kellett látnia hadsereg tábornoki főnökekének feladatait is. A fővezér betegsége egyszerűsítette a helyzetet, a főhadsereg tábornokai között megszületett az összhang.

Vetter tehát szolgálatképtelenné vált, így Klapka folytathatta a hadsereg egyes részeinek irányítását, a korábban megbeszéltek szerint. Klapka azonban ekkor még ezredes volt, a fővezéri pálcát nem kaphatta a kezébe. Ebben a helyzetben Kossuthnak nem maradt más lehetősége, mint a hadtestparancsnokok akaratának engedve, Görgeire bízni — egyelőre Vetter betegségének idejére — a fővezérséget. Erre az eseményre — mint korábban írtuk — március 30-án éjjel Egerben került sor. Ebből az alkalomból a hadműveletek folytatásáról egy haditanácsi ülésre, vagy legalábbis egy megbeszélésre került sor Kossuth és a tábornokok jelenlétében. „Tegnap este mind itt voltak a vezérek (Vettert kivéve, ki betegen fekszik Füreden) — megállapítottuk a terveket. A legszivesebb egyetértésről, s összhangzásról tudósíthatom a bizotmányt, s él lelkemben a biztos remény, hogy jövő hét első napjai, különösen kedd, amilyen nagy, szintolly kedvező történeteknek napjai lesznek.” Ezek szerint a megbeszélésen már április 3-án keddre terveztek egy döntő eseményt, azonban a részletekről, a dolog természeténél fogva, nem tudhatunk többet. A haditervről „...a tábornok urakon s rajtam kívül senki sem tudott ...” — írta Kossuth, de az eseményekből és a leveleiből mégis következtethetünk rá. Ugyanebből a levélből kitűnik, hogy a hadjárat mentére Klapka tett javaslatot, mely „megkérdetett és elfogadtatott.” Asbóth Lajos szerint Klapka már itt javasolta, hogy „a három első hadtesttel kerültessek meg az ellenség jobbszárnya, hatoljanak be Schlik és Jelasich közé, nyomják el előbb ez utolsót, s azután egyesülve rohanják meg az ellenség balszárnyát”. Asbóth adatát más forrás nem támasztja alá, ő pedig messze volt az eseményektől.

Valószínűsíthető, hogy Klapka tulajdonképpen Vetter elképzelését fejlesztette tovább. Ahogy ezt már fentebb tárgyaltuk, a korábbi fővezér a hadműveletet egy hadászati vonalon képzelte el Gyöngyös — Hatvan — Vác irányba. Vácnál, vagy ennek elérése előtt, tervezett egy döntő csatát, melyhez egy hadtestet kívánt kikülöníteni egy oldalirányú támadás végrehajtásához. Ha a döntés elmarad, akkor Váctól szintén egy hadtestet tervezett Komáromba

irányítani, míg a főerő az ellenség főerejével marad szemben. Gelich ezt úgy fogalmazta, hogy „...mindenesetre az ellenség elszorítása hadműveleti alapjának támpontjától t. i. Pesttől és a saját hadműveleti alap fedezése képezte a magyar hadsereg támadó fellépésének alap-esszméjét.” Klapka emlékirata szerint viszont a hadművelet fő célja „a fővárosok visszavétele volt.”

A megbeszélésen a részletek megtárgyalására aligha kerülhetett sor, a megkerülés pontos irányáról, a létrehozandó csoportosításokról csak Gyöngyösön döntöttek. Kossuth ugyanis még április 1-i levelében is különböző hírekkel, tanácsokkal, ötletekkel látta el Görgeit. Az OHB elnöke értesítette Görgeit, hogy a beérkezett hírek szerint egy nyolcezer fős császári különítmény Losoncra március 29-én visszavonult Balassagyarmat, vagy Vác, de lehet, hogy Komárom felé. Nagykátáról egy másik „hadsereg” Tápióbicskén át nem Gödöllő, hanem a vasút felé haladt. Gödöllőnél viszont, Kossuth szerint, nem sok ereje lehetett az ellenségnek, ezért végez erődítési munkákat. „Hogy ennek következtében mit tanácsos tenni, azt Kegyed bölcsen meg fogja ítélni. Én csak annyi megjegyzést teszek igénytelenül; hogy

1. A Zagyván én csak Hatvannál tudok egy hidat. Vettert előre figyelmeztetem, hogy a Zagyván hidakra lesz szükség, s hogy Poroszlón, elég fa van. Mondá, hogy rendelt néhány öl hidfát összeveretni. De megvan e? Nem tudom, Gyöngyösön túl nem lesz reá materiale található.
2. Ha Nagykáta felé operálna Tábornok úr, igaz hogy Jászberénynél a Galga, Zagyva és Tarna már egyesülve vannak s ott is van híd, de Kátán túl ismét van két folyócska a két Tápió, s nem hiszem, hogy a hidakat csak úgy rajta hagyná az ellenség.
3. A Galga völgye borzasztó sáros, gonosz völgy — aligha tanácsos másutt, mint Aszódnál rajta átmenni.

Vége még ne nevéssen ki azon felesleges megjegyzésemért, hogy a jobbszárnyon, Hatvan és Aszód közti rész kivételével számos cavalleriának alig fogja Ön hasznát vehetni; míg ellenben ha célja volna a vasútvonalat coupiroztatni, arra felé minél több lovasság, annál biztosabb volna a siker. Azonban midőn ezt írom, magam mondom magamnak »ne sutor ultra crepidam«.”

Közben Görgei is kapott híreket. Ezek szerint az ellenség Gödöllőnél vonja össze az erejét, a Galga átkelési pontjainál és a máriabesnyői kolostor mentén földsáncok építése folyik. Egy „hiteles tudósítás szerint” a sáncok mögött hatvan löveg állt. A terület katonaföldrajzi szempontból a Hatvan felől támadó számára, ebben az évszakban, különösen hátrányos volt. A megáradt, mocsaras partviszonyokkal rendelkező Zagyva és Galga, illetve az Aszód és Gödöllő közötti hosszú szűkület, különösen az említett kolostornál lévő szoros, a védő fél számára kedvezett. Ha az osztrákok nem is erődítettek, amire egyébként nem is találtunk intézkedést, vagy jelentést, az egyébként jó minőségű postaút egy hadsereg számára nem nyújthatott biztos előrehaladást.

Mindezen hírek, illetve az április 1-jén Hatvan felé közeledő ellenséges erő, gyors döntésre sarkallta Görgeit. Az összehívott haditanács megtárgyalta a követendő haditervet. A végrehajtandó hadművelet alapötlete valószínűleg ismét Klapka nevéhez köthető.

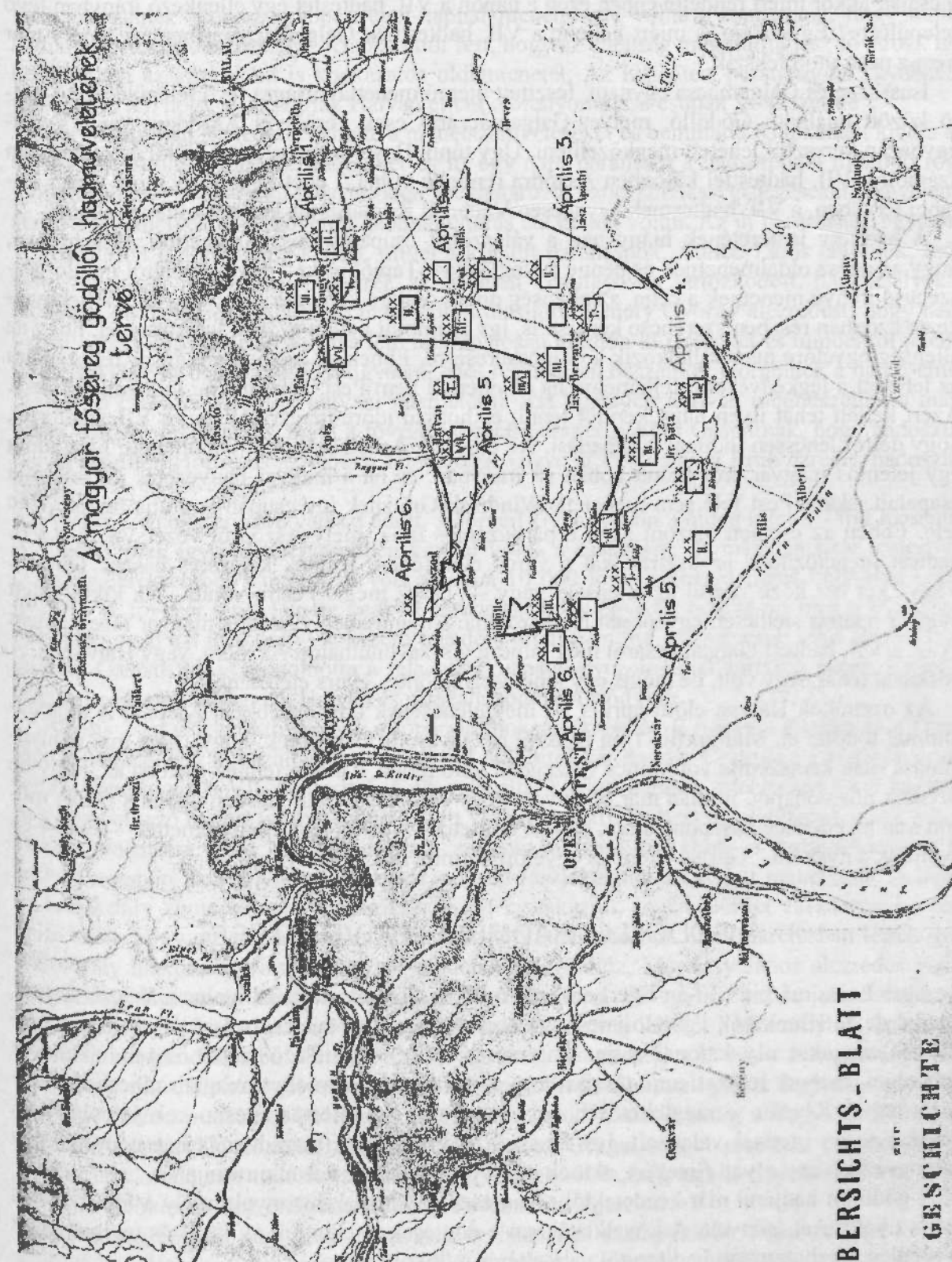
A haditerv szerint tehát a magyar főerő célja a császári főerőt Vác felé szorítani, mégpedig úgy, hogy egy hadtest Hatvanig, vagy Aszódig vonul előre, a zöm pedig Jászberényen, Tápióbicskén és Isaszegen keresztül délről kerüli meg az ellenség Galga mögött vélt főerejét és azt vagy csatára, vagy Vác felé történő visszavonulásra kényszeríti. A főhadsereg hitelesnek tekinthető hadműveleti naplója a haditervet a következőképpen rögzíti: „Mivel a gödöllői állás, mind a terep minemúsége, mind az épített sáncok miatt különösképpen erős, s az ellenség még mindig megosztott, az I., II. és III. hadtestek egy, a VII hadtest által fedezett oldalmenetbe kezdtek, hogy mind a vasútvonalon álló ellenséget megsemmisítsék, mind pedig Gödöllőt szárnyban fenyegetessék...”. Vagyis a terv szerint a zöm tér le a hadászati irányról, ha ellenséges csoportosításra bukkan azt legyőzi, majd oldalmenet után visszatér az eredeti irányhoz. Vetter eredeti elképzelése biztosságosabb volt, viszont annál felvetődhetett az a kérdés, hogy miként kényszeríthetjük az ellenséget Vác felé? Elégséges-e ennek elérése egy

hadtest? Az új terv a támadás főirányát délről északi irányba, vagyis Isaszegről Gödöllő felé határozta meg, így magyar győzelem esetén a császáriaknak természetesen észak felé kell visszavonulniuk. Az átkaroló manőver sikeres végrehajtásához viszont gyorsaság, pontosság és határozottság kellett, különben a Hatvannál álló hadtest könnyen veszélybe kerülhetett. Az újra egyesülésnek a lehető leghamarabb be kellett következnie, hogy érvényesüljön a „vereint bleiben und schlagen” elv. A magyar hadsereg vezetői e terv végrehajtásával kívánták a hadászati kezdeményezést átvenni. (Lásd „A magyar főszereg gödöllői hadműveletének terve” térképet)

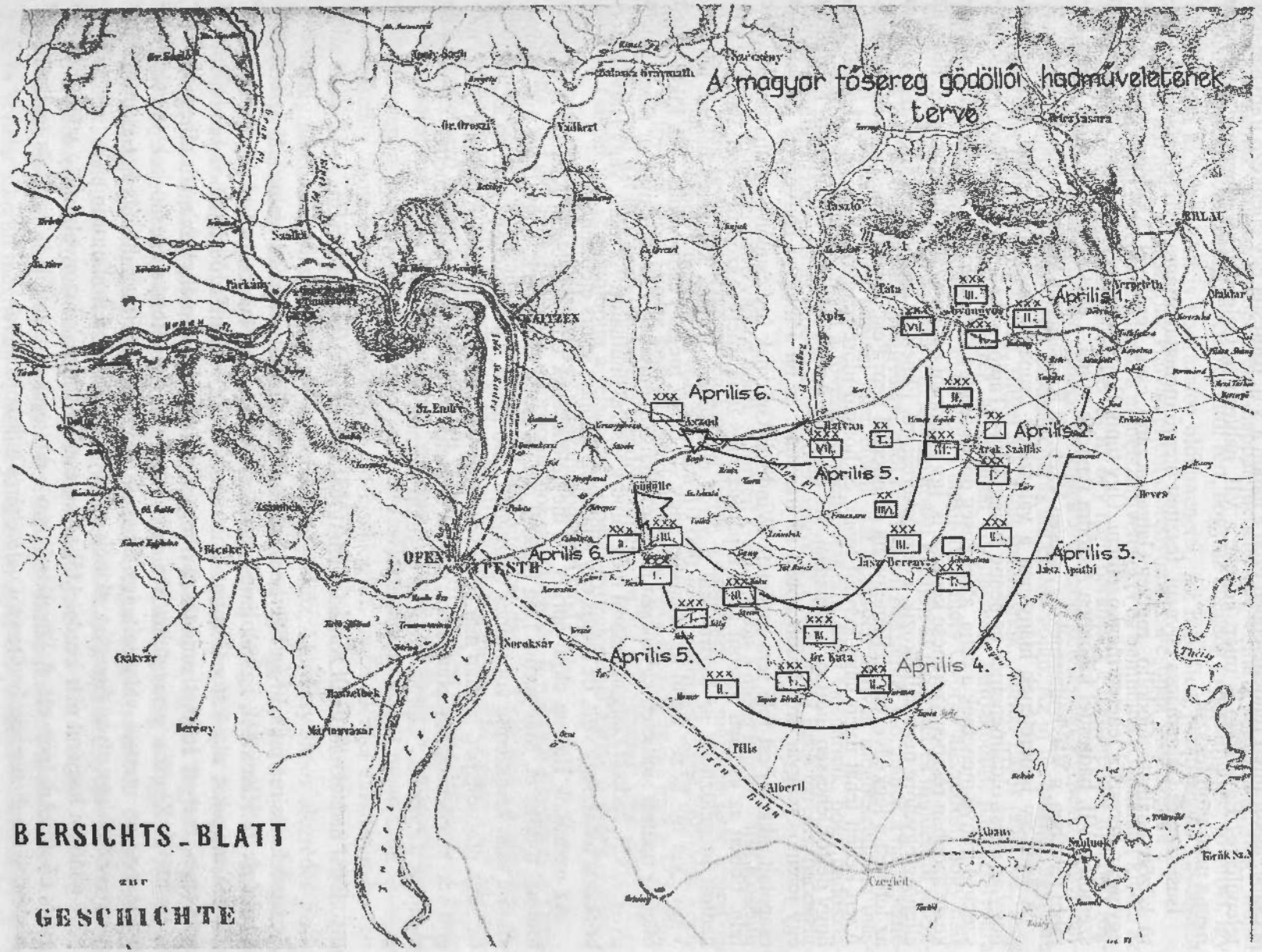
A haditervet elfogadták, az ideiglenes fővezér így elrendelte ennek végrehajtását. A tervben rejlő veszélyekkel Görgei tisztában volt. A bizonytalanul érkező hírekkel nehezen lehetett megállapítani az ellenség pontos elhelyezkedését. Különösen észak felől tartott egy támadástól, mely nem csak a hadsereget, hanem Egert is fenyegethette. E megkerülés veszélyének csökkentésére a fővezér a VII. hadtest Kmety-hadosztályának egyik dandárját Gyöngyöspátán állomásoztatta azon feladattal, hogy ha Pásztó környékén ellenség jelenik — amiről április 1-jén is éppen hírt kapott — azonnal támadja meg. Április 2-án egy huszárkülönítményt küldött Pétervásárára, hogy a környéken folyamatosan járőrözzön és minden fontos hírt azonnal juttasson el az egri táborparancsnokságra. Tartott ugyanakkor attól is, hogy a hadsereg zömének oldalmenete alatt, a szemben álló fél támadást indít a magára maradt VII. hadtest ellen, mely a túlerővel szemben kénytelen lesz visszavonulni. A fennálló veszélyről Kossuthot is értesítette: „Mínthogy tehát a gyöngyös-hatvani vonalt el fogja hagyni főszeregünk — a nemzet és a hadsereg megnyugtatása végett felkérem tisztelt Elnök Urat, miként nagyobb biztosság okáért lakását Egerből Tiszafüredre méltóztassék áttenni.” Görgeit aggasztotta az is, hogy április 2-án a császáriak birtokba vették Hatvant, ugyanakkor este megnyugvással vette tudomásul annak visszavételét. A hatvani ütközet megnyerése után már nyugodtabban, magabiztosabban nézett a következő napok eseményei elé. Kossuthnak újabb levelet írt, melyben ezúttal Gyöngyösre hívta.

A haditerv elfogadása után össze kellett állítani a menetparancsokat, melyet a hadsereg új tábori főnöke, Bayer József alezredes készített el. A rendkívül tehetségesnek tartott fiatal tiszt egyes hadtestek napi meneteinek állomásait egészen április 6-ig határozta meg. A kész tervet a tábori főnök bemutatta Klapkának „... és csupán egy-két menetállomást kellett az ő kívánságára megváltoztatni”.

Az egyes hadtestek menetállomásainak meghatározása alapos tervező munkára utal. Az egyes menetállomások távolsága soha nem haladja meg a harminc kilométert, átlagban húsz-huszonöt kilométer. Mivel kevés olyan út állt rendelkezésre, mely alkalmas volt csapatok menetére, ezért a hadtesteknek rendszerint egy menetvonalon kellett haladniuk, sőt Jászárokszállás és Jászberény között mind a három hadtest egy útra kényszerült. A VII. hadtest április 6-ig nem hagyhatta el a Zagyva vonalat, Hatvan és Jászfényszaru között tíz-tizenkét kilométer széles arcvonalon állt. A hadsereg zöme — az I., a II. és a III. hadtest és a Máriaassy-tartalékadosztály — a Gyöngyös — Karácsond vonalról április 1-én elindulva, ösztöretartó utakon, Jászárokszállás felé haladt, kivéve a III. hadtest egy hadosztályát, mely Csányban, később Pusztamonostoron tartotta az összeköttetést a VII. hadtesttel. Jászárokszállásról a csapatok Jászberénybe, a Máriaassy-tartalékadosztály megszüntetése után, a tartalékot képező II. hadtest pedig Jászfényszaru-halmára menetelt. Jászberénynél a már egyesült Zagyván és Galgán, kedvező körülmények között, hídon lehetett átkelni. Április 4-én az elől haladó I. hadtestnek Tápióbicskére, a III. hadtestnek Nagykátára, a II. hadtestnek Farnosra kellett mennie. E napon fordultak a csapatok Gödöllő felé. A tervzet szerint a II. hadtest fél napi menetire mindig lemaradt, illetve a külső szárnyat képezte. Ezen a napon volt a zöm és a VII. hadtest között a legnagyobb távolság, az egyesüléshez legalább két nap kellett volna.

A magyar főszereg gödöllői hadműveletének terve

BERSICHTS - BLATT
zur
GESCHICHTE

A három megkerülő hadtestnek április 6-án Isaszegen, már egyesülve, kellett állnia, míg a VII. hadtestnek kimozdulva a Zagyva mögül, Galgamácsát kellett elérnie. Az e napra készített rendelkezés viszont egy sor kérdést vethet fel. Ha a tervező egyesült erővel kívánta megvívni a csatát, akkor miért rendelte éppen ezen a napon a VII. hadtestet egy ellenkező irányban lévő településre? Egyébként is miért kellene a VII. hadtestnek Galgamácsára mennie, amely már nem a pesti úton fekszik?

Isaszeg és Galgamácsa egy nap, feszített ütemű menettávolságra lévő települések. A kető között található Gödöllő, melyet Galgamácsáról csak kerülővel Aszódra, vagy Veresegyházán keresztül lehetett megközelíteni. Úgy tűnik Bayer a tervezett gödöllői csatában nem számolt a VII. hadtesttel különben Aszódra rendelte volna. Lehet hogy, úgy mint Vetter korábbi tervében, a VII. hadtestnek egyenesen Vácon át Komáromba kellett volna vonulnia?

A haditerv ismeretének hiányában a válaszokat csupán valószínűsíthetjük. Kézenfekvő, hogy az egész oldalmenetnek és benne a Nagykáta—Tápióbicske—Káva vonalról induló ösztetartó irányú menetnek a célja, az ellenség döntő csatára kényszerítése volt. Ennek bekövetkezése azonban részben szerencse kérdése is, így számolni kellett azzal a lehetőséggel, hogy az ellenség egyelőre nem vállalkozik a döntéskeresésre. Ebben az esetben a magyar fél számára az lehetett a legkedvezőbb fejlemény, ha az ellenfél nem Pest, hanem Vác felé vonul vissza. Azért kellett tehát ilyen nagy kerülőt tenni, és hosszú időre magára hagyni a VII. hadtestet, hogy délről lehessen indítani a támadást. Az ellenség Aszód felé nem vonulhatott, hisz addig egy jelentős magyar erőt tudott abban az irányban, és ha a magyar hadvezetés jól irányítja csapatait, akkor Pest felé sem mehetett. Windisch-Grätznek így csupán egy útja marad, Vác felé. Ebben az esetben viszont azon a párhuzamos úton, mely Aszódról vezet Vácra a VII. hadtest megelőzhetette az osztrákokat a város elérésében, aminek kétszeres haszna lehetett. Vagy „két tűz közé” kerül az ellenség, vagy — ha az mégis Pestre vonul — a kikülönített magyar hadtest siethetett egyenesen Komáromba. Amennyiben viszont a magyar főszereg nem győz, a VII. hadtest Galgamácsáról még mindig visszavonulhatott Aszódra, vagy Hatvanba. A kockázat tehát nagy volt, de mégis egy lehetőség a döntés gyors eléréséhez.

Az osztrákok Hatvan előtti április 1-i megjelenésének híre egyébként Klapkát is aggodalommal töltötte el. Már április 1-én Detkről azt javasolta Görgeinek, hogy „ha a mai előnyomulása csak kémszemle volt, nincs veszegetni való időnk, s a nézetem ez esetben az, hogy ne tartsunk pihenőnapot, miután már bizonyos, hogy elég nagy kiterjedésben ugyan a Galga mögött van az ellenség összpontosítva, hanem erőltetett — és ha kell éjjeli menettel — már 4-én menjünk a nyakára.” Görgei azonban egyelőre tartotta magát a tervhez.

A GÖDÖLLŐI HADMŰVELET VEZETÉSE

Kossuth Lajos március 30-án Egerben, még mielőtt Görgeit megbízta volna a fővezérséggel, megkérdezte Klapkától, „gondolja-e hogy a csatatéren, hol tanácskozásra nincs idő, adhatják elő magokat oly katonai rutint (mondom: rutint) feltételező rögtönös rendelkezések szükségai, melyek lehetetlenné teszik, hogy avatatlanságom mellett magam vihessem a fővezérletet?” Klapka, e meglehetősen naiv kérdésre, a hadtestparancsnokok jelenlétében, természetesen igennel válaszolt, így Kossuth számára nem maradt más hátra, mint hogy megnevezzen egy olyan fővezért, akinek már volt megfelelő katonai rutinja.

A gödöllői hadjárat már kezdetektől olyan eseménydús bizonyult, mely a fővezérektől gyors döntéseket igényelt. A következőkben e döntéseket tekintjük át, különös tekintettel az eredetileg meghatározott haditervtől való eltérés indokoltságára.

A magyar hadsereg részei, Klapka március 30-án kiadott menetparancsát teljesítve, április 1-jén viszonylag rövid meneteket hajtottak végre. Meg kellett várni a tiszai átkelésnél késlekedő lőszeranyag felzárkózását, a lehetőségek függvényében a feltöltést és a kiegészítést. A VII. és a III. hadtest Gyöngyösön, illetve a környező falvakban állt, az I. és a II. hadtest

Karácsond—Abasár—Detk területére érkezett, a tartalékhadosztály Kálra és Kompoltra. A hadsereg főhadiszállása Detken települt, a lőszer-főtartalék pedig, a tiszai átkelés után, Besenyőteleken maradt. Görgei e napon Gyöngyösön tartózkodott, nyilván a Hatvan felől érkező hírek marasztalták itt. Klapka este már bizonyosan Detken volt, innen írta izgatott hangú levelét Görgeinek. Legszívesebben éjjel-nappal meneteltette volna a csapatokat, hogy minél hamarabb elérjék Jászberényt. Klapka attól félt, hogy az ellenség megszállja jász fővárost, így késleltetheti az egyébként is kockázatos oldalmenetet. Az I. hadtest parancsnoka egyébként jól ismerte fel, hogy a császáriak Hatvan elleni előnyomulása csupán „kémszemle”.

Görgei, miután Bayer elkészítette a menetszámvetéseket és bemutatta Klapkának, kiadta az április 6-ig szóló menetintézkedéseket és írt egy napi parancsot a hadseregnek működő rögtönítélő bírósággal kapcsolatban. Ebben meghatározta azon kötelességszegéseket, fegyelemsértéseket, amelyeknek elkövetőit azonnal eljárás alá kellett vonni. Az új fővezérnek egyelőre volt hadtestét is irányítania kellett, mivel a kijelölt parancsnok, Aulich Lajos tábornok, még nem vehette át beosztását. Bayerrel, aki szintén Gyöngyösön tartózkodott, hadosztályokra lebontott diszpozíciót készített, majd külön utasította Kmety György alezredest, hogy hadosztályától a Zagyva felső folyása felé folyamatosan küldjön ki járőröket és mindenről jelentsen. Este Gáspár belovagolt Gyöngyösre, ahol részletesen beszámolt Görgeinek a nap eseményeiről, a császári csapatok hatvani jelenlétéről. Ezt követően nyilván megbeszélték a másnapra várható feladatokat, majd a fővezér szóbeli parancsot adott Gáspárnak, hogy hadosztályával induljon Hortra és az előrsi feladatokat vegye át Poeltenberg Ernő ezredes hadosztályától.

Április 2-a sok kérdésre választ adott. „Görgeit Gyöngyösön a hideg kilelte”- írta Kossuth. A fővezér még így is legszívesebben kiment volna a csataterre, de mégsem tette, mondván „Gáspár derék ember s még nem volt alkalma 10 000 főnyi sereggel csatát önállóan vezetni”. A fővezér tehát hagyta kedvelt ezredesét, hogy egyedül birkózzon meg a feladattal, miközben neki azt írta, hogy „sokszerű teendői” miatt nem tud személyesen jelen lenni a csatatéren. Gáspár így is megoldotta a feladatát, csapatai győzelemmel zárták a napot. Estére a császári csapatok elhagyták Hatvan és visszahúzódtak Aszód felé.

Április 2-án Görgei kihirdetette a főparancsnokság átvételét. E napon a Klapka és a Damjanich-hadtest Jászárokszállásra menetelt, az utóbbi két dandár Csányban kikülönítve tartotta a kapcsolatot a VII. hadtesttel. A fővezér által kiadott parancs értelmében a két hadtestnek a következő napon Jászberénybe kellett vonulnia, a III. hadtest egy hadosztályának pedig Pusztamonostorra, hogy a VII. hadtestet - szükség esetén — továbbra is támogathassa. A II. hadtest e napon Adácsra érkezett, innen másnap Jászjókóhalmára kellett menetelnie. A tartalékhadosztály zöme szintén Jászárokszálláson éjszakázott, innen Görgei Jászberénybe rendelte azért, hogy ott azután meg is szüntesse. A Vetter tábornok által márciusban létrehozott hadosztály alakulatait visszahelyezték eredeti egységükhöz, Máriássy János alezredes pedig hadosztályparancsnoki beosztást kapott a III. hadtestben. Ez egyben azt is jelentette, hogy visszaállt a korábbi hadosztály szervezet, a hadtestek ismét két-két hadosztályból, hadosztályonként két-két dandárból álltak. A hadsereg tartalékát ezentúl a II. hadtest képezte. Április 2-án Görgei két, tüzéséggel kapcsolatos intézkedést is kiadott, az egyik a fegyvernem egységes vezetésére vonatkozott hadosztály és dandár szinten, a másik pedig a Nagyváradról akkor érkezett röppentyűk elosztásáról. Mindezek mellett Görgei reggel részletes beszámolót írt Kossuthnak, majd este tudósította a hatvani győzelemről és még arra is figyelnie kellett, hogy az OHB elnökének megfelelő szállása legyen Jászberényben.

A hatvani ütközet nem csak harcászati, de hadászati szempontból is fontos siker volt. A Zagyva vonalát sikerült megtartani és Schlik jelentős magyar erő jelenlétéről számolhatott be felderítő vállalkozásának eredményeként. Görgei azonban egyáltalán nem volt biztos benne, hogy a támadás nem ismétlődik meg, sőt tartott attól, hogy az ellenség Aszód felől, és esetleg Jobbágyi — Apc felől is előnyomulhat. A VII. hadtestre vonatkozó másnapi parancsokat e

veszélyre tekintettel állította össze. Hortnál a Gáspár- és a Poeltenberg-hadosztálynak védelmi állást kellett foglalnia azzal a feladattal, hogy a települést minden áron meg kell tartaniuk. Az állás balszárnyát 2-án még a III. hadtest Wysocki-hadosztálya fedezte, de másnap e feladatot már magának a VII. hadtestnek kellett átvennie. A fővezér megerősítette a Kmety-hadosztály gyöngyöspatai jelenlétét is. A magyar hadsereg jobbszárnyát fenyegető irányból ugyanis különböző hírek érkeztek. Jelentették neki, hogy egy hadtest közeledik Szécsény felől, azután egy Jobbágyi irányából érkező 5-6000 főnyi ellenséges csoportosításról kapott értesítést, aminek nem sokkal később az „eltűnését” adták hírül. Ameddig lehetet huszárjárőröket küldött ki, azon túl kémektől igyekezett híreket szerezni, akik jelentették a fővezérnek az ellenséges felderítőjárőr megjelenését Csécsen. A közvetlen fenyegetettség veszélyének csökkenése oldotta a feszültséget és Görgei már nyugodtabb hangnemben küldött újabb parancsot Gáspárnak, melyben részletes harcászati utasításokat adott.

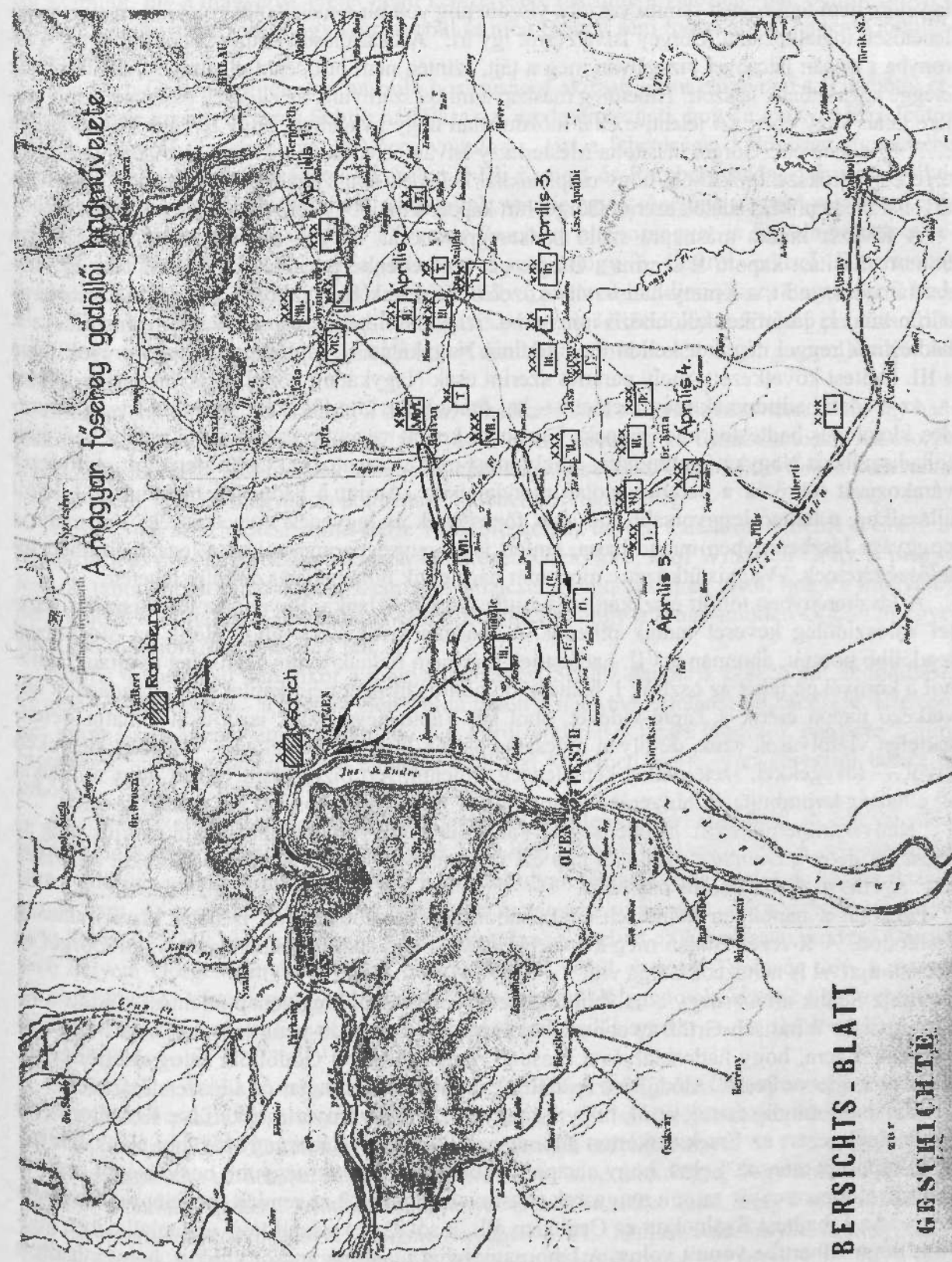
A hatvani ütközet gondolkodóba ejtette Klapkát is, aki attól tartott, hogy az osztrákok ismételen és egyre nagyobb erővel támadnak. Jászárokszállásra érve megbeszélte a helyzetet Damjanichcsal és arra az elhatározásra jutott, hogy a biztonság érdekében, másnap legalább délig várni kell az elindulással. Ha újabb támadás nem következik be, akkor viszont a lehető leggyorsabban Jászberénybe kellene menetelni és ott a Zagyván átkelni. Úgy gondolták, hogy mindez április 4-én reggelre megoldható lenne. E véleményüket Klapka egy levélben foglalta össze, melyet azonnal elküldött Görgeinek. Nem sokkal később az I. hadtest gyors gondolkodású parancsnoka újabb levelet fogalmazott a fővezér számára, amelyben szinte éppen az ellenkezőjét javasolta, mint az előzőben. Arra a hírre ugyanis, hogy az ellenség nem mutatkozik Jászfényszarunál és még Jászberényt sem szállta meg, azon ötlete támadt, hogy jobb lenne, még aznap tovább indulni a kitzüött cél felé. Egy dandárt azonnal el is küldött Jászberénybe és kidolgozta a hadtestek megfelelő menetrendjét, hogy a zagyvai átkelés zavartalan legyen. Javasolt még azt is, hogy a VII. hadtest szállja meg Jászfényszarut.

A fővezér este fél kilenckor kapta kézhez Klapka levelét, az abban foglaltakkal messzemenően egyetértett és ennek megfelelően tíz óraker kiadta a megfelelő intézkedéseket. A három hadtestnek egyesülve a lehető leggyorsabban Jászberény felé kellett vonulnia, a III. hadtestnek egészen Nagykátáig. (Lásd „A magyar főszereg gödöllői hadművelete” térképét)

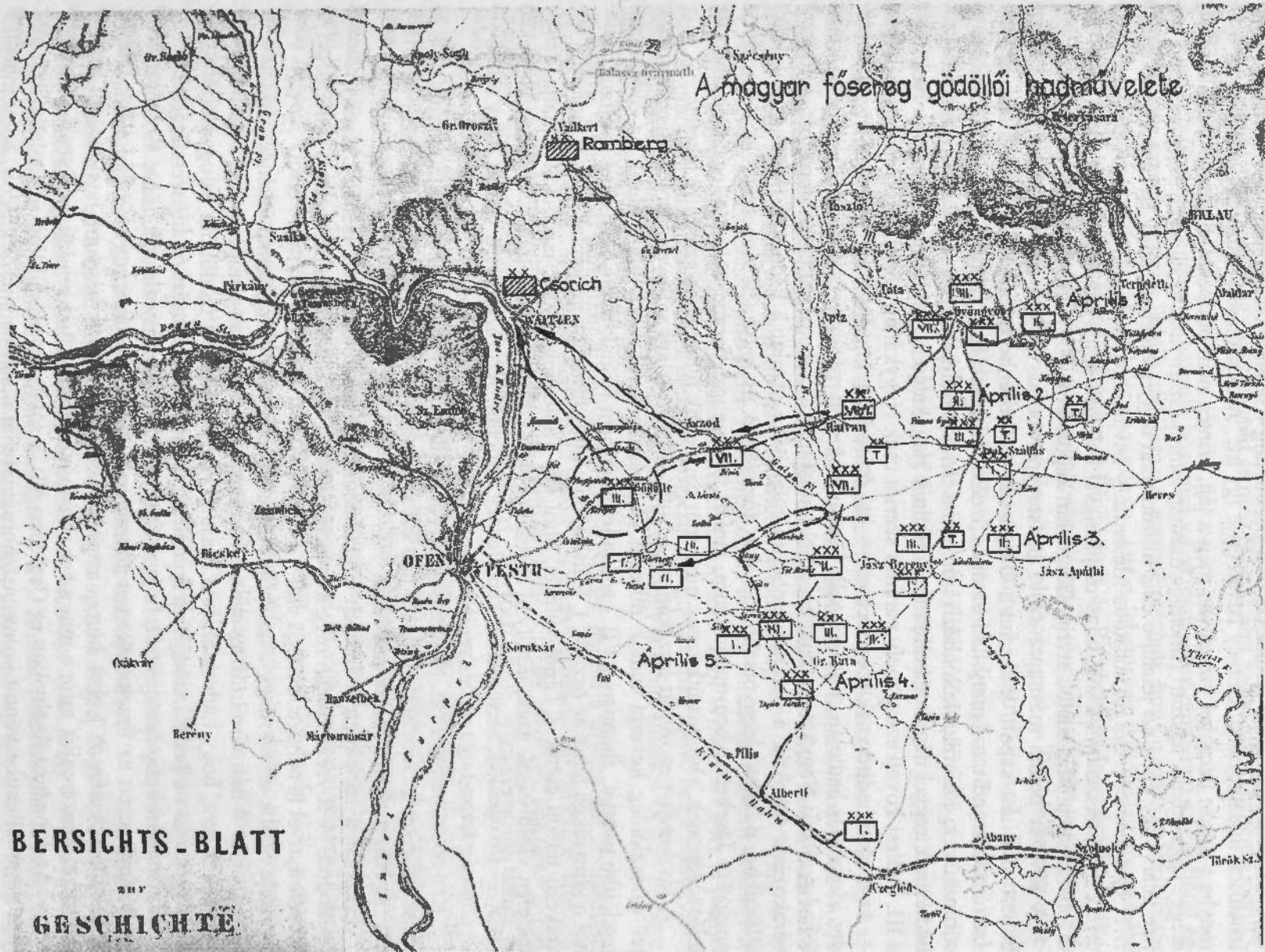
A fővezér még éjfél után is tollat ragadott és összefoglalta Klapkának a nap eseményeit. Írt a hatvani ütközetről és a nap eseményeiről. Kiderül ezekből, hogy Görgeit még mindig nyugtalanították a Losonc és Balassagyarmat felől érkező hírek. A továbbiakban Görgei megismételte Klapkának, hogy a terveivel egyetért és még azzal a joggal is felruházta, hogy szükség esetén a főparancsnokság nevében adjon ki utasításokat.

A hadtestek április 3-án virradó éjjel végrehajtották az újonnan elrendelt meneteket és reggelre az I. és a III. hadtest Jászberénybe, a II. Jászjókóhalmára ért. Ezen a napon a hadtestek e településeken pihentek, nem folytatták a menetüket. Úgy tűnik Klapka élt a Görgeitől kapott jogával és egyelőre megelégedve Jászberény birtokbavételével és a zagyvai átkelők hely biztosításával, pihenőt engedélyezett csapatoknak. Így legalább lehetővé vált, hogy Görgei és Kosuth is utolérje a hadsereget. Valószínűleg a csapatokra rá is fért e pihenőnap.

Nem pihenhetett viszont a III. hadtesthez tartozó Czillich- és a Leiningen-dandár. Nekik egész nap menetelniük kellett, ugyanis előző este nem kaptak semmiféle menetparancsot. Görgei nem intézkedett irányukba, mivel alapelve volt, hogy a hadtestparancsnokok önállóan vezetik alárendeltjeiket. Damjanichnak viszont csak este 10-kor írt a menet azonnali folytatásáról, aki egyébként se gondolt ennek továbbítására. Korábban ugyanis úgy igazította el a két dandár felett diszponáló hadosztályparancsnokot, József Wysocki ezredest, hogy szükség esetén majd a hadseregparancsnokság küld neki intézkedést. A két dandár parancs híján Hatvanban töltötte az éjszakát és csak másnap — Damjanichtól kapott parancsra — vonult Pusztamonostorra. További parancs nem ismert, hogy ki rendelte végül Jászberénybe őket, de este kilencre már ott voltak.

A magyar főseleg gödöllői hadművelete

BERSICHTS-BLATT
ZUR
GESCHICHTE

A VII. hadtest április 3-án két hadosztállal Hatvanban állomásozott és lovas felderítést végzett a Zagyva jobb partján. A lakosságtól szerzett értesüléseik szerint az ellenség visszahúzódott Gödöllőig. Gáspár Pétervásáráról és Gyöngyöspatáról sem kapott újabb hírt. A jobbszáron tehát egyelőre nem fenyegetett semmi veszély, viszont alig volt hír a másik oldalról. Görgeit ez is meglehetősen foglalkoztatta. Görgey István erről így írt: „Árokszálláson Arthur bátyám fölment a toronyba s onnan látcsóval vizsgálván meg a tájt, szintén nem bírt sehol ellenséget felfedezni. Ez eléggé aggasztónak látszott! Hihetőleg másnap a mi balszárnnyunk az ellenség összpontosított erejére talál. Vagy éppen azt jelenti-e ez a mozdulatlan nagy nyugalom, hogy tervünk el van árulva...?” Mindenesetre Görgei utasította Mesterházy István ezredest Cibakházán és Asbóth Lajos alvezredest Törökszentmiklóson, hogy csapataikkal keljenek át a Tiszán és vonuljanak előre a vasútvonal mentén. Más adatok szerint Görgei hírt kapott arról, hogy Jellačić elhagyta Szolnokot.

A fővezér kiadta másnapra szóló hadseregparancsát. A VII. hadtest ismét hadosztálya bontott utasítást kapott. E szerint a Gáspár- és a Poeltenberg-hadosztály Aszód felé egy látszattámadást indít, a Kmety-hadosztály közelebb húzódik Hatvanhoz Ecsédre, de továbbra is sűrűn küld ki járőröket különböző irányokba. A Weissel-hadoszlop Hatvanba vonul át. Az I. hadtestnek reggel négykor kellett megindulnia Nagykátán át Tápióbicskére, egy órával utána a III. hadtest következett, mely parancs szerint csak Nagykátáig vonul. A II. hadtest indulását — az eredeti haditervnek megfelelően — hat órára tűzte ki a fővezér. Szekulits István alezredes ideiglenes hadtestparancsnoknak, Farnosra kellett vezetnie csapatait. Görgei a hadsereg főhadiszállását Nagykátára rendelte, amely most már a csapatokkal együtt mozgott. A fővezér várakozását tükrözik a parancs utolsó mondatai is: „Amint a hadtestek bevonultak kijelölt állásaikba, a lehető leggyorsabb idő alatt főzessenek és legyenek menetkészek. Valamennyi poggyász Jászberényben marad hátra, amiért is az egységparancsnokok a legszigorúbban felelőssé tétetnek.” Vagyis ütközetre most már bármelyik pillanatban számolni lehetett.

A Jászberényben töltött éjszakán a Kossuth, Görgei, Klapka, Bayer és a főhadiszállás tisztjei valószínűleg keveset tudtak pihenni. A másnap kritikusnak tűnt. Elérik az oldalmenet legdélibb pontját, ahonnan a VII. hadtestnek már nem tudnak gyors segítséget nyújtani. Valahol a környéken lehet az osztrák I. hadtest, de pontos híreket nem kaptak róla. Ráadásul a következő napon elérik a Tápió-vidéket, ahol két Tápió nevű patak is útjukat állhatja. Jelenléteken vízfolyások ezek, de olyan mocsaras partok kísérik, melyeken — az átkelőhelyeken kívül — lövegekkel, szekerekkel képtelenség átmenni. Azt bizonyosra vették, hogy a hidakat az ellenség lerombolta. A hídverés szempontjából viszont elég rosszul állt a magyar sereg.

„Kényszeríthetjük e (t.i. az ellenséget) Vácig ütközetre vagy ütközet nélkül nyerjük meg az egész területet a Dunáig? a holnapi nap ezt megmutatja” — írta Kossuth e sorokat az OHB-nak. Április 4-e tehát fontos nap lesz!

Ezekben a napokban Windisch-Grätz tábornagy főhadiszállásán is nagy bizonytalanság uralkodott. A fővezér Budán még kevesebb használható adattal rendelkezett, mint Görgei és beosztottjaival is nehezebb dolga volt.

Franz Schlik altábornagy a hatvani ütközet eseményeiről még aznap jelentést küldött a tábornagnak. Windisch-Grätz az ebben foglalt hírek vétele után parancsot írt Csorich altábornagnak Vácra, hogy hadosztályaival másnap reggel induljon Gödöllőre és egyesüljön a III. hadtesttel, illetve Pestről Gödöllőre rendelt egy gránátoszászlóaljzat és a lőszer-főtartalékot. A fővezér még mindig tartott attól, hogy a magyarok a balszárnnyát megkerülve Komárom felé menetelnek, ezért az Érsekvadkerten állomásozó Ramberg altábornagy további élénk felderítésre kapott parancsot. Lehet, hogy e napon Windisch-Grätznek nagyobb bosszúságot okozott Jellačić tábornagy, mint a magyarok, ugyanis az április 2-án rendelt menetét nem hajtotta végre. Az I. hadtest Szolnokon és Cegléden állt, a sókészség elszállításával foglalkozott, ahelyett hogy Albertibe vonult volna. A tábornagy tehát újabb parancsot küldött, hogy a hadtest minél hamarabb érjen Monorra.

Windisch-Grätz tehát folytatta csapatainak összpontosítását, legvalószínűbbnek e pillanatban azt tartotta, hogy a magyar fél a Hatvan—gyöngyösi országúton fog támadni, de még mindig bizonytalan volt az ellenség főerejének hollétééről.

Április 3-án a tábornagy megkapta Schlik részletes jelentését az ütközetéről. Ebben a vitéz hadtestparancsnok arról számolt be, hogy az ellenség ereje „az enyéimet 12-15 000 fővel múlta felül.” Ez a megállapítás erősen túlzóra sikerült, mivel a tábornok III. hadteste kb. 11 000 főt számlált, így a magyarok erejét majd kétszeresére becsülte a valóságosnál. Schlik ebben a helyzetben úgy határozott, hogy visszavonul és még Bagnál sem foglal állást, hanem Gödöllőig hátrál.

Windisch-Grätznek e jelentés hasonló bosszúságot okozott, mint előző nap a Jellačićtól érkező. Nézete szerint ugyanis Schlik hátrálása azt eredményezheti, hogy a magyar fél jelentős erővel Aszódra Galgácsán át Vácra vonulhat. „Ezt a lehetőséget különösen figyelmebe ajánlom, mert ha az ellenségnek sikerülne a III. hadtest és Ramberg hadosztálya közé ékelődve Vácot elérnie a komáromi vállalkozásunk, vagyis egyik főcélunk nagyon veszélyeztetve lenne.” Ugyanebben a parancsban a fővezér Ramberg altábornagyot is figyelmeztette a veszélyre. Schlik ezek után azt a feladatot kapta, hogy a Pestről érkező Bittermann-gránátoszászlóaljjal megerősítve, lőszerrel feltöltve, azonnal induljon vissza Bagra. Az I. hadtestnek is sietnie kellett a III. hadtest támogatására, ezért Jellačić olyan értelmű parancsot kapott, hogy Monoron hagyjon egy megerősített dandárt, a többi erejével pedig vonuljon Kókára és Dányra.

E napon sok információ érkezett a császári főhadiszállásra. A kémek Losoncon láttak egy hadtestet, de tudni vélték azt is, hogy Klapka és Guyon Losoncon és Rimaszombaton táborozik. Ezeknek és az ehhez hasonlóknak azonban a tábornagy nem adott hitelt. Mivel Schlik nem tudott foglyot ejteni, hatvani magyar csoportosításról többet nem tudott meg.

Április 3-án az I. hadtest zöme elérte Tápióbicskét, az utóvéd dandárok Albertit, a Csorich-hadosztály és a Bellegarde-lovasdandár beérkezett Gödöllőre, ahol Windisch-Grätz is megjelent. A tábornagyot talán Schlik személyes közlései nyugtatták meg arról, hogy a magyarok nem üldözték és náluk is lőszerhiány lehet. Elrendelte, hogy másnap minden Gödöllőn egyesített erő induljon Aszód és Bag felé.

Április 4-én hajnal háromkor a magyar I. hadtest Schulz-dandárja készen állt az indulásra és nem sokkal később - a hadtest élén - el is indult a napi menetfeladat teljesítésére. Huszonkét kilométeres menet után délelőtt tíz óra körül érkezett Klapka tábornok hadteste Tápióbicskéhez, ahol meglepetésszerű támadás érte. Ezt követően nyolc órán keresztül tartott az ütközet.

A tápióbicskei ütközetet egyik fél sem tervezte, véletlenszerűen alakult ki. A magyar főszereplő tulajdonképpen beleütközött az osztrák I. hadtest két utóvéd dandárjába. A falu elfoglalására felderítés nélkül vonuló magyar I. hadtestet olyan támadás érte, melynek következtében annak harc- és menetrendje teljesen felbomlott és menekülni kezdett. A katasztrófával fenyegető helyzetet a III. hadtest megjelenése mentette meg, melyet az I. hadtestet rendező Damjanich helyett, Görgei irányított. A két osztrák dandár végül elvonult Tápióság felé, a magyar fél alig üldözte. A nap legnagyobb vesztese kétségtelenül Klapka volt, akinek a hadteste rendkívül gyengén szerepelt. Ennek oka — általános vélekedés szerint — az alacsony határfokú csapatvezetés volt.

Az ütközetet végül is megnyerte a magyar fél. Görgei még ezen a napon egy rögtönzött tiszti gyűlésen parancsot olvasott fel, melyben két-két tisztet előléptetett ezredessé és alezredessé, akiket még ki is tüntetett a katonai érdemrend III. osztályával.

Görgei számára az ütközet több információt adott. Megtudta végre, hogy hol van és merre halad az osztrák I. hadtest. Jellačić menetirányából arra következtetett, hogy a császári hadtest Jászfényszaru felé halad, amivel viszont fenyegeti a VII. hadtest balszárnnyát. A magyar III. hadtest részeinek kényszerű beavatkozása a tápióbicskei ütközetbe azt jelenthette, hogy valószínűleg vége az oldalmenet sikeres fedésének, az ellenség most már bizonyosan tudja, hogy hol a magyar főerő. Ennek pedig könnyen az lehet a következménye, hogy Windisch-Grätz egy összehangolt támadással megsemmisíti a VII. hadtestet. Görgei ezért úgy határozott, hogy

a csapatok másnap határozottan folytatják a megkezdett hadműveletet olyan módosítással, hogy a II. hadtest Káva helyett — Jellačić feltételezett állása mögé — Tóalmásra vonul. A fővezér ezzel tulajdonképpen a bán hadtestét kívánta fenyegetni és semmiképpen sem akarta kiengedni kezéből a kezdeményezést. Ebben a helyzetben megnyugtatóan hathatott a fővezérre Gáspár vezérőrnagy jelentése, hogy az Aszódig végzett felderítés alkalmával, komolyabb ellenséges erővel nem találkozott. Gáspár egyébként e naptól viselte a tábornoki rangot és vette át a VII. hadtest parancsokságát. Aulich vezérőrnagy visszavette a II. hadtest irányítását Szekulits alezredestől.

Görgei a fenti elhatározásának megfelelően adta ki a másnapra, április 5-re szóló menetrendeléseket. E szerint a VII. hadtestnek most már összpontosulni kellett Hatvanban, egy zászlóaljjal megszállva Jászfényszarut. Az ecsedi különítmény a biztonság kedvéért a helyén maradt. Az I. hadtestnek a Tápióbicske melletti táborból reggel hatkor Sülyre, utána a III. hadtestnek — a főhadiszállással együtt — Tápiószecsőre kellett vonulnia. A II. hadtestnek, amely az előző napi parancstól eltérően Nagykátán állt, szintén hatkor indulva Tóalmásra kellett menetelnie. A fővezér parancsa szűkítette a fordulót, a hadtesteket egyre közelebb vonta egymáshoz, ötödikén estére a hadművelati arcvonal szélessége már nem haladhatta meg a harminc kilométert. Estére Görgei visszament Nagykátára megnézte a sebesülteket.

Másnap e rendelkezéseket a csapatok pontosan végrehajtották. Kossuth és kísérete Jászberényből Nagykátára, majd Szentmártonkátára utazott, ahol végül a főhadiszállás is települt. Görgei reggel még Nagykátáról utasította Mesterházy ezredest és Asbóth alezredest, hogy különítményükkel a vasútvonal mentén nyomuljanak előre Monor felé. Egy újabb, módosított parancsot küldött Gáspárnak is, hogy a levél vétele után azonnal vonuljon Aszódig a Galgavonalára, küldjön ki járőröket Galgahévízen és Turán át Tóalmás felé, ahol keresse az összeköttetést a II. hadtesttel. A fővezér rövid tájékoztatást adott az ellenség helyzetéről és a saját hadtestek feladatairól, majd a „csak bátran előre!” ösztönzéssel zárta levelét. Görgei tehát ismét megváltoztatta a haditervet, nyilván úgy ítélte meg, hogy ebben a nehezen áttekinthető helyzetben a döntéshez minden erejére szükség lesz, így a VII. hadtestre is. Egyelőre lemondott minden másról, a támadáshoz csoportosuló ellenséget igyekezett megelőzni. A hadművelati arcvonal így ismét rövidült, két végpontja között már alig huszonnégy kilométer lett volna a távolság.

A fővezér ezt követően kilovagolt a tápióbicskei táborba. A 19. gyalogezred 3. zászlóaljának kérésére rögtönítélő bíróságot hívott össze, mely egy őrmestert és egy tizedest, akik az ütközet alatt bujkáltak, halálra ítélte.

Görgei ezt követően a táborból Szentmártonkátára, a főhadiszállására lovagolt. Szerkesztett egy előterjesztést a „vörös sipka”, mint a kollektív helytállás kitüntető jeleként való használatáról. Valószínűleg a kivégzések hatására írta meg e javaslatát, mellyel ismét a hadseregben oly szükséges közösségi szellemet, kollektivitást kívánta erősíteni. Tudatosítani akarta a katonákban, hogy szükséges megbízniuk parancsnokaikban és egymásban, csak ez ad elég erőt és bátorságot a harchoz. A közvetlen életveszélyben ez nyújt legbiztosabb kapaszkodót. Az előléptetéseket és a kivégzések egyaránt e célt szolgálták.

Görgei ezután Kossuth ösztönzésére egy levelet fogalmazott Windisch-Grätzhez a hadifoglyokkal való bánásmóddal kapcsolatban. A fővezér délután ismét lóra szállt és Tóalmásra sietett a II. hadtesthez. Itt abban a meglepetésben lehetett része, hogy az osztrák I. hadtest „hosszú hadoszlopban” éppen akkor vonult át, az alig öt kilométerre lévő Zsámbokon Jászfényszaru felé. Görgei előző napi intézkedését, tehát igazolta a kialakult helyzet, a II. hadtest ebben az állásában képes volt megtámadni Jellačić csapatait. A bán hadteste azonban másfélszer akkora volt, mint a magyar hadtest, ezért Görgei kívárt és csak akkor kívánt támadni, amikor az ellenség megkezdte átkelését a Zagyván. Emlékiratai szerint ennek támogatására az I. hadtestet Kókára, a III. hadtestet Dányra akarta irányítani. Erre vonatkozó parancsokat azonban nem ismerünk. A támadás végül elmaradt, Jellačić csapatai teljesen váratlanul

és Görgei számára érthetetlenül visszafordultak. Az osztrák hadtest délután öt órakor visszaindult Zsámbokra, majd onnan Dányra. Eközben ismét elvonult a magyar II. hadtest előtt és a másik két magyar hadtesttől alig nyolc-tíz kilométerre lévő településen éjszakázott. Mindezt Görgei végig nézte és a csapatok pihentetésére hivatkozva az ellenséget csupán két huszárszázzal figyeltette. Óriási lehetőség maradt kihasználatlanul. Az ellenfél baklövései Görgei kezébe adták annak a lehetőségét, hogy az osztrák főerőt részenként semmisítse meg. A magyar fővezér nem élt e páratlan helyzettel, mentségére legyen mondva, hogy aligha lehetett tisztában a másik két osztrák hadtest helyzetével. Talány lehetett számára az is, hogy vajon miért fordult meg Jellačić, mi lehetett a célja? A sok bizonytalansági tényezőt csak úgy lehetett úrrá, ha követi az eredeti tervét, ennek megvalósíthatósága ellen nem szólt semmi, sőt az események éppen igazolni látszottak.

A főhadiszállásra visszatérve aláírta a következő napra szóló parancsot: „A VII. hadtest, ahogy már mára rendelték, Aszód felé vonul és erőlteti Bag elfoglalását. Damjanich-hadtest Tápiószecsőről Kókán, a Szentkirályi-erdőn és majorságon át szoros rendszabályokkal Isaszegre megy, megszállja különítményekkel a szentkirályi és a locsodi majorságot. A Klapka-hadtest Tápiószőlőre és Tápiószőlőre a hegyhátakon Isaszegre vonul, a balszárnnyal dandárját azonban kiküldi Pécelre. Az Aulich-hadtest Tóalmásról Dányba, egy erős különítménnyel Zsámbokra vonul. Az indulási idő mind a három hadtest számára pontban reggel 5 óra. A hadsereg főparancsnokság főhadiszállása Tóalmásra megy.”

Az aláírás után külön sorban szerepelt még az a fontos mondat is, hogy „A hadtestek a lehető legszorosabb összeköttetést tartsák, és egymást értesítsék és támogassák.” A parancsból kiderül, hogy Görgei másnap még nem számolt csatával, de jól látta, hogy ennek bekövetkezésére már van esély. A hadtestek koncentrikusan közelednek Gödöllő felé, melynek eredményeként az I. és a III. hadtest már egyesül, a II. hadtest fél napi menetle maradvány jobbra, a VII. hadtest felé húzódva áll. A VII. hadtest még viszonylag távol, egy hatalmas erdő másik oldalán várja a támadási parancsot. Az isaszegi és a bagi templom között a távolság csupán tizenhárom kilométer. A kiadott parancsok ellenére Görgei nem tudott aludni.

A nap eseményeihez tartozik, hogy Gáspár e napon nem kapta meg Görgei reggeli parancsát. A Hatvan előtti előőrseit azonban támadás érte, melyet meglehetősen ügyetlenül, nagy veszteséggel tudott csak elhárítani. Közben jelentés érkezett hozzá a Jászfényszaru felé közeledő ellenségről is, ahová egy gyalogzászlóalj és egy huszárosztályt rendelt. Görgei Aszódra rendelő parancsa csak éjfél után, fél kettő körül érkezett meg, amire azonnal elrendelte az indulást Aszódra. A menetparancs kiadásával egy időben kétségbeesett hangú levelet írt a fővezérnek, akit kért, hogy jöjjön a VII. hadtesthez. „...miután én is csak kezdő vagyok e nagy és tiszteleltre méltó működési körben, s némi vezetésre van szükségem” — írta jelentésében.

A Gödöllőn gyülekező császári csapatok április 4-én reggel készen álltak újabb menet végrehajtására. Elindulás előtt Windisch-Grätz értesítette Jellačićot a fejleményekről. Ebből a levélből kiderül, hogy a fővezér egy általános támadást rendelt el „az ellenség igen tetemes” ereje ellen. E napon Aszódra és Bagot akarta elérni és felderítést végezni Hatvan felé, majd a következő napon az ellenséget szemből és jobbszárnnyában átkarolva kívánta a gyöngyösi útról délre szorítani. Ehhez a bálnak úgy kellett hozzájárulnia, hogy figyelteti a jászfényszarui átkelőt és a környék fontosabb útjait. A fővezér Rambergnek is küldött egy levelet, melyben a Losonc és Gyöngyös felé vezető utak fokozottabb figyelésére szólította fel, illetve intézkedést adott a Garamnál hidépítés előkészítésére. Harmadik levelében Wrba altábornagy figyelmét is felhívta a várható eseményekre és kérte, hogy a Budán lévő hídkészletből azon elemeket, melyek egy kecskelábú híd veréséhez szükségesek, azonnal küldje Gödöllőre. A Zagyván tehát több híd is veretni kívánt.

A császári csapatok nyolc órakor indultak Gödöllőről Aszódra és Bag felé. A III. hadtest Bagot elérve megállt, a Csorich-hadosztály Aszódra vonult, miközben a tábornagy, egy tűzérőséggel megerősített lovaskülönítménnyel, felderítésre indult Hatvanhoz. Ennek során már

találkozott magyar csapatokkal, amelyek azonban néhány ágyúlövés után visszahúzódtak a Zagyva mögé. Windisch-Grätz az ellenség erejét 8—10 000 főre becsülte. Estére előőrsöket rendelt a Zagyvához, ő pedig — különösebb eredmény nélkül — visszatért az Aszódra áthelyezett főhadiszállására. Másnapra elhatározott általános támadás gondolata mellett egyelőre megmaradt, de a magyarok hatvani állását — a terepadottságok miatt is — túlságosan erősnek tartotta. A sikert ezért azzal kívánta biztosítani, hogy Jellačić tábornagyot támadásra utasította Jászfényszaru felől. A horvát bánnak küldött levél mindenestre jól mutatja Windisch-Grätz bizonytalanságát és határozatlanságát. Utasítást adott ugyanis arra, hogy az I. hadtest Jászfényszarunál keljen át a Zagyván „és az ellenség oldalába és hátába nyomuljon előre”, de figyelje a jászberényi utat is, hisz az ellenség arról is Pest felé vonulhat. E kettős feladatot még a következőkkel egészítette ki: „Ha azonban Nagyméltóságod ezen vélekedés ellenére egészen megbízható híreket kapna egy erős ellenséges oszlop Szolnokról vagy Cibakházáról történő előnyomulásáról, s ezek már Albertiig nyomulnának, akkor Nagyméltóságod figyelmét mindenképpen ezen irányra kellene fordítani.” Ezzel tulajdonképpen szabad kezét adott a bán működéséhez. Kérdésként merülhet fel az is, hogy miként akarta a tábornagy délre szorítani a magyarokat, ha éppen délről tervezett támadást indítani ellene. Ezzel éppen ellenkező eredményt érhetett volna el, a magyar sereg abba az irányba kényszerül, melyet a fővezér annyira féltett. Ramberg altábornagy egy különítménye ugyan Bercehnél állt, de ez sokat nem segíthetett.

Windisch-Grätz még el sem küldte levelét, amikor megkapta az első értesítést a tápióbicskei eseményekről. A bán beszámolt a támadás tényéről és jelentette, hogy kénytelen megállni. Nem sokkal később újabb jelentés érkezett Tápiószecsőről, ebben Jellačić kedvező fejleményekről, ágyúszerzésről hősies helytállásról írt. Az ellenség erejéről semmit sem közölt, pedig egy el nem küldött levél szerint jól ismerte fel, hogy az „ellenség egész erejével tőlem délre Pest felé nyomul.” A magyarok szándékát rosszul mérte fel, valószínűleg az üldözés elmaradása miatt.

Windisch-Grätz a jelentéseknek nem tulajdonított nagy jelentőséget. A bánnak küldendő másnapi parancsot még kiegészítette azzal, hogy talán csapatainak egy részével üldözhetné az ellenséget, de főleg a lovasságnak, a Hatvan elleni támadásban kell részt vennie. Ezzel együtt Jellačićnak már legalább három feladatot kellett megoldania, legalábbis erre kapott ajánlás-szerű parancsot.

Április 5-én reggel az osztrák támadás a Gödöllő—hatvani országúton nem indult meg. Windisch-Grätz ismét elbizonytalanodott. Fél tízkor egy újabb levelet kapott Jellačićtól, aki közölte ebben, hogy a zagyvai átkelésre kapott parancsot végrehajtja, de akkor Pestet nem képes fedezni. Az előző napi ütközetben szerinte 10 000 fővel támadtak a magyarok, de szándékaikról semmit sem tudott jelenteni. Napközben a tábornagy Budáról, Wrba altábornagytól is kapott jelentést, melyben a budai katonai kerület parancsnoka arról tudósítja a fővezért, hogy hírek szerint a magyarok, mind három fegyvernemből álló csapatai, Cibakházánál átkeltek a Tiszán és Cegléd felé tartanak. Windisch-Grätz ez utóbbi levélre reagálva elrendelte, hogy a Cegléd—pesti utat fedező dandár számára Pesten képezzenek megfelelő tartalékokat.

A beérkező hírek Windisch-Grätzet egyelőre lemondatták támadó szándékáról. Már egyáltalán nem volt biztos benne, hogy a magyar főerő Hatvan környékén áll. Úgy érezte, hogy támadása estén veszélybe kerülhet összekötő vonala és hadászati alappontjától, Pesttől elvághatják. Ennek megfelelően még délelőtt egy új parancsot küldött a bánnak, amelynek hangneme hasonló volt, mint az előzőek. Leállította menetét Jászfényszaru felé és olyan állás felvételére adott utasítást, ahonnan Jászberény, vagy Cegléd felől közeledő ellenséggel szemben egyaránt fedezni lehetett Pestet.

A helyzet tisztázására ismét egy felderítő vállalkozást határozott el. Tüzérséggel megerősített lovas különítménnyel újra elindult Hatvan felé, hátha lesz lehetősége tisztázni az ellenség erejét. Várakozásai azonban ismét nem váltak valóra. Néhány huszárszázaddal valóban

összeakadtak, amelyeket, komoly veszteséget okozva nekik, visszaszorítottak a Zagyva mögé, de ismét nem derült ki az ellenségről semmi. Délután újabb levelet kapott Wrbnától, aki arról értesítette a fővezért, hogy a Pestre küldött foglyoktól megtudta, hogy előző nap a Klapka-hadtest 15 000 fővel támadta meg Jellačić dandárait.

A tábornagy április 5-én délután sem látott tisztában, mint reggel. Komoly kétségei voltak a tennivalóival kapcsolatban. Jól mutatja érzéseit, gondolatait az a levél, melyet ekkor írt Ludwig Welden tábornagynak, aki Bécs polgári és katonai kormányzója volt. E levélben még azt írta, hogy újabb híreket vár és ezt követően folytatja a menetét. A körülményeket azonban így ecsetelte: „...nem hagyhatom említés nélkül, minő nehéz a feladatom ebben az országban és egy ilyen ellenséggel szemben, elégtelen haderőmmel, amely arra készítet, hogy szabályos gerillaháborút vívjak.” Vagyis szerinte a magyarországi hadszíntéren nem lehet a hadművészet klasszikus szabályai szerint hadat viselni, az ellenség váratlanul, kiszámíthatatlanul harcol. Ebben a helyzetben a tábornagy jobbnak látta, ha egyelőre lemond minden kezdeményezésről és megpróbálja úgy felállítani csapatait, hogy azok fedezzék Pestet és a Komárom felé vezető utakat egyaránt. Ezen elhatározása alapján a másnapra szóló parancsokat éjfélkor adta ki. A III. hadtestnek, a Pestről érkezett erősítésekkel együtt reggel hatkor Gödöllőre kellett visszaindulnia, hátrahagyva Aszódnál és Bagnál egy lovasságból és tüzérségből álló utóvédet. A Csorich-hadosztálynak, lovassági megerősítéssel és a II. hadtest tartaléktüzérségével ugyanabban az órában Aszódról Vácra kellett visszamennie. Jellačić ismét egy részletes, magyarázó utasítást kapott. Ebben a tábornagy tudatja beosztottját arról, hogy miért mondott le a támadásról és milyen hírek indították erre. Tájékoztatta a bánt, hogy a másik két hadtest milyen feladatot kapott és mit kell megoldania az I. hadtestnek. E szerint a hadsereg fő célja Pest fedezése, melyet az I. és a III. hadtestnek kell ellátnia. Mivel a III. hadtest Gödöllőre vonul vissza ezért az I. hadtestnek olyan állást kell foglalnia, hogy megfelelően együttműködhessenek. A fővezér nem határozta meg a pontos helyet, hogy Jellačićnak hová is kellene menetelnie és állást foglalnia. Az osztrák I. hadtest este tíz órakor már Dányba szállt táborba.

Április 6-án délelőtt a magyar csapatok, az előző napi menetparancsoknak megfelelően, végrehajtották a menetüket. A Gáspár-hadtest reggel hét órakor kezdte meg, a már két nappal korábban elrendelt feladat végrehajtását. A hadtest tizenkettő óra harminc percre birtokba vette a Galga vonalát, Aszódot és Bagot megszállta. A felvett állás védelmi jellegű volt, Gáspár nagy figyelmet fordított a biztosításokra. A feladat végrehajtásáról egy tiszt útján értesítette Görgeit.

Az I. és a III. hadtest indulását a fővezéri parancs reggel öt órára határozta meg. A csapatok a Tápiószáp—Dány vonalra csak dél felé értek el, ami arra enged következtetni, hogy a csapatok rendezése és elindítása rendkívül vontatott lehetett. A II. hadtest viszont Tóalmásról valóban elindult öt órakor és alig egy óra múlva Dány környékén már ellenséget látott maga előtt. Ez azonban nem akadályozta meg a hadtest irányítását átvevő Aulichot, hogy a parancsot teljesítve birtokba vegye Dányt és mellette táborba szálljon.

Görgei reggel fél hétkor még a szentmártonkátai főhadiszálláson tartózkodott, innen írt egy parancsot Asbóth alezredesnek, hogy Ceglédre nyomuljon előre Albertiig. Ezután a főhadiszállás Dányba települt át, Görgei pedig törzsének két tagjával Andrássy Gyula őrnaggyal és Görgey Ármin századossal elindult szemrevételezni a meneteket. Ennek során Kóka mellett felment egy magaslatra, ahonnan jól átlátta a környező vidéket. A fővezér, az álmatlanul eltöltött éjszak után, rövid időre ledőlt és elaludt. Álmából Kossuth és környezetének érkezése ébresztette. A találkozásból egy jókedvű beszélgetés alakult ki, melyhez a faluból is egyre többen csatlakoztak. Görgei e napon még nem számított csatára, tartózkodási helyét sem tábori főnökével, sem a hadtestparancsnokokkal nem közölte. A magaslatról látták, hogy az isaszegi erdő ég, de ágyúdörgést nem hallottak, a fővezér egyelőre nem aggódott. Annál nagyobb lett az ijedsége, amikor kíséretének egyik huszára olyan jelentéssel érkezett, hogy a csata megkezdődött. „Görgei lóra ült és elrobbant a csataterre.”

A fővezér egyik parancsőr tisztjét azonnal Aulichhoz küldte, hogy a II. hadtest idővesztés nélkül induljon a csataterre, majd sietett a harcok színhelyére. Közben találkozott a Gáspártól érkezett tiszttel, aki jelentette, hogy a VII. hadtest elérte a Galga vonalát és Gödöllő felé tart. Görgei három óra körül ért a harctérre, ahol az I. és a III. hadtest már harcban állt. A közben már beérkező II. hadtestnek meghatározta a helyét és a csoportosítását és átvette a csata irányítását.

A császári hadsereg az előző nap elrendelt meneteket reggel hat órakor kezdte. A Csorich-hadosztály és a Bellegarde-lovasdandár Vácra indult, a III. hadtest pedig Gödöllőre. Ez utóbbi fél tizenegyre már el is érte a célját. Hat órakor indult Jellačić tábornagy hadteste is Dányból egy utóvédandár hátrahagyásával. A hadtest mielőtt elérte volna Isaszeget át kellett haladnia a Király-erdőn, melynek fedezésére megállt egy dandár, illetve a két lemaradt dandár támogatására egy lovasdandár. A hadtest zöme tizenegy órára érte el rendeltetési helyét. Windisch-Grätz a főhadiszállását Gödöllőre helyezte vissza.

Az Aszódnál maradt osztrák biztosító különítményt valamivel dél után érte támadás, mely ekkor visszavonult Gödöllőre. Erről a fővezér egy óra körül értesült, amire a III. hadtest egyik hadosztályát azonnal a máriabesenyői szoros fedezésére rendelte, mögé tartaléknak a hadtest másik hadosztályát. Jellačić ugyanebben az órában csupán arról tudósította a tábornagyot, hogy kisebb magyar kötelékek közelednek és kérte a két hadtest egyesítését. Amikor ez a levél megérkezett a főhadiszállásra, Windisch-Grätz már jól hallhatta az élénk ágyúzást Isaszeg felől. Mivel Bag felől a magyar csapatok nem indultak meg, az eddig ott tartalékban álló Lichtenstein-hadosztályt Isaszeg felé indította az I. hadtest támogatására. Windisch-Grätz tábornagy is a helyszínre sietett és irányította csapatai harcát.

Az április 6-án vívott isaszegi csatát a magyar csapatok megnyerték, mivel a magyarok kezébe került a csatater. A csatát egyik fél sem tervezte, véletlenszerűen alakult ki. A csatateret az osztrák fél, nevezetesen Jellačić-hadtest érte el hamarabb, így ő választhatott állást. Ezt az előnyt a beérkező magyar hadtestek helyi erőfölénnyel egyenlítették ki, mely a Lichtenstein-hadosztály beavatkozása után is megmaradt. A váratlanul kezdődő csata első óráiban a magyar fővezér nem volt jelen, megérkezéséig a hadtestek tulajdonképpen önállóan működtek. Görgei a harcban álló két hadtest és a beérkező tartalékhadtest arcvonalából egységes hadműveleti arcvonalat alakított ki. Hasonlóan alakult ez a másik oldalon is.

Görgei harczvezetői ténykedését most nem célunk elemezni, csupán abból a szempontból, amely a hadászati műveletekre kihatással volt. Az isaszegi csatával kapcsolatban nehéz dolgunk van, hisz sokan, sok féltét írtak e rendkívül fontos csatáról. Vádaskodásokat olvashatunk, különböző érvekkel, hogy végül is miért nem sikerült elérni a döntő győzelmet. A résztvevők és a kortársak is elemezték az eseményeket, természetesen jóval később, amikor már megismerhették a csatának azon történéseit és körülményeit is, amelyeket akkor nem tudhattak. Ha az így készült, általában önigazoló írásokat hitelesnek is fogadjuk el, mégis csak megfelelő forráskritikával használhatók. Nem is beszélve olyan kortárs tanulmányokról, melyek személyes indulatoktól, sérelmekről vezérelt elemzéseket tartalmaznak. A hadászat és ezen belül a hadvezér szempontjainak előterbe helyezése ezúttal leegyszerűsítheti, de legalábbis objektívvá teheti az elemzést.

A korai csata a magyar félnek tulajdonképpen nem kedvezett. Az előre kijelölt hadászati ponttól, Gödöllőtől ugyan már csak hét kilométer választotta el a támadó felet, de a csapatok még nem voltak olyan helyzetben, hogy egyértelműen rá tudják akarataikat kényszeríteni az ellenségre. A hadjárat célja — mint azt korábban vizsgáltuk — a császáriak döntő legyőzése és arra kényszerítése, hogy elhagyják hadászati vonalukat, illetve, hogy ne érhessek el hadászati alappontjukat, Pestet. Ehhez viszont meg kellett volna akadályozni, hogy visszavonulhassanak a magyar főváros irányába. Április 6-án ezt még nehezen lehetett volna elérni. Isaszegről egyébként több út is vezetett Pestre. A legjobb, leghasználhatóbb Gödöllőn át a postaút, de Pécel felé, illetve Nagytarcsán keresztül Kerepes, vagy Cinkota felé is elvonul-

hattak a csapatok. E mellett a védő felet segítették a terepviszonyok, az Isaszeg és a Rákospatak mögötti dombosor kiváló állást biztosított. Görgei azonban úgy ítélte meg, hogy az elkezdett csatával kedvező feltételeket teremthet a folytatáshoz, ezért nem engedett Klapkának, aki már Isaszeg első, sikertelen támadása után vissza akart fordulni.

A történetírók és az elemzők e csatával kapcsolatban talán Gáspár vezérőrnagy tértelenségével foglalkoznak legtöbbször. A hadtestparancsnok, illetve a fővezér nyakába varrják a teljes siker elmaradását, aki nem adott egyértelmű támadási parancsot Gáspárnak. A Görgeit védők a fővezér azon nézetére hivatkoznak, hogy egy hadtestparancsnoknak megfelelő önállósággal kell rendelkeznie. Megjegyezzük egyébként, hogy Aulich sem magától indult a csatater felé, sőt még Damjanich kérésére sem, hanem Bayer utasítására. Görgei azt állítja, hogy egy huszártiszt jelentette a Gáspár-hadtest érkezését, így biztosan számított annak beérkezésére. Ha a csata során valóban így gondolta a fővezér, azt valóban nagyon komoly hibának értékelhető és Napóleon egyik mondatát juttatja eszünkbe. A császár a waterlooi csata már válságosra fordult időszakában kérdéssel fordult Soult-hoz, hogy hány tisztet küldött Grouchyhoz. A tábornok jelentette, hogy egyet, mire a császár indulatosan így válaszolt: „Uram, Berthier százat küldött volna!” Görgei jól ismerte Gáspárt. Előző napokban tőle kapott levelekből jól érződött a beosztását alig két napja ellátó újonnan kinevezett tábornok bizonytalansága. Akkor miért nem küldött konkrét parancsot? Ennek sem ő, sem a levelezni egyébként nagyon szerető Bayer sem érezte szükségét? Valószínűleg Aulich is tudott arról, hogy Gáspár keresi felé az összeköttetést. Akkor ő vajon miért nem írt néhány sort a vezérőrnagynak?

Ha már az elmulasztott parancsról esik szó érdemes egy pillantást vetnünk a térképre. A fővezér bizonyosan három óra után, talán négy óra körül találkozhatott a hírt hozó huszártiszttel, aki ha azonnal visszafordult leghamarabb egy órával később közölhette volna az új parancsot Gáspárral. Ezután a hadosztályok felveszik a menetalakzatot és megtesznek hét kilométert, majd harcrendbe bontakozva megkezdik a szoros birtokbavételét. Erre legkevesebb két órát számolva, este hétkor kezdődhetett volna meg a támadás. Ekkor már erősen szürkült.

Kérdés, hogy Görgei valójában mit gondolt a Gáspár-hadtest előrenyomulásával kapcsolatban. Amikor az említett hírt kapta, még alig volt tisztában a magyar csapatok helyzetével. Saját bevallása szerint is kétségek gyötörték, nem tudta milyen helyzet alakult ki. A fővezérnek a helyzetet tisztázása sem adott okot a nyugalomra. Klapka csapatai hátráltak, Damjanich hadtestének harcrendje egyik oldalon sem támaszkodott semmire, az Aulich-hadtest felvonulóban volt. Ekkor minden bizonnyal jól jött volna bármilyen segítség. A csapatok rendezése után Görgei elhatározta, hogy a balszárnyával, Klapka csapataival támad, míg a középnek gondolt Damjanich hadtest egyelőre csupán védelemre szorítkozik. Ha ehhez csatlakozik Gáspár jobbszárnyai támadása, az egyrészt tehermentesítheti Damjanichot, biztosíthatja annak jobbszárnyát és igen kedvező harcászati helyzetet teremt. Hadászati szempontból viszont felmerülhet a kérdés, hogy mindez jó-e?

Az elemzők szerint, ha Gáspár támad, a vele szemben álló egy hadosztályt könnyen szétveri, délnek fordul és a császári sereg nem menekülhet. E nézet két okból is nehezen állja meg a helyét. Egyrészt honnan tudhatta volna Gáspár, vagy Görgei, hogy mekkora erő áll Gödöllőn. Arra a magyar oldalon aligha gondolhatott bárki, hogy amikor két irányból közeledik az ellenség főereje, akkor Windisch-Grätz egy hadosztályt, egy lovasdandárt — további megerősítésekkel — Vácra küld. Senkinek sem volt biztos információjuk a Ramberg-hadosztály helyzetéről. Egy egész hadtestet nem lehetett számításon kívül hagyni. Másrészt, ha a Gáspár-hadtestnek mégis sikerül elfoglalnia Gödöllőt, akkor végképp megszűnik annak a lehetősége, hogy az ellenség Vác felé vonuljon vissza. Isaszegről ellenben, az említett utak bármelyikén, elvonulhatott Pest felé. Görgeinek tehát elsősorban harcászati érelemben lett volna szüksége Gáspárra.

A VII. hadtest parancsnoka nehéz helyzetben volt, tulajdonképpen neki kellett megoldania a legtöbb rutint igénylő feladatot. Az eredeti haditerv szerint neki hatodikán Galgamácsára

kellett volna mennie, vagyis ebben nem szerepelt hadtestének az egyesülése a főerővel. A terv megváltozását viszont nem közölték vele, csupán azt a parancsot kapta, hogy Aszód környékét vegye birtokba. Innen viszont még lehetett volna akár Galgamácsa, akár Gödöllő felé is menni. Nem ismerte a hadsereg egészének a feladatát.

A magyar csapatok helyzetének megszilárdítása után Görgeinek az volt a célja, hogy a császári csapatokat amennyire lehet Gödöllő felé kényszerítse. Ezzel akarta megszüntetni annak lehetőségét, hogy a császáriak útja Isaszegről Pestre nyitva maradjon. Ennek következtében ugyan összpontosított állásba kerül az ellenség, de így marad meg a lehetőség a döntő csapásra.

Az április 6-ra elrendelt feladatokat a magyar csapatok tulajdonképpen végrehajtották. Az I. hadtest birtokba vette Isaszegot, a II. és III. hadtest szintén e település közelében táborozott. Az e napra kiadott parancs értelmében az I. hadtest kirendelt dandárja elérte Pécelt. Görgei számára sokáig kétséges volt, hogy tulajdonképpen milyen helyzet is alakult ki. Akkor érezhette magát győztesnek, amikor kiderült számára, hogy az I. osztrák hadtest és a Lichtenstein-hadosztály is visszavonult Gödöllő felé. Másnapra várta a csata folytatását. Valószínűleg eszébe sem jutott, hogy ez elől a szembenálló fél kitér. Számított viszont erre a megoldásra a tóalmási főhadiszálláson Bayer alezredes, aki Klapkának utasítást küldött, hogy a csata után a „szélső bal szárnyal szintén még azon estve, kurta pihenés után, mely alatt a katonák némi enni-inni valót kapnak, mindenesetre még éjjel előtt Kerepesre hatoljon előre”. E parancsot azonban a dandárt vezető Kleinheinz Oszkár táborkari százados nem hajtotta végre. Bayer jól ismerte fel, hogy a bizonytalan ellenség kivonhatja magát egy újabb támadás alól, így tulajdonképpen az egész hadjárat sikere veszélybe kerülhet. Elkövette azonban azt a hibát, hogy nem Görgein keresztül küldte a parancsot, így a gyenge harcvezetőnek bizonyuló Klapka meg sem próbálta e feladatot végrehajtani. Pedig talán már e dandár kerepesi megjelenésének híre is eltéríthette volna Windisch-Grätzet a visszavonulástól. A fővezér és az I. hadtest parancsnoka, aki egyébként eddig kitűnt kiváló helyzetfelismeréseivel és ötleteivel, hibáztatható azért, hogy nem látták át ezen utasítás fontosságát. Klapka „egyszerűen zsebre dugta az újabb parancsot”, Kleinheinzet pedig majdnem haditörvényszék elé állították. Persze úgy tűnik, hogy egy dandár valóban csupán ijesztgetésre lehetett volna elég, főleg annak ismeretében, hogy néhány órával később Kerepesen két osztrák hadtest vonult át.

Április 6-án este Görgei végül kiadta — a valószínűleg már korábban elkészített — másnapra szóló parancsát: „Összpontosított támadás Gödöllőre. A Görgei-hadtest Aszódra és Bagról Gödöllőre, a Damjanich-hadtest és a Klapka-hadtest Isaszegről Gödöllőre, az Aulich-hadtest a Szentkirályi-erdő mentén Gödöllőre, a Klapka-hadtest balszárnnyal Pécelről Kerepesre, a VII. és a II. hadtest különítménye Zsámbokról Dányba és Fényszaruról Zsámbokra vonul. A hadsereg főparancsnokság főhadiszállása Dányba települ.

Az indulási idő reggel pontosan 5 óra, a támadás a hadtestek egyszerre folytatják, a VII. hadtest a jobb szárny, a Damjanich-hadtest a közép, a Klapka-hadtest a balszárnnyal, az Aulich-hadtest a tartalékot képezi. A felállítás 3 vonalban történik, 3. vonalat, az 1. és 2. vonal szárnyainak fedezésére alkalmazott lovasság kikülönítése után, az összes lovasság Nagysándor ezredes parancsnoksága alatt képezi. Az ütközet kedvezőtlenül végződésének esetén a VII. hadtest Aszódra, a III. hadtest Szecsőre, az I. hadtest Sülyre, a II. hadtest Tóalmásra és a főhadiszállás Nagykátára vonul vissza.” Az eddigi menetparancsok helyett tehát ezúttal egy harcparancs került a hadtestparancsnokok kezébe, mely másnapra egy összehangolt általános támadással számolt.

A parancs I. hadtestre vonatkozó részét a Windisch-Grätz tábornagy működését összefoglaló munka másként idézi, e szerint a hadtestnek először Kerepest kellett volna elérnie és onnan támadnia. Hasonlót idéz Wilhelm Rüstow munkája is, aki szerint: „az I. hadtest, mint balszárnnyal Isaszegről Kerepesre, a Dipold-dandár Pécelről ugyanide.” Mindenesetre az Isaszeg és Kerepes közötti tizenegy kilométer megtételéhez öt-hat órai menetelésre lett volna szükség, vagyis egy

reggel vagy délelőtt indítandó támadáshoz, az kiinduló helyzet eléréséhez, a hadtestnek már este el kellett volna indulnia. Nobili és Rüstow által idézett parancs eredetije nem ismert. Mindenesetre úgy tűnik, hogy ez lehetett volna az egyetlen megoldás az ellenség „szökésének” megakadályozására.

Az isaszegi csatát alkalmas volt arra, hogy akár több hadtest is közvetlen megközelítéssel harcoljon egymással. Nagyobb manőverekre viszont már kevésbé. A nem túl magas, de sűrű erdő borította dombok, domborok megkerülése időigényes meneteket igényelt, melyek a kockázatot jelentősen növelhették. A feltételezett erőviszonyok mellett, a hadtestek közötti kapcsolat huzamosabb idejű megszakítását, Bayer javaslata ellenére, a fővezér nem vállalta fel. Ha utólag hibáztathatjuk is érte, akkor, abban helyzetben bizonyosan jól döntött.

Windisch-Grätz tábornagy április 6-án este kilenc óráig szintén győztesnek tartotta magát. Ekkor azonban megérkezett a főhadiszállásra Jellačić tábornagy, aki jelentette, hogy nem tudta megtartani isaszegi állását és hadteste visszavonult Gödöllő felé. A fővezér számára ekkor vált világossá, hogy az ellenség főereje valójában a jobb szárnyával szemben áll, Hatvan felől csupán fedező, illetve „tüntető” erők állnak. Felismerte, hogy a magyarok célja az, hogy elvágják visszavonulási útját Pest felé. Tevékenységét eddig is hadászati vonalának, összeköttetésének biztosítása határozta meg, így természetesen nem sokáig habozott további teendőin. Most már valóban mellékessé vált számára a komáromi irány, így elhatározta, hogy erejének döntő részét Pest megtartására összpontosítja. Jelentőségét veszítette a gödöllői állás megtartása is, így elrendelte, hogy a hadsereg Pesthez közelebb foglaljon állást. Ezzel elkerülhetővé válik, hogy az ellenség a hadserege és Pest közé vonuljon, a magyar főváros pedig, mint hadászati alappontja úgyis biztosítja további működését. Ennek megfelelően azonnal elkészültek a másnapi parancsok. Csorich altábornagy Vácra éppen megérkező csapatai ismét menetparancsot kaptak, ezúttal Dunakeszin át Kerepes felé kellett vonulniuk. Az altábornagy irányítása alatt álló Ramberg-hadosztálynak ezzel egy időben Vácra kellett menetelnie, továbbra is fenntartva az élénk felderítő tevékenységet Érsekvadkert, Romhány, Apc, Aszód és Gödöllő felé. Windisch-Grätz tehát nem vetette el teljesen azt a gondolatot, hogy a magyar haderő mégis Komárom felé vonul tovább. Az I. hadtestnek egy földúton Kerepesen át Cinkotára, a III. hadtestnek Gödöllőről a postaúton szintén Cinkotára kellett vonulnia, természetesen a megfelelő utóvéd visszahagyása mellett. A fővezér arra számolt, hogy az ellenség üldözni fogja, ezért úgy rendelkezett, hogy a két hadtest készüljön fel harcrend felvételére Kerepes és Cinkota között. A meneteket reggel nyolckor kellett megkezdeni. Az osztrák főszereg tehát nem vállalta az újabb csatát, hanem visszavonult Pest előterébe.

A magyar sereg másnap reggel lőszerfeltöltéssel foglalatoskodott, készült a csatára. Gödöllő előterébe csak tizenegy óra felé érkezett, amikor ott már ellenséget nem talált. A csapatok birtokba vették a települést, amivel lezárult a tavaszi hadjárat első hadművelete. Rövid hadműveleti szünet állt be, mely lehetővé tette, hogy az osztrák fél rendezze sorait, a magyar fél pedig felkészüljön a hadjárat folytatására.

A HADJÁRAT ÉRTÉKELÉSE ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

A gödöllői hadjárat a tavaszi hadjárat első és igen sikeres időszaka. A magyar honvédsereg egyértelműen átvette a hadászati kezdeményezést és azt végig megtartotta. Elkerülve a leggyorsabb, de legnagyobb veszteséget ígérő hadászati áttörést, egy klasszikus megkerülést alkalmazott. Az epaminondasi elvet alkalmazva a hadászati balszárnnyal alkotó csoportosítás végig jelentős erőfölényben volt, a csapatait bizonytalanul meneteltető ellenséggel szemben. A magyar sereg ennek eredményeként a császári főerőt a hadszíntér jelentős részének kiürítésére, a közbeeső hadászati alapjára való visszatérésre kényszerítette. Az ellenségnek még arra sem maradt lehetősége, hogy Komáromot, mint meghatározóan fontos hadászati pontot, a magyarok műveleteivel szemben fedezze. Ennél a siker csak akkor lehetett volna teljesebb, ha

Windisch-Grätz seregét sikerül döntően legyőzni. Ennek elmaradása több okra vezethető vissza. A legfontosabb ok, hogy nem volt realitása. Másrészt viszont a lehető legnagyobb siker reménye mégis felcsillant, ami annak köszönhető, hogy a császári hadsereg vezetése hibát hibára halmozott, bizonytalan és következetlen volt. Fogalmazhatunk talán úgy is, hogy még arra sem bizonyult alkalmasnak, hogy döntő vereséget szenvedjen. Windisch-Grätz döntésképtelen volt, a hadtestparancsnokok közül Wrba Budán a helyőrséget irányította, az egyébként elismert Schlik semmi érdemlegeset nem tett, Jellačić pedig legfeljebb körülményeskedő okoskodásaival hívta fel magára a figyelmet.

A magyar honvédsereg felső vezetése viszont jól teljesített. A hadászati terv elvárhatóan merész, ugyanakkor megvalósítható volt. A tervet és az ahhoz kapcsolódó intézkedéseket fiatal ötlettel tábornokok és tisztek dolgozták ki, illetve öntötték formába. Általánosságban a hadjárat vezetésén érződik a közös felelősségvállalás, Görgei egyáltalán nem irányított autokratára vezetőként. Több utalás található arra, hogy Klapkával, Damjanichsal és amikor már a főcsoporosításnál volt, Aulichhal is megbeszélte a tennivalókat. Bayerrel is mindig elmagyaráztatta magának a kiadandó parancsokat, a tábornoki főnökre hallgatott, érveit elfogadta. Amikor viszont elhatározta a követendő feladatot, annak végrehajtásában pontosságot követelt.

A közös felelősségvállalás, mint vezetési elv legfontosabb megnyilvánulása mégis a hadtestparancsnokok önállóságának biztosítása volt. Ebben az időszakban a Görgeit bíráló, némi joggal, mégis éppen ezt tartották a legelhibázottabb gyakorlatnak. Ebből eredően nem tartózkodott április 6-án a hadsereg élén, pedig szükség lett volna rá, éppen a tápióbicskei tapasztalat után. Klapka feltétlenül támogatásra szorult. Igaz, hogy Görgei csak másnapra várta a csatát, de valószínűleg neki is bőséges ismeretei voltak a véletlen szerepéről a háborúban. Utólag már tudjuk, hogy Gáspárnak is el kellett volna küldeni a megfelelő parancsot, a döntő győzelem esélyének növelése érdekében. Ha a fővezér a hadseregnél tartózkodik, ezt időben meg is tehette volna. El kell fogadnunk viszont, hogy április 6-án délután négy órakor a Király-erdő szélén erről másként is lehetett gondolkodni. Hasonló a véleményünk a kerepesi előrenyomulás kérdésével kapcsolatban is.

Görgei az elhatározott haditervhez a hadjárat alatt végig következetesen ragaszkodott, még akkor is, ha a kitűzött cél és a megvalósítás módja némileg módosult. Április 2-án a csapatok kétnapi menetel teljesítettek, majd a következő nap Jászberényből nem mozdultak. Görgei elfogadta Klapkától, hogy sietni kell, utána viszont egy napot elvesztegettek. Hadászati értelemben április 3-a egy hiábavalóan eltelt nap volt, valójában a hetek óta, szinte megállás nélkül menetelő csapatok számára egy nagyon is szükséges pihenőnapként telt.

A kiadott intézkedésekből látszik, hogy a tápióbicskei ütközet után Görgei már kockázatosabbnak látta a hadjáratot, mint korábban. Igyekezett minél gyorsabban felvenni a kapcsolatot a VII. hadtesttel és egyre határozottabban törekedett az összpontosításra. Valószínűleg ekkor mondott le végleg annak lehetőségéről, hogy Gáspár hadteste önállóan Vác felé induljon. A II. hadtestet Káva helyett Tóalmásra rendelte, a VII. hadtestnek pedig megparancsolta, hogy azonnal induljon Aszódra és vegye fel a kapcsolatot a főcsoporosítással. Az egyébként általában példásan szűkszavú, korrekt parancsok helyett ekkor érdemes lett volna Gáspárnak egy kimerítőbb utasítást küldeni, a parancs hátterére, ha úgy tetszik „szellemiségére” utaló mondatokkal. Görgei ezután már a várhatóan bekövetkező csatára gondolt. Ekkor került a látókörébe Kerepes is, ahová egy olyan biztosító erőt kell küldenie, mely mintegy Vác felé „tereli” az ellenséget. Komolyabb támadásra Gödöllő felé ebből az irányból nem számolhatott, hisz ehhez egy dandár nagyon kevés volt. Ennek kiküldését végül is nem erőltette, ami valószínűleg hiba volt.

Az isaszegi csata eseményei bizonyosan nem töltötték el nagy meglepéssel a fővezért. Három hadteste hosszan, rendkívül nehéz és váltakozó harcot vívott a császári főerő egy részével. Győzelmét az hozta meg számára, hogy az ellenség kiürítette Isaszeget és a Király-erdő északi szegletének környékét. Másnapra még komolyabb csata elé nézett, melyhez min-

den erejére szükség volt. Ebben a helyzetben nagy kiküldítéseket végezni, akár Kerepes felé is, nagy felelőtlenség lett volna. Görgei viszont felelős volt a hadseregéért, így aligha bánta a császári sereg visszavonulását. Ezt mutatja az is, hogy engedte megszűnni a két fél közötti közvetlen harcérintkezést, nem törekedett mindenáron egy második csatára.

Egy 1907-ben született szakmai értékelés szerint Görgei hadseregének menetteljesítménye (öt nap alatt megtett 80 kilométer, vagyis napi tizenhat kilométer) a hadművelet megbízható sikere érdekében lehetett volna nagyobb is, de mentségül hozta fel, a menetközbeni átszervezés szükségességét, a víziakadályokon történő gyakori átkeléseket, illetve a három jelentősebb összecsapást az ellenséggel. A munka szerzője, Pauer Miksa honvédszázados számításai szerint figyelemre méltó viszont a hadművelet megtervezésének a módja, amely szerint április 2-án a hadtestek közötti távolság 20 kilométer, 3-án 24 kilométer, 4-én 28 kilométer, 5-én ismét 24 kilométer, 6-án pedig csupán 8 kilométer. Vagyis tökéletesen érvényesült a „külön menetelni együtt harcolni” elv. Ha az adatok nem is egyeznek pontosan saját számításainkkal az értékelés messzemenően egybehangzó saját megállapításainkkal. Pauer a Görgei vezette hadműveletet Napóleon 1796-os hadjáratának a május 3-a és 10-e közötti szakaszához hasonlítja, amikor a francia hadsereg Alessandria—Valenza—Piacenza—Lodi—Milánó irányú megkezdését hajtotta végre.

Görgei hadvezéri megbízása minőségileg új időszakot hozott a magyar szabadságharc történetében. Az eddigi széthúzó, döntésképtelen, önkényeskedő hadseregvezetés helyett, melynek egyébként Görgei aktív tagja volt, egy kiegyensúlyozott, együttműködő, szakértő és következetes hadvezetés lépett. Ezt Görgei fogta össze és irányította, tehát az érdem elsősorban az övé. Kossuth, bármennyire is nem kívánta ennek a helyzetnek a kialakulását, gyorsan belátta az ebben rejlő lehetőségeket. A hadjárat időszakában készségesen és jól együttműködött a hadsereg vezetésével, igyekezett biztosítani a feltételeket, a katonai adminisztráció hatékony támogatását. Görgei kiharcolta magának a teljes szabadságot hadművelet irányításában. Kossuth segítségét igényelte, de beleszólást nem engedett.

Windisch-Grätz tábornagy vezetői tevékenységének értékelésére a hadművelet ismertetése során kitértünk. Talán jellemző, hogy a tábornagy még a magyarországi tevékenységét bemutató könyv összeállításakor is azt írta, hogy mindent ugyanúgy tenne, mint akkor. A császári fővezér bizonytalansága elsősorban abból eredt, hogy kezdetben nem volt számára tiszta hadászati cél, így annak elérésére sem lehetett megalapozott koncepciója. A honvédsereg támadásának megindulása után pedig, egyáltalán nem rendelkezett pontos, megbízható adatokkal az ellenfeléről. Emiatt kényszerült a védelmi hadművelet megszervezésének arra a módjára, amelyet szinte tiltottak a katonai iskolákban, a kordonvédelemre. A rendelkezésére álló erők összpontosítása helyett megosztotta azokat. A tábornagy vezetése olyan helyzetet teremtett, melyben akár egy nagyobb katasztrófa veszélye is benne rejlett.

A gödöllői hadművelet eredményes végrehajtása világossá tette a magyar politikai és katonai vezetés számára, hogy az Egerben megfogalmazott célok, a magyar fővárosok felszabadítása és Komárom felmentése reálisak. Az április 7-i gödöllői haditanács döntése alapján a célok teljesítése érdekében folytatódott a hadjárat. Vetter ugyan nem vett részt a tanácskozáson, de az alapeszmét továbbra is ő szolgáltatta. A csapatokat ismét meg kell osztani, egy részük Pest előtt marad, egy részük pedig Komáromba siet és felmenti a több mint három hónapja körülzárt várat. Görgei és Bayer javaslata alapján a haditanács hasonlóan módosította a „kinevezett” fővezér elképzelését, mint korábban Gyöngyösön, vagyis a csapatok zöme hajtja végre a megkerülő hadműveletet és csupán egy hadtest és két önálló hadosztály marad Pest előtt, szemben az osztrák fősereggel. A főserég tehát ismét oldalmenetet, egy olyan hadászati megkerülést hajt végre, melynek eredményeként fenyegeti az ellenség hadászati vonalát, felmenti és biztosítja azt a hadászati pontot, mely kulcsfontosságú a hadműveletek folytatása szempontjából. Görgei nem engedett a haditanácson felvetett azon ötletnek, hogy a Pest előtt összpontosuló ellenséget közvetlen megközelítéssel próbálják csatára kényszeríteni. Nem le-

hetett célszerű a támadás, mert a császári hadsereg veresége esetén is kedvező feltételek mellett védhette volna a fővárost, szükség esetén nehézség nélkül vissza is vonulhatott. Az idővesztés pedig Komárom elvesztésével járhatott. A haditerv ismét egy közbeeső célt határozott meg, Komárom felmentését. Az ezt követő műveleteket az ellenség tevékenységéhez kívánták igazítani. Görgei e tervet viszont mindenképpen, Windisch-Grätz műveleteitől függetlenül, végre kívánta hajtani.

A komáromi hadműveleti terv sikeres kivitelezése ismét nagy fegyverténye a magyar honvédseregnek és vezetőinek. Komárom felmentése sikerült, Pest előtt Aulich csapatai kiválóan teljesítenek. A döntő győzelem azonban újra elmarad, a császári csapatok, az új fővezér, Ludwig Welden tábornagy irányítása mellett, még időben kihátráltak a felállított csapdából. Az ismét csak véletlenszerűen kialakult április 26-i komáromi csata megint nem lehetett döntő.

A szabadságharc történetének egyik legvitatottabb kérdése Görgeinek az április 29-i komáromi haditanácson hozott döntése. E kérdéssel számtalan mű foglalkozik részletesen vagy utalásszerűen, általában elfogultan, esetenként indulatoktól vezetve. Szerencsére azonban találhatunk olyan elemző, tényeket soroló munkákat is, melyek segítenek a reális értékelésben. Ezek közül a legtényyszerűbbnek Rédvay István 1934-ben és Hermann Róbert 1999-ben megjelent munkáját tekintettük. Görgeit a kialakult körülmények, az események, a beérkező hírek, jelentések rendkívül nehéz helyzetbe hozták. A tavaszi hadjárat kétségtelen katonai sikerei idejekorán olyan következtetések levonásával jártak, hogy a szabadságharc győzedelmes befejezése kézzelfogható közelségbe került. A honvédsereg erejére alapozva, Kossuth úgy gondolta, hogy az uralkodó által márciusban kibocsátott „oktrojált” alkotmányra méltó válasz, ha Magyarország kimondja teljes elszakadását a birodalomtól. A trónfosztás és a Függetlenségi Nyilatkozat kiadása azt jelentette, hogy a háború befejezése előtt, a politika döntően beleszólt az események menetébe. Egy csapásra megváltozott a háború jellege, a szabadságharcból, függetlenségi háború lett. A birodalom vezetői számára a magyarországi háború most már nem társadalmi, birodalmi berendezkedést érintő kérdés volt, hanem a birodalom létét fenyegető kérdés. Ezek után bármiféle tárgyalásos megegyezés szóba sem jöhetett. A háború menete viszont éppen azt mutatta, hogy a császári sereget le lehet győzni, de olyan döntő sikert aratni fölötté, ami után a császár feltételek nélkül elfogadná birodalmának szétesését, aligha lehetséges. Görgei és köre nagyon jól ismerte a császári sereget, hiszen, még utolsó esküjüket is az uralkodóra tették le. Mi lehet tehát az újabb hadászati cél Komárom felmentése és a komáromi csata után?

Az ellenség főereje elhagyta a magyar fővárosokat ezzel a tavaszi hadjárat egyik legfontosabb célja teljesült. A császári főerő hátrált Győrön át Pozsony felé, tehát az ország döntő részét elhagyta. A haditanácson tehát ki kellett jelölni a következő célt és meghatározni a honvédsereg feladatát. A tábornoki főnök számára a feladat egyértelmű volt; az ellenséget a döntés eléréséig üldözni kell, addig nem lehet számolni a háború befejezésével. Ehhez a feltételek — minden nehézség ellenére — lényegében rendelkezésre álltak. A demoralizált ellenség hátrált, a honvédsereg a hadászati vonalán támadhatott. A lőszerhiány, a csapatok fáradtsága, létszámfogyása mindkét felet sújtotta, az erőviszonyok döntő eltolódásával nem kellett számolni. Az érvényben lévő hadászati elvek e megoldást támasztották alá. A haditanácson elhangzott másik érv, melyet Klapka tábornok hangoztatott, a hadászati vonal biztosítására irányult. A honvédsereg hadászati alapja változatlanul a Tiszántúlon volt, az alap és a hadsereg közötti nagy távolság az összeköttetést bizonytalanná tette. A gödöllői haditanácson az utánszállítási vonalat Miskolc—Putnok—Losonc—Balassagyarmat—Ipolyság—Léva felé határozták meg, melyen a szállítmányok csak lassan, megbízhatatlanul érkeztek be. Ludwig Welden tábornagy viszont, aki az április 14-én felmentett Windisch-Grätz helyett a főparancsnokságot átvette, a fővárosok kiürítésekor négy zászlóaljnyi erőt a budai várban visszahagyott, ezzel zavarta a hadászati összeköttetés lerövidítését. Klapka tehát mindennek előtt a budai vár bevételel tűzte ki a következő célul, amely nem tűnt nehéz feladatnak.

Felmerül azon kérdés, hogy Görgei döntésében milyen szerepet játszott Kossuth korábbi levele, vagy levelei — óhaja vagy utasítása — a magyar fővárosok teljes birtokba vételéről. Valójában ennek az április 26-ai csata után már semmilyen jelentősége sem volt. A komáromi csata új helyzetet teremtett, ekkor vált bizonyossá, hogy az osztrák főereg valóban feladta Pestet, így azon eredeti, még Vetterhez köthető elképzelés, hogy a dunai átkelés után a magyar főereg visszafordul Buda felé, lényegében értelmetlenné vált. Kossuth április 15-én Debrecenben még erről semmit sem tudhatott, ő sürgette a korábban megbeszéltek végrehajtását. Még április 23-án is azt írta, hogy Pestről az ellenséget ki kell szorítani. Április 29-én Komáromban viszont éppen az hiányzott, hogy a megváltozott körülmények miatt politikai döntés tegye világossá a háború célját.

Görgei végül úgy döntött, hogy Klapka javaslatát elfogadva, Buda birtokbavételéhez indítja el hadseregét. Nem ostromhoz, hanem egy erődemonstrációra, melytől azt várta, hogy a várórség rövid időn belül átadja a várat. Ezért vitte magával egész haderejét. A fővezér a fővárosok teljes visszafoglalásától remélte a helyzet tisztázását politikai, katonai vonatkozásban egyaránt. A budai vár őrsége azonban ellenállt és ostromra kényszerítette a magyar hadsereget. Görgei ragaszkodva komáromi elhatározásához a várat módszeres ostrommal május 21-re bevette, viszont elvesztette a hadászati kezdeményezést, amit a magyar sereg többet nem tudott visszaszerezni. A Görgei tábornok vezette magyar honvédsereg 1849. áprilisában végrehajtott hadjáratát az alapötletet kitaláló Vetter altábornagy a következőképpen értékelte: „Minden stratégának el kell ismernie, hogy a magyar hadsereg 1849 tavaszi hadjárata egészen a hadművészet elveivel képest folyt le ...”

HARCÁSZATI VEZETÉS AZ 1849. JÚLIUS 2-I KOMÁROMI CSATÁBAN

A harcászat alatt a XIX. században, miként ma is, a haderő egyes részeinek, a harc céljának elérése érdekében történő vezetését és tevékenységét értették. E fogalom a hadtest vagy annál kisebb kötelék tevékenységére vonatkozott. A harcászatot mindig helyi értelemben használták, tehát közvetlenül a harctéri eseményekre vonatkoztatva. Az egyes katona harcát, a századok, osztályok, zászlóaljok és ütegek együttműködésével folytatott harctevékenységet, a dandárok és hadosztályok vezetését, mind e hadművészeti fogalom körébe értették és értjük. A különböző körülmények között végrehajtott támadás, vagy védelem, illetve az ezekhez szorosan kapcsolódó történések — például fel- vagy visszavonulás, az üldözés — elhatározása, megszervezése és végrehajtása, mely egyrészt vezetést, másrészt a katonák és kötelékek tevékenységét jelentette. A megfelelő szintű parancsnoknak, felsőbb intézkedés figyelembevételével, döntenie kellett, hogy milyen harcrendet alakít ki, milyen „csoportosításokat” hoz létre és azoknak milyen feladatot kell megoldaniuk; itt kezdődött a harcászat. A harc megindulása után a parancsnok vezette csapatait, intézkedéseivel a változó körülményeket figyelembe véve igyekezett a meghatározott célt, vagy célokat elérni, vagy ha ezt reménytelennek ítélte, csapatait igyekezett kivonni az ellenség hatása alól. Parancsra, vagy anélkül, ez már az ő felelősége volt. E század közepén az ember életének fölösleges feláldozása nem volt oly nagy „dívat”, mint alig néhány évtizeddel később, a hátultöltős, sorozatlövő fegyverek bevezetése után. Kellett a katonának a következő ütközetre is, nem volt még általános hadkötelezettség, amikor a veszteséggé válás szinte kimeríthetetlen lehetősége szabad kezet adott a döntéshelyzetben lévő parancsnokoknak embereik alkalmazásában.

Harcászati értelemben is használták az áttörés fogalmát, ami azt jelentette, hogy a csatateren próbálta meg valamelyik fél, az ellenség harcrendjének kettészakítását. Ennek elérése már szinte felért egy győzelemmel. De lehetett megkerülést alkalmazni, átkarolást és sok más olyan manővert, mellyel a harcot vezető parancsnok akaratát érvényesíthette az ellenség felett.

A harcászat fogalmkörébe tartozott az ütközet, melynek kimenetele helyi hatású volt, a hadjárat céljának elérésében általában nem játszott meghatározó szerepet. Nagy látványos, döntő eredményeket a hadászat körébe tartozó csatának kellett felmutatnia, mely sok esetben tervezetten, de esetenként véletlenszerűen alakult ki, mindenesetre alapvetően befolyásolta a háború további eseményeit. A csata ugyanakkor lehetett ütközetek sora is, vagy több ütközet egy időben történő megvívása, mely a haderők létszámának növekedésével — a század második felében már jellemzően — egyre általánosabbá vált.

A szabadságharcban alkalmazott harcászat kialakulása szintén a nagy francia forradalmat követő háborúk időszakára tehető. Mivel Franciaország a forradalmat követően elvesztette hagyományosan jól képzett táborszaki és tiszti karának zömét és idegen toborzású ezredeinek nagy részét, a kornak megfelelő, ún. vonalharcászat alkalmazása az elkövetkező háborúkban lehetetlenné vált. Ehhez ugyanis több éves kiképzés, nagy fegyelem, parancsnoki tekintély kellett, melyek közül az új körülmények között egyik sem volt meg. Búcsút kellett mondani a szépen kiigazított, hosszú, egyenes soroknak, az egyszerre lépő és tüzelő katonáknak. Az önkéntesekkel, nemzetőrökkel, majd besorozottakkal hatalmas méretűre duzzasztott új francia haderőnek azonban mindenáron győznie kellett, a forradalmi diktatúrában más lehetősége nem volt. A sikerre természetesen vágytak a katonák is, az újonnan szerzett jogaik védelme érdekeltte tette őket a háború győzedelmes megvívásában. Történelmi léptékben mérve egy pillanat alatt megváltozott tehát a katonák viszonya a háborúhoz. A vaskorral kiképzett, egyben tartott és háborúba vezetett zsoldosok, valamint kényszertoborozottak helyett, a „szabadság, egyenlőség,

testvériség" jelszavától lelkesített emberek siettek megvédeni vívmányaikat és hazájukat. Ezt a lelkesedést kellett kihasználni és ehhez „kitalálni” a megfelelő harcászatot.

Lafayette tábornok, az amerikai függetlenségi háborúban szerzett tapasztalataiból merítve azt ajánlotta, hogy hasonlóan az ott tapasztaltakhoz, teljesen nyitott alakzatban alkalmazzák a gyalogságot, a hangsúlyt a célzott lövésekre helyezték. Ebben az egyéni harcban a katonák fedezéket keresve igyekeznek megközelíteni az ellenséget és veszteséget okozni neki. Az első harcokban ez tulajdonképpen spontán így is alakult. Az új módszer azonban nem bizonyult igazán eredményesnek, részben a vezethetőség alacsony szintje, másrészt a használt puskák csekély találati foka miatt. Az újoncok „lövöldözései” közben azonban a régi hadseregből megmaradt zászlóaljok igyekeztek megőrizni legalább menetalakzatukat és rendszerint az ellenség lövéseitől és tekintetétől fedett helyen várakoztak alkalmazásukra mindaddig, míg kedvező helyzetet nem láttak a rohamuk végrehajtására. Ha ez valóban bekövetkezett, akkor rendszerint hármass vonalba fejlődve, szuronyt szegezve siettek előre, megrohanni az ellenség vonalát és lehetőleg áttörni azt.

Kialakult tehát az a megoldás, hogy a csapatoknak egy része ún. csatárharcot folytatott, vagyis az ellenséget rendszerint kétszáz lépésig megközelítette, majd célzott lövésekkel igyekezett a szemben álló sort megbontani. Ezt követően a zöm oszlopban, vagy oszlopvonalba fejlődve, a csatárok eredményeit kihasználva és azok fedezete mellett, szuronyrohamra indult. A roham kedvező esetben részekre szakította az ellenség vonalát, amely így elvesztette védképességét. A szétzilált harcrendet több, kisebb harcban már nem volt nehéz teljesen felszámolni. Ez megfelelt a katonák lelkesedésének, kevesebbet kellett fegyelmezetten állni, tehetetlenül tétlenkedni és elviselni az ellenség tüzét. Cél – miként a hadászatban – a gyors győzelem lett. Az újszerű harc egyes elemei tulajdonképpen már ismertek voltak Európában, hisz a könnyűgyalogság lövészarcát korábban is alkalmazták és oszlopban történő támadással is próbálkoztak. Úgy gondoljuk nem állunk messze a valósággal, ha megállapítjuk, hogy ezen új harcászati tudatos és az ösztönös elemek alkalmazásának eredőjeként jött létre. Bevezetését konkrét személyhez vagy személyekhez aligha köthetjük.

A gyalogság újszerű alkalmazása nagyobb lehetőséget biztosított a lovasság számára is. A nehézlovasság, a vonalharcászattól eltérően már nem kényszerült a legszélső szárnyakra, ahol szinte statisztaszerepet kapott, hanem az oszlopokkal együtt, vagy azok nyomán alkalmazva csatadöntő tényező lehetett. A könnyűlovasság pedig szabad teret kapott manővereihez, meglepetésszerű támadásaihoz.

A gyalogság felgyorsulása némileg a tüzérseget is mentesítette a folyamatos kísérés nem túl hatékony és fárasztó feladatától. A vonalharcászati alkalmazása esetén ugyanis a lövegek zömét a gyalogság soraiba, zászlóaljanként, vagy ezredenként elosztották és ide beosztott „segédmunkások” segítségével tolták előre, vagy húzták hátra, ahogy a sorok haladtak. A lövegeket most már összevonhatták és az oszlopok rohamának előkészítésére és támogatására használhatták. Így alakultak ki azok a több lövegből álló ütegek, melyek már kellő önállósággal rendelkeztek, és amelyekkel a parancsnok szabadon manőverezhetett.

Az új harcászati legnagyobb feladatot a különböző szintű parancsnokokra róta. Míg a vonalharcászati esetén a beosztott parancsnokoknak gyakorlatilag „csak” a fegyelem fenntartása volt a feladata, az oszlopok alkalmazása esetén a viszonylagos önállóság megnövelte az oszlopparancsnokok felelősségét. Sokszor kerülhetett döntési helyzetbe, a többi csapatrésztől elszakítva váratlan helyzetek sora alakulhatott ki, melyet meg kellett oldania. Ez már nem csupán bátorságot, hanem felkészültséget is igényelt.

A XVIII. századi vonalharcászati szabályai szerinti harc megindulása után a magasabb köteleket irányító parancsnokoknak nem sok lehetősége volt a harc befolyásolására. Az össztüzek hatékonysága, illetve a kiképzettség és a fegyelmi állapot eldöntötte a csata, vagy ütközet sorsát. A lassan egymás felé haladó oszlopok frontális összeütközéséből szabály szerint a nagyobb és jobban kiképzett került ki győztesen. Ezen, még az e taktikát szinte tökélyre fej-

lesztő II. (Nagy) Frigyes porosz király sem tudott lényegileg változtatni. Híres „ferde csatarendje” is több olyan kockázatot rejtett magában, mely kétségessé tette az alkalmazás sikerét.

Az oszlopharcászati esetén viszont a vezér lehetőséget kapott fantáziájának teljes kibontakoztatásához. Az oszlopok alkalmazásának számtalan lehetősége kínálkozott, nem volt már szükség arra, hogy a tér minden pontján szinte azonos erők harcoljanak, hanem megoldhatóvá vált a súlyképzés, az erők átcsoportosítása és a tartalékképzés. Ez utóbbi válhatott az egyik legdöntőbb momentummá. Az ütközetet vezető parancsnok a döntő pont kiválasztása után a gyalogsági oszlopokat úgy csoportosíthatta, hogy azok más irányokba is foglalkoztassák az ellenséget, a támadás súlya mégis a megfelelő helyre essék. Ide csoportosíthatta a tüzérseget zömét is és a gyalogos oszlopok között készülődhetett a lovasság is siker kifejlesztő támadásának végrehajtásához. Ez a harcászati védelmet is támadással oldotta meg.

A harcászati siker alapvető előfeltétele tehát a három fegyvernem — a gyalogság, a lovasság és a tüzérseget — együttműködése volt. Az új harcászati új hadrend kialakítását is igényelte. Az eddigi hagyományos egy fegyvernemből álló ezredek helyett önállóbb, harcra alkalmas kötelékeket kellett bevezetni. Mindezt Carnot hadügyminiszter váltotta valóra, amikor bevezette a dandár, majd 1794-ben a hadosztály szervezetet.

A dandár volt a legkisebb olyan kötelék, melyben több fegyvernem is szerepelt. A gyalogdandár esetében három-öt gyalogzászlóalj és egy gyalogüteget vontak egy parancsnokság alá, míg a lovasdandár három-négy lovasosztályból és egy lovasütegből állt. Ezek az adatok természetesen a mindenkori körülményeknek megfelelően változtak. Szervezhettek a dandárokhoz csatárharcra is kiválóan alkalmas könnyűgyalogságot, a meneteket segítő utászokat, de lehetett a dandár akár mind a három fegyvernemből álló is. A hadosztály kettő-három dandárból állt, melyek közül az egyik lovas is lehetett.

A francia forradalom alatt kialakult új harcászati Napóleon tevékenysége révén vált igazán hatékonyá. Az oszlopharcászati adta lehetőséget szinte tökéletesen használta ki, különösen, ami a súlyképzést, tartalékképzést jelenti.

A gyalogság harcászata sokáig nem változott, viszont 1809-ben a csatárok vonala mögé fejlődött zászlóaljvonalak szinte teljesen eltűntek, helyette a zászlóaljok oszlopban maradtak és úgy rohamoztak. Ennek oka elsősorban a megfelelő képzettségű tisztek hiánya volt, illetve az, hogy nem állt rendelkezésre elegendő idő a legalapvetőbb kiképzésre. Az újoncok csupán az oszlopalakítást ismerték, így fordulhatott elő, hogy 1809-ben Aspernnél az osztrák tüzérseggel szemben oszlopban rohamoztak a franciák. 1813-ban pedig már az oszlopok is egymás mellé kerültek, a szükséges támogatást egymásnak adták, illetve így még egyszerűbb volt a vezetés. Az alakzatot a térközökbe állított lövegek erősítették meg. Mindez ekkor már szükségmegoldás volt, nagyon távol az optimálistól.

Több újítást hozott az egyiptomi hadjárat, ahol például a mamelukok lovassága ellen a francia csapatok négyszögeket alakítottak, melyeken a támadások rendszerint megtörttek. Kezdetben egész hadosztályok alakítottak négyszögeket, a tüzérseget a sarkokra került a lovasság és a málha a négyszög belsejébe. Később kisebb zászlóalj négyszögeket hoztak létre és ugyancsak zártabb lett a lovasság harcrendje is. E négyszög a továbbiakban a gyalogság védelmének alapját képezte.

A gyalogság sikeres tevékenységére csupán akkor lehetett számítani, ha széleskörűen együttműködött a másik két fegyvernemmel. Ebben különösen nagy feladat hárult a tüzérsegre, melyre Napóleon nagy figyelmet fordított. Hat-nyolc lövegből ütegeket képzett, melyek a hadosztályok állományába kerültek. Egy hadosztály két-három, a fegyvernemnek megfelelő, lovagló- vagy gyalogüteggel rendelkezett. A tüzérseget feladata a harc előkészítése, illetve a folyamatos támogatás volt. A napóleoni gyakorlat a tüzérseget előszeretettel vonta össze és alkalmazta tömegesen a döntőnek vélt helyen. A lovasság esetében szintén a tömeges alkalmazást figyelhetjük meg. Lovashadosztályokat, sőt hadtestet állítottak fel, melyek a hadvezér lehetőségeit jelentősen megnövelték. Ugyanakkor a gyaloghadosztályok is rendelkeztek

némi lovassággal, mely a kötelék számára kellő önállóságot biztosított. A lovasság feladata a felderítési és biztosítási feladatok mellett a csata eldöntése, vagy a siker kifejllesztése is lehetett.

Napóleon vezette be a hadtest szervezetet, melyben minden fegyvernem megtalálható volt. Rendszerint kettő-négy gyaloghadosztályból, egy könnyű-lovasdandárból és tartalék tüzérségből állt, emellett megfelelő műszaki és ellátó csapatokkal. A hadtestnek minden szempontból önállónak kellett lennie. Ez volt a legnagyobb kötelék, mely ütközetet vívott, a hadsereg már csatát vállalt.

A napóleoni háborúk alatt, majd után az ellenfelek katonai vezetői igyekeztek megfejteni a francia hadsereg sikereinek titkát. Közülük a legkiemelkedőbb kétségtelenül Károly főherceg volt.

A főherceg helyesen értelmezte a francia forradalom tanulságait. Korszerűtlennek és elvetendőnek tartotta az abszolút monarchiák eddigi hadsereg szervezési és alkalmazási elveit és gyakorlatát. Reformokat indított, mely révén az osztrák császári seregben is átvették a francia szervezési és harcászati elveket és gyakorlatot. Már 1801-től megkezdődött az új szabályzatok kidolgozása és 1809-ben a haderő háborús hadrendjébe dandárokat, hadosztályokat és hadtesteket állított fel. Békében a meghatározó egység mindhárom fegyvernemnél továbbra is hagyományosan az ezred maradt.

A hadsereg hadrendjének összeállításánál az osztrák cs. kir. hadseregben is igyekeztek a clausewitz-i felfogás szerinti arányt követni, miszerint a lovasság létszáma negyede, hatoda legyen a gyalogságénak. A porosz katonai gondolkodó ezer főre eső lövegek számát a hadjárat kezdetén kettő-háromban határozta meg, amely a veszteségek miatt később ötre is emelkedhet. Ebben a korban egy feltételezett milliós hadsereg állományába 790 000 gyalogossal, 125 000 lovassal, 70 000 tüzérrel és 15 000 műszaki katonával számoltak.

Elsősorban Károly főherceg nevéhez fűződik annak a harcászatnak a kialakítása, mely szinte módosítások nélkül jellemző volt a század első felére.

A GYALOGSÁG SZERVEZETE ÉS HARCÁSZATA

A gyalogoskatona fegyvere a puska volt, mellyel kétféleképpen harcolhatott. „A katonának puskáját két tulajdonban, mint lő- és mint ví-fegyvert kell célszerűen használni tudnia, azaz jól kelletik löni és a szuronyt ügyességgel használni értenie. Ez adja meg fegyveréhez kellő bizodalmit, és benne minden veszélyben a bátorságot és elszántságot fenntartja.” Vagyis az általánosan használt szuronyos puska lövések leadására és közelharcra egyaránt alkalmas volt. Ki is kellett használni mind két tulajdonságát, mert önmagában egyik sem volt optimálisnak nevezhető.

A század negyvenes éveiben legelterjedtebb az ún. gyutacsos puska volt, mely a már évszázadok óta használatos franciakovács puska korszerűsített változatoként terjedt el. A fegyver simacsövű, elöltöltős maradt, de a lőportöltet gyújtását nem a kovakő szikrája végezte, hanem egy 10–12 milliméter hosszú, 2–3 milliméter átmérőjű hengerbe töltött durranóhigany, mely ütés hatására felrobbant, szúrólángot biztosítva a töltethez. Ezt a gyutacsot az ún. serpenyőbe helyezték, mely a csőfaron lévő gyújtóluk meghosszabbításában volt. Erre ütött — egy szerkezeti elem közvetítésével — a kovát tartó kakas helyett alkalmazott kalapács.

A korszerűsítés növelte az elsütés biztonságát, a kovás fegyverek hetven százalékos működési valószínűségét kilencven százalék fölé emelte, vagyis ritkábban mondtak csütörtököt a puskák. Nem változott azonban a lőtávolság és a pontosság, amely továbbra is — a mai értelemben — alacsony határfokot biztosított a fegyvereknek. A puska lőtávolsága szabály szerint 6–700 méter volt, de igazán csupán 250 méteren belül volt értelme a lövésnek, e fölött az ólomgolyónak már nem volt kellő átütőereje. Főlegessé tette a nagy távolságra leadott lövést az alacsony találati pontosság is. Egy lövészet eredményeit elemezve a cs. kir. hadsereg szakemberei arra a megállapításra jutottak, hogy 300 lépésre kitett embermagasságú deszkapalánkot, mely harminchat méter szélességű volt, vagyis egy század alakzatnak megfelelő, a

lövések csupán harminc százaléka találta el. Ha a puskások célba lőttek ugyanilyen távolságról, csupán hét százaléka tett kárt a táblában. Lényegesen közelebb, száz lépésre kellett közelebb hozni a céltáblákat, hogy a katonák többsége, háromnegyede eltalálja azt. Az eredményeken a sok gyakorlás persze javíthatott, ha erre volt elég idő és lőszer. Ennek függvényében a gyalogság kiképzési napjain többnyire szakítottak időt a célzott lövések gyakorlására. Nem volt ez másképp a magyar honvédseregnél sem, a parancsnokok minden időt kihasználva igyekeztek javítani a katonáik lövéstudását. Ilyen lövészetekkel sokszor találkozhatunk az emlékiratokban, közülünk most a 48. zászlóalj egyik ilyen gyakorlását idézzük, mely 1849. elején Kenderesen történt: „Délelőtt fegyver-gyakorlattal, délután céllövessel foglalkoztunk. Századonként kellett kiállni, s aztán szakaszonként egymásután lőttek, egyenként a célba. Egy szobaajtó nagyságú deszka volt erre készítve, melynek közepére célkör volt jegyezve. S a célkör legközepe volt egy dió nagyságú fekete pont. A kapitány által a legénység figyelemzetve volt, hogy aki a fekete pontba bele tud löni, az mind egy öt pengő forintot fog kapni. A céldeszka a falun aluli nagy mezőterre volt felállítva, s azon felül az állás bizonyos távolságra volt kimérve. A céllövés megkezdődött — az első szakaszon kezdve — egyenként. Lőttek a legények jól, rosszul, még a deszkába is, csak a körbe nem.” A századparancsnoknak ezen a napon csupán egy ötöst kellett kiadnia, de utólag kiderült, hogy ezt is csupán egy véletlen találat miatt. E példa is jól mutatja azt, hogy a harcban nem a gyalogos katonák egyes lövései, hanem nagyobb kötelékek zárt ösztüzei hozhatták meg a várt sikert.

A puskák használatának nagy hátránya volt az is, hogy azokat csak állva, egy viszonylag hosszú folyamat eredményeként lehetett megtölteni. Valamelyest ugyan gyorsította ezt a folyamatot a tölténytáskában hordott, előkészített töltések alkalmazása, de percenként egy-két lövésnél több csak kivételesen dördülhetett el. A töltés papírhengerbe csomagolt lőporból és ólomgolyóból állt, amihez hozzádrótozták a gyutacsot is. A harc során a katonának nem volt lehetősége fedett helyet keresni, vagy legalábbis lehajolni, lefeküdni abban az időszakban, amikor tűzkésszé tette a fegyverét. Helyét nem hagyhatta el, hisz akkor a közös tüzmegegyezés, egységes fellépés lehetősége szűnt meg, ami végzetes következményekkel járhatott. A katona tehát fegyverének elsütése után rendszerint álló helyzetben azonnal megkezdte a töltést. A „Tölts” vezényszóra — vagy anélkül — katona a lehető leggyorsabban végrehajtotta mindazt, amit begyakorlaskor hét ütemben végzett.

A töltést rendszerint az egyszerre végrehajtott lövés követte, majd ismét kezdődött az egész folyamat előlről. Ha az ellenség már olyan közel volt, hogy nem volt idő újratölteni, akkor következett a szuronyharc.

A gyalogságnál rendszeresített puskák csövére különböző típusú szuronyt rögzítettek, általában fél méter hosszúságú, kettő, vagy négyélű döfőfegyvert, mely a rohamok végrehajtásának hatékony eszköze volt. A gyalogos katonákat megtanították a „szuronyví-tan”-ra, hogyan kell támadni, védekezni, vívni a szuronyal gyalogosok, lovasok ellen, a különböző szúrásokat fegyverfogásokat. A szuronyharc is elsősorban kötelékben válhatott igazán sikeressé, különösen védelem esetén.

A cs. kir. gyalogsághoz puskás, gránátos és vadász alakulatok tartoztak. Legnagyobb arányban a puskásokat szerveztek, a gránátosok — már ekkor gránátok nélkül — hasonló fegyverzetű, elitalakulatoknak számítottak. A vadászokat rendszerint kötetlenül, nyitott harcalkalmazatokban alkalmazták, esetükben inkább az egyéni harcra helyezve a hangsúlyt. Ennek köszönhetően nekik lehetőleg pontosabb, hatékonyabb fegyvereket adtak.

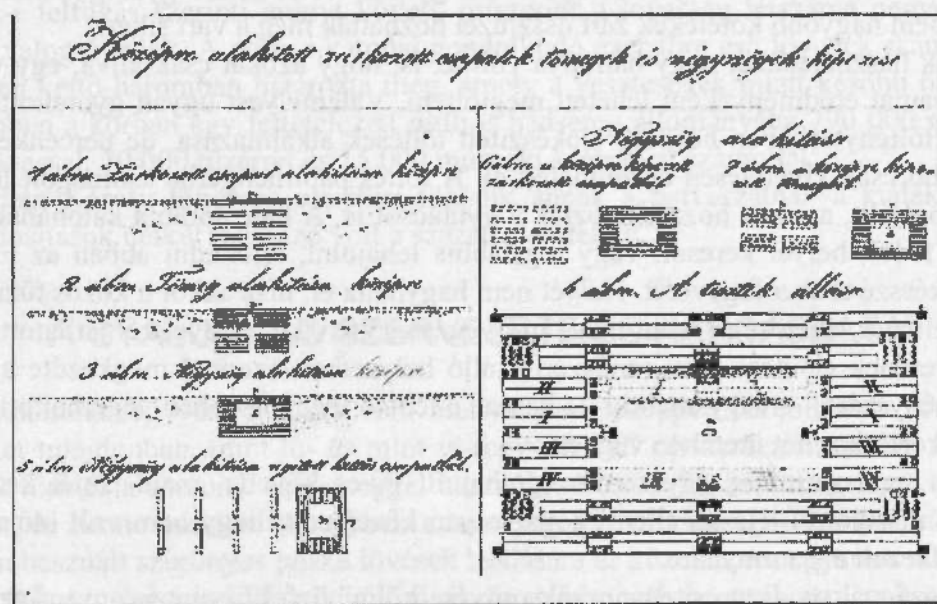
A gyalogság alapvető harcászati egységnek a zászlóaljat tekintették, melyet csak ritkán osztottak fel és mely köteléket a parancsnok „hanggal” még irányítani tudott. Ez volt a legkisebb kötelék, mely rendelkezett zászlóval. A zászlóaljat törzstiszt (örnag vagy alezredes) vezette, akinek egy segéd tiszt állt a rendelkezésére. A zászlóalj törzshöz tartozott három zászlós, akik a zászlóalj zászlaját őrizték és hordták és egy zászlóalj-dobos. A zászlóalj rendszerint hat puskásszázadból állt. Egy puskásszázad állományába összesen 214–234 fő tartozott,

négy tiszt, huszonhat altiszt, 180—200 közember, illetve két-két dobos és ács. Két századonként még egy újabb dobost is rendszeresítettek.

A század általános felállítása az ún. vonal, mely három sor mélységű volt. Az első sorban nagyság szerint a legrátermettebb, legmagasabb, legjobbnek ítélt katonák álltak, a másodikban éppen ellenkezőleg a legkevesbé használhatónak vélt katonák sorakoztak. A harmadik sort a többiek alkották, ezzel biztosítva, hogy a harctól legjobban tartók idő előtt ne eredhessenek futásnak.

Két század egy osztályt alkotott, melyet a rangidős, vagyis a beosztását régebben ellátó százados vezetett. Ha az osztály két százada felsorakozva állt egymás mellett, a két legmagasabb katona az első sor két szárnyán állt, vagyis jobboldali század katonáinak magassága jobbról balra csökkent, míg a baloldalié fordítva.

A zászlóalj hat százada alapfelállásban, fejlődött vonalba, egymás mellett sorakozott fel, a számozás hátulról nézve jobbról balra történt. A századok osztályokba sorakozva jobbszárnyi, középső és balszárnyi osztályt alkottak, melyeken belül a századokat ilyenkor félosztályoknak nevezték. A zászló az alakzat közepén, az első sorban foglalt helyet. A századok dobosai és ácsai ekkor az alakzat közepe mögött tizenkét lépésnyi távolságban, két sorban álltak fel.

A gyalogszászlóalj alakzatai

(Péterffy Gyula: Gyakorlati szabályzat és függeléke, a' császári királyi vonalgyalogság' számára. 1844. Buda, 1848.)

A századok parancsnokai az alegységük mögött álltak a második alhadnaggal, a század külső szárnyának első sorában a főhadnagy, a másikon az első alhadnagy. A zászlóaljparancsnok — lóháton — általában a zászlóalj előtt állt, tőle balra-hátra, szintén lóháton, a segédtisztje. Mielőtt a parancsnok e helyét elfoglalta volna, az arcvonalat ügetve vagy vágatva végigjárta, ily módon, a ló patáinak nyomaival kijelölte a zászlóalj szélességét.

Alapelvnek számított, hogy a zászlóaljnak mindig középre kellett zárkóznia, hézagmentes arcvonalat létrehozva akkor is, ha kikülönítéseket végeztek, vagy ha a zászlóaljnak veszteségei voltak.

A fejlődött vonalban álló zászlóalj háromféle módon vívhatott tüzharcot; zászlóaljtüzzel, soronkénti tüzzel vagy egyes lövésekkel.

Zászlóaljtüz, vagy ösztűz esetén az első és a második sor katonái egyszerre lőttek, az utóbbiak jobbra előre, közvetlenül az első sor mögé lépve. Ezt tartották a leghatásosabbnak,

mellyel az ellenségnek a legnagyobb veszteséget okozhattak. A soronkénti tüzelés esetén az első és a második sor felváltva lőtt, ezt átmenetnek tekintették a zászlóaljtüz és az egyes lövések között. Az egyes lövéseknél az első két sor puskásai szabadon adtak le, lehetőleg célzott lövéseket. Ebben az esetben nagy hátrány volt, hogy a parancsnokok már alig szólhattak bele a tüzharc menetébe, illetve az egyes lövések után nehezen lehetett, visszatérni a hatásosabbnak vélt tüzelési módokra. A harmadik sor csak ritkán avatkozott a tüzharcba, „karba” tett fegyverrel tartalékként szerepeltek.

A tüzelést a zászlóalj akkor kezdhette meg, ha 200 lépésre ért az ellenséghez, illetve ha ilyen távolságra közelítette meg vonalát az ellenség. Az utolsó sor-, vagy ösztűz hozzávetőleg ötven lépés távolság elérésekor dördült el. Ezt követte a szuronyroham, melynek el kellett döntenie a harc sorsát. Ezt, a már meglehetősen individuális harcot elsősorban a harci szellem foka döntötte el és persze szükség volt némi kiképzettségre is.

A fejlődött vonalat, mint a zászlóalj harcrendjét elsősorban védelem során alkalmazták, amikor a kötelék állva maradt és tűzerejét maximálisan ki tudta használni. A támadáshoz szükséges terület, mely a zászlóalj szélességének megfelelt, vagyis 270 lépés széles, akadálymentes tér, ritkán adódott. Ezért a zászlóalj a harchoz más alakzatot is felvehetett.

Amikor a fejlődött századok, vagy azok részei egymás mögött álltak fel, akkor oszlopról beszéltek, mely több vonalból állt. A vonalak közötti távolság lehetett akkora, mint a vonalak szélessége, vagy annak a fele. Ha a vonalak csupán három lépésre következtek egymástól, akkor azt zárkózott oszlopnak nevezték.

Amennyiben a vonalak távolsága csupán annyi volt, mint az egyes vonalakon belüli soroké, vagyis egy lépés, akkor tömegről (Masse) beszéltek.

A fenti két harcrend alkalmazása további előnyökkel is járt, ugyanis könnyebben lehetett létrehozni és fenntartani, mint a vonalat, gyorsabb mozgást engedett és jobban ki lehetett használni a terep adta lehetőségeket. A tömeg fenntartását viszont nem tartották célszerűnek túlságosan hosszú ideig, különösen porban és nagy melegben, illetve a kanyarodások és oldalmenetek esetében, hisz irányítása nehezebb volt.

A zárt harcrendek alakítása viszonylag kevés kiképzés után már megoldható volt, viszont fenntartása, különösen „puskapor még nem szagolt” állomány esetében rendkívüli nehézséggel járhatott. A honvédszászlóaljak kiképzésénél a parancsnokok igyekeztek egyszerűsíteni az alakzatok felvételének rendjét és a legfontosabb mozdulatokat begyakoroltatni. Így tett Guyon Richárd őrnagy is aki a Pest-megyei önkéntesek kiképzésénél a következőket helyezte előtérbe: „Egy mozdulat betanulására különös súlyt fektetett Guyon, a tömegből való sebes bontakozásra arcsorba, melyben azután két sorban állottunk. A tömegben állva az első sornak térdepelve, a másodikkal állva kellett szuronyt szegezni, a hátulsóknak löni a lovasság általi megtámadtatás esetére. A lovasság visszaverése után a zászlóaljnak hamar bontakozni és arcsorba kellend löni a hátráló lovasságra; ezt a mozdulatot ismételtette velünk.”

Különösen sok gondot okozott, ha állóhelyben kellett a századoknak elviselniük a meginduló tűzérési, majd gyalogsági tüzet. Hosszú tapasztalat kellett ahhoz, hogy kiderüljön, a lövések csak ritkán találnak, jó eséllyel meg lehet „úszni” a harcot. A „tűzkeresztesség” ezért különösen nehéz feladatot rótt a parancsnokokra, akiknek ilyenkor különös bátorságot kellett mutatniuk. Vagy egykedvű szivarozással, vagy éppen a kalapjukkal a süvítő ágyúgolyókat üdvözölve, mint Kmety György tábornok az ihási ütközetben. Az első harcára, a már idézett Mihálka Endre a következőképpen emlékezett:

„A harc megkezdődött az ágyúkkal ... Ágyúgolyók. Melyek a sűrű ködöt utóbb szétverték, úgy sikítottak a ködöt hasítva, mint a sertés, mikor lefogják. Az ágyúgolyók, melyek igen sűrűn hullottak ránk, zászlóaljunkból több embert kicsapott (!) a 6-dik század 1-ső szakaszából, melyben szélről a főhadnagy háta megett, a 3-dik sorban volt helyem. Mellettünk a 4-dik tagot, azaz 3 embert egyszerre (!) kicsapott egy ágyúgolyó, kik azonnal szétmarcangolva, szörnyethaltak. És mellettök többen elestek. A légsúlytól az egész szakasz hullámszerűen volt. Itt voltam legelső csatában. Miről valaha a francia hadjáratról beszélni hallottam, a lipcsei

ütközetben részt vett hadastyánoktól, itt most annak szemtanúja voltam. Itt láttam az első harci vért, mindenfelől a halált várva magamra. És nekem jókedvem volt. Mintha nem is a harc mezején, hanem táncvigalomban lettem volna. ... A Miklós-huszárok balkéz felől, mintegy háromlépésnyire voltak tőlünk, egyvonalban. Közülök egy őrmester így szólított meg: — Barátom önnek szerfelett jókedve van. Nem masírozik-e még ma a paradicsomba? — Már az mindegy! — felelém röviden. Sok ilyen hősi történetet olvashatunk a visszaemlékezésekben, amelyek azonban ritkábban említik azt a számtalan alkalmat, amikor különösen újonc nemzetőr, vagy honvédszászlóalj ott hagytak csapat-papot, csapatszázlót és menekültek biztonságba vélt helyre. Pedig ilyenkor kerültek a legnagyobb veszélybe, hisz a hátát mutató katona a legjobb célpont, a legkönnyebben megsemmisíthető ellenfél.

Nagyobb szerencséje volt a zászlóaljnak, ha legalább megindulhatott az ellenség felé, végre történt valami, lehetett figyelni a sorok igazodására, a százhuszas menetütem fenntartására, majd megállásra, tüzelésre, töltésre, újra menetelésre. És így tovább, a rohamig.

Hatásos harcrendje volt a zászlóaljnak a négyszög (Quarré), melyet kizárólag lovasság elleni védelemre alkalmaztak akkor, amikor mind a hat század rendelkezésre állt. Kevesebb századból tömeget alkottak. A négyszöget a zászlóalj úgy alakította, hogy annak közepe üres maradjon, a parancsnokok, a zászlótartók, a dobosok és az ácsok számára. A négyszög oldalai négy különböző irányba néztek, tehát ezen alakzat minden irányú támadás kivédésére alkalmas volt. A négyszög legsebezhetőbb pontjai a sarkok voltak, ezért ide általában tiszték, altiszték és a legmegbízhatóbb emberek álltak. Előfordult, hogy a harcrend közepében az oldalak alkotásából kimaradt két századból tartalékok is képeztek eseteleges betörések elhárítására.

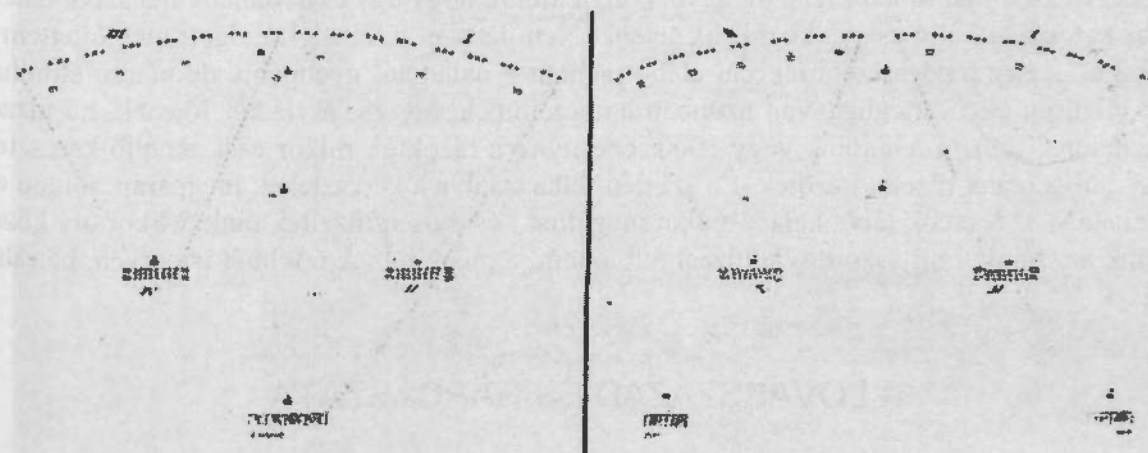
A támadó lovasságot ösztűzzel vagy soronkénti tüzzel fogadták, mellyel addig vártak, míg ötven-hatvan lépésre nem ért az ellenség. Néhány sortűz után az első sor már szuronyával védekezett, szurony erdőt létrehozva a lovasság előtt. Ezt csak jelentős önfeláldozással lehetett áttörni. Ilyen négyszög ellen hatásosan tudtak tevékenykedni a lándzsával harcoló dzsidások és mindenekelőtt a tüzérség.

A szabadságharc alatt többször is alkalmazták a négyszöget, így 1848. december 28-án a magyar feldunai hadsereg utóvéd-dandárjához tartozó 34. (porosz herceg) gyalogezred ittlévő zászlóalja. Az utóvéd-dandáron rajtaütött egy osztrák lovasdandár, mely fejvesztett menekülést idézett elő nemcsak a magyar gyalogság, de a huszárok között is. A helyzetet csak a hozzávetőleg hatszáz főből álló zászlóalj mentette meg, mely gyakorlott gyorsasággal alakította meg a négyszöget, várta be vagy húsz lépésre a támadó lovasságot és adta le sortűzét. Az osztrákok támadását mindez megakasztotta, két vértés- és egy dzsidás-osztályt fordítottak a zászlóalj ellen, melyek rövidesen felbomlasztották a harcrendet és megadásra készítették a magyar gyalogosokat. Mindez mégis az utóvéd-dandár megmenekülését eredményezte. Nem véletlen, hogy a császáriak nehezen fogadták el, hogy a zászlóalj megadja magát. Hiába tették lábhoz a fegyvereiket, a lovasok öldöklése tovább folyt. A zászlóaljparancsnok több sebből vérezve került hadifogságba.

A zászlóalj fenti, zárt harcrendi elemei mellett a gyalogságnál alkalmaztak nyitott harcrendű csapatokat is, melynek nagysága függött a tereptől, a feladattól és az ellenségtől. Lehetett szakasz erejű, de lehetett akár egész zászlóalj is. Ez a nyitott alakzat a csatárharcra kijelölt katonákból álló ún. csatárlánc, és az ezt követő támogató és tartalék erő volt. Előírás szerint ezt a harcrendet használták fedett területek átvizsgálásakor, zárt harcrendben álló csapatok fedezésére, harc bevezetésére, támadás előkészítésekor és támogatásakor, egyes tereptárgyak, vagy terepelemek támadásakor és védelmekor, különleges terepviszonyok esetében, az állásából kiszorított ellenség üldözésekor és visszavonulás fedezése esetén.

A nyitott harcrendben alkalmazott erők nagyságánál alapszabályként kezelték azt, hogy csak feltétlenül szükséges számban alkalmazhatók csatárok, hisz a harc eldöntését nem tőlük várták. A csatárok létszámának növelésével ugyanis a főerő gyengült.

A csatárharcra kijelölt csapatok negyed része csatárláncot alkotott, negyed része képezte a támogató részleget és fele a tartalékokat.

A gyalogság nyitott harcrendje

(Péterffy Gyula: Gyakorlati szabályzat és függeléke, a' császári királyi vonalgyalogság' számára. 1844. Buda, 1848.)

A csatárlánc láncszemekből állt, melyet három katona alkotott. Közülük az vette át a parancsnokságot, aki egyébként, vonalban, az első sorban állt, a másik kettő a mögötte lévő bajtársa volt. Ő állt középen, tőle jobbra és balra három lépésre állt fel két társa. A láncszemek közötti távolság, előírás szerint, tizenkét lépés volt. Ezen általános szabályt olyan módon kellett betartani, hogy közben a csatárok minden lehető módon kihasználhatták a terep rejtőképességét. Az ellenséget megközelítve a csatárok célzott lövéseket adtak le úgy, hogy egy fegyvernek a láncszemből mindig töltve kellett maradnia. Eközben a csatárlánc oly módon haladt előre, hogy az egyes szemek emberei felváltva, egymást fedezve, a természetes fedezékeket kihasználva nyertek tért. Megjegyzendő, hogy olyan alakulatokat — vadász, határőr —, melyek jellemzően csatárharcot folytattak rendszerint pontosabb, hatásosabb fegyverrel szereltek fel, melyek alkalmasabbak voltak célzott lövésre, mint az átlagos puskák.

A támogató részleg 150—200 lépésre követte a csatárláncot, zárt rendben, állandó készenlétben az alkalmazásra. A tartalék, a támogatók mögött, további 100 lépésre követte az elől levőket.

A nyitott harcrendű kötelékek alkalmazása nagy körültekintést igényelt. A főerőtől nem távolodhattak el akkor sem, ha az ellenség már menekülni kezdett, hisz e harcrendi elemet rendkívül sebezhetőnek tartották. Visszavonuláskor a szárnyak felé kellett igyekezniük, hogy ne zavarják a zárt kötelékek tüzeit, illetve ez esetben fenyegethették az ellenség oldalát is. Különös veszélyt jelentett a csatárokra a teljesen nyitott terep, főleg ha az ellenség még lovassággal is rendelkezett. Ilyenkor teljesen el is vethették az alkalmazását. Ha mégis lovassági támadás érte a csatárláncot, akkor a szemek igyekeztek egyesülni és kört alkotni saját maguk megvédésére.

A csatárharc jellemző volt a magyarországi hadszíntéren is, a felek rendszerint alkalmazták a harc bevezetésére, erdős-hegyes területeken, helységek védelménél. Sőt volt olyan mellék-hadszíntér is, ahol szinte kizárólag ezt alkalmazták. A Délvidéken alig alakultak ki igazi ütközetek, a lesvetés, rajtaütés és egyéb „kisháborúra” jellemző harctevékenység vált általánossá. A csatárlánc alkalmazásának egy 1848-ban történt esetét Máriássy János, akkor főhadnagy a következőképpen mesélte el: „Július 14-én századommal a falu és a római sáncok közötti té-

ren tartottam gyakorlatot, midőn mellettünk álló őrszem elkiáltotta magát: — Jönnek a rácok! Odanézvén a római sáncok felé, meggyőződtem afelől, hogy egy csatárláncba felosztva fekete szijas katonákból álló csapat közeledik felénk. Nem tartván tréfának a dolgot, megtöltöttem a puskákat, s egy rendes csatárlánccal elébe mentem a nálamnál gyengébb, de bátran előrehaladó ellenség ellen, meghagyván azonban embereimnek, hogy csak akkor lőjenek, ha tüzellel fogadtatnak. ...Alig lehattunk vagy 1000 lépésnyire a rácoktól, mikor ezek az álló keresztelők mögé bújva reánk tüzelni kezdtek. Én szintén felhasználva a keresztelők, megparancsoltam az előrehaladást. A rácok látva haladásunkat megálltak, és erősen tüzeltek ránk. Mikor oly közel jöttünk hozzájuk, hogy szuronyfeltűzési jelt adtam, a rácok jelnek értelmét ismervén, hátrálni kezdtek.”

A LOVASSZÁZAD ÉS HARCÁSZATA

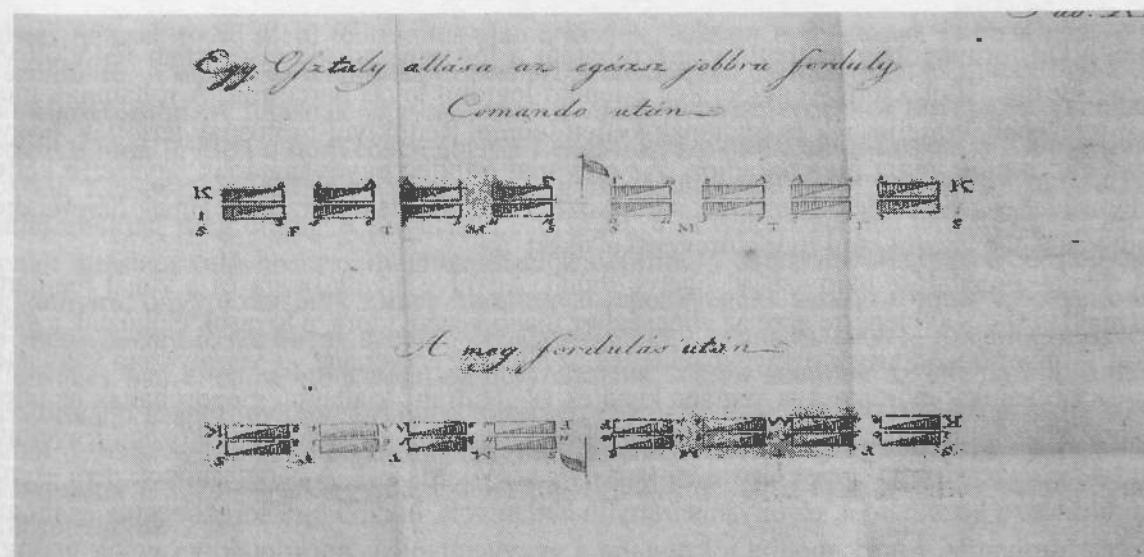
A „második” fegyvernem a XIX. század közepén még reneszánszát élte, bár már későreneszánsznak is nevezhető e kor, hisz már csak alig néhány évtized választotta el attól, hogy harcászati értéke minimálisra csökkenjen. A szabadságharcban azonban még lovasrohamok dönthettek el ütközeteket, a lovassági rajtaütések jelentős veszteséget okozhattak. A fegyvernem sokszínű volt, de nem csak ruházatuk miatt, hanem szervezetük és feladataik szerint is. A magyar honvédsereg lovasságát szinte kizárólag egy csapatnem, a huszárság alkotta, így a fegyvernemet rajtuk keresztül kívánjuk bemutatni.

A huszár, mint könnyűlovas többféle feladatra is alkalmazható volt. Hagyományosan elsősorban harcrenden kívül, némileg kötetlenül a harc bevezetésére, portyázásra, üldözésre, foglaltszerzésre, meglepésre, futárszolgálatra és hasonló tevékenység ellátására alkalmazták, de adott esetben zárt kötelékben is tevékenykedhettek. Éppen e miatt a huszárnak fel kellett készülnie szinte minden feladatra, ugyanakkor elvárták tőle a megfelelő önállóságot és — nem nagyon található jobb kifejezés — a vitézséget. Ehhez igazodott felkészítésük is, melyről egy negyvennyolcas huszár így beszélt unokáinak:

„A katonai kiképzés mindig lóháton történt, egy-két napig nyújtófaszerű bottal tanulták a huszár hatvágást, majd két-három nap múlva már karddal tanulták a huszár hatvágást. Ehhez a hatvágáshoz, vagyis a kardszuhintáshoz erős kar kellett, azért huszárnak többnyire erős embereket vettek be. Ez abban állt, hogy villámgyorsan egy-két másodperc alatt úgy kellett a suhintásokat alkalmazni, hogy az ellenségnek először a két karját kellett levágni, majd a combra vágni és a kardot alulról felhúzával maguktól elfelé vágva, ezen utolsó vágással az ellenség fejét kellett levágni. ...Mikor már tudták a hatvágást természetesen lovon ülve, és vágatás közben kellett ezeket a vágásokat gyakorolni. Aztán megtanították őket, hogyan kell pisztolyt megtölteni, a puskaport, golyót, vagyis löni a pisztolyból, szintén lovon ülve tanulták. A puskaport, golyót, amely ólomból volt, zacskóban kapták és külön a gyutacsot, vagyis a kapszint. A lövést ember nagyságú púpú vagy töltött zsák figurákra. Mikor egy két hét alatt mindezt megtanulták, mentek a csoport-hoz, ahol az ütközetekbe, csatákba vitték őket.” A huszár fegyverzete a szablya, két pisztoly és egy karabély volt.

Az egyéni kiképzés végén azonban még nem vezetett az út egyenesen a harctérre, hanem először a kötelékkiképzés következett. A lovasságnál ugyanúgy érvényesült a tömegbeni, szervezett alkalmazás előnye, mint gyalogságnál. A zárt kötelékek, lendületes rohama szinte mindenhatónak számított.

A lovasság alapvető harcászati egysége a század volt, melyet azonban a háborús hadrendben is kettesével, vagyis osztályonként szerveztek valamely magasabb kötelék, rendszerint a dandár alárendeltségébe.

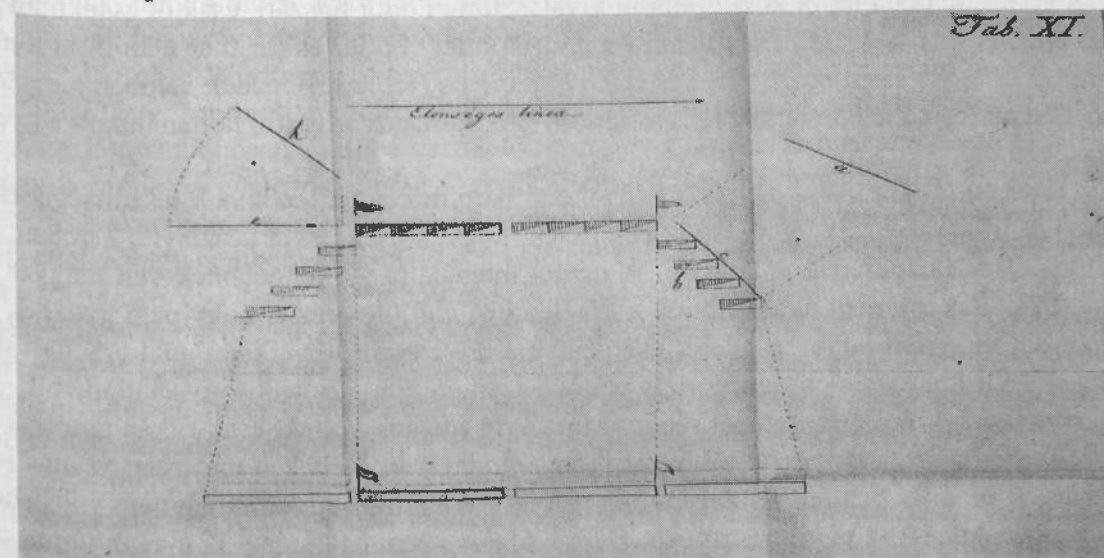
(A' szolgálat regulamentuma: az erdélyi fel-kelő nemesség' lovasságának számára. Kolozsvár, 1810.)

A század két szárnyból, a szárny pedig két szakaszból állt. A századhoz, a parancsnokon kívül — első kapitány — öt tiszt, húsz altiszt, trombitás, kovács és százötven huszár tartozott. Ezen kívül volt még néhány fő, akik nem rendelkeztek lóval, de szintén huszár minőségben szolgáltak.

A lovasság legfontosabb feladata rohamok végrehajtása volt az ellenség harcrendjének áttörésére. Ehhez alkalmazkodott felállása is, mely fejlődött vonal, illetve oszlop lehetett.

A fejlődött vonalban a század négy szakasza, jobbról balra, zártan, kétsoros vonalban sorakozott fel. Az egymás mellett lovaikon ülő lovasok kengyelvasa összeért, a sorok között pedig két lépés távolság volt. A századparancsnok az arc vonal előtt állt, vagy lovagolt, a század szélessége felének megfelelő távolságra. Mellette, kissé hátrébb balra volt a trombitás helye. A század másik tisztje a vonal mögött állt két lépésre, míg a szakaszparancsnokok ugyanilyen távolságra az első sor előtt.

Mivel nem volt mindig elég idő és elég terület e szép alakzat felvételéhez, ezért a század oszlopot is alakíthatott, melyben a szakaszok — melyek ekkor is kétsoros vonalban fejlődtek — egymás mögött álltak fel, a szakasz szélességének megfelelő távolságra. A szakaszok előtt lovagolt a szakaszparancsnok, az első szakasz előtt, annak parancsnokától tizenöt lépésnyire pedig a századparancsnok.

A lovasosztály rohama

(A' szolgálat regulamentuma: az erdélyi fel-kelő nemesség' lovasságának számára. Kolozsvár, 1810.)

Ebben a két formációban hajthatta végre rohamát a lovasszázad, de elsősorban fejlődött vonalban. Ez biztosította, hogy egyidejűleg a lehető legtöbb lovas harcoljon. A rohamnak meg kellett lennie, erőteljesnek és gyorsnak kellett lennie. Rendkívül fontosnak tartották, hogy a század zárt rendje végig megmaradjon. Az arcvonal minden egyes tagjának egyszerre kellett az ellenséget elérnie és betörnie annak sorai közé. Ezzel akarták szétzilálni annak harcrendjét, „rendtelenségbe” hozni, ami már előrevetíti a sikert.

A roham elrendelése után század ügetve indult, figyelve a zárkózásra és a vonal fenntartására, majd 800—1000 lépésre érve az ellenséghez újabb vezényszóra, a lovasok előhúzták a szabályukat. Amikor 60—80 lépésre megközelítették az ellenség arcvonalát — vezényszóra vagy anélkül — szabályukat előrenyújtva vágta kezdték és „Hurrah” kiáltással megpróbálták az ellenség sorai közé jutni. Ezután következett a közelharc, szúrások és vágások, miközben figyelniük kellett az estlegesen sorakozást elrendelő vezény-, vagy kúrtszóra. A parancsnokok nem szerették a túl hosszú közelharcot, ez ugyanis irányíthatatlan volt. Inkább újra sorakoztatták és megismételték a rohamot. Ennek módját jól mutatja a negyvennyolcas anekdotakincs egyik gyöngyszeme, mely lehet hogy csak a képzelet szülötte, de eseményei és hangulata mégis jól tükrözi a kort és a huszármegalapítást.

„Az újonc Bocskai huszárok még ekkor első ízben mérköztek a vértés németekkel. Ám jó katonának tartották a vértést is. Az is volt az. Csak ha magyar huszárral állott szembe, akkor bizonyult gyöngének a sisakja, a vértje, a kardja, a szíve.

Összecsaptak tehát az újonc Bocskai huszárok és a vértés ezred. Fodor László uramnak, a ki szinte újonc Bocskai huszár volt Nánásrul, bizony elszorult a glédában a szíve, mikor megfújták a rohamjelt a trombitások. És a zengő trombitaszóra nyihogva száguldottak a paripák. Mígnem összeért a két lovas csapat. Micsoda hatalmas szilaj összecsapás volt. Iszonyúan csattogtak, sivítottak a kardok. Bomlott a tömeg. Egymásmellé férköztek a vitézek. Fodor László is csapott jobbra-balra. A nagy erőlködés közt majd elvesztette a szeme fényét is. No itt meg kell halni. Oly nagy vörös képű vasaskáplár szorongatta Fodort, hogy alig mert kardjával hozzá vágni. De bajos is volt megvágni a németet, mert tapasztalt katona módjára, mint az orsót, úgy forgatta a lovát. Fodor huszár szerencséjére ez a támadás csak erőpróba volt. — Mindkét csapatnál » hátra fordult « fújtak a trombitások. Eképp Fodor huszár most a nagy vörös némettől megmenekült.

Hanem aztán másodszor is, harmadszor is rohamra mentek. Ekkor szintazonképpen történt. A vörös vértés német a többi közül mindig kiválasztotta Fodor huszárt, csak őt csapkodta pallosával Negyedszer is megfújták rohamra a réztrombitát” Fodor ekkor már nem bírta a megpróbáltatás és egyik társa segítségét kérte. Egy bizonyos Nábrádi Benedek valóban megelőzte Fodort és a vértés közelébe férközve felé vágott. „Az irtózatossá vágástól holtan bukott a gyepre az óriási német.”

Ez a történet jól ábrázolja egyrészt a lovassági harc mikéntjét, de annak feszültségét is érzékelhetjük. Hogyan látták egymást az ellenfelek, hogyan érzelték a veszélyt a harcban, miként igyekeztek küzdőtársat választani. A német megtalálta a gyengébbnek vélt magyar huszárt, aki semmiképp nem akart kibújni a kötelessége alól, de érezte, hogy nem győzhet, vagyis valamit ki kellett találni a túlélés esélyeinek a növelésére. Ez alkalommal egy társ segített, máskor valami más. A huszár fortély ebből a szempontból szinte kifogyhatatlan volt.

A lovassági összecsapások tehát rendszerint rövid idejűek voltak, csak ritkán tartottak néhány percnél tovább, igaz utána többször is ismétlődhetnek. Voltak természetesen más lefolyású harcok is, mint például a turai ütközet, amikor a Károlyi-huszároknak nem volt lehetőségük elszakadni, ez az egyik résztvevő, Degré Alajos szerint félóránál is tovább tartott. Ekkor érkezett az erősítés.

A lovasság esetében is sokat számított a harci tapasztalat, morálisan is fel kellett készülni a rohamokra és a roham kiállítására. Több megvívott harc adhatott megfelelő önbizalmat és azt a tudatot, hogy túl lehet élni ezeket a harcokat. Az először harcba került lovas alakulatok, külö-

nösen, ha csak rövid idejű felkészítés után érkeztek, sokszor megfutottak és ez aligha vethető a szemükre. A tisztek és a katonák persze szégyellték ezen eseményeket és igyekeztek a csorbát kiköszörölni. A futásnak vagy a lovashoz méltatlan viselkedésnek egyébként gyorsan elterjedt a híre, így lett a honvédseregben a Lehel-huszárokból Lehull-huszár, a Károlyi-huszárokból, Kár-hogy-huszár. Ez utóbbi ezred egyik osztályának 1849. június 20-i megfutásáról parancsnokuk, még utólag is szépítve a csúfságot, a következőképpen emlékeznek:” Ezen exponált állásban való hosszas megmaradásunk deprimáló hatással volt fiatal legénységünkre, úgyannyira, hogy a második roham alkalmával legénységünk sarkon fordult. E szerencsétlen esemény dacára össze bírtuk szedni századainkat s egy harmadik sikeres rohamot intézván az ellenséges had ellen, a hibát némileg helyrehoztuk. Ekkor azonban az ellenünk álló haderő mindinkább szaporodván s sűrűbben törtetvén előre, az egymást érő oldaltámadások megintgatták legénységünk bátorságát, úgyannyira, hogy kénytelenek valánk biztos hadállásba visszavonulni. E szép szavak egy olyan futást takarnak, melyet az ezrednek meglehetősen nehéz volt feledtetni.

A fentiekből is következik, hogy a huszárok lehetőség szerint kerültek a frontális összeütközést, különösen, ha nehéz lovassággal, vagy dzsidásokkal kerültek szembe. A roham utolsó fázisában törekedtek arra is, hogy a két szélső szakasszal, vagy csak az egyikkel az ellenség oldalába kerüljenek, ezzel is növelve az ellenség gondjait.

Rohamot végrehajthattak zárt rend kialakítása nélkül is, de ez ritkábban fordult elő. Egy 1849-ben kiadott „kézikönyvecske” szerint a huszárok harcolhattak „elszéledésben gyalogság ellen, elszéledésben lovasság ellen, egyesülve lovasság és gyalogság ellen, saját gyalogsággal és tüzérsgel együttműködve.”

A könnyűlovasságnak emellett számtalan feladata lehetett, így a felderítés, vállalkozások végrehajtása, tüzérsg fedezése és más előre nem látható tevékenység. Ezek közül a legkevésbé kedvelt a lövegek melletti biztosító szolgálat volt, melytől a fiatal huszárok féltek, az „öregek” meg unták. A lövegek közelében állva ugyanis ki voltak téve az ellenséges tüzérsg lövéseinek és ezek elől még csak fedezékbe sem vonulhattak. Bizony előfordult, hogy az először harcba kerülő huszárok a rájuk bízott lövegeket otthagya elvágtattak, amivel rendkívül nehéz helyzetbe hozhatták az önvédelemre képtelen tüzéreket. Megfutottak például a Császár-huszárok a móri ütközetben, pedig ők már nem is voltak újoncok.

Gyakran alkalmazták a huszárokat hírszerzésre, foglyok ejtésére is, amikor bizonyíthaták sokoldalúságukat, rátermettségüket Ez rendszerint sikerült is, hisz ez inkább kedvére való volt a huszárnak, mint a tétlen ácsorgás a harctéren. A számtalan hősi esemény közül most egyet elevenítsünk fel, mely 1848. november 14-én történt Prellenkirchennél.

Jelics József, a Württemberg-huszárok főhadnagya kilenc emberrel indult az említett falu felé felderítésre. Jelics előrelküldte egyik emberét, egy bizonyos Kallós közhuszárt, de figyelmeztette, hogy különösen a faluba vezető töltésúton vigyázzon. A huszár azonban óvatlan volt és egy harmincfős gyalogos osztag foglyul ejtette. A lováról leráncigálták és arra már egy tiszt fel is akart ülni, amikor Jelics, mit sem törődve egy, a közelben lévő másik gyalogos csoporttal, azonnal embere kiszabadítására sietett. Oda érve vad vagdalkozás kezdődött, melyben a főhadnagy és vitézei is több lött és szúrt sebet kaptak, súlyosakat és „olyan kisebb rendű sebeket, minőket a huszár fel sem szokott venni”. Végül a foglyot sikerült kiszabadítani és visszatérni a táborba. Ez az esemény „oly hőstettel dicsóíti újra a magyar huszárnak úgyszólván páratlan hírnevét, mely önkéntelenül a magyar előkor bajnokaira emlékeztet” — jelentette Görgei Kossuthnak.

A huszárokon kívül természetesen meg kell említeni más lovascsapatnemeket is, melyek szintén komoly hagyományokkal rendelkeztek. A cs. kir. hadsereg lovassága a XIX. század közepén, nehéz és könnyű lovasságból állt. Az előbbihez a vértések és a dragonyosok, az utóbbihoz a huszárok, a dzsidások és a svalizserek tartoztak. Feladatuk szintén e felosztás szerint különült el. A nehézlovasságnak kellett az ütközetek, csaták során a döntő rohamot végrehajtani, míg a könnyűlovások feladatai hasonlóak voltak a huszárokéhoz. Az egyes csa-

patnemek fegyverzetben, felszerelésben és ruházatban különböztek egymástól, illetve a kiegészítést végző ország szerint is.

A TÜZÉRSÉG HARCÁSZATA

A harmadik fegyvernemként a tüzérséget tartották számon, mely azonban ugyanolyan nélkülözhetetlen volt, mint az első kettő. A lövegek nem csak nagy tüzejük miatt játszottak fontos szerepet, hanem jelentős lélektani hatást is gyakoroltak. A saját csapatokat ösztönözte, az ellenséget tartózkodóvá tette jelenlétük. Nem véletlen, hogy 1848 végén a reménytelenül elszigetelt helyzetben lévő háromszékiek is akkor döntöttek el az ellenállást, amikor Gábor Áron ígéretet tett, majd valóban belefogott az ágyúgyártásba.

A hadsereg alapvető harcászati egysége a tüzérség esetében az üteg volt. E szervezetre tekintettek úgy, mint amely megfelelő tüzerővel rendelkezik, és amelyet még egy lovasember, az ütegpáncsnok kellő hatékonysággal irányíthatott. Az ütegszervezést az osztrák császárság hadseregében Károly főherceg 1808-ban vezette be az addigi ezredlövegek összevonásával. A különböző változások után, a következő negyven évre kialakult gyakorlat szerint, a tábori tüzérségnél hat-, tizenkét-, tizennyolc-fontos gyalog-, hatfontos lovas- és röppentyűüteget rendszeresítettek.

A legelterjedtebb a hatfontos gyalogüteg volt, amely négy hatfontos ágyúból és két hét-fontos tarackból állt. Az üteg személyi állománya egyrészt tüzerekből, másrészt szekereszekből állt. A parancsnokon kívül egy tűzmester, négy tizedes, valamint hatvan bombász és tüzer, illetve egy tisztiszolga volt tüzer beosztású. A szekereseket egy őrmester vezette, alárendeltségébe tartozott három tizedes vagy altizedes, harminckilenc közlegény, kettő kovács és egy nyerges katona. A hat lövegen kívül hat lőszeres kocsi, egy kovácsműhely kocsi, két poggyászkocsi, két takarmányos szekér, illetve egy további fedeles kocsi tartozott a szervezetbe. A lövegeket és a lőszerkocsikat négy-négy ló húzta, ezen kívül még további harmincegy lovat rendszeresítettek az üteghez. Az üteg lőszerkészletét az ún. „bőröctárban” — a lövegvontásra használt mozdonyon lévő ládában — és a lőszerkocsikon tárolták. A tüzerek a lövegeket általában gyalogosan kísérték, csak szükség esetén ülhetek fel a kocsikra.

A tábori tüzérség legelterjedtebb lövege az 1753-ban rendszeresített hatfontos ágyú volt. Az év az ágyúcsőre vonatkozik, vagyis a hétéves háborúban már ilyeneket használtak. A következő évtizedekben a cső ugyanaz maradt, de a löveg többi része szinte teljesen megváltozott. Az ágyú csővének hossza 16 kaliber, tömege 414 kilogramm volt. A hatfontos hatásos lőtávolsága 1100—1400 lépés körül mozgott. A lövegcsöveket bronzból öntötték, anyaga 10:1 arányban tartalmazott rezet és cint. A lövegtalp (lafetta) biztosította a megfelelő mozgathatósságot és ennek segítségével végezték az irányzást is. A rendszeresített mozdony alkalmazásával a löveget általában négy ló húzta. A kor szabályzata a kezelők számát kilenc főben határozta meg, de szükség esetén három tüzer is elvégezhette a kiszolgálást. A lövegek átlagban két lövést tehettek percenként.

A hatfontos ágyúnál, mint általában a tábori lövegeknél, három féle irányzást alkalmaztak. Míg az oldalirányzást a lövegtalp oldalirányú mozdításával végezték, a távolság irányzásánál mutatott különbségek alapján ismerték a „vízirányos”, vagy törzslövést, a cső feletti irányzást és az ún. emeléken lövést. Az első módszert abban az esetben alkalmazták, amikor azt kívánták elérni, hogy a lövedék első földet érése után felpattanjon. A cső feletti irányzás a hagyományos célzás volt. Az emeléken lövés esetén az irányzó megbecsülte a távolságot, ennek megfelelően, táblázatból kikereste az emelék, vagy ahogy ma mondanánk az irányzó módszer, megfelelő értékét, ennek állítása után irányozta meg a célt. A cső magassági irányzását a csőfar alá szerelt, csavarral mozgathatóék segítségével végezték.

Az 1826—1827-ben végrehajtott lövészet tapasztalatai alapján a fent említett ágyúval leadott lövések eltérésének közepes értéke ezer lépés lőtávolság esetén oldalirányban tizenegy,

hosszirányban száztíz lépés volt. Ezen adatok is mutatják, hogy ezekkel a lövegekkel célszerűbb volt nagykiterjedésű célra tüzelni.

A tüzerek legfontosabb tudnivalója kétségkívül a löveg tűzkésszé tétele volt, amelynek gyakorlati megvalósulására Nagy Sándor, volt honvéd tüzerfőhadnagy a következőképpen emlékezett: „Mikor löni akartunk és elhangzott a vezénylő szó: Mozdonyról! két tüzer két felől gyorsan az első kerékhez lépett, egyik áttolta a karnyi vastag 6—8 láb hosszú mozdonyrudat az ágyútalp végéhez illesztett vaskarikán; aztán leemelték, megfordították, s talpát földre eresztették. Egyik a mozdonyrúd végén lévő horgot az ágyútalp végéhez akasztotta, vagy véső alakra élezett végét az ágyútalp alá illesztette, másik a nyakán függő bőrtáskába, töltésekről gondoskodott. — Most 5 legény állott az ágyú mellé: 2 szájához (egyik a töltést beleillesztette, másik a töltőruddal benyomta az ágyú fenekéig); 2 két oldalt az ágyúkerekéhez (egyik arasznyi hegyes vaspálcával beleszúrta a gyújtólyukba, gyucsát illesztett rá, a pálca hegyével a hálósövetet felszakította; a másik készen állt füstölő kanóccal); végre egy, az irányzó, ki tizedesi rangot viselt, az ágyú tövénél állván, végig nézett a csövön; a mozdonyrudat tartó legény, az irányzó keze intésére figyelt s a talpat víz-szintesen jobbra-balra igazgatta; ugyanakkor az irányzó egy csavaros emeltyűvel, az ágyúcsőt függőleges irányba mozgatta fennebb-lenebb s mikor az ágyú torka helyes irányba volt, egyet lépett félre, elkiáltotta: Tűz! Az ágyú eldőrdült. A lövés ereje hátralökte, de a legények a kerékbe kapaszkodva előbbi helyére állították...”

Hadtstenként két-három tizenkét-fontos üteget is rendszeresítettek, amelyek hasonló szervezetűek voltak, mint a hatfontos ütegek. Itt azonban a hétfontos tarackok hosszú csövének volt, hogy lőtávolságuk igazodjon a nagyobb űrméretű ágyúkéhoz.

A tizennyolc-fontos üteget, melyet álló vagy pozíciós ütegek is neveztek, hadseregenként rendszerint csak egyet szerveztek, és ez a hadseregpáncsnok közvetlen alárendeltségébe tartozott.

Az ütegek másik nagy csoportját a lovasütegek képezték. Ezek elődjét, az első lovagló üteget II. (Nagy) Frigyes porosz király hadseregében 1759-ben állították fel. Az ilyen típusú ütegek létrehozására azért volt szükség, mert a könnyebb, így gyorsabban manőverező osztrák lövegekkel szemben a porosz tüzérség hátrányba került. Mivel így minden tüzer saját lovat kapott, és több lovat fogtak a lövegek elé is, a tüzérségnek ez a fajtája, az adott kor körülményeihez képest, rendkívül mozgékonyvá vált. Ezen ütegek közelebb tudtak menni az ellenség harcrendjéhez, így hatásosabban tevékenykedhettek a gyalogos ütegeknél. Ez az újítás annyira bevált, hogy 1779-ben az osztrák hadseregben is bevezették.

Később a lövegek tökéletesedése, súlyuk csökkenése lehetővé tette, hogy lovak terheinek növelése nélkül, a kezelők a talpszárra erősített „bőrhurkára” üljenek. Ezt a változatot vezették be a cs. kir. hadseregnél is, létrehozva a lovasütegeket. A többi államban általában viszatértek az eredeti változathoz, az osztrákok azonban nem. Elhatározásukat elsősorban azzal indokolták, hogy így a kezelők jobban a löveghez vannak kötve, nem áll fenn annak a veszélye, hogy otthagyják azokat, másrészt az osztrák lövegek könnyebbek voltak. Az így valamivel lassabbá vált tüzérség azzal ellensúlyozta hátrányát, hogy nagyobb arányban szervezett lovasütegeket. Míg a poroszoknál például huszonhét, a franciáknál huszonhárom százaléka volt az ütegeknek lovagló, az osztrákoknál a tüzérség negyvenkettő százaléka lovas volt.

A lovasütegek lövegeit hat ló húzta, illetve a lőszerkészlet egy részét is lőszerszállító „lom”-lovakra helyezték.

A lövegek mit sem értek lőszer nélkül ezért szükséges ezeket bemutatnunk néhány mondatból. A lőszer gyűjtőfogalom, mely a lövedékeket, a lőport és a gyűjtőeszközöket foglalta magában. Rendszeresített lövedékek közül a legelterjedtebb a tömör golyó volt. A lövegfajtaként különböző névvel illetett gránátokat a lövésnél meggyulladó gyutacs robbantotta fel. Egy hatfontos gránát tizenkét-tizenhat darabra szétrobbanva, 300—500 lépés sugarú körben okozhatott sérülést.

A cs. kir. tüzérségnél rendszeresítették az angol Henry Shrapnel hadnagy által feltalált lövedék fajtát is, mely annyiban tért el a gránáttól, hogy a lövedék belsejében lévő lőpor közé golyókat keverték.

A tüzérség közvetlen védelmét szolgálta a kartács és a sörétszelence. E két lövedéktípusnál egy lemezhangerebe különböző nagyságú fémgolyókat helyeztek. Meg kell említeni még a világítógolyókat, amelyek kötelekkel erősített vászonból készültek, átítatva jól égő vegyszerrel. A meggyulladás után általában nyolc percet számoltak égési időnek.

A lőport zacskóban helyezték a lövegcsőbe, melyet a töltés után a gyújtólyukon keresztül szűrtak fel. Gyújtóeszköznek nevezték azt a kis lőporral töltött, rendszerint nádcövet, amelyet a csőfaron lévő gyújtólyukba helyeztek, és ez közvetítette a kanóc tüzet a lőporhoz.

A tábori ütegek sorába tartoztak a röppentyűvel felszerelt ütegek. Ezen eszközöket a cs. kir. hadseregben, az 1808-ban elkezdett kísérletek után, 1815-ben rendszeresítették. A felállított röppentyű és hegyi tüzérezredhez szervezett ütegek legfontosabb beosztású kezelőit a tűzmesteri karnál képezték ki. A röppentyűütegben — hasonlóan a többihez — hat állvány volt, állványonként az ütegnél kettő, a különböző szintű tartalékoknál további kilenc löszerkocsi. Az ütegnél egy fő tiszt, egy tűzmester, három tizedes és harminchat fő legénység szolgált. Egy állványt öt fő szolgált ki.

Az üteg a harcterre érve a harcrendnek megfelelően, jó kilövést biztosító helyen bontakozott szét úgy, hogy a lövegek egymástól tizenöt-húsz lépésre, a terep rejtőképességének kihasználásával álltak fel.

Az ütegek tüzelőállásainak kijelölésénél hangsúlyozottan vették figyelembe a többi üteggel való együttműködés lehetőségének biztosítását is. Minden esetben törekedtek keresztűz lövésére, valamint arra, hogy több üteg is löhessen egy adott, fontosnak ítélt pontra, terepszakaszra.

Az üteg a meghatározott tüzelőállásban csak addig maradt, amíg a helyzet ezt megkívánta. A lövegeket a tűzfeladatok végrehajtásának megkezdéséig rejtették, vagy a terep adottságainak kihasználásával, vagy csapatoknak az üteg elé állításával. A lövegek biztonságát szolgálta az állandó fedezet, amely az üteget a közelátadásokkal szemben megvédte.

Támadáskor az ütegeknek, a tüzelés folyamatosságának fenntartása mellett, többszöri állásváltás után, rendszerint 500 lépésig meg kellett közelíteni az ellenséget. A tüzelést golyóval kezdték, majd az utolsó állásból kartáccsal fejezték be. Ekkor indult a gyalogszlopok rohama.

A védelemben a tüzérség legfontosabb feladata az ellenség támadóoszlopainak pusztítása, lehetőség szerint visszafordulásra kényszerítése volt. A védelem általában előre elhatározott volt, így az előkészítésre több idő állt rendelkezésre. Ez a tüzérség számára a lőtávolságok pontosabb meghatározását tette lehetővé, így a pontosabb tüzelést

Az ütegek az ellenség tüzérségével csak ritkán vették fel a harcot, elsősorban akkor, ha kedvező lehetőség nyílt oldalazó tűz lövésére, illetve ha azok a védőcsapatoknak nagy veszteséget okoztak. Amennyiben a védelmi tevékenység nem járt sikerrel, a visszavonulást a tüzérség fedezte.

A kor felfogása szerint igazi tüzérré akkor válhatott valaki, ha az elméleti ismeretek elsajátítása mellett még több éves vagy évtizedes gyakorlatot is szerzett. Tüzérnek lenni bizalmi állást is jelentett, így magyarok és olaszok e testülethez csak kevesen kerülhettek be. E kevesek közé tartozott például Perczel Mór is, akit azonban éppen — finoman fogalmazva — szabad szellemisége miatt rövid úton kitétek az 5. tüzérezredtől. Alig volt tehát 1848-ban magyar tüzér, de szinte páratlan szervezéssel, ügyességgel mire szükség volt rá, megfelelő számban mégis termelt.

Miként történhetett így, erre talán választ ad Garzó Imre, negyvennyolcas tüzér: „Az üteg parancsnoka egy főhadnagy volt régi tüzér, e mellett volt még egy hadnagy, szintén régi tüzér. Ezen kívül nem volt az ütegnél több régi tüzér e háromnál, kikre leginkább a löszerek kezelése és fölügyelete bízott; de volt három mérnök, négy theologus, négy jogot s néhány gymnasiumot végzett egyén, továbbá több iparos és kereskedő ifjú; a nagyobb rész pedig értelmes, írni-olvasni tudó gazdalegényekből került.” Vagyis a néhány magyar oldalon szolgál-

latot vállaló cs. kir. tüzér mellé válogatott legénységet szerveztek, akik gyorsan elsajátíthatták a legfontosabb ismereteket.

A honvédtüzérség megszervezése és működése valóban egy sikertörténet, ezt még az ellenfelek is elismerték. Jó példa erre a következő idézet, mely 1849 januárjában éppen a Perczel Mór tábornok vezette hadtestnél: „Szolnokról Abonyba ment hadosztályunk, hol egy éjet töltöttünk. Itt egy császári tüzér-hadnagy feküdt, ki egyik lábát Szolnoknál veszté el. Szeretett volna magyar tüzért látni, mert sokáig azt hitte, hogy a magyarok tüzérei francziák. Közülünk egy irányzót s két köztüzért hívtak hozzá; de a franczia tüzerek nem tudtak másképp mint magyarul, s kissé német nyelven is gagyogtak. A sebesült ellenség megdicsérte őket s ez rájuk nézve szép jutalom és elégtétel vala.”

A FEGYVERNEMEK EGYÜTTMŰKÖDÉSE

„...a fegyvernemek egyesítése a legteljesebb erőt eredményezi” — írta Clausewitz a háború természetéről írt nagy hatású munkájában, ami annak a felismerésnek a megfogalmazása, hogy ütközetekben a három fegyvernemet együtt kell alkalmazni.

A fegyvernemek harca tehát csak akkor válhatott igazán hatékonyvá, ha támogatták, kiegészítették és összehangolták egymás tevékenységét. Ez a szemlélet a XIX. századra már általánossá vált, a fegyvernemeket meg sem próbálták önállóan alkalmazni. Ha ilyenre figyelmetlenségből, tudatlanságból, vagy szükségszerűségből mégis sor került, annak rendszerint tragédia lett a vége. Bármilyen hatásos volt például a gyalogsági négyszög lovasság, vagy gyalogság támadása ellen, ha nem volt mellette, vagy nem érkezett megfelelő támogatás, könnyen a másik fél tüzérségének martalékává válhatott. Ilyen történet például a nagysallói ütközetben, amikor az I. honvéd lovasüteg került olyan helyzetbe, hogy egy álló, szinte mozdulatlan gránátoszászlóaljat kellett lőnie. Az eseményre Sáfrány Mihály hadnagy így emlékezett:

„A gránátos zászlóalj ez alatt négyszöget formált, mivel azt hitte, hogy az ütegünk mellett lévő lovasság egy része, mely a szétlőtt osztrák lovasság üldözésére rendeltetett, ellene megy. Ezen állapotában, éppen a legalkalmasabb lőtávolságban — 600 lépés — vette tűz alá ütegünk a négyszöget. Lehetett látni, hogy minden egyes golyó átment a négyszögön, s halomszámra hullottak az osztrákok. Ilyen iszonyú pusztítást az ágyúnak még sehol sem láttam.” Mivel a négyszöget nem támogathatta sem lovasság, sem tüzérség, ez a végkifejlet törvényszerű volt.

Nagyon rosszul járt a 6. honvédzászlóalj is, amikor a dandárparancsnok 1849. április 4-én támogatás nélkül küldte be Tápióbecskére, hogy az esetlegesen ott lévő ellenséges szekereket szerezze meg. A tüzerek a falu szélén dohányoztak, pihentek, vélhetően a lovasság sem sietett, mondjuk a falu túlsó kijáratainak lezárására, miközben a zászlóalj osztályoszlopai — felderítés és csatárok alkalmazása nélkül — haladtak a helység központja felé. A meglepetés-szerű támadás kivédése ilyen körülmények között szinte lehetetlen volt és ebben az esetben is súlyos veszteséghez vezetett.

A fegyvernemek alkalmazásánál mindig arra kellett törekedni, hogy legalább kettő együttműködhessen. Ezt igyekezett biztosítani a hadsereg háborús hadrendje is, a már említett dandár, hadosztály, hadtest felépítés. A gyalogság és lovasság számára mindig biztosítottak tüzérségi támogatást, de az ütegek is mindig kaptak lovassági, vagy gyalogsági fedezetet. A gyalogság és a lovasság kölcsönös támogatása is elengedhetetlen volt. Egymás sikereit kiaknázhatták, biztosíthatták a másik támadását, vagy védelmét. Mindennek a feltételeit már a harcrend felvételénél is igyekeztek biztosítani. Megszerzett területet csak gyalogsággal lehetett megtartani, tehát ha a lovasság azzal a céllal indult támadásra, hogy valamely helységet, vagy terepszakaszt elfoglaljon, mindig kellett követnie a gyalogságnak is. Más volt a helyzet, ha a lovasság olyan feladatot kapott, hogy verjen szét egy ellenséges csoportosítást, vagy fenyegetse a szemben lévő harcrend valamely szárnyát, vagy oldalát. Ebben az esetben elég volt a tüzérségi támogatás.

Egy jól felépített harcrendet, mely szervezett tűzrendszerrel rendelkezett, gyalogsággal lehetett eredményesen támadni. A lovasság számára ez aránytalanul nagy veszteséggel járt. A gyalogság támadását bevezette a tűzéri tüz, a csatárok puskatüze, majd a meginduló zászlóaljok össz- és sortüze. Ezt követte a szuronyroham, melynek át kellett törnie a szembenálló fél első vonalának három sorát. Jól megszervezett együttműködés esetében ekkor érkeztek be a lovasszázadok a siker kifejlesztésére és nyomultak előre az ellenség harcrendjének mélységébe. A lovasütegek támogatásával az első vonalból hátráló ellenséget nem engedték, hogy újra rendezze sorait, illetve késedelem nélkül indultak a második vonal — ilyenkor rendszerint zavarba jövő sorainak — támadására. Ha mindez sikeresen befejeződött szintén a lovasság „bevezette” az üldözést, a gyalogság pedig birtokba vette a csatateret, ami a győzelem legfontosabb mutatója volt.

A gyalogdandárok esetében a zászlóaljok mellé szervezett üteg úgy állt fel, hogy azok rohamát előkészíthesse és támogathassa. Az üteget fel is oszthatták, szükség esetén löveg-párokra, de többnyire félütegre. A tűzéri támogatás gyakori állásváltásokkal vált hatékonyá, a lövegek utolérve, esetleg megelőzve a zászlóaljakat egyre közelebről lötték az ellenség harcvonalát. Visszavonuláskor e kísérés szinte nélkülözhetetlen volt. A lovasdandár ütege képes volt a lovasság járműjében haladni, sőt az osztályokat megelőzve előkészíteni a rohamot, majd részt venni az üldözésben, vagy fedezni a visszavonulást. A dandártűzérés alapvető és igen fontos feladata volt, hogy a harcrendjét kialakító, támadásra, vagy védelemre készülő csapatokat védje, fedezze. Ekkor arra törekedtek, hogy az ellenség ütegeit tűzéri párbajra készítsék, elterelve a figyelmüket a szétbontakozó csapatokról.

1848. nyarán, amikor még mindenki bízott a háború elkerülésében a délvidéki hadszíntéren egyes ütközetek megvívására még csak alkalmi kötelékek jöttek létre, de már itt is törekedtek a fegyvernemek közös alkalmazására. A harcrendi helynek megfelelően — jobbszárnai, középső, balszárnai — dandárokhoz mind a három fegyvernemből szerveztek csapatokat. Egy ilyen harcrend kialakításáról írt Krasznay Péter, a 10. zászlóalj katonája. Szenttamás július 14-i ostromához a következőképpen állt fel a dandárjuk: „...mire a beállott világosnál kitűnt, hogy tőlünk balra négy ágyú, azon túl egy osztály Hannover huszár volt felállítva, jobbról pedig az országút fásorán túl másik négy ágyú, azon túl a Váza zászlóalj, túl azon ismét egy lovas osztály állott, míg ezen első vonal mögött jó távolságban egy csapat kaszás nemzetőr állott tartalékban.”

A hadosztály rendszerint két dandárból állt, a hadosztályparancsnok közvetlen rendelkezésére ezeken kívül nem álltak más csapatok. A hadosztály harcrendje így a dandárok harcrendjéből állt. A hadtest — optimális esetben — két gyalog- és egy lovashadosztályból állt, illetve a hadtestparancsnok közvetlen alárendeltségébe tartozó tűzérissel, műszaki csapatokkal és egyéb kiegészítő csapatokkal. E kötelék önálló volt annyiban, hogy a hadseregparancsnok általánosságban megfogalmazott utasításainak végrehajtását már a hadtest vezetésére bízták. A parancsok elhatározása alapján a tábori főnök dolgozta ki a harcrend felvételének módját, a hadseregparancsban meghatározott feladatok végrehajtásának mikéntjét.

A hadtest rendszerint három harcvonalba állt fel, az elsőben két-három dandár helyezkedett el a saját tűzérissel, a másodikban egy-két dandár, a harmadikban a lovasság és a tartalék tűzérés. Ha egy ütközet általános lefolyását akarjuk bemutatni, akkor rendszerint a következő események zajlottak, akár a cs. kir. hadsereg, akár a honvédsereg oldaláról nézzük.

A harcot rendszerint a tűzérés kezdte. Az ütegek — különösen a lovasütegek — lovassági fedezetükkel előresiettek és állást foglaltak az ellenség harcrendjével szemben és megkezdték a tűzéri „előkészítést”. Célokat a magasabb kötelékek parancsnokai határozták meg általában, hogy kijelölték a támadási irányokat. Az ütegparancsnokok ezután jelölték ki a tüzelőállásokat és a célokat, melyek elsősorban gyalogos és lovas kötelékek voltak, másodsorban az ellenséges tűzérés. A tűzéri tüz alatt a szétbontakozó csatárlánc megközelítette az ellenség harcrendjét. A csatárok puskatüze mellett indultak rohamra a zászlóaljok, fejlődött oszlop

alakzatban, ami azt jelentette, hogy a hármass oszlopban menetelő századok, zászlóaljok háromsoros vonalat alakítottak és így vonultak előre, majd szuronyrohamra. A rohamot a lovasság átkarolással, megkerüléssel segítette, illetve a keletkezett résekbe tört be. Amennyiben az ellenség vette kezébe a kezdeményezést a tűzérés feladata a támadó oszlopok visszaverése, illetve lassítása volt. Ha a zászlóaljakat támadás érte, azok igyekeztek állásukat szilárdan tartani és várták a tartalék előrevonását, melyhez csatlakozva ellentámadást indíthattak. A lovassági támadással szemben a már bemutatott négyszöget alkották és így igyekeztek kitartani addig, míg lovassági, vagy tűzéri segítség nem érkezett.

Ezen általános elvektől a honvédseregben abban tértek el, hogy a csatárok alkalmazása sokszor elmaradt és az oszlopok azonnal rohamra indultak. A magyar csapatok előszeretettel vetették be már a harc kezdetén az egész tűzérissel. Az ütegek rendszerint tűzösszpontosításokat löttek és többszöri helyváltoztatással képesek voltak a legfontosabb pontokon helyi fölényt létrehozni. A lovasság tekintetében a huszárok gyakorlatilag megoldottak minden feladatot, többször támadtak sikerrel „arcban” is, ami e csapatnemtől teljesen szokatlan volt.

A honvédsereg harcrendjét többször megváltoztatták, a kinevezett fővezérek működésüket mindig ezzel kezdték. 1849 nyarán, a budai vár bevétel után Görgei Artúr tábornok, fővezér és hadügyminiszter, a hadsereg számára ismét egy új harcrendet, szervezetet határozott meg. Eszerint egy hadtest 10 000 főből állt, kettő gyalog-, és egy lovashadosztályból. A tűzérés a hadosztályok kötelékébe került, egy-három üteg erőben. A dandár szervezet megszűnt, bár talán helyesebb, ha azt mondjuk, hogy átalakult, mivel a létrejövő hadosztályok szervezete ezután nagyjából megegyezett a cs. kir. hadsereg dandárjainak előírászerű szervezetével. Egy gyaloghadosztály öt zászlóaljból, a lovashadosztály két lovasezredből vagy nyolc lovasosztályból állt. A nyári hadjárat során már ezen szervezés volt érvényben, de ennek megvalósítása nem sikerült maradéktalanul.

Ebből az időből is megnézve egy harcrendi felépítést, azt láthatjuk, hogy lényegében semmit sem változott a csapatok felállítása. Jó példát szolgáltat erre a magyar I. hadtest egyik hadosztályparancsnokának Máriássy János ezredesnek a visszaemlékezése. Az 1849. július 11-i csatában a hadtest már visszavonulóban volt, amikor az üldözés megakadályozására még egyszer felsorakozott:

„A hadtest megállott, és a lovasság utasított fele részével az én hadosztályom arca előtt, fele részével pedig a Bobich hadosztályának arca előtt az ellenségnek támadását bevárni, és megtámadtatván, az említett terv szerint eljárni. A tűzérés, melynek elegendő tere volt a felfejlődésre, a két hadosztály között vonult fel. A zászlóaljok, melyek két harcvonalat képezvén, tömegekben voltak, négyszögeket alakítottak, és hogy egyrészt a várt ágyútűz ellen és másrészt az ellenséges lovasság szemé elől fedve legyenek, parancsot kaptak földre feküdni és a feltűzött szuronyokat lent tartani.” A katonák persze addig feküdtek, míg a közvetlen támadás veszélye nem állt fenn. A hadtest sikerrel verte vissza az osztrákok támadásait, de összességében a csata nem hozta meg a várt sikert, a magyar csapatok visszavonultak.

Az 1848-49-es szabadságharc harcászati vezetését az 1849. július 2-i komáromi csatán keresztül mutatjuk be. E csatában egyidejűleg jól elkülöníthetően három ütközet folyt, melyek mégis összefüggtek. A fővezéreknek, illetve a hadtestparancsnokoknak figyelniük kellett a csatátér egészére, az ütközetek menetére, hogy végül a csata kimenetele kedvező legyen számukra.

A KOMÁROMI CSATA ELŐZMÉNYEI ÉS ÁLTALÁNOS LEFOLYÁSA

Magyar szempontból a katonai helyzet 1849 júniusára, a nyári hadjárat megkezdésére, tulajdonképpen reménytelenné vált. Az országot több irányból két európai nagyhatalom, az Osztrák Császárság és Oroszország hadereje támadta, több mint két és félszeres túlerővel és je-

lentős tartalékokkal. Némi sikert, időhúzást legfeljebb csak a különböző hadszíntereken harcoló csapatok egyesítése hozhatott volna, de ez — elsősorban az önálló parancsnokok engedelmessége miatt — nem következett be. A magyar honvédsereg fővezére, Görgei Artúr tábornok június közepén ugyan, jelentős erősítések nélkül, egy támadó hadművelet megindításával ismét megpróbálta a májusban elveszített hadászati kezdeményezést magához ragadni, de az ún. Vág-menti csatákban e kísérlete sikertelennek bizonyult. Ezt követően a fővezér újabb haditerve szerint a magyar főseregnek Komáromnál kellett összpontosulnia, majd e kedvező hadászati helyről kiindulva egy újabb kísérletet tennie — az oroszok komolyabb beavatkozása előtt — a cs. kir. hadsereg döntő legyőzésére. E tervet június 26-án Pesten a Kossuth Lajos kormányzó-elnök vezette haditanács el is fogadta, azonban végrehajtására már nem maradt idő.

A magyarországi cs. kir. hadsereg fővezére Julius von Haynau tábornok megelőzte ellenfelét és a Duna jobb partjára történő átcsoportosítás után, június 28-án megtámadta Győrt. A magyar hadvezetés későn intézkedett a fenyegető veszély elhárítására. Az itt álló, az ellenség erejéhez képest csupán csekély megerősítést kapott, magyar VII. hadtest — tisztességes kitartása ellenére — vereséget szenvedett. E nem várt fordulat hatására június 29-én, Görgei távollétében, Kossuth újabb haditanácsot hívott össze, mely egy merőben új haditervet fogadott el. A már végrehajtás alatt lévő komáromi összpontosítás és innen kiinduló újabb támadás tervét elvetve, Szegedre kellett sietnie a honvédsereg különböző részeinek. Az új haditervet június 30-án közölték Görgeivel, aki ezt, jelentős ellenérzéssel bár, de tudomásul vette és az összpontosítás befejezése után, július 3-ára kitűzte a hadsereg elindulását.

Haynau azonban megelőzte a magyarokat. A fővezér egy gyors lefolyású hadjáratot tervezett, erejének összpontosításával - a II. hadtest kivételével, mely zömével a Csallóközben maradt — a Duna jobb partján, egyenesen a magyar fővárosok, Pest és Buda felé kívánt indulni. A várható győzelemnek fő részesévé kívánta tenni hadseregét, a lehető legtöbb babért learatva az oroszok előtt. Főhadiszállásán tisztában voltak vele, hogy a magyar sereg a komáromi erődökben, valamint a Duna jobb parti sáncai mögött áll és feltételezték, hogy létszáma az idő múlásával egyre nő. Ennek megakadályozására a lehető leggyorsabban el kívánták szigetelni a magyar fősereget, elsősorban Buda felől. Július 1-jén már az osztrák sereg annyira megközelítette Komáromot, hogy Haynau három hadtestének és a megerősítő orosz Panyutyin-hadosztálynak kiadhatta parancsát terve végrehajtására.

A császári fővezér július 2-ra célul tűzte ki, hogy a magyar csapatokat a komáromi sáncok mögé szorítja és a Duna jobb partján elszigeteli. Csata megvívására csak akkor számolt, ha a magyar fősereg esetleg harcrendbe bontakozik a sáncok előtt, ezt azonban nem tartotta valószínűnek.

A magyar fővezér erre a napra tulajdonképpen nem tervezett semmilyen aktív tevékenységet, a jobb parti sáncok, illetve a Nádor-vonal védelmére készült, ezeken kívül csupán előőrseket, kisebb különítményeket állomásoztatott.

Haynau parancsának megfelelően, az osztrák fősereg reggel öt órakor az előrenyomulást megkezdte. Az Ácsi-erdőn keresztül az I. hadtest, Herkály-puszta felé a tartalék hadtest vonult fel, tartalékban Csém-pusztánál az orosz Panyutyin-hadosztály maradt. A tartalék hadtesttől jobbra egy lovashadosztály bontakozott szét, melynek egészen Ószönyig kellett ellenőrzése alá vonni a vidéket. A III. hadtest zömével Nagyigmádon állomásozott. A II. hadtest a Csallóköz felől foglalkoztatta Komárom védőit.

Az erődemonstrációnak szánt felvonulást egyszerre kellett végrehajtani, vagyis a csapatoknak be kellett várniuk egymást. A fővezér óvta a csapatokat a sáncok megtámadásától. Haynau majd kétszeres erőfölényben volt.

A magyar fősereg zöme ezen a napon már valóban Komáromban összpontosult. A II.(Kászonyi-), a III.(Leiningen-), a VII.(Poeltenberg-) és a VIII.(Kosztolányi-) hadtest az erődökben és a sánctáborban állomásozott, az I. hadtest még Hullon és Érsekújváron, a szintén a főhadserghez tartozó Horváth-különítmény Verebélyen, a Görgey Ármin vezette külön-

ítmény pedig Komárom felé menetelt. Az összpontosításban már nem számítottak a Székesfehérvár felé vonuló önálló Kmety-hadosztálynal.

Az osztrák csapatok felvonulásakor már kialakultak, helyenként jelentősnek mondható harcok, egyrészt az Ácsi-erdőben, másrészt a bal szárnyon Ószöny környékén, melyekben az osztrákok diadalmaskodtak és egyre lelkesebben vetették magukat a harcba. Ennek az lett az eredménye, hogy az Ácsi-erdőben támadó Reischach-dandárt magával ragadta a támadás heve és a csekély ellenállást kihasználva, a parancsot jóval túltesítve, a Monostori-sáncig tört előre, sőt kettő vagy három előretolt védművet el is foglalt. Közben a csatatér túlsó oldalán is, magyar szempontból kedvezőtlenül alakultak a viszonyok, a kikülönített osztrák Benedek-dandár birtokba vette Ószönyt, ezzel elvágta a Buda felé vezető utat. E sikerek arra ösztönözték Haynaut, hogy I. Ferenc József császár jelenlétében meglehetősen nagyvonalú módon, a nap feladatait teljesítettnek gondolva, elrendelje a csapatok fokozatos visszavonását a kijelölt táborhelyekre.

Görgei azonban másképp gondolta a nap befejezését, kezdetben kényszerűségből, majd később azért, hogy a kínálkozó lehetőséget a lehető legteljesebben kihasználja. Először is a Monostor nevű homokdombra sietett, hisz itt fenyegetett a legnagyobb veszély, míg Klapka György tábornokot az Ószöny felé néző Csillagsáncba küldte, hogy ott irányítsa a harcot. Görgei a pánikszerűen menekülő csapatokat megállította, majd a II. hadtest zászlóaljaival, egymás után végrehajtott ellentámadásokkal visszafoglalta a védműveket, majd az elszakadni akaró császári csapatok üldözéséhez fogott. Ehhez csatlakozott a VII. hadtest lovassága és gyalogságának egy része is, mely oly sikeresen bontakozott ki, hogy az osztrák I. hadtest az Ácsi-erdőn keresztül menekülni kényszerült. Az erdő nagy része a magyar csapatok kezére került, sőt Herkály-puszta is, ahonnan időközben visszavonult az osztrák tartalék hadtest.

A sikeres ellentámadás váratlan lehetőséget kínált fel Görgei számára. Mód nyílt arra, hogy helyi erőfölényt létrehozva elszigetelje az osztrák I. hadtestet és csapást mérjen rá, mielőtt támogatást kaphatna. Egy ilyen siker új irányt adhatott volna nem csak a csata, de a hadjárat menetének is. A magyar fővezér képességeit dicséri, hogy azonnal felismerte a helyzetet és minden megfogható erőt Herkály-puszta felé összpontosítva valóban megpróbálta az egyetlen lehetséges módon kivívni a győzelmet. Míg a gyalogság az erdőt támadta, az összevont lovasszázadok — még Klapka is elküldte az övéit — megpróbálták Herkály-pusztán keresztül Ács felé előretörni.

A támadás Haynautól akár sikerülhetett is volna, hisz ő főhadiszállásán tartózkodva mit sem tudott minderről. Szerencséjére azonban kiváló alparancsnokai voltak, akik azonnal felismerték a fenyegető veszélyt és csapataikkal a helyszínre siettek. Az ószönyi szőlőskertektől vette észre a magyarok készülődését Simbschen vezérőrnagy, egy lovassdandár parancsnoka, aki könnyűlovasával azonnal megindult Herkály-puszta felé. Az I. hadtest parancsnoka, Schlik altábornagy szorultságában a Csém-pusztánál táborozó oroszokhoz fordult egy ütegnyi segítségért, de Panyutyin vezérőrnagy szintén észlelve a veszélyt egész hadosztályával indult a szerencséjére közelében lévő kritikus helyre. E három parancsnok közös, összehangolt fellépése jutatta zátonyra Görgei tervét és akadályozta meg az áttörést. A huszárok támadása sikertelen maradt és Görgei is súlyos sebesülést szenvedett.

A magyar huszárok támadásának eredménytelensége azonban mégsem minősíthető kudarcnak. Haynau e napra tervezett célja nem valósulhatott meg teljesen, a magyar fél elkönyvelhetett magának egy harcászati sikert. Simbschen elvonulása után ugyanis Benedek sem tarthatta Ószönyt, így ez a város újra a magyar fél kezébe került. Ennek akár hadászati jelentősége is lehetett volna, azonban a következő napok eseményei mást hoztak.

A késő estig tartó csata végül a magyar csapatok visszavonulásával végződött, de az osztrák fél is hasonlóképpen táborába húzódott hátra. Az Ácsi-erdőt ők ellenőrizték, de Ószönyben magyar őrség maradt. Vagyis az eredmény talán döntetlen, de ha az erőviszonyokat nézzük ez feltétlenül magyarok számára dicséretes. Haynauak várnia kellett azzal, hogy tovább vonuljon Pest felé. Az a terve, hogy Komáromnál csupán kisebb erőkkel figyelje az itt lévő

magyar erőket, miközben az oroszok előtt bevonul a magyar fővárosokba, Pestre és Budára, egyelőre elég lehetetlen vállalkozásnak tűnt.

A csata nagy vonalakban így zajlott le, azonban a nap eseményei ennél sokkal több érdekes, elemezni és bemutatni valót tartogatnak. Mint láttuk a csata három különböző helyen zajlott, három nagy egységre, ütközetre bontható. Egyrészt az Ácsi-erdőért vívott ütközet, melyhez szorosán kapcsolódnak a Monostori-sáncnál vívott harcok, másrészt az Ószőny birtoklásáért egész nap vívott ütközet, harmadrészt a csata csúcspontját is jelentő Herkály-puszta mellett megvívott lovassági ütközet. A következőkben ezeket külön-külön is bemutatjuk, de előtte célszerű megismerkednünk a csata helyszíneivel és a szembenálló parancsnokokkal, a felek erejével, harcképességével.

KOMÁROM ÉS A CSATA TERÜLETE

Komárom évszázadokon keresztül egyike volt a Kárpát-medence legfontosabb hadászati pontjainak. A kedvező, több irányból is jól megközelíthető dunai és vág-dunai átkelési lehetőség, valamint a hely jó védhetősége egyaránt emelték jelentőségét. A területnek különleges jelentőséget adott az itt található erődrendszer, mely a birodalom I. rendű védelmi rendszerei közé tartozott. A rendszer központi elemei, az Ó- és az Újvár a Csallóköz keleti szegletében, Duna bal partján állt, a folyó másik oldalán többnyire ideiglenes jellegű elemek voltak, kivételt csupán az ún. Csillagsánc, kőből épült hídfőerőd képezett.

Az 1849 nyarán folytatott építkezések célja a jobb parton, egy korábban tervezett sánctábor létrehozása volt. A tábor Újszőny település körül épült fel, keleten a Csillagsáncra támaszkodott. Védhetőségét egy újabb „állandó erődítési elem” építésével kívánták javítani, ezért Klapka György tábornok, Komárom parancsnoka május 28-án elrendelte a Monostoron, vagy ahogy a hivatalos tervekben szerepel Sandbergen (Homokhegy) egy kazamatákkal ellátott erőd felépítését. A Monostori-erőd feladata az volt, hogy a tábor számára védelmet nyújtson a nyugati irányból jövő támadásokkal szemben, ellenőrizze az ácsi utat és a dunai hajó forgalmat. Ez az erőd volt az épülő sánctábor 1. erődje. Az erődben elhelyezett őrséget nyugati és déli irányban három föld védművel biztosították. Az I. számú erőd és az előtte lévő három fedező védmű között 300-400 lépés távolság volt. Az előretolt védművek ék-, illetve hátul nyitott négyszög-alakúak voltak. A föld mellvédeket cölöpökkel erősítették, előttük árkot ástak. Az erődök előtti területet úgy alakították ki, hogy az árok külső oldaláig kissé emelkedjen és teljesen nyílt legyen. Az előtérben kivágták a fákat és az itt lévő házakat, pincéket felgyújtották, lerombolták. Vagyis a magyar csapatok épülő, de harckész, jól előkészített sáncok mögött várhatták a támadást, illetve gyülekezhetek.

Az erődtől délre az ácsi útig további két erőd állt, majd azt út túloldalán is, a lövegek elhelyezését biztosító műveket alakították ki, melyek közvetlenül is lezárták az út forgalmát. Ezen 2—4. számú erődök klasszikus háromoldalú fa-föld tábori erődök voltak, miként a 5—6. is. A 7. más, „szarvmű”-szerű kialakítása több löveg elhelyezését biztosította, melyek hatékonyabb tűzrendszerben működtek. Az erőd lövegei tűzösszpontosítást lőhettek a sánctábor elé — ez esetben Herkály-puszta felé — és a szomszédos erődök lövegeivel kölcsönösen fedezhették egymást.

A sánctábor legdélibb pontján, szintén egy magaslaton épült fel, a mai Igmándi-erőd helyén a 8. számú erőd, mely a nagyigmándi utat védte, valamint az ettől nyugatra fekvő területek felé biztosította a tábor. Az erődben blokkházat építettek az őrség számára.

A sánctábort keletről a Csillagsánc zárta le. A kőből épült erődöt jobbról és balról három földsánc kísérte, melyeket földgáttal kötöttek össze. Az igmándi és a Csillagsánc között állt a két hasonló 9. és 10. erőd.

Az egyes erődök között összekötő gátakat emeltek, de ezek nem jelentettek összefüggő földfalakat, a gátakat többször megszakították átjárókkal, melyen az előőrsök, a járőrök és a kitöréseket végrehajtó erők is kivonulhattak, illetve visszahúzódhattak. A táborba a Csillag-

sánc mögötti hajóhídon kívül, egy a Duna-szigeten keresztül vezetett hídon is át lehetett jutni. E híd fedezésére, valamint a táborban lévő csapatok támogatása érdekében a szigeten is újabb tüzelőállásokat építettek.

Az egyes erődöket, sáncokat nehéz, várvédő lövegekkel szerelték fel, melyekből bőven volt Komáromban. Nem tudjuk azonban, hogy pontosan hány és milyen löveg volt az egyes elemekben, de a sánctáborban ezekben a hetekben összesen hatvankét különböző űrméretű löveg állt a védők rendelkezésére. Köztük négy huszonnégy-fontos, hat tizennyolc-fontos ágyú és nyolc tízfontos mozsár.

A sánctábort körülvevő viszonylag sík terület csatatérnek kiválóan alkalmas volt. A viszonylagosság az esetben az jelenti, hogy a szintkülönbség ugyan nem haladja meg a húsz métert, mégis részben fedett területről beszélhetünk. A hullámosnak nevezhető terület dombjai ugyanis éppen elég nagyok voltak ahhoz, hogy akár egy lovasokból álló menetoszlopot is eltakarhassanak, ugyanakkor nagyon kevés olyan magaslat található itt, melyről a teljes csatatér belátható. Az egyik ilyen éppen az ószőnyi szőlőktől egy kilométerre nyugatra található 133,5 magaslati pont, a másik pedig a Herkály-pusztától délkeletre húzódó dombosor legmagasabb pontja, mely 139,8 méter magas. Mind két hely döntő szerepet játszott a csatában.

A fedettségnek köszönhetően 1849. július 2-án is komoly nagyságú kötelékek tűnhettek fel szinte észrevétlenül különböző helyeken, még akkor is ha a terület növényzete — az Ácsi-erdő kivételével — szinte semmilyen rejtést nem tett lehetővé. A rejtési lehetőséget rontotta az is, hogy a terület homokos, ami azt jelentette, hogy minden csapatmozgás nagy porral járt. Ez természetesen időjárásfüggő is lehetett. Azt tudjuk, hogy a csata előtti napon esett az eső, de július 2-án nagy forróság volt. Ez azt valószínűsíti, hogy délutánra már egészen bizonyosan felszáradt a terület annyira, hogy például több száz lovas nyomán valóban nagy por képződhessen.

A sánctábor előtti terület a csapatmozgásoknak minden szempontból kedvezett. A hatalmas, akadálymentes terület, sűrű úthálózattal rendelkezett, de azon kívül is bármerre lehetett menetelni. Ez alól csak az Ácsi-erdő és a Concó-patak jelentett kivételt. Kisebb akadályoknak bizonyultak az Ószőny környékén található mocsarak, illetve a Szila-patak árka.

A csatában részt vevő csapatoknak nem csak a harc jelentett akadályt, hanem a távolságok leküzdése is. A terület nagyságát a következő távolsági adatokkal kívánjuk érzékeltetni:

a 8. számú erőd	Herkály-puszta	4 km
	Csém-puszta	5 km
	Mocsa	8 km
	Nagyigmánd	12 km
az 1. sz. erőd	Ács	7,5 km
	Csém-puszta és Ószőny	8 km

Az úthálózat ugyan sűrű volt, de a minősége meglehetősen gyenge Erre jó példa a Komárom-Veszprém útvonal Komárom vármegyei szakasza is: „Új-Szőnytől a csémi pusztáig 2700 öl kövecses, felhányt, Csémtől a nagy-igmándi határig felhányva s nagyobb része kövecseze van ...” Hasonló módon kövezett volt a Mocsa felé vezető út is. A terület kétségkívül legfontosabb útja a Bécs-budai „fő posta és országút” volt, melynek a minősége azonban semmivel sem különbözött a fentiekétől. A Duna-parti részeken a folyó gyakran elöntötte, a rendben tartására pedig keveset fordítottak.

Az utak szélessége is változó. A posta utak általában nyolc-tíz méter szélesek, de például a Buda—Bicske—Bánhida—Győr irányú ún. Mészárosok útja tíz, helyenként húsz méter szélességű volt.

A TÁMADÓ FÉL, HAYNAU HADSEREGE

A császári hadsereg fővezére május 30-a óta Julius von Haynau volt, aki kinevezésével együtt kapta tábornagyi címét is. Haynau 1786-ban született Kasselben, a IX. Vilmos hessen-

kasseli tartományi gróf és Rosa (Rebecca) Wilhelmine Dorothea Ritter gyermekeként házasságon kívül, vagy egy rangon aluli házasságban. A gyermeknek hat testvére volt, de hamar még egy ennél is nagyobb „család” tagja lett, ugyanis Ferenc császár 1801-ben hadnaggyá nevezte ki egyik gyalogezredébe. A fiatal, törekvő tiszt részt vett a Napóleon elleni 1805-ös és 1809-es háborúban is, sőt az utóbbiban — századosként — meg is sebesült. 1812-ben már zászlóaljparancsnok volt. A napóleoni háborúkat követő békeévek Haynau számára hasonlóan sikeresek voltak, mint a korábbiak. A ranglétrán gyorsan haladva 1835-ben vezérőrnagy lett és Cremonában dandárparancsnok. Haynauról már ekkor tudták, hogy szívesebben szeret parancsolni, mint parancsot végrehajtani, de Radetzky tábornagnak így is kedvenc emberei közé tartozott. 1846-ban Temesvárra helyezték át, a főhadparancsnokság egyik hadosztályának élére. Itt érte őt az 1848-as forradalom és a Batthyány-kormány hivatalba lépése. Magyarellenes érzelmeit egyáltalán nem rejtette véka alá, ez vezetett például ahhoz az összetűzéshez Damjanich János századossal, aminek következtében utóbbit el is helyezték Temesvárról.

Nem sokkal később elhagyta Temesvárt Haynau is, aki a kirobbanó Észak-itáliai háborúból semmiképpen sem akart kimaradni. Először mégsem osztották be Radetzky hadseregébe, de akaratát mégis keresztül vitte és saját ezredének élén vonult háborúba, ahol nem is maradt el az általa várt siker. Döntő szerepe volt a július 23—25-e közötti custozzai csata megnyerésében, amiért Radetzky külön levélben mondott köszönetet neki. 1849 áprilisában hadtestparancsnokként verte le a bresciai forradalmi megmozdulásokat, amit véres megtorlással fejezett be. A nemzetközi közvélemény ez után nevezte el „bresciai hiénának”.

Haynaut érdemeit Bécsben mégis elismerték, ennek köszönhető, hogy május 22-én Pozsonyban kellett jelentkeznie Ludwig Welden tábornagnak, aki mellé kinevezték hadsegédnek. A fővezér azonban néhány nap múlva lemondott és utódjául Haynaut javasolta. Felix Schwarzenberg miniszterelnök előterjesztésére végül az uralkodó május 30-án valóban kinevezte fővezérül és előléptette tábornaggyá.

Haynau jól képzett tapasztalt katona volt, személyisége azonban rendkívül zavaros. Senki sem szerette, sőt környezetében gyűlölték kegyetlenségéért, mellyel beosztottjait éppúgy kínozta, mint ellenségeit. „Sértő fősvénység jellemzi” — írta róla temesvári előljárója Piret altábornagy, aki még 1847 novemberében írt feljegyzésében azt is érdemesnek vélte megjegyezni, hogy... erkölcsi tulajdonságai miatt mindenki azt szeretné, ha eltávolítanák, mert senki sem szeret érintkezni vele; talán legjobb lenne nyugalomba helyezni.” A makacs, dicsőséget kereső, radikális eszközöket alkalmazó fővezér azonban kapóra jött az udvarnak.

A Haynau irányította császári hadsereg hadrendje megfelelt a kor hadsereg-szervezési elveinek. A tábornagy a hadjárat kezdetekor a megalakított hadrendhez képest, a Vág-menti csaták tapasztalatai alapján, némi módosítást hajtott végre, mely elsősorban a lovasságot érintette. A június 28-i Győr elleni támadáskor már a némileg megváltoztatott hadrendű hadsereg működött.

A cs. kir. főszereg négy hadtestből, egy önálló lovashadosztályból, a hadsereg tüzérségi tartalékából és műszaki csapatokból állt. A hadtestek közül a II. nem volt jelen a komáromi csatában, bár csallóközi működése rendkívül hasznosnak minősíthető.

Az I. hadtestet két hadosztály alkotta, melyeket herceg Lichtenstein, altábornagy és gróf Wallmoden altábornagy vezetett. Az egyik hadosztályba két gyalogdandár tartozott, míg a másikba ezen felül még egy lovasdandár is. A gyalogdandárok állományába rendszerint négy zászlóalj, néhány vadászszázad és egy hatfontos gyalogütege tartozott. A lovasdandárt két sivalizsézred és egy lovasütege alkotta. A hadtest tüzérségi tartalékát két tizenkét-fontos-, egy röppentyű- és egy lovasütege alkotta. A hadtest menetét, manővereit segítette az utászszázad, melynek eszközei közé tartozott két hídkészlet is.

A III. hadtest tartalékként szerepelt a csatában, ténylegesen nem harcolt. A hadtest parancsnoka báró Ramberg altábornagy volt, aki szintén két hadosztály felett rendelkezett. Báró Schütte altábornagy két gyalogdandára hasonló volt, mint az előzőek. Moltke altábornagy

viszont egy gyalog- és egy lovasdandárral rendelkezett, az utóbbiba egy dragonyos és egy sivalizsézreddel. A hadtest tüzértartalék szintén hasonló erejű volt, mint az elsőé és rendelkezett egy utászszázaddal is.

A IV. vagy tartalék hadtest ez esetben csak a nevében volt tartalék, bár ténylegesen csupán a tüzérei vettek részt a küzdelemben. Báró Wohlgemuth altábornagy hadteste annyiban különbözött a másik kettőtől, hogy a Lobkowitz altábornagy vezette hadosztály Benedek-dandára vegyes összetételű volt, vagyis mind a három fegyvernem képviseltette magát, míg a másik szabály szerinti gyalogdandár volt. A Herziger-hadosztály viszont két gránátos dandárból állt négy-négy gránátos zászlóaljjal. A gránátosok egyébként fegyverzetben és harcászati nem különböztek lényegesen a többi gyalogostól, csupán a válogatott magasságú és fizikumú legénység megjelenése adott nekik elit jelleget. A hadtest tüzérsége és az utászok a többihez hasonló erőben és szervezetben álltak rendelkezésre.

A báró Bechtold altábornagy irányítása alatt működő önálló lovashadosztály egy nehéz- és egy könnyűlovasdandárból állt, összesen harminckét lovasszázaddal és két lovasüteggel.

A hadsereg fő-lövegtartalékát egy hosszú csövű tarackütege, két tizenkét-fontos-, négy röppentyű, ugyancsak négy lovas- és két hatfontos gyalogütege alkotta. Emellett még szükség esetén két tizennyolc-fontos löveg is rendelkezésre állt, mely a lőszer főtartálékkal együtt mozgott.

A cs. kir. főhadserget erősítette az orosz Panyutyin-hadosztály, melynek három dandárának hadrendi létszáma 12 907 fő volt.

Július 2-án a cs. kir. fővezér 58 938 főt és 216 löveget vezényelhetett. A tüzérség aránya megfelelő volt, három-négy löveg jutott ezer emberre. A lovasság pedig hozzávetőleg hatoda volt a gyalogságnak.

A cs. kir. gyalogság csapatai az ún. 1842M Augustin-féle sima csövű, előltöltős, gyutacsos puskával rendelkeztek, mely korszerű fegyvernek számított. A fegyver hatásos lőtávolsága 250 m volt, a találati pontossága 100 lépés távolságon 75% körüli értéket mutatott.

Még korszerűbb fegyvernek számított az 1842M kamrás puska, amely már huzagolt csövű volt, így nagyobb találati pontossággal és lőtávolsággal rendelkezett. Ilyen puskákkal már felszereltek néhány határőrvidéki zászlóaljat. Szintén huzagolt csövek voltak a könnyűgyalogságnál rendszeresített vadászskurtályok, amelyek lényegesen pontosabbak és megbízhatóbbak voltak, mint az ugyanezen alakulatoknál rendszeresített simacsövű vadászkarabélyok.

A lovasságnál a legelterjedtebb lőfegyver az 1844M simacsövű gyutacsos lovassági karabély volt, melyek rövid csövéik miatt, alig 50 lépés távolsáig bizonyultak hatásosnak. Ugyancsak e fegyvernemnél volt általános fegyver a pisztoly, melyet eredményesen csak közelharcban használtak. A gyenge hatásfokú kézi tűzfegyverek helyett a lovasság főfegyverzete a különböző típusú kardok voltak.

A csapatok hangulata, állapota jó volt, az átszervezett megerősített főszereg áprilisi demoralizáltságát már sikerült feledtetni. Ehhez feltétlenül hozzájárult Haynau határozott és egyre sikeresebb szerepvállalása. Emelte a csapatok harci kedvét az a tény is, hogy a császár tekintete ezúttal valójában figyelemmel kísérte helytállásukat, hisz I. Ferenc József jelen volt a csataterén.

Haynau hadászati célja ezekben a napokban Pest és Buda minél gyorsabb elérése volt, majd a helyzetnek megfelelően a döntéskeresés. Komárom mindenképpen az útjában állt, de csak sejtette, hogy mekkora magyar erő lehet itt, pontos adatai nem voltak. Magától értetődőnek tartotta, hogy Komáromot az ellenség nem fogja feladni, így jelentős kikülönítést kell végeznie. Volt olyan elképzelése miszerint egy hadtestet hátrahagy Komárom zárolásához, a többivel pedig halad tovább eredeti célja felé. Mindenesetre meg kellett győződnie arról, hogy egyáltalán mekkora haderő található a sánctáborban. A fővezér elképzeléseinek természetesen az felelt volna meg leginkább, hogy itt csupán egy kisebb, mondjuk 15 000 főnyi védősereg maradt volna, amely nem akadályozza meg őt és hadseregét további tervei végrehajtásában.

Egy elhúzódo várostromba semmi esetre sem szeretett volna belemenni, de még egy nagyobb csatába sem. Egy jól sikerült erődemonstráció, mely a sáncok mögé kergeti a magyarokat, a cs.kir sereg pedig roboghat tovább, ez lett volna a számára kedvező megoldás.

Haynau csapatai tehát a győri ütközet után késedelem nélkül vonultak tovább, június 30-án az I. hadtest Lovad és Ács felé, a IV. hadtest Nagyigmánd felé, a III. Csép és Kisbér, Bechtold-lovashadosztály Bábólna, az orosz Panyutyin-hadosztály Bana felé vonult.

Július 1-én a fővezér kiadta másnapra szóló parancsát: „Az I. hadtest június 30-án Ácson ellenségnek ütközött, őt a Concó-patakon át, a Herkály-erdőből kiűzte, a Monostori-hegy és Új-Szőny felé nyomta vissza. Azért, hogy őt egészen Komárom felé visszanyomjuk és a budai úttól elvágjuk, a következő diszpozíciót rendelem el.

A tartalék hadtest július 2-án 5 órakor reggel az állásából elindul és Kisigmádon és Csém-pusztán keresztül, az Újszőny felé vezető úton, Herkály-pusztá magasságáig vonul előre. Itt felveszi az összeköttetést az I. hadtesttel.

Az I. hadtest ugyanis július 2-án reggel bevárja az időpontot, mikor a tartalék hadtest Herkály-pusztá magasságába ér és azután megkezdí a támadást a Herkályi-erdő felé, megszállja Herkály-pusztát és a Csémen keresztül előrevonuló tartalék hadtesttel harcászati összeköttetést hoz létre.

Az ellenség megfutamatása után, kihasználva gyengeségét, üldözni kell, azonban nem szándékozom az ellenség Komárom előtti Monostor-hegyi sáncolt állását megtámadni, hanem csak egészen a sáncokba visszavetni.

A tartalék hadtest Benedek-elővéd-dandára, a Csém-pusztáról Ószőny felé vezető útra küldött erős lovas járőrrel meggyőződik ezen helység ellenség általi megszállásáról és az ellenséges csapatmozgásokról a Tata felé vezető úton, valamint a Duna-menti úton Esztergom felé. A felderítés eredményéről nekem azonnal jelentsenek.

Bechtold altábornagy úr lovasdandára július 2-án reggel 5 órakor vonuljon előre a bábólnai táborából a Concó-patakon át a közvetlenül Csém-pusztára vezető földúton. Ott álljon a tartalék hadtest jobb szárnyára az úttól jobbra, mely Csém-pusztától Újszőny felé vezet. Azonnal küldjön ki járőröket Ószőny felé.

A lovashadosztály feladata, hogy a tartalék hadtest előrevonásának támogatása és ha ellenséges csapatmozgás mutatkozik a tatai, vagy a Duna-menti úton, gyorsan az ellenséges oszlopokra támadni és azoknak a Duna felé szorítása. A lovasság ezen támadó műveletének azonban Ószőny mögött kell megtörténnie, közben Ószőny települést balra kerülve, mivel a vár ágyúi ide hatnak.

Úgy gondolom, hogy Tatát az ellenség megszállhatta és onnan talán támogatást küldhet. A lovasságnak ezért meg kell támadnia. Báró Bechtold altábornagy azonban maga dönti el az időt és a helyet, hol támad és merre fordul, talán tud egy támadást Herkály-pusztá és a Monostor között eldöntőleg kivitelezni.

Fel kell azonban hívom a figyelmet arra, hogy a Monostor erősen sáncolt, nehézlövegekkel felszerelt, hogy annak lovasságot vezetni komoly veszteségek nélkül nem lehet.

Panyutyin vezérőrnagy orosz hadosztálya július 2-án reggel 5 órakor induljon el banai táborából és földúton vonuljon Bábólna át, mely Bábólnáól keresztül a Concón közvetlenül Csém-pusztára vezet. Csém-pusztánál foglaljon állást és a tartalék hadtest támogatására készüljön.

A 3. hadtest reggel maradjon az állásában Csép és Kisbérnél, küldjön azonban egy osztályt Nagyigmánd felé, hogy a Csém-pusztánál lévő csapatokkal felvegye a kapcsolatot.

Ha az ellenség a sánctáborán kívül fel akar állni, akkor, mihelyt a tartalék hadtest Herkály-pusztá magasságába ér, az I. hadtest, a tartalék hadtest és a lovashadosztály együttes támadást indít, hogy az ellenséget a sáncolásába szorítsa. A sáncokat, ismétlem, nem szabad megtámadni és egy szükségtelen, hátrányos lövegharcba belemenni.

A hadsereg főhadiszállás Banán marad, én azonban július 2-án 8 órakor Csém-pusztára érkezem és a tartalék hadtestnél leszek.

Haynau”

A MAGYAR HADSEREG

A magyar kormány hadügyminisztere és a magyar hadsereg fővezére Görgei Artúr tábornok volt. Komáromban és környékén a magyar főhadsereg állományából az I., a II. és a VII. hadtest állomásozott és természetesen a vár védőőrségét adó VIII. hadtest.

A Poeltenberg tábornok parancsnoksága alatt álló VII. hadtest Posta őrnagy és Liptay alezredes vezette hadosztálya tulajdonképpen akkora volt, mint egy cs. kir. gyalogdandár, csupán egy üteggel nagyobb. Volt ugyanakkor a hadtestnek egy lovashadosztálya Berzsenyi ezredes parancsnoksága alatt, melybe huszonegy huszárszázad és három lovasüteg tartozott. A hadtest tartalékát Weissl alezredes hadoszlopa képezte egy gránátos zászlóaljjal, egy utászzászlóaljjal és egy röppentyűüteggel. E hadoszlopnál volt rendszerint a lőszertartalék.

A II. hadtest parancsnokságát Kászonyi József ezredes látta el. E kötelék előírás szerint két gyalog és egy lovashadosztályból állt. A Leiningen tábornok vezette III. hadtest hasonló szervezetű volt, mint Kászonyié. A várvédő VIII. hadtest parancsnoka Kosztolányi Móric ezredes volt, akinek egy, a Janik János ezredes vezette hadosztálya vett részt a csatában.

Mindezen erő 27. 400 fő lehetett és 134 táborig löveg. A lovasság aránya kedvezőbb volt mint a szembenálló félénél, hisz a táborban 41 lovasszázad jelenlétével számolhatunk, ami hozzávetőleg hatezer lovasembert jelenthetett, vagyis az állomány majdnem negyedét századok tették ki. A lövegek arányát nem érdemes kiszámolni, hisz a várvédő lövegek is beleszólak a csata menetében, vagyis itt is sokkal kedvezőbb volt az arány. A sáncoktól távolodva ez az előny azonban megszűnt és a számbeli császári és orosz fölény érvényesült.

A magyar csapatok fegyverzete igen sokszínű volt. A fegyverek típusának egyöntetűségére kevésbé ügyeltek, mint a cs.kir hadseregnél és minden fellelhető puskát, pisztolyt felhasználtak a katonák felszerelésénél. Nagy tömegben voltak ezért a honvédseregben a már elavultnak számító kovás, de a legkorszerűbb csappantyús (lőkupakos), gyutacsos (kapszlis) puskák, illetve egyéb vadász és díszfegyverek is. A kardok még nagyobb változatosságot mutattak. A gyalogos tiszteknek könnyű félkosaras kardjaik voltak, de voltak teljesen egyediek is. A huszárok Mária Terézia-féle széles pengéjű, félig hajlított, keskeny markolatú fringiót használtak. A pengék lehettek akár török koriak is.

A sánctáborban állomásozó magyar sereg kényelmesebb helyzetben volt, mint a szinte állandóan menetelő ellenfele. A csapatokat részben a vár kazamataiban és laktanyáiban helyezték el, részben táborig körülmények közzé. Ez utóbbiak még lehet, hogy jobban is jártak, mivel az épületekben lakók egy sajátos nehézséggel találkoztak. Erre egy alkalommal itt járt Szalay hadnagy így emlékezett: „...a vár katonai laktanyákban valánk, de mert ott, a katonaság egyik átka a szürke bogár, úgy meglepett mindnyájunkat, hogy azoktól, az egész hajáratok alatt, egészen soha sem tudtunk többé kitisztulni.”

A sánc tábor élete viszonylag nyugodt volt, bár a katonák érezték valamit abból a feszült-ségből, mely parancsnokaikat nyomasztotta. A mindennapok tennivalói azonban elvonták a figyelmüket, de az erődökben adott őrség, előőrsi és járőr szolgálat mellett volt lehetőség pihenésre is. A magyar csapatok harci morálja ebben az időszakban még jónak nevezhető, melyben óriási szerepe volt Görgeinek. A katonák bíztak magukban és parancsnokaikban, bíztak abban, hogy a tavaszi siker tartós eredményeket hozott és szükség esetén megismételhető. A kellő elszántság hiányát legfeljebb azon alakulatoknál tapasztalhatták, melyek még nem vettek részt ütközetben.

A csatát megelőző hetek ellentmondásos eseményei azonban éreztették hatásukat. A sánctáborban gyülekező csapatok hangulatát jól érzékelteti egy tábornoki tiszt visszaemlékezése: „érdekes megfigyelést lehetett azonban tenni, hogy egy bizonyos félelmetes csend nem került el (ti. a tábor — CS. T.) Csendben gondozta hűséges lovát a huszár, csendben tisztította a könyvelmü honvéd a fegyverét és csendben feküdt a tüzér is a lövege mellett. A közember ösztönö-

sen érezte azt a bizonytalan helyzetet, melybe a hadsereg került, de az általánosan szeretett vezér iránti bizalom rendíthetetlen és erős volt. Görgeit július 2-a végzetes reggelén a hadsereg végtelenül lelkes örömujjongással fogadta.”

A csata napjára a magyar hadsereg vezetése valójában nem tervezett semmit. A sereg fővezére és tábornoka rendkívül nehéz helyzetben volt, egyes vélemény szerint „a főhadiszállást eluralta a döntésképtelenség, tanácstalanság.” Görgei „hivatalosan” várta, hogy az I. hadtest és a különítményei beérkezzenek a táborba és július 3-án, ahogy Kossuthnak ígérte, megkezdhesse menetét a Tiszántúlra. A fővezér számára az is világos volt, hogy ez a visszavonulás „alkalmasint a Duna balpartján leszen csak lehetséges”

Valójában a fővezér legszívesebben eredeti tervének megfelelően támadott volna, vagy csatát vívott volna a császári fősereggel. Erre biztatták tábornokának tisztjei is. Az elindulási kényszer azonban csak az összpontosítás után érvényesült, tehát az I. hadtest beérkezését egyáltalán nem sürgette senki. Pedig az már június 28-án Hullon volt, alig kétnapi járóföldre Komáromtól. Sőt másnap már a hadtest elérte Érsekújvárat is — alig több mint harminc kilométerre Komáromtól — ahonnan azonban július 2-ig nem mozdult. Nagysándor tábornok még július 1-jén is csak olyan parancsot kapott, hogy akadályozza az ellenség hídverését a Vágon, vigyázzon az összeköttetésére Komárom felé és hasonlókat. Görgeinek tehát kétségei voltak a teendő feladatokról, de még az ellenség szándékai felől is. Ez az őrlődés vezetett oda, hogy nem is számított komolyabb támadásra, az ellenség szemmel tartására még a „kötelező” rendszabályokat is csak éppen hogy bevezette. Mindenesetre a csapatok általános utasításokat kaphattak és megszervezték a sánctábor védelmét is.

A II. hadtest még július 1-jén a sánctábort elhagyva a Komárom városát körülvevő Nádor-vonalhoz igyekezett, de másnapra már az elérhető csapatok nagyobb része a Duna jobb partján lévő védművek védelmére sorakozott fel. A Kászonyi-hadtest meneteltetésének az volt az oka, hogy a cs. kir. II. hadtest a Csallóközben már annyira megközelítette Komáromot, hogy ez közvetlen fenyegetést jelentett. A várost védő ún. Nádor-vonalat és előterét az eredetileg is a várvédelmére létrehozott VIII. hadtest csapatai fedezték, illetve védték.

A védelem főiránya azonban a tíz fa-föld védművel erősített jobbparti sánctábor volt. A VIII. hadtesthez tartozó Janik-hadosztály négy zászlóalj az 1., 2., 3. védművet védte, a következő négyet a VII. hadtest csapatai, míg a balszáron lévő maradék három védművet és a Csillagsáncot a III. hadtest csapatai fedezték. A tábor belsejében a II. hadtest képezte a tartalékot. Az Ácsi-erdőben jelentős csapatok nem maradtak, a tábort mindenesetre lovas és gyalogos előőrsi lánc biztosította. Komolyabb felderítés bevezetésére sem került sor.

A győri ütközet után a magyar csapatok részéről a sánctáboron kívül komolyabbnak nevezhető csapatmozgás, vagy csoportosítás nem történt, nem tudunk arról, hogy valamely terpszakaszt tartósabban védeni akartak volna. Utóvédharcok, illetve járőrtevékenység azonban folyt. Ebben főszerepet vállaltak a huszárok, közöttük a Károlyi-huszárok is: „Éjjel Ács felé menetelvén 30-án, a mi osztályunk és báró Döry Lajos százada teljesítettünk az előőrsi szolgálatot. Éjjel megtámadtatván, az ellenséget bátor rohammal visszavertük s a seregnek Komáromba való bevonulását fedeztük, az ácsi erdő alatt foglalván állást. Görgei tábornok velünk maradt egész reggelig. E fegyvertény alapította meg ezredünk jó hírnevét.”

Június 30-án a cs. kir. hadsereg tartalék hadteste Bábólnán keresztül már Nagy-igmándra vonult. Ezen a vidéken a magyarok részéről valóban csak járőrözés folyt. Ekkor történt az az eset, hogy öt huszár bevárta a császáriakat és az igmándi plébános kertjéből pisztolyaikkal — és nyilván karabélyaikból — kezdtek rájuk lövöldözni. A lövésektől azonban nem a bevonuló katonák, hanem a plébános ökrei ijedtek meg és elszaladtak az osztrák sereg felé. A huszárok azonban nem hagyták annyiban a dolgot, hanem „az ellenség szemeláttára” az ökröket visszaterelték a plébános udvarára.

Az Ácsi-erdő megszállása csupán néhány zászlóaljnyi erővel történt, amely azt mutatja, hogy Görgei nem akarta megvédeni, csak szükség esetén késleltetni a császári csapatok felvo-

mulását. Bizonyos, hogy a 71. zászlóalj július 1-jén Ács térségében állomásozott. A zászlóalj ideiglenes parancsnokának Horváth századosnak nem is tetszett ez a feladat és kérte, hogy valami nyugalmasabb helyet találjanak neki. Így lett a zászlóalj parancsnoka Ajer Mihály százados, aki később alezredesséig vitte. Egyébként Ajerrel sem volt minden rendben, mert ő gyenge lovas lévén, nem tudta Horváth lovát meglovagolni, ezért kérte, hogy gyalog vezethesse a zászlóaljat.

Részt vett az Ácsi-erdő megszállásában az 51. honvédzászlóalj két százada, a szintén a VII. hadtesthez tartozó vadászok, illetve a VIII. hadtesthez tartozó Straube alezredes vezette oszlop is. Az erdő és a sánctábor közötti területet huszárkötélekek száguldozták végig. Érdekes, hogy ezekben a napokban a Csallóközben lassan előrenyomuló cs. kir. II. hadtesttel szemben a szintén a VIII. hadtesthez tartozó Kosztolányi-hadosztálynak lényegesen aktívabb tevékenységet kellett folytatnia.

Így készült tehát a magyar sereg a csatára, a katonák a szokott módon, a fővezér pedig őrlődve saját terve és a kormány rendelete között. Valószínűleg nem tévedünk, ha megállapítjuk, hogy a magyar fél a csata napján nem számított támadásra.

ÜTKÖZET AZ ÁCSI-ERDŐBEN

Az Ácsi-erdő és egy rövid ideig a Monostori-sáncok birtoklásáért folytatott harc 1849. július 2-án a leghosszabban tartó, legvéresebb ütközet volt. Miként csata egészét, a magyar jobbszáron kialakult ütközetet is a főszerep vezére, Görgei Artúr tábornok irányította.

Az ütközetben magyar részről részt vettek a VII. hadtest részei, melyek parancsnoka Poeltenberg Ernő tábornok volt, egy izig-vérig lovassági parancsnok, Görgei egyik legmegbízhatóbb alparancsnoka. A hadtesthez a következő csapatok tartoztak:

Posta őrmagy hadosztálya

- 2. (Sándor) gyalogezred 2. zászlóalja
- 48. (Ernö) gyalogezred 3. zászlóalja
- 39. honvédzászlóalj
- 62. honvédzászlóalj
- magyar vadászok négy százada
- 8. hatfontos gyalogüteg
- 10. hatfontos gyalogüteg

Liptay alezredes hadosztálya

- 1. honvédzászlóalj
- 14. honvédzászlóalj
- 51. honvédzászlóalj
- 66. honvédzászlóalj
- tiroli vadászok
- gyalogüteg

Berzsenyi ezredes lovasdandára

- 4. (Sándor) huszárezred
- 9. (Miklós) huszárezred öt százada
- 13. (Hunyadi) huszárezred két osztálya
- 16. (Károlyi) huszárezred két osztálya
- 6. lovasüteg
- 7. lovasüteg
- 8. lovasüteg

Weissl alezredes (tartalék) hadoszlopa

- gránátos zászlóalj
- utászászlóalj

- röppentyűüteg
- lőszertartalék

A hadtest fenti hadosztályaiban összesen 10 468 fő szolgált, melyet negyvennégy löveg támogatott. Poeltenberg alárendeltségébe tartoztak további különítmények is, de ezek ekkor még nem voltak Komáromban.

A II. hadtest lényegesen kisebb létszámú volt az előzőnél, június 24-én csupán 5925 főt és 37 löveget számlált. Ha ezután kapott is kiegészítést a hadtest létszáma jelentősen nem emelkedhetett. A parancsnokságot június 20-án Kászonyi József ezredes vette, ki szintén komoly lovassági múlttal rendelkezett. A hadtest hadosztályai a Vág-menti csatában elszenvedett veszteségek miatt meglehetősen alacsony létszámúak voltak. A Butler-hadosztályba, melyet ekkor már ténylegesen Rakovszky Samu őrnagy vezetett, négy honvédszászlóalj (25., 48., 52., 56.), a 39. (Dom Miguel gyalogezred 1. zászlóalja, valamint egy három-, egy hat- és egy tizenkét-fontos üteg tartozott. A Horváth-hadosztály öt honvédszászlóaljból (60., 61., 63., 49., 54.) és három ütegből, egy háromfontosból és kettő hatfontosból állt. A Mándy-lovashadosztályt a 6. (Württemberg) huszárezred három osztálya, a 17. (Bocskai) huszárezred egy osztálya és egy lovasüteg képezte. Mivel a II. hadtest a hadsereg általános tartalékát képezte, az ütközetben nem számolhatunk teljes állományának az alkalmazásával.

A várvédő VIII. hadtest négy zászlóaljjal vett részt az ütközetben. A hadtest megbízott parancsnoka Kosztolányi Móric ezredes volt, akit nem annyira képességei, hanem a megbízhatósága és a bátorsága juttatott e magas pozícióba. Az 1., 2. és a 3. sáncot védő 46., 57., 70. és 71. zászlóalj két százszázaddal és másfél üteggel a Janik János ezredes vezette hadosztályt képezte. A június 26-i kimutatás szerint ekkor ez a hadosztály 2 623 főből és hét lövegből állt.

Július 2-án az Ácsi-erdő felé a cs. kir. I. hadtest kapott támadási parancsot. A hadtest élén bassanoi és weissenkicheni Franz Schlik gróf, altábornagy állt, „aki a régi osztrák hadsereg legvitézesebb és leglovagiasabb tisztjei közé tartozott”. A tábornok negyvenéves katonai múlttal rendelkezett, tisztként szolgált már az 1809. évi Napóleon elleni háborúban, majd részt vett az 1813-as hadjáratban is. Ekkor vesztette el egyik szemét. Schlik nagy tiszteletnek örvendett mind a két táborban, általános elismerés övezte humánus és közvetlen magatartásáért. Ugyanakkor a Magyarországon harcoló hadsereg legaktívabb, legsikeresebb hadtestparancsnokának is bizonyult.

A hadtest két hadosztályból állt melyek a következő hadrenddel rendelkeztek:

- Herceg Lichtenstein altábornagy hadosztálya
 - Schneider ezredes dandára;
 - 14. vadászsászlóalj;
 - 29. (Schönhals) gyalogezred 1. és 3. zászlóalja;
 - 49. (Hess) gyalogezred 3. zászlóalja;
 - 59. (Baden) gyalogezred Landwehr zászlóalja,
 - Schlik hatfontos gyalogüteg;
 - Báró Bianchi vezérőrnagy dandára;
 - Császár vadászrezd 1. zászlóalja;
 - 6. vadászsászlóalj;
 - 36. (Palombini) gyalogezred 1. és 2. zászlóalja;
 - 3. (Károly főherceg) gyalogezred 3. zászlóalja;
 - Braisach vegyeszászlóalj;
 - 34. hatfontos gyalogüteg.
- Gróf Wallmoden altábornagy hadosztálya
 - Báró Reischach vezérőrnagy dandára;
 - 9. (Hartmann) gyalogezred 1. 2. 3. zászlóalja;
 - 24. (Parma) gyalogezred 1. 2. és Landwehr zászlóalja;
 - 36. hatfontos gyalogüteg;

- Sartori ezredes dandára;
 - 28. (Latour) gyalogezred 2. zászlóalja;
 - 8. (Lajos főherceg) gyalogezred 3. zászlóalja;
 - 23. (Ceccopieri) gyalogezred 2. zászlóalja;
 - 2. vadászsászlóalj;
 - 17. hatfontos gyalogüteg;
- Ludwig vezérőrnagy lovasdandára;
 - (császár) svalizserezred;
 - 7. (Kress) svalizserezred;
 - lovasüteg;
- hadtest-tüzértartalék;
 - 5. tizenkét-fontos üteg;
 - 11. tizenkét-fontos üteg;
 - 11. röppentyű üteg;
 - 13. lovasüteg;
 - 17. utász-század két hídkészlettel.

A hadtest összlétszáma meghaladta a 19 000 főt, melyet ötvennégy löveg támogatott.

ERDŐK VÉDELME ÉS TÁMADÁSA

Az erdős területen folytatott harctevékenység különleges rendszabályok bevezetését igényelte és elsősorban a nyitott harcrendű, individuális harcot helyezte előtérbe. Különösen a védelmi harcot segítette a csapatok rejtett elhelyezésében, természetes fedezékek, akadályok révén. A támadók veszteségei már az erdő megközelítésének időszakában is nagyok lehettek, miközben a védő csapatok még szinte láthatatlanok maradhattak.

Az erdő védelmére bevont erők nagyságát természetesen annak kiterjedése határozta meg. A védelem megszervezésénél figyelembe kellett venni a be- és átvezető utak helyét, fontosságát, különösen ezek esetleges kereszteződéseit, a nagyobb erdőtisztásokat, fontosabb terepakadályokat, bevágásokat, horhosokat és mindenképpen az átfolyó patakokat, vizenyős területeket. Ki kellett jelölni a védelem fő irányait és helyeit, illetve a hátrálási lehetőségeket az erdő kiürítésére.

A csapatok elosztásánál hasonló elveket követtek, mint a csatárharcnál. A meglévő erőnek harmada az erdő ellenség felőli szélét szállta meg, újabb harmada pedig hátrébb helyezkedett el tisztásokon, olyan helyeken, ahonnan a veszélyeztetett helyekre gyorsan adhatott támogatást, vagy tartalékot képezhetett. E mögött, a visszavonulási út mentén, akár az erdő túlsó végénél, állt, vagy táborozott a főtartalék. Ennek fő feladata az volt, hogy az erdőbe betört ellenség ellen támadást indítson és igyekezzen onnan kiszorítani.

A csatárok elhelyezésénél elsősorban a legveszélyeztetettebb pontok megszállására figyeltek, így az erdőkiszögelésekre, a bevezető utak torkolatára, harasztos területekre.

Az erdőben vívott harcban megnőtt a tisztek feladata is, hisz a kisebb csoportokban védő csapatok szinte teljes önállóságra voltak utalva. A tiszteknek lehetőleg mindig a legveszélyeztetettebb területen kellett helytállniuk, ha szükség volt rá, egyik helyről a másikra sietniük. A legmagasabb szintű parancsnok a tartaléknál maradt és neki kellett felvállalnia azt a döntést, hogy e köteleket mikor és hol alkalmazza. Sokszor a harc sorsa függött a jó helyzet-felismerésen és a helyes döntésen.

Védelem esetén is alapelveként fektették le, hogy „mi sem károsabb a szenvedőleges védelemnél”. Vagyis aktivitást követeltek meg a védőktől. Ha kiderült, hogy merre támad az ellenség a máshol lévőknek nyomban oldalról, vagy hátról kellett foglalkoztatnia, esetleg az ott védők segítségére sietni.

Az erdő védőképességét — ha a védőknek volt erre ideje — tovább lehetett fokozni, például „rigyázás” által, ami azt jelentette, hogy a fákat három láb magasan kivágták úgy, hogy a

lombkoronák összeborulása szinte áthatolhatatlanná tette a járhatónak vélt irányokat. Ez a magasság azért volt kedvező, mert az ellenségnek nem nyújtott teljes fedezéket, ugyanakkor menet-, vagy harcrendjének megbontására készítette. Az így előkészített terület 30-50 lépés széles lehetett. Ezen túlmenően árkokat és sáncokat is készítettek lövegek, illetve a védők számára. Ilyeneket főleg utak mentén, esetleg az úton is építhettek. Ha az erdőben volt vadászház, fogadó, malom, vagy más épület azt is megerősíthették, önálló védelemre alkalmassá teheték.

Az erdő védelmének az első időszaka az erdő szélének megtartásáért indult. Az erdő szélét csatárok védték, akik a lőtávolságon belülre ért ellenséges csapatokat célzott lövésekkel igyekeztek pusztítani, lehetőleg egymást keresztűzzel is fedezve. Ebben az időszakban lövegek használata is előtérbe kerülhetett, amelyek előkészített állásaikból hatékony tüzet vezethettek. A csatárok lehetőség esetén szuronyaikkal is megpróbálhatták az ellenséget visszavetni. Akkor azonban, ha a támadót a csatárok nem tudták megállítani, a szárnyakról indítva, meg kellett kezdeni a visszavonulást lassan, egymást fedezve, lehetőleg újabb és újabb védelmi vonalat kialakítva. A támogató részleg vagy ellentámadást indított, vagy fedezte a visszavonulást. A lövegeket ekkor a főbb útvonalakon vonták vissza, egyúttal megoldva azoknak tüzzel történő pásztázását is.

A védelem második időszaka, az erdőben folytatott harc ekkor vette kezdetét. Ez a támogatókkal megerősített csatárlánc egymást követő szuronytámadásaiból, lehetőség szerinti megkerülő mozdulataiból, fontos megerősített helyek megtartásáért, vagy visszafoglalásáért indított harcokból állt. Ha az ellenség megállítására tett kísérletek nem sikerültek és a támadók zöme már behatolt az erdőbe, ekkor indult ellentámadásra a főtartalék. A heves lendületes rohamot, mely a szélesebb utakon haladt előre, a rendelkezésre álló lövegek kartácstüze is támogatta, sőt ha volt lovasság, az is csatlakozott hozzá. A támadást a csatárok és azok támogatói kísérték, ezúttal tartalékként szerepelve. Az ellentámadással kedvező esetben sikerült visszaállítani az eredeti helyzetet, melyet a megfutamított ellenség üldözése követett.

Ha a többször megújított támadás nem járt sikerrel és a parancsnoknak volt engedélye az erdő kiürítésére, akkor megkezdődött a visszavonulás. Az előre meghatározott útvonalakon haladva a csapatok váltva egymást, időről-időre állást foglalva és tüzzel fedezve az éppen vonulókat, igyekeztek elszakadni a támadóktól. Ebben az időszakban a tüzéség és a lovasság játszott a főszerepet. Nekik kellett megakadályozni az ellenséges üldözést.

Az erdő megtámadása és elfoglalása, mint ahogy az előzőekből is kitűnhetett, rendkívül nehéz, időt és embert emésztő feladat volt. A parancsnok részéről nagy körültekintést igényelt és, ha lehetséges volt inkább kikerülték ezen nem sok jóval kecsegtető területeket, minthogy áthaladjanak rajtuk. „Minthogy az erdő támadása legtöbbször tetemes veszteséggel van összekötve: tehát csak akkor szabad hozzá fognunk, ha birtoka feltétlenül szükséges és más egyéb módon el nem érhető.”

Amennyiben tehát más módon nem lehetett az erdő birtokába jutni megkezdődött az előkészítő munka. Mindenképpen szükség volt egy alapos és pontos térképre, egy jó távcőre és olyan emberekre, környékbeli lakosokra, akik az erdőt jól ismerték és akár kényszerből, akár önként vezetői feladatot is elvállaltak. Az erdő nagysága, alakja, fekvése és az átvezető utak számától függően a parancsnok először eldöntötte, hogy elégséges nagyságú erővel rendelkezik-e a feladathoz. Ha nem, akkor megerősítést kért, ha igen meghatározta a támadás irányát és a csapatainak csoportosítását. Szemből támadott, ha kifelé domborodott az erdő széle, vagyis a legközelebbi pontját gyorsan, kisebb tűzhatás alatt el lehetett érni, ha egy magaslatról át lehetett tekinteni, ha sok mélyút vezetett benne, vagy ha a védekezők valami hibát követtek el. Az erdőt megkerülve oldalról kellett támadni, ha e feltételek egyike sem volt meg. Ilyenkor a csapatokat lépcsőzve indították az erdő széle felé, és ott igyekeztek behatolni a védők mögé.

Az arcból történő támadáskor a parancsnok legfontosabb feladata azon pontok kijelölése volt, ahol valóban támadást kívánt intézni, illetve ahol csak látszat támadásokat tervezett. Legfontosabb szempont a csapatok lehetőség szerinti fedett elhelyezése és meneteltetése volt.

A csapatok harmada az általános és megtévesztő támadást végrehajtó erő volt, harmada a fő támadóoszlop és újabb harmada pedig a visszavonulás útját fedező tartalék. Az erdő elfoglalására indított támadás végrehajtása úgy történt, hogy a csatárláncba bontakozott első harmad a csatárharc szabályinak megfelelően megközelítette az erdő szegélyét és a védelmet igyekezett mindenhol lekötöni. Eközben a szintén első harmadból képzett támogatók azon helyre, vagy helyekre összpontosultak, ahonnan a parancsnok valóságos és megtévesztő támadásokat akart indítani. Az oszlopok a helyi vezetők segítségével találták meg a megfelelő pontokat. A védők által létesített akadályokat ácsok, illetve önkéntesek távolították el. A támadást lehetőség szerint lövegekkel is előkészítették, az erdőszegélyre és a betörési pontokra lőtt tüzzel. Ezután az oszlopok megkezdték a támadást, melyet a fő támadó oszlop 2—300 lépésre követett. Ha az erdőbe behatolt erőket a védők kiszorították, akkor az újabb támadást már a főirányban a fő támadóoszlop a csatárokkal együtt, összpontosítva indította, az időközben előrehozott lövegek támogatásával. Mindezt addig folytatták, míg az erdőből a védők kiszorultak, vagy a visszavonulást el nem rendelték.

Általános szabály szerint egy ezer főből álló zászlóalj 600 lépésnyi erdőt védelmezhet, vagy támadhat eredményesen. Támadásnál:

- egy 334 főből álló osztály tartalékot képez
- egy 333 fős osztály a főtámadó oszlop, mely 600-800 lépésre az erdő leggyengébb pontjához közeledik
- a nyitott harcrendű harmadik osztályból 111 fő alkotja a csatárláncot és 120 fő pedig, négy 30 fős csoportban, 150 lépésnyire támogatóként követi, további 102 fő pedig két tartalék oszlopot képez 200 lépésnyi távolságra

AZ ÜTKÖZET HELYSZÍNE

Az Ácsi-erdő Ács és Komárom között észak déli irányba húzódó, szabálytalan alakú, több részből álló erdő. A történelem során igazán fontos szerepet, nem játszott, nem jelentett áthatolhatatlan sűrűséget, annál is inkább mert jórészt I. József császár uralkodása alatt ültették. Komoly harcok talán csak 1809-ben zajlottak, amikor a győri csata után visszavonuló osztrák és magyar csapatokat üldöző franciákat itt igyekeztek feltartóztatni.

Az erdő és a környező terep 120—130 méter tengerszint feletti magasságú, enyhén hullámos terület. A talaj jórészt homokos. Az ütközet helyszínét északról a Duna határolja, melynek meredek, öt-hat méteres partját fák borítják. Átlagos vízállásnál e magas partfal mellett a kavicsos-homokos parti sáv jól járható és hajóvontató útnak használják.

Az erdőtől nyugatra a Concó-patak ömlik a Dunába. A patak „Bakony erdeiben különböző forrásokból és hegyi patakokból gyűlik össze”. A kezdetben gyorsfolyású patak Nagyigmánd után lelassul és mocsaras, posványos partokkal kísérve, kanyargósan, a torkolatnál jelentősen kiszélesedve ömlik a Dunába. A patak jobb partját dombos, bokros, helyenként haraszttal, kisebb erdőcsoporttal benőtt, de többször nyílt terület kíséri a Dunától majdnem Ács községig, a patak bal partjának jelentős településéig.

A korabeli térkép tanúsága szerint pataktól egy-másfél kilométerre keletre egy szőlős hát húzódott, szinte párhuzamosan azzal, ahol kisebb présházak és jól kijárt út volt. E szőlőknél kezdődik a tulajdonképpeni Ácsi-erdő, mely váltakozó szélességgel, három-három és fél kilométer hosszan húzódott a Dunától délre, majd Herkály-pusztáig. Jórészt akác és fenyőerdő, melynek idősebb tagjai nyolcvan év körüliek voltak. A telepített erdőben szabályos nyiladékok futottak. Az erdőben voltak szintén idős tölgyesek is, melyek közül a legjelentősebb az erdő déli kiszögélése, az országút által levágott „spicc” volt. Ettől északra elterülő részt Herkályi-erdőnek is nevezték. Az erdő helyenként olyan sűrű volt, „hogy némelykor 30—50 lépésen túl alig látott valamit az ember...”. Máshol ritkásabb, melyet kisebb-nagyobb tisztások szakítottak meg, egy ilyen a mai országút mellett, az erdő Ácshoz közelebb eső felén állt a vadászház.

Az erdő keleti szegélyétől Komárom felé harasztos, bokros átmenettel már teljesen nyílt terület kezdődött, melyet csak az ún. Meggyfa-erdő szakított meg. Ez jelentős fás terület volt, mely a Dunát kísérő szőlőktől egy kilométer hosszan és fél kilométer szélesen dél felé húzódott. A Duna-menti, kelet felé lassan emelkedő dombokon szőlős kertek húzódtak Monostorig, mely névvel ekkor a legmagasabb homokdombot illették. Ez már alig másfél kilométerre volt Újszőnytől. E területet Görgey István, akit a későbbiekben is többször idézünk, a következőképpen jellemezte: „A szőlők, derék erdő, országút meg föld erődítményeink közötti terep egészen nyílt és sík háromszöget képez, — szőlők éjszaki lejtője a Duna felé pedig magas partot, mely alatt húzódik a lovadi út és legszélről a hajóvontatók csapása.”

A terület az itt húzódó erdő ellenére jól járható volt, több út vezetett keresztül rajta, melyek közül legfontosabb és legjobb a fent említett Bécs-budai országút volt. „Ó-Szőnytől Ácsig az út rendesen árok közé véve, felhánnya és megkövecseztve van, de homokossága miatt néha vontatós.” Az Ácsnál két ágon folyó Concón két kőhíd vezetett át. Az ütközet szempontjából jelentősnek bizonyult még az a földút, mely az ún. lovadi rétről indult és alacsonyabb vízállásnál a Concón lévő gázlón és az Ácsi-erdőn keresztül Monostort érintve Ószönyre vezetett. A Dunával párhuzamosan haladó út az erdőn át mély bevágásban haladt.

Az ütközet döntő eseményei zajlottak Monostoron, ahol a ma látható erődnek még nyoma sem volt. Álltak azonban itt másfajta védelmi berendezések, melyek a tábori erődítés kategóriájába tartoztak.

AZ ÜTKÖZET ELSŐ FEJEZETE: A CS. KIR. I. HADTEST TÁMADÁSA

Az ütközet eseményeinek bemutatását a császári csapatok szemszögéből kezdjük, mivel ők léptek fel támadólag.

Schlik altábornagy, miután a hadseregparancsnokának ismertett intézkedését kézhez vette, meghozta döntéseit és kiadta a másnapra szóló utasításait. A Reischach-dandár arra kapott parancsot, hogy a császár-vadászokkal megerősítve, a Concón vert hídon keresztül, a Duna mentén haladva, foglalja el a szőlőskerteket, majd az erdő északi részét. A Sartori-dandárnak a 6. vadászzászlóaljjal megerősítve, mint elővéd dandárnak, a Reischach-dandárral összekötetésben az erdő középső részét kellett megtisztítania az ellenségtől. Tőle jobbra a Ludwig-lovasdandár feladata, az erdő déli nyúlványának a biztosítása volt és kapcsolatkeresés Herkály-puszta felé a tartalék hadtesttel. A Bianchi-dandár, a hadtest tüzértartaléktól kapott 5. tizenkét-fontos üteggel az országút mentén követte a Sartori-dandárt, míg a Schneider-dandár az Ács előtti magaslatokon, tartalékként maradt hátra. A hadtestnek e helyzetet kellett elfoglalni a tartalék hadtest felvonulásának befejezéséig.

Az előrevonást a Reischach-dandár kezdte a gönyüi táborból, amit elhagyva reggel öt óra körül kellett a Concóhoz érkeznie. Ugyanoda, ahová a 17. utászzászlóaljat is kirendelték, hogy verjen két hidat a patakon. A dandár időben meg is érkezett a kijelölt hely közelébe, az ún. lovadi rétre, amely már alig másfél kilométerre volt a patak és az öregútnak is nevezett Duna-menti földút találkozásától. A jelenlévő hadosztályparancsnok, Wallmoden altábornagy a hatalmas réten megállította a dandárt és felderítőjárórt küldött ki. A járőr parancsnokául Töpfer tábori főhadnagyot jelölte ki, aki becsülettel el végezve feladatát jelentette, hogy csupán néhány huszárt látott a patak túloldalán a távolban, illetve egy magas partszakaszon gyalogos csoportot Ács felé menetelni. A járőr szemrevételezte a patakot is és megállapította, hogy az öt láb mély és harminc lépés széles. Wallmoden ezt követően három vadász- és egy lovasszakaszt rendelt ki a patakpart biztosítására és jelentést küldött Schliknek, melyben egyúttal egy olyan utászosztályt is kért, mely rendelkezik megfelelő hídkészlettel. Úgy látszik az utászzászlóaljat kirendeléséről mit sem tudott és itt sem találkozott velük. Ennek pedig az volt az oka, hogy az utászok időközben nagyon eltévedtek. Csak két óra késéssel, hét óra felé ér-

kezett a század a meghatározott partszakaszra. A patak itt már tekintélyes víziakadályt képezett, hisz közel a Dunához tölcselsruen kiszélesedett. A Parma-gyalogság egyik tisztje azt hitte, hogy egy Duna-ágon keltek át.

Az utászzászlóaljat parancsnoka szemrevételezte a területet és úgy ítélte meg, hogy negyven öl hosszú hidra van szükség a patak és mocsaras part áthidalására, vagyis csupán egy hidat tud építeni a rendelkezésére álló két hídkészletből. Egy készletből huszonnyolc öl hid építhető.

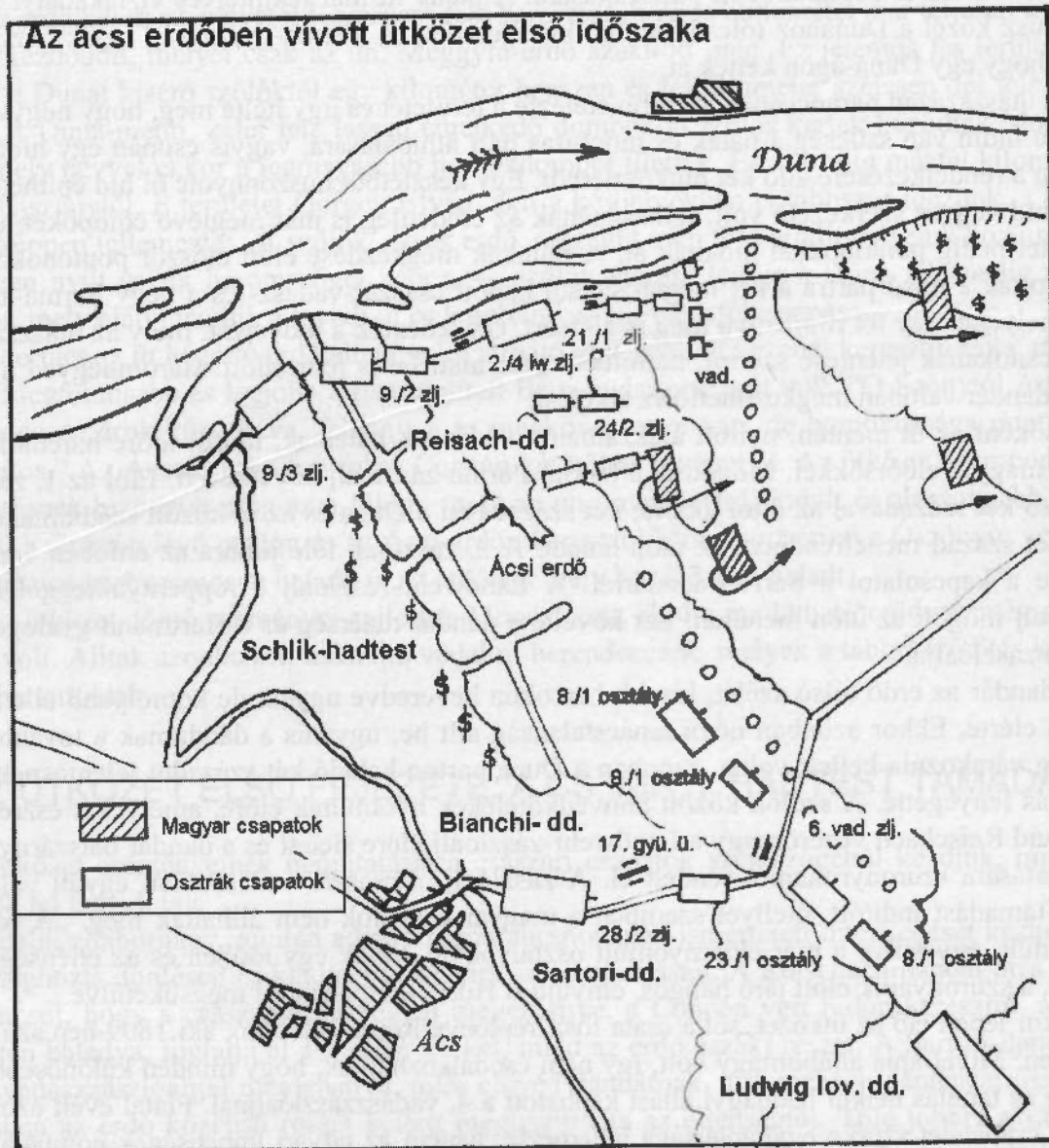
A híd vegyes szerkezetű volt, felhasználták az eredetileg is már meglévő cölöpöket, a vízfelületet pedig pontonokkal hidalták át. A munkák megkezdése előtt először pontonokon átszállították a túlsó partra a két megerősítésül kapott császár-vadász- és a négy Parma-századot, melyeket egy fél röppentyű üteg is elkísért. Ők fedezték a hídverést, mely az utászzászlóaljat parancsnokának jelentése szerint, harmincöt perc alatt be is fejeződött. Háromnegyed nyolckor a dandár valóban megkezdhetette az átkelést.

Elsőként az út mentén, nyitott alakzatban a vadászok haladtak, időről-időre harcba keveredve magyar előőrökkel. Mögöttük a három Parma-zászlóalj következett. Elöl az 1. zászlóalj, első két századával az úttól jobbra, két századával a Duna és az út között szétbontakozva, míg két század menetrendben, az úton haladt. A 2. zászlóalj tőle jobbra az erdőben vonulva kereste a kapcsolatot a Sartori-dandárral. A Landwehr-zászlóalj a röppentyűüteggel az 1. zászlóalj mögött az úton menetelt. Ezt követte a dandár tüzérség és a Hartmann-gyalogezred három zászlóalja.

A dandár az erdő túlsó szélét, kisebb harcokba keveredve ugyan, de komolyabb ellenállás nélkül elérte. Ekkor azonban némi tanácstalanság állt be, ugyanis a dandárnak a további parancsig várakoznia kellett volna, azonban a Duna parton haladó két századot jelentősnek vélt támadás fenyegette. A szőlők között honvédkötelékek nyomultak előre, amelyeket észrevéve Sigmund Reischach vezérőrnagy a Landwehr-zászlóalj élére sietett és a dandár balszárnyának támogatására szuronyrohamot rendelt el. A zászlóalj, a császár-vadászokkal együtt valóban olyan támadást indított, mellyel szemben a magyar csapatok nem állhattak meg. „A roham megindult, egyesülve a már előrenyomult osztályokkal, velük egy időben és az ellenség menekült, a szuronyaink előtt járó hangos, elnyújtott Hurrá kiáltásunktól megsüketülve...”

Ekkor lépett elő az ütközet, sőt a csata főszereplővé Reischach báró, aki 1809-ben született Bécsben. Mivel apja altábornagy volt, így nem csodálkozhatunk, hogy minden különösebb nehézség és tanulás nélkül hadnagyi állást kaphatott a 4. vadászzászlóaljnál. Fialat éveit azonban nem a csapatélet szürke egyhangúsága jellemezte, hanem az udvari ünnepek pompája. Díszelgett a nápolyi király, az orosz trónörökös és az angol királynő előtt is. Ezen szerepléseinek köszönhetően, hogy harminchét évesen már ezredes volt. Úgy tűnik azonban, hogy nemcsak az alaki mozdulatokhoz értett. Kiderült ez 1848-ban az itáliai hadszíntéren, ahol a szerepléséért megkapta a Mária Terézia rend lovagkeresztjét. A következő év pedig meghozta neki a tábornokságot és a dandárparancsnoki beosztást.

A Reischach által vezetett rohammal szemben a honvédszászlóaljak a harcot megszakították és a szőlőkön keresztül a sáncok, illetve a Duna felé menekültek vissza. A császáriak vérszemet kapva üldözni kezdtek, melybe a többi zászlóalj is bekapcsolódott. A roham kezdetekor a sánctábor nehéz lövegei még legalább három kilométernyire voltak, nem érték el a dandárt, de a helyzet hamar megváltozott. Másfél kilométert előrehaladva Reischach katonái a tizennyolc- és huszonnégy-fontos várvédő lövegek hatásos lőtávolságába kerültek. A támadás ugyan nem torpant meg, de a dandárparancsnoknak intézkednie kellett, hogy valamilyen fedezetet biztosítson katonáinak. Tüzelőállításba rendelte a fél röppentyűüteget, mellyel legalább megkísérelhették a sáncok mögött álló lövegeket akadályozni. A röppentyűknek nagy előnye volt, hogy állványaikat bárhol fel lehetett állítani, akár egy domb mögött, vagy épület takarásában. Az irányzáshoz nem kellett feltétlenül látni a célt, így a „rakéták” indításait rejtetten is elvégezhették. A dandár tüzérsége nem volt ilyen kedvező helyzetben, az erdőszélre kiérve inkább a menekülő honvédeket lőtte és nyilvánvaló okokból, nem vette fel a harcot a nehéz lövegekkel.

Reischach csapatai közben a szőlők között tovább nyomultak előre, látva az ellenség gyalogságának gyenge ellenállását, egyre magabiztosabban. Az ezredzenekar folyamatosan indulókat fűjt, aki pedig éppen nem vett részt szuronyrohamban, vállra vett puskával menetelt előre. A dandár szinte megállíthatatlannak látszott. Érezte ezt Reischach is, aki jelentős kockázatot vállalt azzal, hogy a kiadott parancs ellenére a sáncokhoz közeledett. Mentiségül arra hivatkozott, hogy mivel a várvédő lövegek az I. hadtest többi oszlopát is pusztíthaták, ezért határozta el a további üldözést. Jelentésébe még azt is belefoglalta, hogy egy magyar gránátos zászlóalj támadását kellett visszaverni, ez volt a támadás oka. A magyar VII. hadtestnél valóban voltak gránátosok, de más forrás nem említi, hogy itt harcoltak volna.

Reischach a támadás élére a két császár-vadászszázadot és a barma-gyalogezred 1. és Landwehr zászlóalját rendelte előre. Az ezt követő eseményekről Jacob Homolla százados jelentéséből kaphatunk érzékletes képet, aki az 1. zászlóalj két osztályának volt a parancsnoka: „... parancsot kaptam báró Reischach vezérőrnagy úrtól, hogy négy századdal vonuljak az ellenség ellen, további határozott instrukciót azonban nem. A csapatomhoz néhány lelkesítő szót intéztem, köszöntöttük felséges császárunkat, majd megkezdtük az előretörést. Alig tettünk meg egy rövid szakaszt, amikor előttünk sáncokat vettem észre, jobbra és balra mély vadászárokkal összekötve. Ezt nem szállta meg az ellenség, de heves keresztűzzel védte, mely részben az ellenség nagy 1. redutjából (t. i. — védműjéből — Cs. T.), részben a szőlős-

kerteknél, tőlünk balra, előre lévő megerősített téglacsúrból jött. Ismét néhány szót intéztem a csapathoz, hogy a tiszteket és a legénységet egyaránt a sáncok elfoglalásához továbbhaladásra bírjam és azokat birtokba is vették. A tőlünk balra lévő szőlőskertben a 3. osztályunk és a Landwehrjeink egy része az ellenséggel élénk harcra keveredett. Parancsot kaptam ekkor, hogy támogatásul küldjek félszázadot. Miután a csapataimat a sánc mögött rendeztem, újra elővezettem őket. E határozott előretöréssel, a balszárnyáért aggódó, szőlőskertben lévő ellenség, a most már határozottan szorongató Landwehr-ek elől a téglacsúrig hátrált. Az ellenség élénken lőtt minket, lövései azonban többnyire magasak voltak és a fejünk fölött mentek el; egy ágyúgolyó azonban alig a fejem mellett, a légnyomás a csákómat levitte, egy pillanatra megszedített, támoltyogtam úgy, hogy néhány katona a századtól azt hitte eltaláltak és kiabálta: Oh! A századosunk is megkapta a magáét! Egy másik golyó közvetlen a lábam mellett csapódott le, de felpattanva tovább haladt.

A csapataimmal néhány száz lépést előrehaladtam, mikor az 1. erődöt közelről szemügyre vettem, amelyben az akkori véleményem szerint egy zászlóalj és legalább öt löveg állt. A sánc mögött csapatmozgást is láttam. Vakmerőség és balgaság lett volna, ha tovább akarok nyomulni, ezért a körülményekről szóló jelentéssel Capri hadnagyot visszaküldtem, hogy a Landwehr-zászlóaljjal együtt is gyengék vagyunk.” A százados ezt követően a heves tűz hatása alól igyekezett kivonni embereit és egy domb mögé vezette őket. „Lövések követték egymást, golyó, kartács, srappel ütközött az általunk védett dombra és nagyrészt elment a fejünk felett, csupán a zászlóalj zászlaja szakadt szét és a zászlótartó, valamint néhány ember sebesült meg.”

Közben a Parma-gyalogság egyik százada, Eduard Calvas százados vezetésével is elfoglalt egy sáncot, ahol még löveget is sikerült zsákmányolnia. Ezt a százados azonnal megfordította és öt lövést adott le a menekülőkre.

A császár-vadászok is megkapták közben a rövid, de határozott parancsot: „Vorwärts Jäger!” A két század szurony támadása nem is váratott sokáig magára, két védmű elfoglalásában vettek részt, miközben a 3. század egy tarackot zsákmányolt. Ezt követően igyekeztek a földsáncokat megtartani, de ez rendkívül nehéz feladatnak bizonyult, hisz ezen előművek hátul nyitottak voltak és mögöttük 300—400 lépésre ott magaslott az említett 1. számú védmű. A 3. század vissza is vonult a mögé a domb mögé, ahol a Parma gyalogság is menedéket talált. A vadászok ezredtörténete szerint ezután egyesült erővel ismét elfoglalták a sáncot, Homolla százados azonban arról írt jelentésében, hogy katonáit itt már nem lehetett újabb támadásra bírni és csak a dandárparancsnok személyes jelenléte teremtett újra olyan rendet, hogy legalább a visszavonulás rendezett legyen.

Reischach még bevette a Hartmann-gyalogezred zászlóaljit is, de újabb sikert már nem tudott elérni. Végül is a dandár támadása sikeres volt, hisz a parancsot jóval „túlteljesítve”, a védőket nem csak a sáncok mögé szorította vissza, hanem elfoglalt három kisebb védművet, melyek az 1. számú sánc előterét biztosították. Zsákmányoltak két tizenkét-fontos és ugyanennyi tizenhét-fontos várvédő ágyút és egy mozsarat — valószínűleg ezt kerítették hatalmukba a vadászok — és egy egytengelyes lőszeres kocsit. A sáncok megtartása rendkívüli feladatnak bizonyult, melyhez a Bianchi-dandártól elküldték az 5. tizenkét-fontos üteget, illetve Lichtenstein altábornagy is ide irányított egy lovasüteget.

A hadtest elővédjét főirányban a Sartori-dandár képezte. A dandár feladata az Ácsi-erdő megtisztítása, az erdő túlsó végének elfoglalása volt, továbbá fel kellett vennie az érintkezést a Reischach-dandárral. Ehhez megerősítésül a dandár megkapta a 6. vadászzászlóaljat és a 11. röppentyűteget. A feladat teljesítéséhez Sartori a következő csoportosítást hozta létre: az Ács—Monostor iránytól jobbra eső erdőréssz birtokbavételére Carl Kronenberg alezredes parancsnoksága alatt a 6. vadászzászlóalj, egy Ceccopieri-osztály és a Lajos főherceg gyalogság egy osztálya, balra pedig Krentzner őrnagy vezetésével a 2. vadászzászlóalj és a Lajos főherceg gyalogság két osztálya indult. A baloldali oszlopot támogatta három röppentyűállvány is. Tartalékot a Latour-zászlóalj és a 17. gyalogüteg képezte.

Az oszlopok reggel hét órakor sűrű csatárlánc fedezetében indultak. A baloldali oszlop előtt a 2. zászlóalj csatárai, vagy ahogy a császári seregben francia mintára nevezték, tirailleurs-ei vizsgálták át az erdőt. A vadászok két századát osztották csatárláncba, kettő pedig tartalékban maradt. A zászlóalj járőrei közben folyamatosan keresték a kapcsolatot a Reischach-dandárral, mely többszöri kísérlet után végül még az erdőben létrejött. Egy nagy tisztáshoz érve az oszlop „egy honvéd zászlóalj és zászlóalj magyar vadász” erejű ellenséggel találkozott. Miután Sartori értesítést kapott a Reischach-dandár előrevonulásáról, ő is támadási parancsot adott. A kialakuló tűzharcba a röppentyűk is bekapcsolódtak, majd „hosszú tüzelés után a magyarok támadtak a mi szegélyünkre, de az 1. és 4. vadászszázad és egy Lajos osztály egy elhatározott rohammal egészen visszaverte (ti. őket). Az ellenség az erdőből azonnal kivonult és a külső erdőszegélyt egészen megszálltuk, elértük a Reischach-dandárt”.

A dandár nem állt meg az erdőszélen, hanem sietett a Reischach-dandár harcának támogatására. Ebben az időszakban a visszavonuló magyar csapatok tüzésége okozhatott volna gondot, de a megjelenő dandártüzéség és a támogató tüzéség elűzte a magyar ütegeket. Mivel a baloldali oszlop harcra készült, ezért további erősítéseket küldtek ide. Ennek tudható be, hogy ekkor már mind a három Lajos főherceg-gyalogezredhez tartozó zászlóalj itt volt. Az oszlop egy gabonaföldön keresztül, csatárlánc védelmében, zárt oszlopban — elől a sorgyalogság, második vonalban a vadászok — vonult „a domborig, hol felégetett házak voltak”. Itt egy rövid pihenő alatt megjelent egy tábornoki tiszt, aki egy vadászosztályt előrendelt az elfoglalt sáncok megerősítésére. A vadászok valóban előresiettek, nyomon követve őket a Lajos főherceg-gyalogság 9. osztálya. Így érték el a Dunához legközelebb fekvő védművet, melyet egy Parma- és egy Hartmann-osztály tartott megszállva. A gyalogososztály rögtön egy épülő háznál húzta meg magát, de a sáncban lévőkkel együtt itt is rendkívüli módon szenvedtek a magyar tüzéség tüzeitől. Különösen a Duna-szigeten, az ún. Hadi-szigeten felállított lövegek voltak hatásosak velük szemben. A védők a lőszerfogyásra hivatkozva végül kiürítették a sáncot és megkezdték a visszavonulást. Sürgették ezt a meginduló magyar ellentámadások is. A honvéd csatárokat a 2. vadászzászlóaljnak kellett volna feltartóztatni, de ezt nem sok sikerrel tette.

Közben a dandár jobb oldali oszlopa is egy magasságba került a másik oszloppal, de nem avatkozott a harcba.

A Bianchi-dandár, melynek a 6. vadászzászlóaljat és a császár-vadászok 2. osztályát is nélkülöznie kellett, a kiadott parancs értelmében az elővéd-dandárt követve az országút mentén haladt előre, tartva az összeköttetést a Ludwig-lovasdandárral. Amikor a Sartori-dandár kikergett az erdőből, az ellenség tüzéségét kellett elűzni, ezért az 5. tizenkét-fontos és a 34. hatfontos üteg is előre sietett. A Sartori-dandár ütközetbevetése miatt, a Bianchi-dandár is kénytelen volt elhagyni az erdő jótékonyan fedező szélét és az előbbi dandár szabad jobbszárnyának fedezésére indulni. Ezért előrevonult és az országúttól balra, „laza földön, az ellenség hatásos lőtávolságán belül, továbbá nehéz lövegek és számtalan tábori löveg tüzetől szenvedve...” foglalt állást. Az ütegek közben többször állást váltva igyekeztek valamilyen támogatást nyújtani és kárt okozni a sáncok mögött álló magyar tüzéségnek, de kevés eredménnyel.

A Ludwig-lovasdandár reggel 7 órakor indult a táborából és rövid menet után a komáromi úttól jobbra vette fel a harcrendjét. A Sartori-dandártól jobbra, a hadtest jobbszárnyát képezve, a dandár kettősoszlopban állt fel, balszárnyával az „erdőspiccre”, jobbszárnyával pedig Herkály-pusztára támaszkodott. A dandár lovasütege közepén helyezkedett el.

Amikor a hadtest elérte az előre meghatározott állását és híre jött Reischach előretörésének, a lovasdandár is előrébb húzódott Herkály-pusztára, az üteg egy lovasszázad fedezettel pedig egy dombon foglalt tüzelőállást. Innen tűzharcot vívott a megjelenő magyar ütegekkel, illetve huszár csoportokkal. A jobbszárnyai harc kifejlődése után az üteget is a hadtesttüzéséghez rendelték és a Monostornál létrehozott csoportosításhoz osztották be. Más harci esemény itt nem történt.

A Schneider-dandár, mint hadtest tartalék is reggel hétkor indult az ácsi táborból, a Conóc Ács előtti kőhídján keresztül haladt, majd felállt az út két oldalán, zárt oszlopokban, a Schlik-

féle hatfontos üteg pedig az úton maradt. Miután már nyolc óra körül az erdőben és az erdő előtt az elővéd dandár az ütközetet megkezdte, a Schneider-dandárt is előre vonták azzal a feladattal, hogy az országutat és az attól jobbra és balra eső erdőrészt szállja meg úgy, hogy balszárnya összeköttetésbe kerüljön Reischach-dandárral. Ez azonban már a helyzet megváltozása miatt sem valósulhatott meg.

AZ ÜTKÖZET MÁSODIK FEJEZETE; A MAGYAR ELLENTÁMADÁS

Július 2-án az előőrsök tevékenységéért felelős tábornoki tiszt Szillányi Péter őrnagy volt, akit korán reggel értesítettek, hogy erős ellenséges oszlopok közelednek. A tiszt először csupán „vaklármának” tartotta a hírt, és e jelentést nem továbbította a főhadiszállásra, de amikor a saját szemével is meggyőződött arról, hogy valóban láthatók közeledő oszlopok, akkor már sürgős jelentést küldött Komáromba.

Az Újvárbán lévő főhadiszállást ágyúszó értesítette a csata megkezdéséről, mire „az egész tábornok lóra ült s vágatva eredtünk neki a hídnak. A hídfőnél találkoztunk Klapkával és kíséretével. A vezérek meglátták lovaikat, megbeszéltek a teendőket, elosztották a vezényletet, aztán Klapka Ó-Szőnynek, Görgei meg a homok hegynek vágattak.” — írta egy tábornoki tiszt. Görgei úgy emlékezik, hogy Klapkával még együtt lovagolt az igmándi úton egészen a sáncokig, majd csak ezeket elhagyva váltak el egymástól. Ekkor már kilenc óra jócskán elmúlhatott, mivel Görgei a sáncok előtt végig lovagolva Herkály-pusztára előtt és a Meggyfa-erdő előtt is látta az ellenség felvonulását, illetve a Duna-mentén már a sáncok megtámadására készült az ellenség. Eddig a pillanatig azonban ezen az arcvonalon már sok minden történt.

Poeltenberg tábornok az ellenség előrenyomulását és az előőrsök menekülését tapasztalva, jó huszártiszt módjára azonnal támadást rendelt el és a Janik-hadosztály négy zászlóalját a Meggyfa-erdő felé, ettől délre az országútig terjedő területre pedig a Liptay-dandár további négy zászlóalját rendelte előre. Görgey István szerint, aki az 51. zászlóalj ideiglenes parancsnoka volt, a lovasság az országút mentén gyülekezett, illetve Herkály-pusztára felé nyomult előre, ezt igazolja a Ludwig-lovasdandár már idézett jelentése is. Görgei szerint tüzéség nem támogatta őket, ami elég valószínűtlenül hangzik, különösen azért, mert a VII. hadtestnek több lovasütege is rendelkezésre állt. A VIII. lovasüteg visszaemlékező tüzére is azt írta, hogy a honvédekkel együtt húzódtak vissza az Ácsi-erdő és a monostori sáncok között. De — mint láttuk — beszámolt a magyar tüzéség tevékenységéről az ellenfél is.

Poeltenberg döntése mindenestre átgondolatlan volt. A VII. hadtest zászlóaljai rövid előrenyomulás után hátrálni kezdtek, különösen, amikor a szembenálló Sartori-dandár tüzésége és a megerősítő ütegek tüzelni kezdtek. A honvédzászlóaljak viszonylag rendben érték el a sáncokat.

Nagyobb volt a baj a szőlőhegyen. Az erdőben előőrsi szolgálatot adó vadászok gyorsan szorultak vissza, miközben „balról mindég jobban és jobban hallottuk az előrenyomuló ellenség zenéjét.” A visszavonuló honvédek és huszárok támogatására, a sáncokat megszálló századok kivételével, a Janik-hadosztály zászlóaljai indultak előre, de a császáriak erőfölénye, illetve az ellenség vadászainak elszánt lendülete azonnal érvényesült. A kézitusához, nyílt harcra nem szokott századok rendje rövidesen felbomlott, majd pánikszerű menekülés kezdődött. A futó katonák 300-400 lépésre lehettek az előretolt sáncoktól, amikor Görgei és kísérete megjelent. Nehezen megállították és rendezték a menekülőket, „de már a következő percben előbukkant a legközelebbi terephullám mögül 150—200 lépésnyire tőlünk az osztrák csatározók éle, vállra vetett fegyverrel rohamlépésben törtetve felénk.” — emlékezik a fővezér. A honvédek ekkor ismét nekiiramodtak a szőlőkön keresztül vissza a sáncok felé, illetve igyekeztek a Duna-partra jutni. Az üldöző császári csapatok lendülete csupán akkor torpant meg, amikor a várvédő lövegek lőtávolságába értek. Megállítani azonban nem lehetett a támadást.

A Janik-hadosztály zászlóaljai nem tudtak elszakadni az üldözőktől, ezért az elősáncok elérése sem segített rajtuk, sőt az itt lévő védőket és tüzéreket is magukkal ragadva, löveget, löszert hátrahagyva menekültek tovább, elsősorban a Duna felé, le a meredek parton a hajóvontató útra. További hátrálásukat, az innen már csak alig négyszáz méterre álló 1. számú védmű felé, huszárszakaszok akadályozták.

Görgei az elveszett elősáncokat először a 71. zászlóaljjal próbálta visszafoglaltatni. A fővezér parancsára a zászlóalj parancsnoka, Ajer Mihály százados három „rohamcsapatba” osztva századait „minden ponton erélyes szuronytámadással”, komoly veszteségek árán visszafoglalta a három földsáncot és visszaemlékezése szerint az itt lévő lövegeket is visszafordították az eredeti irányba. A zászlóalj azonban további támogatás hiányában nem tarthatta a sáncokat, ezért elsősorban a Duna felől fenyegető támadás miatt kénytelen volt visszavonulni.

A császáriak támadása az elősáncok elfoglalása után kifulladt, a védmű nehézlövegei, illetve az itt védekező zászlóaljak ekkor már megállították a támadókat. Ugyancsak jó hatással lőtték az osztrákokat a Hadi-szigeten, illetve a Duna túlsó partján, a Nádor-vonal 1. számú bástyájában felállított lövegek. Az ellenséges gyalogsággal érkező röppentyűk és lövegek a mellvédek mögötti lövegeknek nem árthattak, de a nagy zavarban lévő gyalogságnak, illetve a Monostor mögött sorakozó tartalékoknak annál többet.

Görgei azonnal felismerte, hogy mindenáron meg kell akadályoznia a további menekülést, hisz fennállt a veszélye az 1. számú védmű elvesztésének. Ha ez bekövetkezik, a császáriak előtt nyitva áll az út az Újszőny és a Komárom közötti hídig és ennek elvesztése a magyar seregre nézve óriási katasztrófát vetít előre. Ebben az esetben ugyanis a Duna bal partjára történő visszavonulás lehetetlenné válik.

Mivel a fővezér személyes megjelenése egyelőre kevés hatást gyakorolt, ezért Görgei radikálisabb megoldáshoz folyamodott. Erre az eseményre az egyik résztvevő a következőképpen emlékezett: „Az ácsi erdő és a monostori sáncok között midőn szétrobbant honvédekkel húzódtunk vissza, mi a VIII. lovasüteg, mely beértünk után a két sánc közötti térségre s éppen lemozdonyozni akartunk, midőn Görgei Artúr maga személyesen, veres, aranyos attilában, fején kalappal, mely mellett karhosszúságú nagy, fehér strucctoll lógott, hozzám vágat, és mivel Kelemen hadnagy, kinek lovát még az erdő előtt megsebeztek, gyalog volt, engem az üteg legszélén álló tűzmestert leparancsolt a Duna szélire, a nagy homokos part alá. Én vettem az 5. és 6. ágyút, és kissé hátrább vonulva leereszkedtem. Leérve mellém rugattatott Psotta ezredesünk és pisztolyát a tokból kihúzva lassú szóval parancsolta, hogy töltsék kartácsra »Kartács tölts! — Lövessen az ott hömpölygő honvédekbe! — Irányozz! Tűz!« — Az 5. ágyú tizedese, ha jól emlékszem (de nem állítom biztosan) Láng Henrik, bele lőtt rézsút a nagy balpartba balra — a 6. ágyú tizedese Sébián Pali pedig egy, a hátráló honvédektől beljebb a vízben elsüllyedt, de jól kiálló dereglyébe. Psotta ezredes úr másodszorra is lövetett a honvédekre, akik szüntelen ordítottak »Ne löjetez tüzérek. Honvédek vagyunk.« Erre a honvédek megfordultak és éktelen láрма, puskaropogás közt neki indultak a dombon puskázó ellenségnek. — Görgei fele távon állt a parton kivont karddal vezényelve egy újabb zászlóaljat.” Közben Görgei itt is összeszedett néhány embert, akik sortűzzel fogadták a partról menekülőket. Két huszárszakasz is igyekezett rendezni a gyalogságot, egyelőre nem sok sikerrel.

Görgei tehát kartácstűzzel igyekezett megállítani a menekülést, ami sikerült, de a zászlóaljtól hatékony ellentámadást egyelőre alig várhatott. Miután Psotta Mór ezredesnek, tüzérparancsnoknak átadta itt az irányítást, a II. hadtest harcrendben álló alakulataihoz lovagolt. A következőket Beniczky Alajos, akkor főhadnagy így írta le: „...a tartalékokat képező II-ik hadtest néhány zászlóalja, a hadvezényelet intézkedését az ellenséges tüzérség sűrűn hulló 12 fontos lövegeinek háborgatása közben türelmetlenül várva, következő sorrendben állott a csata kezdetén részünkre a védművek megett kijelölt helyen; Monostortól keletre, az erdőhöz legközelebb a szabolcsi 48. számú zászlóalj Rakovszky Samu őrnagy vezénylete alatt, mellette szabályszerű távolságban a 63-ik számú zászlóalj, ettől lejjebb még két zászlóalj, melynek

egyike a Dom Miguel volt, a másik számára nem emlékezem. Hosszantartó várakozó állásunkban a császáriak által elfoglalt elősáncok ágyúinak felénk röpülő lövegei (t.i. lövedékei) által keltett rendkívüli izgatottságunk közepette látjuk közeledni felénk a vörös-zekés fővezért s kíséretével a 48-dik zászlóalj előtt pillanatra megállani.”

A 48. szabolcsi honvédszászlóalj, élén Rakovszky Samu őrnaggal a honvédsereg egyik legmegbízhatóbb zászlóaljának egyike volt. Görgei és Rakovszky párbeszédét sokféleképpen leírták, itt idézzük Mihálka Endrét, a zászlóalj altisztjét, aki kissé kiszínezve mesélte el a nap eseményeit: „»Őrnagy úr! Bizik z(ászló)aljához, a sáncokból kiverni az ellenséget? Mert az már egészen el van foglalva.« Rakovszky — még ekkor őrnagyunk — felénk fordult és felkiáltott: »Hallottátok-e fiaim, mit mondott a tábornok úr?« Erre az egész tömeg felkiáltott: »Elfoglaljuk! Igen, kiverjük az ellenséget! Éljen a haza! Éljen a szabadság! Éljen Görgei! « — kiáltották egetverő hangon.”

Ezt követően a fővezér a 63. zászlóaljhoz lovagolt és a megparancsoltá, hogy támogassák a szabolcsi zászlóaljat. Ezután Görgei a Dom Miguel-zászlóaljhoz küldte egyik segédtsisztjét, melyet párhuzamosan a szabolcsiakkal igyekezett a sáncok felé indítani. Ekkor megint egy olyan jelenet játszódott le, mely a helyzet rendkívül feszült, ideges és sürgető voltát árulja el. „»Mindig csak a Dom-Miguel!« — szól indulás közben egy egyes hang a sorból ... A visszatérő segédtsiszt ezt bátyámnak jelenti. ... Ez a jelentésre rögtön oda ugrat. »Állj!« — A zászlóalj megáll. »Ki volt a visszafelelő?« kérdi a fővezér harsány hangon. Senki sem szól. »Kérdem, ki volt ez? — Ha volt bátorsága felszólalni legyen bátorsága magát meg is nevezni!« Egy fiatal hadnagy kilép a sorból: »Én.« A fővezér kardot ránt s a zászlóalj előtt egy éles vágást mér a lázadó fejére. »Indulj!«

Görgei ezután az itt álló negyedik, az 56. zászlóaljhoz indult. „Görgei nagy tűzzel kérdezte tőlünk: hányadik zászlóalj ez? — Az 56-ik, felelénk mi némi önérzettel. — Van-e bátorságotok az elősáncba menni? — Az utolsó csepp vérig! — „

És valóban megkezdődött a roham. A 48. honvédszászlóalj és a Dom Miguel zászlóalj foglalta vissza a sáncokat, kísérve a másik két zászlóaljtól és csatlakozásra bírva ez eddig menekülőket. A sáncokért vívott harcot legszemléletesebben Mihálka Endre mutatta be, aki szerint a 48. zászlóalj eddigi „tömeg” harcrendjét feladva, nyitott rendben, szuronyt szegezve indult rohamának végrehajtására. „Ki mint tudta, úgy fedezte magát a golyózápor ellen. Az akkor épülő első és második monostori sánc megerősítésére odahordott téglarakások mellé vonva magunkat. S tüzelve, mindig előrébb, egyik téglarakástól a másikig rohanva gyorsan. S midőn már a téglarakásokon túl voltunk, nagy — Éljen a haza! És — Rajta! —. Kiáltással megrohantuk az ágyúkat, s az azokat kezelő tüzéreket, kik magokat az ágyúemelő durunggal, töltőfával s fringlájokkal védelmezték” Míg Mihálka és szakasza egy másik szakasszal a korábban elvesztett ágyúkat szerezte vissza, a zászlóalj többi része „a sáncból kihátráló császári vadászokra rohan, kik a szőlőbe és a szőlő árkaiba lapulva folytonosan tüzeltek ránk. De mi őket újra megrohantuk, s szuronycsatára került velök a dolog. Míg végre egy része szaladásnak eredt, és az ácsi erdőbe menekült. Míg más része a szőlők között és szőlő árkaiba feküdt, leverve megsebesülve. Többen foglyunkká lettek.”

A 48. zászlóaljjal párhuzamosan, balra támadott a Dom Miguel-zászlóalj, mely egy szemtanú szerint szintén részt vett a sáncok visszafoglalásában. Egy Miklós-huszár úgy emlékezett, hogy a sáncot elvesztő „honvédszászlóalj meglepetéséből magához térve, parancsnoka által az elveszett sánc újbóli elfoglalására vezényeltetett, de e pillanatban a tartalékban állott régi Dom Miguel zászlóaljjával ott termet Bobics őrnagy és e szavakkal: »nem nektek való munka ez, gyertek utánam«, — megelőzte a honvédszászlóaljat és a magát rohamra vezényeltetve, kivetette a még magát tájékozni sem képes ellenséget az elfoglalt erődből, melynek további védelmét ismét az ifjú zászlóaljjra bízva állásába visszavonult.” A huszár elbeszélések talán vannak valós elemei, de az biztos, hogy a zászlóaljat nem Bobich János alezredes vezette, aki ekkor az I. hadtestnél volt hadosztályparancsnok, hanem Nedbal Ignác százados. És az is biztos, hogy a zászlóalj nem tért vissza állásába, hanem a Concóig üldözte az ellenséget.

A Monostor környéki helyzet Görgei intézkedései és az ütközetbe vetett zászlóaljok kiváló helytállásának köszönhetően nemcsak rendeződött, hanem egy ellentámadás feltételei is megteremtődtek. A fővezér azonnal felismerve a kedvező helyzetet gyorsan intézkedett, hogy a VII. hadtest csapatai is csatlakozzanak a támadáshoz. Duka Tivadar százados, parancsörtszt támadási paranccsal vágatott Poeltenberg tábornokhoz, mely az országút két oldalán négy óra körül meg is indult. A hadtestparancsnok gyalogságát és tüzérségét az Ácsi erdővel szemben, középen rendelte előre, míg lovassága az erdő déli kiszögélése felé nyomult. Ennek sikeréhez egy váratlan fordulat teremtett kedvező helyzetet, ugyanis az eddig Herkály-puszta és Csém felé megfigyelt nagyobb ellenséges csoportosítások erre az időre eltűntek. A kedvező helyzetet kihasználva Görgei a II. hadtest további csapatait is — elsősorban lovasságot és tüzérséget — kimozdította a táborból és a VII. hadtest támogatására rendelte. A fővezér ekkor már a VII. hadtest gyalogságával haladt az erdő felé. A II. hadtest gyalogságának egy része ugyanakkor visszatért a sáncok biztosítására, így az 56. zászlóalj is, mely a 4. számú földerdőt szállta meg. A zalai katonák innen már békésebben szemlélhették az eseményeket, de azért nem ártott figyelni: „...a mint ott felállítva voltunk, egy ágyú golyó a sánczon keresztül beugrott közibénk, szerencsétlenségére az első sorbeli fiú nem figyelt, annak ment, s az utána való két más legényt is kiütötte a sorból, lábaikat törte el; — egyéb baj nálunk nem történt.”

Az Ácsi-erdővel szemben, az ütközet középső területén jelentős tüzérségi harc alakult ki, mely alatt a magyar zászlóaljok lassan vonultak az erdő birtokbavételére. Csatlakozva a jobb-szárnyai támadáshoz a gyalogságnak, köztük az 51. honvédszászlóaljnak, sikerült behatolnia az erdőbe, ahol megkezdődött egy elkeseredett erdei harc. A zászlóaljat vezető Görgey százados erre így emlékezett: „Csúnya viadal volt. Szép lehetett volna, ha az erdőn belül is fönntart-hattuk volna magunk közt és egymás közt az összefüggést, a színvonalat. De ehhez hiányzott embereinkben a kellő kiképzettség; — az összeköttetés csakhamar megszakadt közöttünk. Innen is túlhan is torlasz és fatörzsek mögül lődöztek egymásra az ellenfelek. ...Sőt megtör-tént az is, hogy tulajdon embereink irányt tévesztve, egymásra (egy hátulso sor honvéd egy előtte járó sor honvédre) lőttek; és ilyenkor rendesen az egész csatárláncznak mindjárt egy része gyorsan visszahátrált.”

Hasonlóképpen vélekedett az erdei harcokról a Vasárnapi Újság egyik emlékirója is a csata negyvenedik évfordulójára megjelentetett megemlékezésében: „Embereinkben nem volt meg a kellő képzettség arra, hogy az erdőben harcz közben az összeköttetést fenntarthaták volna. Mindenki úgy verekedett, mintha egészen magára lenne hagyatva...”

Az erdőbe betört honvédszászlóaljok tömör csatárláncai az erdő majd minden szegletébe el-jutottak. Megjelentek Ács előtt is sok kellemetlenséget okozva a császáriaknak, igyekezve megtalálni a hézagokat, a gyengébb ellenállási pontokat. Voltak balul sikerült támadások is, mint az 1. honvédszászlóaljé az ütközet vége felé. A vadászház felé indított gyors támadással ugyan sikerült egy Latour-osztály mögé kijutniuk, de ezután őket is váratlan, két irányból jö-vő szuronytámadás érte. A Hess-gyalogezred zászlóaljának támadására a zászlóalj rendje fel-bomlott, ez tette lehetővé, hogy Armand Schaumburg megközelítse a zászlót védő honvéd-csoportot. Nyolc emberrel odasietett és felszólította a magyarokat a zászló átadására. Ekkor egy honvédszázados sietett a helyszínre, vagy harminc emberrel, akiket sortűzzel fogadtak, majd Schaumburg kardjával rátámadt a századosra, akit „földre terített”. A honvédek erre letették a fegyvert. A Hess-gyalogezred zászlóaljának támadása érzékeny veszteséget okozott, nemcsak a zászló veszett el, hanem a dob is, emellett negyven-ötven honvéd esett fogságba. Az 1. honvédszászlóalj ugyan kapott másik zászlót, de ütközetbe ezentúl csak üres zászlórúd-dal mentek, melyre a fekete zászlóvédő bőrtöket húzták.

A harc hullámzó menetére utal az egyik 48. zászlóaljhoz tartozó katona naplója is: „E napi csatában az ellenség az Ács alatti erdőbe való nyomozására csatárláncba én, Mikecz Tamás százados s Fényes László főhadnagy menénk embereinkkel. S az ellenség a sűrűbe elvágva bennünket a tartaléktól, annyira körülfofnának, hogy sok ideigi bujkálás után, sűrű lövöldözé-

sek után menekülheténk meg, míg ismét egy új erő segítségével visszaverénk őket.” Az erdei harcnak az a sajátossága, hogy nincs kialakult arcvonal és nem látható át az egyes kötelékek helyzete, itt is jellemzővé vált.

Míg az erdő birtoklásáért folyt a harc, az országúttól délre eső erdőrészen, illetve az erdő és a Herkály-puszta között elterülő nyílt területen is jelentős, többnyire tüzérségi és a lovas-sági harc alakult ki. Az összevont magyar tüzérség, amíg lehetett mind két irányban támogatta a gyalogságot, és a lovasság bal szárny rohamát is hosszú tüzérségi előkészítés vezette be. Magyar oldalon legalább tíz üteg vonult fel, ami akár nyolcvan löveget is jelenthetett. Ezen tüértömeg összeállítása nem mindennapi esemény volt, miként a feladat sem, amit a fegy-vernemnek meg kellett oldania. A magyar tüérek el is bizonytalanodtak, de a fővezér ezt a helyzetet is megoldotta. Egy tüzer a következőket jegyezte fel: „A nap már hanyatlani kezdett, mikor előttünk balra és a közép felé ütegeink még tartani látszottak ugyan magokat, de foko-zatosan hátrálva. Egyszerre megjelent mellettünk az országúton Görgei törzskarával, leszállott lováról, feljött emelvényünkre, s miután egy tekintettel szétnézett a harctéren: egy ágyúcső-vön gyorsan írt egy lapocskára. Melyet, leszállván az emelvényről, sietve egy segédtisztnek adott, ki azzal a mutatott ütegek felé vágatott, azután maga is továbbszáguldott kíséretével, szintén a harcolok felé. — Nem múlt el tíz perc, mikor láttuk, hogy ütegeink felkerekednek és előnyomulnak s nem is tágtítottak mindaddig, mígnem az ellenség megszüntette a harcot és táborhelyére visszavonult.” A papírra németül azt írta a fővezér: „Miért mindig hátrálni, miért nem előre nyomulni, hát már nincs magyar, ki halni tudna a hazáért?”

A tüzérség eredményei végül lehetővé tették, hogy a harcrend második sorában álló II. hadtesthez tartozó huszárok az „erdőspicc” és Herkály-puszta közé nyomuljanak, mely az erdő elhagyására készítette az itt védekező császári dandárt, amelynek a balszárnyába is — az erdőn keresztül — sőt a mögötte lévő tisztáson is megjelentek magyar zászlóaljok. E sikert a VII. hadtest lovasságának kellett volna kifejlesztenie, azonban erre már nem volt lehetősége, mivel balról egy lovasdandár támadása érte. Poeltenberg tábornok azonnal két lovasüteggel sietett a helyszínre, a közép irányítását pedig Psotta ezredesnek adta át. Görgei a kialakult új helyzetben sem engedte a támadást leállítani, hanem továbbra is igyekezett a kedvező helyzet teremtette lehetőséget kihasználni.

A magyar ellentámadás a cs.kir I. hadtest csapatait a Conco vonalára kényszerítette és bár erősödött ellenállásuk, rendkívül nehéz helyzetbe kerültek. Amennyiben a magyar lovassági támadás a jobb szárnyán sikeresen bontakozik ki, Schlik csapatai könnyen elszakadhatnak a főerőtől és a kialakult helyi erőfölényükkel a magyarok katasztrofális vereséget mérhetnek rá. Vagyis egyrészt — magyar szempontból — megvalósulhat minden hadvezér álma, az ellen-ség harcrendjének áttörése, részekre szakítása, másrészt pedig bekövetkezhet az a katasztrófa, hogy szemből és oldalból jövő támadással a Dunába szorítják a csapatokat. És e sikernek más eredményei is lehetnek. Például, hogy a támadás a csatater más helyeiről is ide vonzza az el-lenség erőit, így máshol — jelen estben a magyar balszárnyon — kedvezőbb helyzet alakulhat ki. Erre számíthatott Klapka tábornok, aki Ószönyt igyekezett már órák óta visszafoglalni, amikor a helység harcban nélkülözhető lovasságát Poeltenberghez irányította. Így alakulhatott ki az Ácsi-erdőtől délre, Herkály-puszta térségében egy újabb ütközet, melynek részletes tár-gyalására azonban később kerítünk sort.

A szabadságharcban páratlan nagyságú huszártömeg támadása, melyet Görgei és Poelten-berg személyesen vezetett, nem hozta meg a várt sikert. Ennek legfontosabb oka, hogy a Schlik hadtestének támogatására megjelent a Simbschen-lovasdandár és az orosz Panyutyin-hadosz-tály, melynek főleg tüzérsége, megakadályozta a sikert. A huszárok visszavonultak, de a tüzer-ség ezt még nem tehetette meg és a gyalogságnak is most már elsősorban Herkály-puszta felé kellett „arcot csinálni”, háttérbe szorítva az erdőért vívott harc támogatását. Talán nem mellé-kesen, de közben Klapka elfoglalta Ószönyt, mely olyan harcászati siker, mellyel már akár a

csatát is be lehetett fejezni. Ez utóbbit indokolta Görgei súlyos sebesülése is, illetve a kezdődő sötétedés, mely lehetetlenné tette a folytatást.

AZ ÜTKÖZET MÁSODIK FEJEZETE OSZTRÁK SZEMMEL

A csata kezdeti eseményei, a látványos és sikeres császári felvonulás, a magyar előőrsök visszahúzódása a sáncok mögé, Haynau számára azt jelentették, hogy célját elérte. Elképzelése szerint a magyar főserég a sáncok foglya lett, most már Komáromnál csupán egy erős zárát kell létrehozni, majd fenntartani és lehet folytatni a hadműveletet Buda felé. E tervének kivitelezését azonnal meg is kezdte, Herkály-pusztán fél tizenegykor új elhatározásának megfelelően kiadta a parancsait. Az I. hadtestre vonatkozóan ez azt jelentette, hogy a Lichtenstein-hadosztálynak Herkály-pusztára kellett visszavonulnia, majd másnap reggel egy dandárt Ószönyre irányítania. A Wallmoden-hadosztálynak a Duna vonalára támaszkodva a Concó vonalát kellett fedeznie. E parancsban Haynau a lovasdandárt szétszította az egyes csoportosítások között.

A fővezér a tartalékhadtestet Mocsára rendelte, a III. hadtestet Nagyigmándra, az orosz hadosztályt Csémre. A Benedek-dandár, a Bechtold-lovasdandár fedezete mellett, egyelőre Ószönynél maradt.

Schlik számára ez a parancs rendkívül jókor érkezett, hisz hadtestének egyes részei, különösen a Reischach-dandár, öntevékenységének köszönhetően meglehetősen nehéz helyzetbe került. A monostori elősáncok elfoglalásának sikerét nem élvezhette sokáig. A vadászokra és gyalogosokra összpontosított tüzéségi és gyalogsági tűz, majd az egymás után induló ellentámadások lehetetlenné tették az elért állások megtartását. A dandárparancsnok nem késlekedett szorult helyzetét jelenteni. Lichtenstein tábornok fél tizenkettőkor értesítette a hadtestparancsnokát, hogy Reischach-dandárt már a szőlők közé szorították vissza.

Schlik a kialakult helyzetben azonnal intézkedett és megparancsolta Wallmoden tábornoknak a visszavonulás megszervezését. A hadosztályparancsnok elrendelte, hogy a Reischach-dandár vonuljon vissza, aminek a végrehajtása azonban elég nehéz feladatnak bizonyult. A honvédszászlóaljok támadásának kitett dandár a rendkívüli tűzben képtelen volt elszakadni az ellenségétől, egy mozsár és löszeres kocsi kivételével a zsákmányolt lövegeket is kénytelen volt hátrahagyni. Bár ezeket használhatatlanná tették, „beszögezték”, illetve a Dunába fordították. A dandárnak fedezetet igyekezett nyújtani a Sartori-dandár baloldali oszlopa is, de ez sem bizonyult elég hatásosnak, ezért Wallmoden újabb elhatározást hozott. A Sartori-dandár részeit, megerősítve a Bianchi-dandárhoz tartozó Braisach-zászlóaljjal a Meggyfa-erdő mögötti tisztás nyugati szegélyéhez rendelte, azzal a feladattal, hogy váltsa le az üldözött dandárt és egy ellenlökéssel vesse vissza a magyarokat. E parancs két óra körül érkezett meg Sartori ezredeshez, aki csapatainak azonnal elrendelte az indulást. A dandár ütegét a Concó túlsó partjára rendelte, a gyalogososztályok pedig igyekeztek állást foglalni a meghatározott területen. Végül a váltás sikerrel járt, amit a 6. vadászzászlóalj és egy Latour-osztály támadása tett lehetővé, mely az üldöző honvédszászlóaljakat — a dandárparancsnok jelentése szerint — ezer lépéssel visszavetette. A merész vállalkozás azonban a magyar csatárok erőteljes fellépése és erdő felőli támadása miatt elakadt és újra folytatódott a visszavonulás, de már szervezettebben, szakaszról-szakaszra, a kötelékek váltásával. A hídhoz érve a fedezet hálátlan szerepét a 6. vadászzászlóalj és a Braisach-zászlóalj vette át, mely a 17. hatfontos üteg támogatásával sikeresen megoldotta a feladatát.

A hidat építő és biztosító századparancsnok három órákor kapta meg Wallmoden parancsát a híd gyors lebontásának előkészítésére. Kosuczny százados ki is alakította elképzelését, e szerint a korábban is itt lévő cölöpöket felgyújtja, az egyéb hídanyagot felmálházza és a szét-szedett híd huszonkét pontonján szállítják át a visszavonuló katonákat, majd ezeket is szekerekre rakják. A hadosztályparancsnoki jóváhagyás után a feladat végrehajtása meg is kezdő-

dött, melyet a visszaözönlő katonák beérkezése is sürgetett. Jól és sikeresen haladt a szállítás az ellenség közeledtéig. Az ekkor kialakult helyzetről a hidászok parancsnoka a következőképpen jelentett: „Mivel az ellenséges löveg és fegyvertűz lehetetlenné tette, hogy a saját csapatok a parton tartózkodjanak, így az alulírott a pontonokat a saját oldalra állította. A víz azonban a pontonokat a túlsópartra sodorta, ahol közben három honvéd a felgyújtott hídrészeket igyekezett oltani. Alulírott a századának önkénteseivel ekkor átment a túlsó partra és az elragadott pontonokat visszahozta, majd később, amikor a két hadsereg a partot elhagyta ezeket és a még álló hídrészeket megmentette és elszállította.” Feladata végeztével az utászszázad bevonult Ácsra.

Az átkelés befejezése után a Reischach-dandár a Concó védelmére rendezkedett be, a Sartori-dandár viszont sorakoztatás után megindult Ács felé. A cs. kir. I. hadtest balszárnyán ezzel véget ért az ütközet.

A jobbszárnyon kezdetben rendezettebben és nyugodtabban telt az idő. Schlik a Bianchi-dandárt visszavonta az Ácsi-erdőbe, miközben az eddig tartalékként szereplő Schneider-dandárt előre indította a komáromi út mentén. A két dandár szerepet cserélt, Schneider kapta feladatul az erdő védelmét, míg Bianchi képezte a tartalékát Ács előtt. Mindez lövegek fedezete mellett valósult meg.

Schneidernek volt ideje szabályos harcrend kialakítására. A Schlik-féle hatfontos üteg 700 lépésre az erdő túlsó oldalától, jobbra az úttól állt fel. Az 1. és a 3. Schönhals-zászlóalj sűrű csatárlánccal megszállta az úttól jobbra eső erdőszegélyt, melyet megfelelő távolságra a támogató erő és tartalék követett. A 14. vadászzászlóalj egy osztállyal az úttól balra eső erdőszögletet szállta meg, melyhez a balról igazodott az erdőszegélynél a 3. Hess-zászlóalj. A Baden-zászlóalj három osztálya a vadászok mögött, az úttól balra, egy erdőtisztáson állt fel, zárt osztály oszlopokban, mint főtartalék, hogy veszély esetén az út mindkét oldalán alkalmazni lehessen.

A dandár jobbszárnyát a Ludwig-lovasdandár képezte, melyet Schlik szintén visszarendelt. „A dandár lassan, lépcsőzve vonult vissza és néhány száz lépés után újra állást foglalt. Mivel azonban az ellenség hat-nyolc ütegni tábori lövege (többnyire tizenkét-fontosok) felvonultak, ezért az üteg Herkály-pusztá mögött egy újabb állást foglalt. A dandárhoz beosztották még a 8. lovasüteget, amely a dandárüteggel kedvező állást foglalt. Mind két üteg ezután hatékony tüzet nyitott.” -jelentette erről az időszakról a dandárparancsnok

Ahogy a Schneider-dandár felvette állását máris támadás érte, arcban és a balszárnyon két magyar üteg hevesen tüzelni kezdett, mellyel szemben a dandárüteg igyekezett felvenni a harcot. Ugyanakkor a baloldalon több honvédszászlóalj is megjelent és hátbatámadással fenyegetett. Az egyre nehezebb helyzetben, négy óra körül kapta a dandár az erdő kiürítésére intézkedő parancsot, melyet Schlik személyesen adott ki. Ez a közvetlen harcérintkezés miatt csak részben, a tartalékkal történhetett meg. Amikor az ellenség a balszárnyon és a visszavonuló dandár hátában, az erdő mögötti síkon is feltűnt, az ütközet sorsa már szinte válságosra fordult. A hadtestparancsnokot azonban nem véletlenül tartották az egyik legtapasztaltabb, legmegbízhatóbb tábornoknak.

Schlik öt óra körül kénytelen volt újabb fontos döntéseket hozni és intézkedni. Balszárnyát teljesen visszaszorították, a tőle jobbra lévő tartalék hadtest már elvonult, bekerítés és a főerőktől való elvágás fenyegette. Ez készítette arra, hogy segítségért forduljon a Csém-pusztánál táborozó Panyutyin tábornokhoz. A jelentése szerint arra kérte az orosz tábornokot, hogy küldjön támogatására egy fél üteget. Ennek megérkezéséig azonban még újabb intézkedésekre is szükség volt. A Schneider-dandárt mindenképpen meg kellett erősíteni, ezért ide irányította az 5. és a 11. tizenkét-fontos üteget. A dandárt balról és hátulról fenyegető magyar csapatokat — melyek már az Ács előtti területre is kijutottak — vissza kellett üzni az erdőbe, melyre az Ács felé vonuló Bianchi-dandár kapott parancsot. Ennek támogatására a Sartori-dandárt rendelte Schlik. Ez utóbbi dandár még menetben volt a Concó mentén.

A Bianchi-dandártól a Károly főherceg-yalogezred 3. zászlóalját különítették ki, hogy balról fedezze a Schneider-dandárt. Ennek végrehajtása példásan sikerült. A zászlóaljparancsnok erről a következő feszes jelentést írta: „az Ácstól észak-keletre fekvő erdőt, kikülönítve, az ellenségtől meg kellett védenünk. A 9. osztálytól két félé század tirailleurs-nek osztva indult, az osztály többi része, mint támogató és három század, mint tartalék következett, a 14. század, mint üteg-fedezet működött. A tirailleurs-öknek rövid csatározás után rohammal sikerült az erdő túlsó szegélyéig jutni, de az ellentámadó ellenség elől, a sűrű erdőben csak nehezen haladó tartalék lemaradása miatt, vissza kellett húzódnia. Az erdőszéltől néhány száz lépéssel hátrébb, veszély nélkül, alulírott négy századot újra sorakoztatott és még egyszer rohamra előre vezetett. Az erdőszélét ismét elértük és megszálltuk. Itt a tirailleurs-harc még negyed óráig tartott, amikor a balszárnya kikülönített Riegl hadnagy az erdőt elhagyta, nehogy egy erős ellenséges oszlop a zászlóalj balszárnyát megkerülje. Erre az ebben az irányban húzódó ellenséges lánc megjelenése mutatott. Az a körülmény, hogy egyidejűleg az arcvonal folytatásában is sűrű csatárlánc tolongott, azon meggyőződésre juttatott, hogy a jobbszárnyn is hátrányosan állunk, vagyis a zászlóalj mindkét szárnyát veszély fenyegeti. Ezért az állást átengedtem, harcolva visszavonultam és este 8-ra elértem a dandár állását.” A zászlóalj tevékenysége rendkívül hasznos volt, különösen időnyerés miatt.

Amíg e lekötő harcok zajlottak, este hét óra körül a hadtest jobb szárnyán megjelent a Simbschen-lovasdandár, mely az Ószőny melletti magaslatokról sietett az I. hadtest jobbszárnyát fenyegető huszártömeg ellen, majd az egész Panyutyin-hadosztály. E két kötelék megmentette hadtestet az elvágás és az átkarolás rémétől.

Az erdőben közben folytatódtak a harcok, melybe egy újabb dandár kapcsolódott be. Sartori, akivel két Parma-zászlóalj is érkezett a Reischach-dandártól, rögtön e két utóbbi zászlóaljat küldte a Károly főherceg-zászlóalj leváltására, majd a Latour- és Lajos főherceg-zászlóaljat rendelte az erdőszegély elfoglalására. A szuronytámadás azonban nem sok sikerrel járt, mert közben a balszárnyat újabb magyar támadás érte. A zászlóaljak visszavonultak és nehéz helyzetükön csak az segített, hogy az Ács előtti magaslaton felállított 36. hatfontos üteg kartácstűzzel megakadályozta a magyarok további térnyerését, sőt visszahúzódnásra készítette őket.

Közben a Schneider-dandárhoz tartozó Baden-zászlóalj, az I. Schönhals-zászlóalj és egy röppentyűüteg is ellentámadással próbálkozott, amihez csatlakozott a Sartori-dandár is. Ez a kísérlet már eredményesebb volt. A magyarok visszahúzódtak az erdő keleti felébe, majd a Meggyfa-erdőbe. Az ütközet lassan elcsendesedett, melyet nyolc óra körül a leszálló est végleg beszüntetett.

AZ ÓSZŐNYI ÜTKÖZET

A csata eseményeinek értékelésekor a magyar hadtörténetírásban általános véleményként alakult ki, hogy a honvédsereg július 2-i sikerének döntő bizonyítéka Ószőny visszafoglalása volt. Ez elsősorban Görgei tábornok visszaemlékezésének és még inkább Görgey István, egyébként kitűnő fejtegetéseket tartalmazó munkájának köszönhető. Kétségtelen tény, hogy a kis mezőváros birtoklásáért vívott ütközet megnyerése jelentős harcászati sikerként könyvelhető el, mely alapvetően Görgei Herkály-pusztai „súlyképzésének” eredménye. Ennek azonban hadászati jelentőséget aligha tulajdoníthatunk, legfeljebb utólagos magyarázatként. A csata egészének menetéből következett Ószőny elfoglalása, mely a magyar hadvezetés kitűnő munkájának köszönhető. Ezzel visszaállt a csata előtti helyzet, mely kétségtelenül a támadó eredménytelenségét jelzi.

A TELEPÜLÉSHARC SZABÁLYAI

A honvédsereg Tábori utasítása írta elő, hogy miket kellett figyelembe venni egy lakott település támadásánál és védelménél. A helységek közül csupán a falvokról írt, ez alatt minden olyan települést értett, melynek nem volt kiépített „holt” védelmi rendszere, erősítése. „A falut házak, sövények és kerítések alkotják, melyek a védőt födözik, a megtámadót pedig föl tartják, és így neki sokkal hosszabb és hatalmas ellenállást okoznak, semmit a nyílt téren fogna találni. Ezen okból a falukat a legelső védeszközök közé számítjuk a háborúban.” Az utasítás tehát a védelmi harcot helyezi előtérbe, a helységeket harc árán birtokba venni; körültekintő szervezést és kitartást igényelt.

A védelemben a parancsnoknak azt kellett elsősorban figyelembe vennie, hogy a helység-harcban, akárcsak az erdei harcnál, az egyes csapatok elszigetelten harcoltak, vagyis nagyobb önállóságot kellett biztosítani az alárendelt kötelékeknek. A harcot irányító parancsnok legfőbb eszköze, a csapatok harmadát kitevő tartalék volt, melyet saját belátása szerint alkalmazott. A helység egyes részeit védő alárendelt parancsnokoknak szintén kellett tartalékot képezniük, míg a rendelkezésükre álló erő zömével, a csatárharc szabályai szerint kellett felkészülniük a harcra. A csatárláncnak már a legszélső kerteget, épületeket is meg kellett szállniuk, a mögöttük lévő megfelelő segélycsapatok támogatásával. A tartalékokat a szélső házsor legerősebb épületeibe, szélesebb utcákon, illetve hátrébb az utcák találkozásainál kialakuló kisebb tereken kellett és lehetett elhelyezni.

A főtartalék elhelyezésére több megoldást is találhattak. El lehetett helyezni egyrészt a település belső részein, másrészt azon kívül. A településnek a közepe, főtere adhatott elég helyet ezen fontos harcrendi elemnek, vagy egy erős, jól védhető épülete, például a templom, egy kolostor, a szinte mindenütt megtalálható magtár, vagy egy kastély, kúria. Nagyon alkalmas lehetett erre a célra egy kőfallal körülvett temető is. Általános határozvány szerint egy zászlóalj hatszáz lépésnyi „falukerületet” védhet.

Mivel a védelem során az egyes parancsnokok önállóan vezették beosztott csapataik harcát, ezért a harc megkezdése előtt kellett minden lényeges feladatot meghatározni, a tiszteket megfelelően elosztani. Kijelölni az egyes védelmi pontokat és szakaszokat, a hátrálási útvonalakat és gyülekező helyeket, az újabb védelem kialakításának helyeit. Fontos volt a védelmi szakaszok kölcsönös támogatásának megszervezése is. Nagy jelentőséget tulajdonítottak annak, hogy mindenki kivegye részét a harcból, ne forduljon elő az, hogy a megtámadottak védekeznek a többiek pedig várakoznak.

Nagy figyelmet fordítottak a tüzérségi lövegek elhelyezésére, melyeknek a védelemben döntő szerepük lehetett. Ezeket rendszerint főirányokba, így a főbb útvonalakon alkalmazták. Lövegekkel erősíthették meg ugyanakkor a szélső pontokat is, egyrészt szilárdabbá téve így a védelmet, másrészt megteremtve a védelem előtti oldalirányú pásztázás lehetőségét.

A védelem hatásosságát igyekeztek bizonyos műszaki munkák elvégzésével is javítani, mind a helység veszélyeztetett végén, mind annak belsejében. Ehhez átúthették a házak falait, hogy megfelelő lövéseket kapjanak, vagy kerítések mögött löpadokat emelhetek, mellvédeket, fedezékeket hányhattak és más hasonló munkálatokat is elvégezhetek. A legvesélyeztetettebb helyek az utcák voltak, így ezekre különös figyelmet fordítottak. Eltorlaszolták ezeket felborított kocsikkal, „hordókkal, melyeket egy sorban az utcán keresztbe állítunk és gánéjjal vagy földdel megtöltünk.” Torlaszokat képeztek fák kivágásával úgy, hogy azok az utcákra borultak. Az utakon palliszádokat, cölöpsorokat emeltek és árkokat is áshattak. Mindezek akadályozták az ellenséget és kedvező állást biztosítottak a védők számára.

A védelem előkészítésekor meg kellett határozni azokat a helyeket, amelyek különös figyelmet érdemeltek. Ilyenek voltak az ellenség felé eső kiszögelések oldalai, a bevezető utak torkolatai, a támadó által belátható területek, a fedett megközelítést lehetővé tevő völgyek,

szorosok, erdők, patakmedrek és azon magaslatok, ahonnan a védők nagy hatásfokkal lőhettek az ellenséget.

A harcot megfelelő aktivitással kellett kezdeni, ami azt jelentette, hogy a csatárok az ellenség hibáit kihasználva korlátozott célú támadásokat indíthattak, akadályozhatták az ellenség felvonulását és szétbontakozását. Túlerejű támadásnál azonban a védelemre kellett szorítani, szükség esetén „lépésről lépésre minden házat, kertet, valamint minden nekik kedvező tárgyat védelmeznek”. A különböző tartalékok feladata volt az ellenlökések végrehajtása, a csatárok fedezése. A helység-harc jól szervezett védelem esetén rendszerint hosszú, elhúzódozó jelleget öltött, mely alaposan próbára tette a katonák kitartását, pszichés állapotát. Sokszor döntötte el helységek birtoklásának kérdését ez utóbbi tényező. „A parancsnokoknak igyekezni kell, valamint a tisztet, úgy a csapatot is a harci évkönyvekből merített példák által fellelkesíteni...”

A védők hátrálása kedvező esetben a főtartalék felé történt, ami megteremthette a feltételét az utolsó nagy ellentámadási kísérlet végrehajtásának, aminek célja nem lehetett más, mint a helység egészének visszaszerzése. E támadáshoz minden tartaléknak és másfelől beérkező csapatoknak is csatlakozniuk kellett. Az utolsó kísérlet kudarcának esetén a még védhető helyeket, ellenkező parancsig, védelmezni kellett.

A falvak támadása, mint az kiderülhetett az előbbiekből is, rendkívül sok időt, erőt, kitarást igényelt és várhatóan komoly veszteségeket okozhatott. Ezért lehetőség szerint kerültek a harctevékenységet, és csak akkor választották, ha feltétlenül szükség volt rá. Mindenesetre a támadáshoz „physicai és erkölcsi túlnyomóságra” volt szükség.

A parancsnoknak először is azt kellett eldöntenie, hogy szükséges-e a támadás, vagy megkerülhető a falu. Ha ez utóbbira volt bármi esély és harcászati is indokolható volt, ezt tették. Ezzel egyébként az ellenséget el is vághatták a saját csapataitól, tehát veszteség nélkül is nagy sikert lehetett elérni. Ha nem volt lehetőség a megkerülésre elkezdődött a szervezés bonyolult folyamata. Ki kellett választani a támadás legkedvezőbb helyét és irányát. Ehhez viszont tanulmányozni kellett a falu fekvését, nagyságát, alakját, a védelem minőségét, esetleges hibáit, szemrevételezni a falu szélét és megállapítani, hogy melyek lehetnek a leggyengébb pontok.

Ezután következett a támadó oszlopok felállítása. Erről a tábori utasítás a következőképpen rendelkezik. Egy ezerfős zászlóalj harmada, vagyis egy osztálya tartalékot képzett, egy másik osztálya pedig a támadóoszlopot alkotta. A harmadik osztály a következőképpen megalakította az elővédet: 111 legény képezi a legelőttestb csatárláncot, melynél egy legény a másiktól 5—6 lépésnyi távolságra marad. 120 legény a lánc mögött 100 lépésnyire négy, egyenként 30 legényből álló segélyosztályokká alakíttatik, melyek egymástól 150 lépésnyire vannak, a többi 102 legény két tartalékoszlopot képeznek 50—52 emberig, melyek 200 lépésnyi távolságra követik a segélyeket.” Vagyis a klasszikus csatárláncot alkalmazták, mint az erdők megtámadásánál. A csatárokhoz önkénteseket osztottak be, akik a zászlóaljak ácsaival együtt az akadályok rombolását végezték.

A harcrend kialakítására még lőtávolon kívül történt, majd a csatárlánc és mögötte a támadó oszlopok megindultak — lehetőleg rejtetten és fedetten — a támadás fő- és mellékirányába. Mindezt a már korábban felállított útegek fedezik, melyek lövik a védőket és a falu széli védelmi pontokat, torlaszokat, mellvédeket.

A csatárlánc 6—800 lépésre érve a faluhoz általános előrenyomulást kezd és a szemben álló falut teljes szélességben közelíti meg. Amikor 300 lépésre ér, akkor már a lehető leggyorsabban haladva támadnak tovább, de oly módon, hogy nagyobb csoportokba egyesülve előre kiválasztott helyeken próbálnak betörni a helységbe. „Itt mindenütt átmásznak a falakon, árkokat átugranak, sövényeken áttörnek és a velük lévő helyet készítenedők, hathatósan közremunkálkodnak; az ajtókat betörik, a rigyákat szétszakítják, a cölöpzeteket ledöntik és sánckarókat megnyitják, melyeken át a csatárok ezután előnyomulnak.” Ha a csatárok visszaverték,

akkor a segélytartalékkal megerősítve újratámadtak. Ha ez sikerült, vagy ha ekkor is visszavonulásra készítették őket, akkor már a fő-támadóoszloppal megerősítve következett az újabb támadás, melynek a főirányban — rendszerint a falu főutcája felé — kellett tért nyernie. Ha ez sikeres volt megkezdődött a település módszeres elfoglalása és birtokba vétele.

Ószöny a sánctáboron kívül, attól keletre helyezkedett el. A Csillagsáncban felállított vár- lövegeknek éppen a falu határáig ért a lőtávolságuk, de a sánc előtt keletre álló legkülső föld védművektől akár város közepéig is lehetett gránátokkal lőni. A Zichy-család birtokában lévő 1754 lelket számláló település nagy területen feküdt, hatalmas határvidékkel, melyhez még a monostori homokdombok is tartoztak. „Van itt urasági kastély, nagy magtár, szép lakok, nagy vendégfogadó, sörház, szeszgyár, urasági vámhíd a város közepén lévő töltésen.”

A mezővároson haladt keresztül a bécsi országút, mely békeévekben forgalma révén, kereskedelmi lehetőségeivel hozott hasznot, háborúban pedig a stratégiai fontos úton gyakran haladtak hadak és katonai célú szállítmányok. Valószínűleg ennek a gyakori igénybevételnek köszönhető, hogy a fent idézett Fényes Elek a városka lóállományáról azt írta, hogy „a kíméletlen bánás miatt elaljasodott.”

Ószöny a Duna partja mentén települt, sík területen. Több oldalról is mocsaras terület vette körül. Ezek kivételével azonban a település és környéke jól megközelíthető volt, ide futott be egy út Tata felől is és több gyenge minőségű, „kijárt” út is dél felől. A várostól másfél kilométerre délre húzódott egy, a környékhez képest magas dombhát, melyen az ószönyiek szőlőkertjei voltak. A sánctábor és a település között folyt a Dunába a Szila-patak, melynek volt egy viszonylag mélyebb árka, mely azonban nem jelentett komolyabb terepakadályt.

AZ ÜTKÖZET MAGYAR SZEMMEL

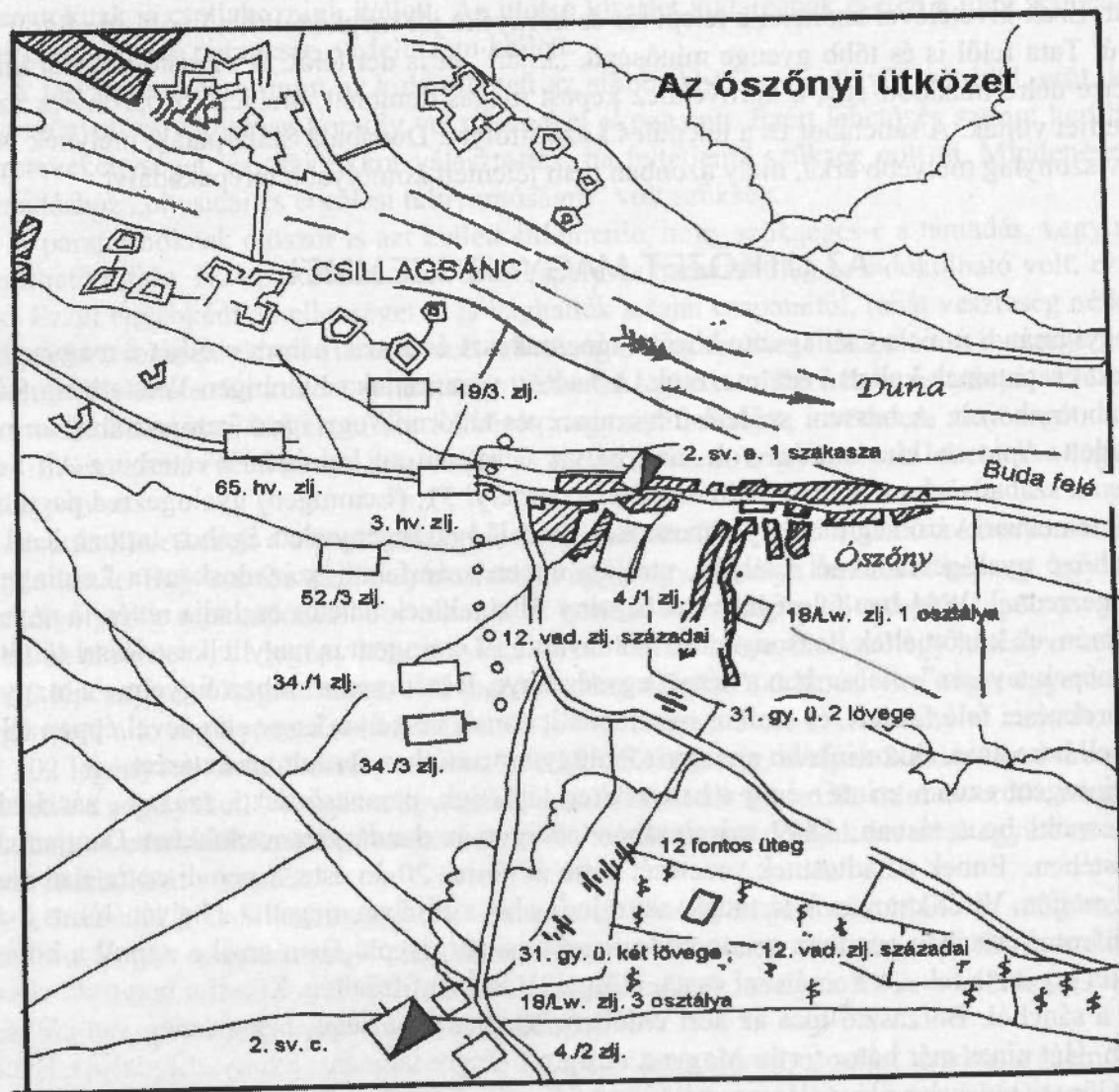
A nagyigmándi út és a Csillagsánc közötti sánccszakaszt és annak három erődjét a magyar III. hadtest csapatainak kellett védelmezniük. A hadtest parancsnoka Leiningen-Westerburg Károly tábornok volt. A hesseni születésű harmincéves tábornok egy igazi katonacsaládban nevelkedett. Apja cs. kir. ezredes volt, nagybátyja Christian zu Leinigen-Westerburg-Alt-Leiningen a szabadságharc alatt szintén ezredes, az erdélyi 31. (Leiningen) gyalogezred parancsnoka, temesvári várórség dandárparancsnoka. A család elszegényedett ágához tartozó Karl is különböző gyalogezrednél szolgált, utoljára éppen számfeletti századosként a Leiningen-gyalogezrednél. 1844-ben feleségül vette Sissány Elizt, akinek tehető családja révén jó anyagi körülmények között éltek Pozsonyban. 1848 tavaszán Leiningent is nagy lelkesedéssel töltötte el a „népek tavasza”, elsősorban a német egység ügye. Rövidesen azonban figyelme a magyarok törekvései felé fordult, és amikor már fennállt annak veszélye, hogy ezredével éppen ellenük kell harcolnia, akkor inkább a magyar hadügyminiszterhez fordult beosztásért.

Leiningent ezután szinte végig a harctereken láthatjuk, parancsörtiszi, század-, zászlóaljparancsnoki beosztásban, 1849 márciusában pedig már dandárparancsnokként Damjanich-hadtestében. Ennek a hadtestnek vezetését vette át június 20-án este, a peredi csata első napjának estéjén. Vitéz katonának tartották, aki minden beosztásában megállta a helyét. Július 2-án a komáromi csatában azonban szinte semmit sem csinált. Naplójában erről a napról a következőket jegyezte fel: „A komáromi csata. Görgei. Hősies erőfeszítés. Kiveri a berontott ellenséget a sánctól. Borzasztó tusa az ácsi erdőben. Klapka tétlensége; nekem meg van kötve a kezem. Hát nincs már bátor férfiú Magyarországon? Végre támadás. Szöny elfoglalása, Benedek, Görgei megsebesülése. Borzasztó fölindulás a hadseregben.” Nem tudjuk Leiningenek pontosan mi volt a szerepe az ószönyi ütközetben, de csapatai a nap végére a csata legnagyobb sikerét aratták.

A hadtest létszáma június 30-án 6 892 gyalogos, 1494 lovas, a tábori lövegek száma pedig 46 volt. A két gyaloghadosztály Czillich Ede ezredes és Földvály Károly ezredes parancsnoksága

alatt állt, míg a lovashadosztályt Pikéty Ágoston ezredes vezette. A hadtest rövid múltja hihetetlenül gazdag volt és katonái dicső tettekre, helyállásra lehettek büszkék. Márciusban hozták létre a két délvidéki hadosztályból, amelyek a szerbek elleni harcban edződtek, kovácsolódtak össze. E két hadosztály foglalta el március 5-én Szolnokot, majd Damjanich János tábornok vezetésével már III. hadtestként a tavaszi hadjárat minden csatájában és ütközetében részt vettek. Meghatározó szerepük volt Tápióbicské-nél, Isaszegnél és Vácnál is. Olyan legendássá vált zászlóaljok szolgáltak itt, mint a 3. szegedi és a 9. vörössipkás zászlóalj, de aligha maradt el mögülük a 19. (Schwarzenberg) gyalogezred 3. zászlóalja, melynek sokáig Leiningen volt a parancsnoka.

A hadtest egyik büszkesége a vakmerőségig bátor Földváry Károly volt, akiről Kossuth egy kitüntetés kapcsán azt írta, hogy „rendkívüli vitézsége által nagy szolgálatot tett a hazának.” A hadtest kilenc honvédszászlóaljból egy század vadászból és két század utászból állt, emellett két hatfontos gyalogütegből két lovasütegből és fél röppentyütegből. A III. hadtest két lovasütege és lovassága a Pikéty-lovashadosztály állományaiba tartozott, nevezetesen a 2. huszárezred és a 3. huszárezred négy százada.

A hadtest a csatát megelőző napokban már a sánctáborban időzött, nem ismerjük, hogy pontosan miként szállta meg az erődöket és milyen külső szolgálatot látott el. A 3. honvédszászlóalj az ellenség közeledténél hírére a nagyigmándi úttól balra lévő VIII. számú erődben foglalt állást, fedezve az ott lévő huszonnégy- és tizennyolcfontos lövegeket. A 9. honvédszászlóalj a

Csillagsánc körüli földsáncokat szállta meg. A huszárok járőrözése nem kétséges, hisz ennek megtaláljuk a nyomait az osztrák jelentésekben. Az is biztosnak látszik, hogy a huszárok megpróbálták zavarni az osztrák tartalékhadtest és lovashadosztály szétbontakozását, melyhez a lovasütegeket is kivonultatták a sáncok közül. Mindezek azonban sokáig csak korlátozott célú vállalkozások voltak, ha túl nagy erővel kerültek szembe, visszavonultak a várlovegek hatáskörébe.

Megváltozott viszont a helyzet akkor, amikor a nagyobb arányú csapatmozgás kezdődött. Az újszónyi út felől megindult a Benedek-dandár Ószóny elfoglalására, amit a magyar fél sem nézhetett tétlenül. Nem tudjuk, hogy a várost megszállták-e egyáltalán magyar csapatok, de vélhetően nem. Ez magyarázhatta, hogy Leiningen a helység fedezésére lovasságot és ütegeket rendelt előre. Ennek az időpontja ugyan nem szerepel a jelentésekben, de ki lehet következtetni. A Benedek-dandár kilenc óra előtt aligha indulhatott el Herkály-puszta mellől és még mintegy négy kilométeres távolságot kellett megtennie egy vegyes összetételű oszlopnak, amelyben gyalogosok, lövegek, szekerek is vonultak. Így tehát tizenegy óra előtt nem kerülhetett sor arra a lovassági összecsapásra, mely később oly nagy visszhangot váltott ki.

Klapka a lovassági összecsapásról a következőket írta: „Leiningen tábornok, elhamarkodott buzgóságtól elragadtatva, lovasságának nagy részét Pikéty tábornok alatt már a táborba való megérkezésem előtt az ellenség jobb szárnya elővédének megtámadására előre küldte. Mocsá és Ó-Szóny között összeütközésre került a dolog, a mely kezdetben némi sikert ígért ugyan nekünk, de szerencsétlen véget ért. Legjelesebb ütegeink egyike, mely a támadást támogatta, és az ellenség első hátrálására meggondolatlanul nagyon is előrenyomult, a második kevésbé kedvező attaquenál visszavert fedezetétől elvágtatott és az ellenség kezébe jutott.” Nézzük mi is történt.

Leiningen összeszedte lovasságát, két lovasüteget és a sáncok előtt gyülekezve várt a kedvező alkalomra. A helyzet azonban tisztázatlan volt. Korábban valószínűleg olyan parancsot is kapott, hogy igyekezzen megvédeni Ószónyt, de ekkor olyan erő jött ellene, melynek sem nagyságával, sem összetételével nem lehetett igazán tisztában. A terep enyhe hullámossága ugyanis meglehetősen takarta az ellenség oszlopait. Valószínűleg észlelhették a Benedek-dandárt, de a mögötte haladó Simbschen-lovasdandárt már nem biztos. Mindenesetre a támadás vezetésére kijelölt Pikéthy ezredes jó huszár módjára nem sokáig gondolkozott tennivalóin.

A támadásban a Ferdinánd-huszárezred minden itt lévő százada és a Hannover-huszárok 2. százada vett részt, illetve a 3. és 5. lovasüteg. Pikéty először lovasszakaszokat küldött ki a helyzet tisztázására, de ezek még szinte el sem indultak, amikor az osztrák lovasság az ószónyi szőlők felől már közeledett. Ellenük először a két üteg vonult fel. Az 5. lovasüteget Wenzel Freudenreich őrnagy vezette, aki az egyik legelismertebb tüzér tiszt volt a honvédseregben. Leiningen naplójában a következőket írta róla: „A legbátrabb és legvakmerőbb tüzér, akit bátor előretörései miatt a tüzérség előcsatárának szoktunk nevezni”. A vakmerőség azonban ez alkalommal tragédiával végződött. Freudenreich a Szila-patak árán keresztül üteget felvezette egy viszonylag magasabb pontra, ahol azonnal állást foglalt. Talán még készen sem voltak a tüzelőállás elfoglalásával, amikor alig kétszáz lépésre előttük már feltűntek a sivaliszérek és a dzsidások. A lövegeknél azonnal kartácsot töltöttek a csövekbe és ma úgy mondanánk: „két-két lövedék gyors tűz”-zel igyekeztek a feléjük galoppozó lovasokat megállítani. A lövések azonban többnyire a lovasok feje felett zúgtak el, mivel azok egy mélyedés felől jöttek. Mindez olyan gyorsan játszódott le, hogy a fedezetre kijelölt huszárok még el sem tudták foglalni a helyüket, nem adhattak védelmet az ütegeknek.

Az osztrák lovasság ezután már akadálytalanul jutott a lövegek közelébe és megkezdődött a közelharc, melynek csak a tüzérek lehettek a vesztesei. A töltőfákkal, irányzó-rudakkal védkező tüzérek jórészt lekaszabolták, csak kevesen menekülhettek a patak menti fák, bokrok közé. A lövegek és két lőszeres kocsi, a mozdonyok közül is néhány az osztrákok kezére került. A támadók egy része közben a huszárokra támadt, akiknél először igen nagy zavar kelet-

kezett, de végül sikerült kivonni magukat a támadások alól és rendezni a soraikat. Ekkor az osztrák lovasokat is gyülekeztették, ami mindkét fél számára egy lélegzétvételnél szünetet jelentett. A huszárokban ekkor tudatosult, hogy micsoda szégyen érte őket, elveszett egy védelmükre bízott üteg. „Ezen veszteség igen elkeserítvén huszárjainkat, mert ezredünket még I. Napóleon idejében sem érte azon szégyen, hogy ágyút veszítettek volna, s annál kevésbé az 1848- és 49-diki hadjáratban.” — írta Zámory Emil őrnagy, a Ferdinánd-huszárok osztályparancsnoka.

A két huszárezred századai tehát késedelem nélkül rohamra lendültek, megkerülve az árkot a dzsidások jobb szárnyába akartak kerülni. A támadás eredményeként heves harc alakult ki, mind két oldalon komoly veszteséggel, de döntés nélkül. A huszárok próbálkozását a lövegek visszaszerzésére a császári lovasok megakadályozták. Ezt követően, a szokásoknak megfelelően, mind két fél ismét gyülekeztette századait.

A lövegek elvesztésére a huszárok még mindig nem akartak belenyugodni és újra megpróbálták visszaszerezni azokat. A kísérletre Zámory így emlékezett... Zámory őrnagy hazafias szellemű felhívására ezredükből Hadfy hadnagy, Lányi, Milde őrmester. 5 altiszt, 28 közvitéz, a Hannover-huszároktól Rác és Benedek főhadnagyok, egy őrmester, 3 altiszt s 17 közvitéz hátra maradt s elszánt tántoríthatatlan vitézséggel küzdöttek az ágyú visszafoglalása végett.

Az ó-szőnyi szőlőkben elhelyezett határőrség biztos állásból oly jól lövöldözött reánk, hogy egy őrmesterünk, 2 altisztünk s 9 közvitézünk néhány lóval megsebesült.”

A huszárokat ezután visszaparancsolták és többet nem próbálkozhattak, pedig nagyon izgatta őket az eset. Valószínűleg ekkor érkezhettek meg Klapka, aki a sáncok e része mögé rendelte az egész hadtestet és egyelőre várt. Hogy mire, arra csak következtetni tudunk, vélhetően a jobb szárnyon, Monostornál kialakult helyzet miatt aggódott. Ha az osztrákokat nem sikerül megállítani, azok elérhetik a hidat és akkor a sánc táborban mindenkit bekeríthetnek. Vélhetően ennek elhárítására várakoztatta csapatait. Ez azonban lehetővé tette, hogy kora délután Benedek minden jelentősebb ellenállás nélkül elfoglalja Ószönyt.

A tehetetlenség különösen akkor fáj a huszároknak, amikor látták, hogy a Simbschen-lovasdandár elvonul és a lövegeket ott hagyták, csak a „hosszú tartozó tüzérszereket s ágyuk elejét vitték el”. Nem tudták azonban elérni, hogy engedélyt kapjanak a lövegek bevontatására. A sáncok mögül lőttek a tüzérek, melyre viszonzást is kaptak, de más nem történt. Klapka ekkor határozott volt, ami pedig korábban nem igen volt rá jellemző.

Klapka György tábornok a magyar honvédsereg egyik legtehetségesebbnek tartott tábornoka volt. Alig múlt huszonkilenc éves és már több hadjárat, sok ütközet állt a háta mögött. Simulékony természete miatt, szinte mindenki elfogadta őt, veszekedni talán csak Damjanich tudott vele. Többször nem is alaptalanul, mert valóban kiválóan képzett katona volt, de parancsnokként — különösen kezdetben — sokat bizonytalankodott. Tápióbicske és Isaszeg nem igazán az ő sikereitől visszhangzott.

Délután, amikor Monostornál, már támadásban voltak a honvédek, Görgei a mellette tartózkodó Seherr-Thoss Artur századosnak, Leiningen segédtisztjének azt a parancsot adta, hogy nézzen szét a bal szárnyon, van-e ellenség Ószönyön, ott van-e Benedek és a császár?

A segédtiszt egyenesen a város felé lovagolt, amikor attól mintegy négyszáz lépésre folydogáló Szila-patak hídjához érve a következő találkozás részese volt: „Itt a hídnak korlátain ült három paraszt, Ó-szőnyi lakosok voltak. Közömbösen szívták pipáikat a nélkül, hogy a fejük fölött suhogó ágyúgolyók által zavartatni engedték volna magukat. Azt mondták, hogy a csatát akarják innen nézni. Nagyon erősítették egyszersmint, hogy a helység erősen meg van szállva, s hogy sok generális van benne.”

Seherr-Thoss százados ezután ellovagolt a falu előtt, látta az eltorlaszolt bevezető utakat, a templom felé több hevenyészett építésű sáncot, a kerítések mögötti fegyvereket. Ezután a

Csillagsáncba sietett, ahol szerinte Görgei is tartózkodott. A fővezér ekkor parancsolta meg, hogy Czillich ezredes csapatai induljanak rohamra.

A segédtiszt emlékei valószínűleg megcsalták, Görgei aligha lehetett itt, egyrészt mert e szárny irányítását Klapkára bízta, másrészt, mert éppen a Herkály-pusztai támadásnak megszervezésével volt elfoglalva. A támadási parancsot Klapka adhatta ki jóval öt óra után és akkor, amikor a Simbschen-dandár már elindul Herkály-pusztá felé.

A támadáshoz hét zászlóalj vonult fel, melyet a hadtest tüzérségének gyalogütegei támogattak. A támadás két irányba indult, melyek közül főirányba a Földváry-hadosztály csapatai, nevezetesen 3. honvédszászlóalj támadott, tartalékát a 19. (Schwarzenberg) gyalogezred 3. zászlóalja, a 52. (Ferenc Károly) gyalogezred 3. zászlóalja és a 65. gyalogzászlóalj képezte. Az első roham előkészítése meglehetősen nagyvonalú lehetett, mert a rendelkezésre álló nagy szabad tér ellenére az élen haladó 3. zászlóalj után nyomult a többi, „a helyett, hogy az ellent átszárnyalással fenyegették s ez által azt makacs ellenállásban megingatták volna; sőt még a segélyünkre küldött 2 tüzéruteg egyike, azonkívül, hogy mindkettő későn érkezett, az akció hevében őket vette keresztútba.” A két gyalogüteg a 4. és a 7. hatfontos üteg pedig tapasztalt parancsnokok irányítása alatt állt.

A 3. honvédszászlóalj a főutcán rohamozott, századonként csatárláncba bontakozva. Elöl az 5. század, mellette jobbról a 6. század. A másik három század — a zászlóalj öt századdal vett részt a támadásban — képezte a zömöt. A századok be is nyomultak a templomig, azonban innen a védők már több alkalommal visszanyomták őket. A város nyugati oldalán tartott egy ideig a hullámozó harc. Egy alkalommal, az 5. század néhány emberének a templomon túlra is sikerült eljutnia, sőt a városka túlsó széléig is, de ekkor már teljesen elszakadtak a többiektől. Jankó Mihály százados megállította kis különítményét és egyik emberét visszaküldte, hogy nézze meg mi van a többi századdal. Miután azt a szomorú hírt kapta, hogy a többiek teljesen lemaradtak és már bekerítették őket, a parancsnokságot átadva személyesen ment tájékozódni. Visszatérteig Beke Imre hadnagynak kellett az embereket összegyűjteni, akinek a házakból, kertekből harminc főt egy faluszéli kertbe sikerült összeszednie. A százados közben tapasztalta, hogy valóban elvágták őket a többiektől és visszatérve embereihez eligazította őket. Biztatta a honvédeket, hogy igyekezzenek elbújni, ő azonban erre nem volt hajlandó. „S ezzel nekiindult ismét a kert széle felé, most már csak egy pár ember követte. Ekkor látta, hogy tőle jobbra 2 századot vezényelnek be a faluba, tehát nincs mentség; de látta azt is, hogy nem messze áll egy osztrák tiszt, ki éppen az elfogott honvédeket motoztatja, de azokat bántani nem engedi. Átugrik a kert gyepűjén s karddal a kezében az osztrák tiszthez rohan, s mielőtt az embereinek utasítást adhatna, tudatja vele, hogy ha biztosítja az emberei általi bántalmaztatás ellenében ő megadja magát. A tiszt ezt megígéri s ő megadja magát. Csakugyan nem lett semmi bántódása. S ugyan ezt megígértetvén a tiszt által a hátrahagyott három honvéd részére is, kiáltott azoknak, nehogy a benyomuló két század lelője őket, hogy jöjjenek és adják meg magukat.”

Az első nagy támadás tehát nem sikerült sem a 3. zászlóaljnak sem a másik irányban támadó 34. (porosz herceg) gyalogezred 1. és 3. zászlóaljának. E két zászlóalj a Czillich-hadosztályhoz tartozott, miként a tartalékai is. „Czillich rohamos lépésekben vezette zászlóaljait egész a falu széléig, a szenvedett veszteségek miatt azonban serege csakhamar gyöngülni kezdett. A falutól néhány száz lépésnyire két pajta állott; Czillich ezek mögül biztatta embereit.” A zászlóaljak a sikertelen próbálkozás után visszavonultak.

Pontosan nem határozható meg annak az időpontja, hogy Klapka mikor küldhette el tizen-négy lovasszázadát, vagy annak többségét a harcrend közepére, de valószínűleg ebben az időszakban. A Simbschen-lovasdandár távozásából és Görgei csapatösszevonásából megértette, hogy a fővezér közepén keresi a döntést és ehhez minden erőre szüksége van. Ellentétben az ilyenkor szinte megszokott reakciókkal, Klapka azonnal képes volt lemondani lovasságáról és középre küldeni azt. Klapka lényeglátó képessége valószínűleg nem volt mindennapi. Nyilván

azt is észrevette, hogy vele szemben Benedek elszigetelten harcol, tehát érdemes Ószöny visszavételét minden erő felhasználásával erőltetni, mert sikerre vezethet. Parancsot adott tehát a támadócsoportok megerősítésére, a várvédő lövegeknek tüztámogatásra, a röppentyűk alkalmazására és rövidesen megindult az újabb támadás.

Az újabb támadás ismét csak a templomig jutott el, ahol ismét véres harc bontakozott ki. Elkeseredett küzdelem folyt minden házért és kertért és mint a következő idézetből láthatjuk még a lelkekért is: „Egy torlasz mellett oroszláni bátorsággal védelmezte magát egy osztrák katona s németül iszonyúan káromkodott. Végre legyőzték őt s midőn azt kérdezték tőle, hogy miért nem adta meg magát? Azt felelte: »Mert a magyarok minden foglyot kényszerítettek, hogy lutherán legyen.«” Ilyen leleményesek voltak a tisztek, hogy növeljék katonáik harci kedvét. Meg is lett ennek az eredménye, az osztrák védők a második rohamot is visszaverték.

Klapka azonban nem hagyta annyiban a dolgot és harmadszorra is indult a roham. Ezúttal azonban már jóval gyengébb ellenállást találtak, az osztrákok tulajdonképpen csupán utóvéd harcot folytattak, és azt kívánták elérni, hogy a magyar fél lemondjon az üldözésről. Körülbelül kétórai erőfeszítés révén, hét óra után a magyarok birtokba vették Ószönyt.

AZ ÜTKÖZET OSZTRÁK SZEMMEL

Häynau táborszernagy a július 2-ra kiadott intézkedésében tulajdonképpen Ószöny elfoglalásával kapcsolatban nem határozott meg semmilyen feladatot. Mivel valószínűleg mit sem tudott a helység helyzetéről, ezért az itt elérendő célokról csak óvatosan fogalmazott: „A tartalék hadtest Benedek-elővéd-dandára, a Pusztacsémről Ószöny felé vezető útra kiküldött erős lovas járőrrel meggyőződik ezen helység ellenség általi megszállásáról és az ellenséges csapatmozgásokról a Tata felé vezető úton, valamint a Duna-menti úton Esztergom felé. A felderítés eredményéről nekem azonnal jelentsenek.” A sánctábor teljes elszigetelése tehát kedvező felderítési adatoktól függött. A tartalék hadtest parancsnoka Ludwigh Wohlgemuth altábornagy mindenestre igyekezett elővédként már eddig is bevált Benedek-dandárát a további feladatokra felkészíteni: „...a 9. tizenkétfontos-üteg és két osztály s valizsér marad reggelre a Benedek-dandárnál, mely mindjárt kiküld egy századot járőrként az ószönyi útra, amelyik meggyőződik arról, hogy a helységet az ellenség megszállta-e, és vannak-e csapatmozgások a Duna mentén Esztergom felé. A felderítés eredményéről azonnal jelentést kérek.”

A dandárt különleges feladatok ellátására már szervezetének kialakításával is képesek igyekeztek tenni. Eltérve az általános gyakorlattól ebben a dandárban mind a három fegyvernem képviseltette magát, vagyis korlátozott ideig önálló harcra is alkalmas lehetett. Szervezetében a következő alakulatok szerepeltek:

- a 4. (Hoch- und Deutschmeister) gyalogezred 1. és 2. zászlóaljja;
- a 18. (Konstantin) gyalogezred Landwehr-zászlóaljja;
- a 12. vadászzászlóalj;
- a 2. (Károly Lajos főherceg) s valizsérezed;
- a 31. hatfontos gyalogüteg;
- a 20. lovasüteg.

A dandárt a július 2-i csatanapra tehát még megerősítették négy század, vagyis egy fél s valizsérezeddel és egy nehézüteggel.

A dandár parancsnoka a negyvenöt éves soproni születésű Benedek Lajos vezérőrnagy volt, aki viszonylag fiatal kora ellenére — a császári hadsereg tábornoki karát illetően mindenképpen — már érdemdús pályafutásra tekinthetett vissza. A bécsi helyi Mária Terézia Katonai Akadémia elvégzése után különböző gyalogezredekben zászlós, alhadnagy, majd főhadnyaként szolgált. Ez utóbbi rendfokozatában érte az a megtiszteltetés, hogy a tábornok sorába kerülhetett, ami igen komoly, elsősorban elméleti tudást feltételezett. Ehhez a testü-

lethez csak több nyelven beszélő, mind a három fegyvernem tevékenységét magas szinten ismerő, az átlagnál műveltebb tiszteket vettek fel.

A tábornoki szolgálat a háború esetére vonatkozott, így Benedek továbbra is a gyalogságnál töltötte éveit, kedvelt, humánus magatartásáért tisztelt parancsnokként. 1840-ben már elérte az őrnagyi rendfokozatot. Ezt követően adminisztratív jellegű beosztásokat töltött be a Galíciai Főhadparancsnokságon. Segédtszázados volt, amikor részt vett a krakkói felkelés leverésében. A következő évben, 1847-ben újabb elismerés érte, ezredesként a 33. gyalogezred parancsnoka lett, mely cím tekintélyt, munkájának nagyra értékelését jelentette.

Benedek ezredének nem sokáig volt névleges, távolról tisztelt tulajdonosa, ugyanis 1848 nyarán már együtt harcoltak az olasz hadszíntéren, ráadásul igen eredményesen. Május 29-én a Curtatone melletti ütközetben, már mint dandárparancsnok olyan kiválóan szerepelt, hogy ezért majd később megkapta a Mária Terézia-rendet. A következő év márciusában Montara és Novara melletti győzelmekben mutatott teljesítményének köszönhetően a tábornoki kar tagja lehetett. Radetzky marsall kiváló tanítványának tartották. A következő hónapban Benedeket Magyarországra irányították, ahol már a tartalékhadtest dandárparancsnokaként, tábornoki vezérőrnagyként szolgálhatta császárárt. A dandár tábornoki tisztje Adolph Rothmund százados volt.

A Benedek-dandár július 2-án reggel a tartalék hadtest menetrendjének élén vonult fel Csém-pusztáig, ahol szétbontakozott, bevárta a hadtest többi részét, majd azzal együtt Herkály-pusztá magasságáig vonult előre. Közben, mint láttuk megpróbálkozott Ószöny felé gyalogos és lovas felderítéssel, de ez kudarcot vallott. A tartalék hadtest és a lovashadosztály fenti demonstrációját azonban a hadsereg vezetése olyan hatásosnak vélte, hogy elhatározta Ószöny megszállását. A főhadiszálláson abból a tényből indulhattak ki, hogy az újszönyi út és Ószöny között magyar részről gyalogság nem mutatkozott, vagyis a helységet komolyabb erők nem fedezik. Ezért a fővezér vagy Wohlgemuth — erre vonatkozó adatot nem találtunk — megparancsolta a Benedek-dandárnak, hogy vonuljon Ószöny felé és vegye birtokba. Mivel azonban ezen a területen a huszárok viszonylag nagy számban gyülekeztek, támogatásul a Simbschen-lovasdandárt rendelték mellé.

A Benedek-dandár ehhez a feladathoz is magával vitte a 9. tizenkétfontos üteget, Simbschen pedig sajátja mellé megkapta a Lederer-lovasdandár 3. lovasütegét. Benedeknek viszont a Károly s valizsérezed zömét és saját lovasütegét hátra kellett hagynia a Jablonowski-dandár bal szárnyának fedezésére. Az elővéd-dandár várható helységgarca és a lovasdandár előtt álló feladatok ezeket a szervezéseket indokolta.

A dandár tehát elindult négy gyalogzászlóaljjal, két üteggel és fél század Károly s valizsérrel. Az út kockázatos volt, ahogy Benedek jelentésében írta: „a heves ellenséges lövegtűzben egy oldalmenetet kellett tennem; a terep fedettségének kihasználása és a szerencse azonban megővta a dandárt a veszteségektől.”

A Benedek-dandárt a báró Karl Simbschen vezérőrnagy által vezetett könnyűlovas-dandár követte és a következő néhány órában egymást támogatva harcoltak. Ezen dandár a csata egészére nézve is döntő szerepet játszott ezért érdemes kissé részletesebben is megismerkednünk vele. A dandár parancsnoka katonacsaládban született Milánóban 1797-ben. Az apja később táborszernagysággal vitte a császári hadseregben. Karl Simbschen elvégezte a bécsi hadmérnöki akadémiát, a császárság legelismertebb iskoláját, majd 1813-ban az 1. dicsidásrezredhez került. A fiatal tiszt hamar átesett a tűzkeresztségen és a következő évi harcokból már egy hadikereszttel felékesítve került ki, sőt főhadnaggyá is előléptették. A napóleoni háborúk végzetével előmenetele lelassult, Simbschen 1828-ig várt ezredénél a kapitányi rendfokozatra. A következő években a birodalom különböző helyőrségeiben szolgált a császárt, fokozatosan haladva a ranglétrán az 1., majd a 4. dicsidásrezrednél, azután 1847-től már ezredesként 6. dragonyosrezrednél. Az 1848-as esztendő ismét meghozta számára a harctéri szolgálat lehetőségét, az elkövetkező másfél évet Magyarországon töltötte. Ez jelenthette számára az igazi önmegvalósítás lehetőségét, már decemberben megkapta a katonai szolgálati keresztet.

Végigharcolta a téli, majd a tavaszi hadjáratot, az 1849. április 26-i komáromi csatában mutatott helytállásáért felékesítették a Vaskorona-rend 2. osztályával. Május 27-én léptették elő vezérőrnaggyá.

A dandárt a 4. (császár) dzsidászrezd, az 5. (Lichtenstein) svalizserezd hat százada és a 4. lovasüteg alkotta.

A Simbschen-dandár parancs szerint követte a Benedek-dandárt annál is inkább, mert újabb huszártömeg fejlődött fel a sánctábor előtt, a Csillagsánctól délre. A lovasdandár elérte az őszyoni szőlőskerteket, ahol kétlépcsős harcrendben jobbra fordult. Ekkor indultak el a huszárok is, hogy megkerüljék a lovasdandár állását, de a császáriak megelőzték őket. A magyar III. hadtest lovassága három osztállyal és egy lovasüteggel fejlődött fel.

Simbschen támadási parancsára a Lichtenstein-svalizserezd alezredesi osztálya indult el Faber alezredes vezetésével a 2. őrnagyi osztály támogatásával, illetve a császár-dzsidászrezd 2. őrnagyi osztálya Friedrich Ahsbach őrnagy irányítása alatt. A dzsidások zöme a két huszárosztályra vetette magát, míg a svalizserek a magyar lovasüteget és a fedező huszárosztályt támadták. A svalizsér osztályokat vezető Alexander Mensdorff ezredes igyekezett kihasználni a terep rejtőképességét és lehetőleg fedetten az ellenség közelébe érni, ami olyan jól sikerült, hogy egy erdőszél mögül kiérve pont a magyar lovasüteg elé értek. Ez katasztrófával is végződhetett volna, de mégsem vált azzá. Az üteg ugyanis egy halmon állt és hiába jelentek meg előtte kétszáz lépésre a lovas-osztályok a két kartács osztály, gyakorlatilag a lovasok feje felett süvített el. Mindez lehetővé tette, a svalizserek és a dzsidások összehangolt rohamát. A harcban mindig jelenlévő véletlen, az előre nem látható esemény ekkor szólt bele az ütközet menetébe. A roham kezdetekor felrobbant a magyar üteg egyik löszeres kocsija, ami a huszárokat nagyon megzavarta, harcrendjüket megbontotta. Ezt a nem várt nagyon kedvező fordulatot a császáriak azonnal kihasználták és elől a két osztály lovasai harci kiáltást ordítva vágattak a huszárokra. A svalizserezd alezredesi osztálya az ütegtől balra fedeztként álló huszárosztályt támadta meg, az őrnagyi osztály pedig az üteget — balról kerülve — közelítette meg. A dzsidások 2. őrnagyi osztálya szemből támadta meg az üteget és minden ellenállást leküzdve a — svalizserekkel együtt a lövegeket megszerezte. Közben a dzsidások többi osztálya is bekapcsolódott a harcba, majd belefeledkeztek az üldözésbe. A többi osztály közben a halom mögötti árkon keresztül üldözte a huszárokat. A magyar lovasok először az őszyoni szőlőskertek mögé menekültek, majd a sánctábor felé.

A harc hevességét mutatja Emerich Thurn-Taxis kapitány visszaemlékezése: „Az első őszyeütközésnél Mensdorf lova olyan pisztolylövést kapott a lapockájára, hogy alig tudott megállni és azonnal huszárok vették körül. A bátor törzstrombitása Chaule néhány svalizsérrel vágta ki (ti. az ezredest) és ezért arany bátorsági éremet kapott — három medálja lett. A szürke ugyanakkor kapott egy fejcsapást, az egyik füle leszakadt és az egész kantár felül átvágva úgy, hogy bármikor leeshetett, nem lehetett olyan erős balkéz, mely a feszítő zablát a szájban tarthatta.”

A dzsidások ezredesi osztálya a harc alatt az ezred tartalékaként hátrébb állt, innen figyelte az eseményeket Joseph Castelnau ezredes, ezredparancsnok is. Amikor a lovassági harc már eldőlt az osztály dzsidásai sem bírtak magukkal és a harci vágytól fűtve lassan előrébb lépdeltak, majd szinte egyszerre vetették magukat a huszárok után. Az történt ugyanis, hogy az ezredeshez egy tábornoki tiszt érkezett azon utasítással, hogy az osztály maradjon tartalékban. Castelnau ezután tudatni akarta embereivel, hogy maradjanak helyben, de a hatalmas zajban senki nem értette a hangját. Erre felemelte a szabályját, amit viszont félreértettek a lovasok és biztatásnak véve megállíthatatlanul vágattak előre. A helyzetet talán csak az menthette meg, hogy közben Bechtold altábornagy — talán nehezebb harcra számítva — két Ferdinánd-vertesosztályt és a 3. lovasüteget ide küldte, így a harcolók mégsem maradtak tartalék nélkül.

A császári lovasság sikere egészen rendkívüli volt, hisz az egyik legkiválóbb honvédüteget, az V. lovasüteget tették harc képtelenné. A huszárok számára e vereség és különösen az

üteg elvesztése rendkívüli szégyent jelentett és mindenáron és vissza akarták szerezni azt. A lövegeket vontató mozdonyal indultak újabb támadásra, „amin egy magyar kocsi egy bakról egy ötösfogatot hajtott”

A támadás meglepetésként a könnyűlovas-dandár osztályait, mert a lövegeket hátrahagyva, meglehetősen nagy zavarban vonultak vissza. Benedek szerint a lovasokat „...az ideérkező gróf Gyulai Ferenc altábornagy, hadügyminiszter segítségével lehetett összegyűjteni és újra az ellenséges lovasság ellen vezetni és a dandár szemeláttára, egy sekély lapályon a szőlőktől nyugatra egy további lovassági harc alakult ki.” A harcnak a huszárok visszarendelése vetett véget. A lövegek felfordítva a helyszínen maradtak. A dandár ezután rendezhette sorait, gyűjthette össze sebesültjeit, akik között több tiszt is volt. Megsebesült Lichtenstein altábornagy Karl nevű főhadnagy fia is, aki egy lövést kapott a karjába és két vágást a fejére, „a lovával egy huszár lépett meg, ami neki akkor a legnagyobb fájdalomnak tűnt.”

Ez utóbbi megjegyzést Thurn-Taxis tette, aki ezzel azt is érzékelteti, hogy ezen harcoknak milyen fontos szereplője volt a ló. Egyrészt a jól „kiképzett” négy lábú rendkívül nagy segítséget tudott nyújtani a gazdájának, másrészt pedig igen nagy értéket képviselhetett. A szemben álló felek lovasságának összezapása mindig jó alkalmat teremtett a ló szerzésre, mely eladható volt, vagy éppen megtartható, ha megfelelő tulajdonságokkal rendelkezett. Ki is használták ezt a lovasok Thurn-Taxis is, aki ló szerzésére a következőképpen emlékezett: „A huszárok üldözése alatt az egyik ellen fordultam az éppen felém, tudtam neki egy olyan vágást adni, hogy lefordult a lováról a földre... Egy kis barnán lovagolt, melyet megtartottam.”

A Benedek-dandár ez idő alatt a szőlőskertek mögött egy magaslaton állt és tüzésével támogatta a könnyűlovasság harcát, lekötötte az ellenséges lovas tartalékot és tüzését. Közben a vadászászlóalj 1. százada átfésülte a kerteket, majd járőrt küldött ki a falu keleti vége felé. A huszárok visszavonulása után az elővéd-dandár az őszyoni szőlőskerteken keresztül indult először kelet felé, majd a Duna parti település irányába. Benedek ezzel a manőverrel a feltételezett védelmi szakasz balszárnyába akart jutni. A menet alatt a magyar fél gyakorlatilag semmilyen tevékenységet sem fejtett ki.

Őszyoni megszállását Benedek a következőképpen írta le: „A falut a 12. vadászászlóalj egy százada közelítette meg és mivel a déli bejáratát az ellenség üresen hagyta, ezt erősen megszállta. Azért, hogy a nagyon kiterjedt Őszyon más területeivel kapcsolatban is hasonló bizonyosságot szerezzünk, egy szakasz lovasságot és egy második vadászszázadot felderítésre és a helység megszállására küldtem az esztergomi út felé. A kapott feladat teljesítéséhez egy mocsarat kellett megkerülniük, ami sikerült nekik és a keleti kijáraton keresztül bejutni a falu főutcájára először a lovasság, mely elűzte az ott található kevés ellenséget, így Őszyont megszálltuk és kijáratát jól és a lehető leggyorsabban elbarikádoztuk.” Arról, hogy a falut milyen és mekkora magyar erő próbálta fedezni, egyetlen jelentés vagy visszaemlékezés sem tesz említést. Nyilván nem lehetett érdemleges ellenállás.

A falut tulajdonképpen a vadászok 2. százada és egy szakasz svalizsér foglalta el, melyhez csatlakozott a Landwehr-zászlóalj két százada. A falu kijáratának eltorlaszolását Heinrich Giesl vadászszázados irányította.

A Benedek-dandárt Őszyon elfoglalásában a könnyűlovas-dandárnak kellett támogatnia, ehhez Simbschen a svalizserek öt századát és a 4. lovasüteget küldte. A dandár többi részével a szőlőskertektől délnyugatra emelkedő dombon foglalt állást. Ekkor már megérkezett a hadsereg fő-lovegtartaléktól ide irányított 7. lovasüteg is.

A Benedek-dandárhoz időközben csatlakozott a teljes 2. (Károly Lajos főherceg) svalizserezd, mely lehetővé tette, hogy a Lichtenstein-svalizserek zömét Simbschen magához vonja. Csúpan egy század és a lovasüteg maradt Benedeknél. A város elleni roham alkalmával még egy félüteg tevékenykedett a gyalogság érdekében.

Őszyon környékén öt óra körül véget értek a harcok, néhányan már azt is tudni vélték, hogy ezen a napon már nem is folytatódik, de Benedek másképpen látta a helyzetet. Feltéte-

lezte, hogy kedvező helyzetben az ellenség megpróbálkozik a helység visszaszerzésével, ezért megszervezte annak védelmét. Mivel egy viszonylag nagy területen fekvő települést kellett védeni, a megfelelő mértékű megszálláshoz még újabb csapatokat vezényelt ide. A falu megvédésére a 12. vadászzászlóalj 2. 3. és 4. százada, a 18. (Konstantin) gyalogezred Landwehr-zászlóaljának 1. és 2. százada, a 4. (Hoch- und Deutschmeister) gyalogezred 2. zászlóalja, a 31. gyalogüteg két lövege és 2. (Károly Lajos főherceg) sivalizserezred egy szakasza készült. A különítmény parancsnoka báró Johann Rustel százados a Deutschmeiserektől és a Benedek által odaküldött „nagyon intelligens és bátor Rothmund százados a főszállásmesteri kartól”.

A védelem megszervezését valószínűleg ők hajtották végre. A város már eltorlaszolt nyugati kijáratához egy löveget állítottak, megfelelő fedező csapatokkal. Ezzel szemben hátrébb, a település közepe felé volt egy kőhíd, melyet szintén eltorlaszoltak és ide állították a másik löveget. Egy újabb védelmi terepszakasz kiépítésére már nem volt hely, ezért ezt csak kijelölték a helység utcáinak találkozásánál. A katonák fedezéket kerestek maguknak, házakban padlásokon, kerítés vagy más védelmet nyújtó építmény mögött.

A dandár maradéka, mely egy század vadászból, négy század Konstantin-, hat század Deutschmeister-gyalogosból, négy hatfontos lövegből a 9. tizenkétfontos-ütegből és a sivalizserezredből állt a szőlőskertek „alatt vett állást”.

A védelem megszervezése és berendezkedése után röviddel valóban megindult a magyarok támadása. Néhány gyalogzászlóalj több üteg támogatásával vonult Ószöny előterébe és megkezdődött a tüzéségi „előkészítés”. A város közvetlen védelmét támogató egyetlen löveget a településen kívüli zöm tíz lövege igyekezett fedezni. A heves tűz ellenére a honvédség rohamra rövidesen megkezdődött. Először egy csatárlánc nyomult előre a kerteken keresztül megközelítve a házakat, mögöttük pedig a zászlóalj oszlopai igyekeztek. A jelentős helyi erőfölény gyorsan érvényesült és a támadók sorra foglalták el a házakat. A védők rövid ellenállás után lemondtak a városzegély megtartásáról és az ágyúval együtt a hidhoz vonultak vissza. Mindez ugyan területvesztéssel járt, de azzal az előnnyel is, hogy a harc ezután a falu főutcájára korlátozódott, ami jelentősen akadályozta a támadók erőfölényének érvényre jutását.

A híd mögött a császáriak rendezték soraikat és felkészültek egy ellentámadás végrehajtására. A lövegek kartáccsal lötték végig a városka főutcáját, amelyen nem volt célszerű sokat időzni. A tüzéségi tűz fedezete mellett tehát megindulhatott a roham. Ekkor már — a vadászok támogatásával a Deutschmeistereken volt a sor: Átjárót nyitottak a torlaszon és „...újult bátorsággal vonult a 6. osztály csatárláncba osztva, a 10. század mint két löveg fedezete, a 9., mint szárnyfedezet és a 4. osztály mint tartalék, az ellenség ellen, amely már a templomnál lévő kőhídig nyomult előre. Visszaverhetetlen hősiességgel, hangos hurrá kiáltással rohantak a Deutschmeisterek a helységbe és ugyanakkor az ablakokból, tetőnyílásokon át, pincelyukakból élénk tűzzel üdvözölték és feltűzött szuronnal kivetették (ti. a magyarokat).”

Az ellentámadás sikeres volt, gyalogosok a magyarokat kiszorították a városból és kijutottak annak nyugati szegélyére. A harc rendkívül heves volt és valóban feltételezte, hogy az egyes kötelékek, de még a katonák is segítsék, támogassák egymást. Függetlenül a hovatartozástól ez szükséges volt a sikerhez. Johann Swoboda tizedes például a Deutschmeister-zászlóalj adjutánsán, Anton Weil von Weilenfeld hadnagyon igyekezett segíteni, amikor az megsebesült. Először védte a sebesültet, majd valamennyire bekötözte, azután két katonával megpróbálta hátravinni. Nem sok szerencsájuk volt azonban, mert annál a kertnél, ahová vitték, nem sokára megjelentek a továbbjutási lehetőséget kereső honvédek. Legyőzve fáradtságukat ezért újra felvették a hadnagyot, és tovább vitték a kötözőhelyig, ahol végül át tudták adni a saját zászlóaljbelieknek.

A honvédek újabb támadása nem sokáig váratott magára. Benedek erről jelentésében a következőket írta: „Rövid idő múlva az ellenség megerősítve, a kertek által fedetten, minden oldalról ismét előrenyomult. A falu védői ellen olyan túlerő állt, hogy ezt a nehézséget be látva, a faluban lévő tizenegy századot támogatandó a Deutsch-meistereknél szolgáló Eduard

Rottée őrnagy vezetésével még négy század Deutschmeistert és 2 tizenkétfontos löveget oda-irányítottam, amire az ellenség elmenekült, csak az ütege működött folyamatosan tovább.”

Folyt a harc a település birtoklásáért, amikor a dandár ismét erősödött, ugyanis egy vétes század fedezete mellett megérkezett a dandár lovasütege, a 20. üteg, mely azonnal tűzfeladatot is kapott.

Benedek még tartotta a várost, amikor nyolc óra körül megkapta a visszavonulási parancsot. Erről szól a dandárparancsnok jelentése, bár az egymást követő magyar támadások közepette talán lehet, hogy nagyon is jókor érkezett e már nagyon várt utasítás.

Az elővéd dandár ugyanis időközben teljesen magára maradt. A Simbschen hat óra körül elvonult Herkály-pusztá felé, csupán egy dzsidás-osztályt és a 3. lovasüteget hagyva hátra az összeköttetés fenntartására. Menetének megkezdéséről Simbschen tájékoztatta Benedeket. Az ütegek már elhasználták lőszerkészletük zömét, vagyis nem sok érv támasztotta alá a maradást.

A helyzet annyira nehézzé vált, hogy a visszavonulási parancs teljesítése sem látszott könnyű feladatnak.

„A helységből először a lövegeket vittük ki, azután a harcolók a legnagyobb rendbe vonultak vissza. Ezt látva az ellenség hevesen nyomult a faluba és követte a csapatainkat; egyedül egy nyugodt és szabályozott visszavonuló-védelmen keresztül lehetett megfelelő távolságban tartani őket.”

A visszavonulás fedezésére az eddig tartalékban álló vadászszázad bontakozott szét a falu déli szélénél, melyet a lovasüteg támogatott. A vadászok csatárláncának tüze és a tüzéségi tűz fedezete mellett a városka védői megkezdtek a visszavonulást. Amikor mindenki kivonult innen, a dandár az ott lévő mocsarat megkerülve, egy utóvéd védelme alatt, a körülményekhez képest rendben vonult vissza, a magyarok nem üldöztek. A dandár megállás nélkül menetelt Mocsáig, ahová fél tizenegykor érkezett meg.

A HERKÁLY-PUSZTAI LOVASSÁGI ÜTKÖZET

A július 2-i komáromi csata legemlékezetesebb, ugyanakkor legtöbb vitát kiváltó eseménye minden bizonnyal a Herkály-pusztai lovassági ütközet volt. Ez a kis néhány házból álló település mintegy négy kilométerre fekszik az egykori komáromi sánctáborától. Jelentőségét tulajdonképpen az adta, hogy a házaktól délkeleti irányban egy dombhát húzódik, mely alkalmas volt nagyobb létszámú csapatok — több dandár — esetleg néhány üteg elhelyezésére, ugyanakkor magassága biztosította a jó kilátás mellett a csatatér szinte teljes áttekintését is. A dombvonulat fedezéket nyújtott a mögötte felvonuló csapatoknak azonban mégsem volt olyan magas, hogy ne lehetett volna akár könnyen felrohanni rá. A dombhát az Újszöny-nagyigmándi út felé lassan ereszkedik. Ettől a területtől délre, mintegy másfél kilométerre fekszik a Herkálnál valamivel nagyobb Csém-pusztá. Herkály-pusztától északnyugatra hozzávetőleg egy kilométer távolságnyra kezdődött az Ácsi-erdő déli nyúlványa. A pusztától kétórányi lovaglásra északkeleti irányban volt az ószönyi szőlődomb.

Ezen a környéken játszódott le a csata utolsó mozzanata. Az előre nem tervezett lovassági ütközet sok ellentmondást, megválaszolhatatlannak tűnő kérdést vet fel. Egyik oldalon a magyar hadvezetés ragyogó helyzetfelismerésről, gyors reagálóképességről tett tanúbizonyságot, a másikon pedig elsősorban a kiváló alparancsnokok működése szembeűnő, akik helyrehozták fővezérük fatális hibáját. Az ütközetben végül is érvényesült a csata egészére jellemző császári erőfölény. A merész magyar támadó csoportosítást szinte szétlőtték a szövetségesek, a magyar fővezér súlyosan megsebesült, mégis a csata egészét tekintve harcászati értelemben a magyar fél szándéka érvényesült.

Herkály-pusztá térsége a csata kezdetén a császári jobb szárny helyét, annak folyamatában pedig közepét jelölte ki. Ennek megfelelően az osztrák hadsereg harcrendjének először jobb

szárnyát, majd közepét a báró Ludwig Wohlgemuth altábornagy vezette tartalék hadtest képezte.

Wohlgemuth tábornok a császári hadsereg egy igen köztiszteletben álló alakja volt. A nagy francia forradalom évében született Bécsben, és a katonacsatládokban szinte megszokott módon még gyermekként bekerült a bécsújhelyi katonai akadémiára. A Theresianumban eltöltött évek után 1805-ben zászlóssá nevezték ki az 56. gyalogezredhez, ahol már rögtön ki is próbálhatta tudását és képességeit egy olyan háborúban, mely a császári seregeknek ugyan nem sok sikert hozott, de a tisztek és katonák számára megadta a dicsőségszerzés lehetőségét. Wohlgemuth élt is az alkalommal, miként az 1813-14-es háborúban is. Helytállásának köszönhetően a napóleoni háborúk lezárultakor már főhadnagyi rendfokozatot viselt. A fiatal tiszt azonban nem csak a harctéren mutatott kellő helytállást, hanem békében is megtalálta a neki legmegfelelőbb helyet. Már századosként, 1821-ben kinevezték az akadémiára a matematika professzorává, ahol igen nagy népszerűségnek örvendett a hallgatók körében. Elméleti felkészültségének köszönhetően ugyanebben az évben tagja lett a táborokar válogatott társaságának is. A következő években zászlóalj, majd ezredparancsnok lett, ez utóbbi a 40. gyalogezrednél, 1844-ben pedig már vezérőrnaggyá léptették elő. Pályafutásának igazi „sikereit” azonban egy újabb háborús időszak, az 1848-as forradalmi háborúk hozták meg. Először az itáliai hadszíntéren harcolt oly elismerésre méltóan, hogy megkapta a Mária Terézia rend lovagkeresztjét, majd ugyanazon év december elsején az altábornagyi kinevezést. A következő évben kiemelkedő tapasztalatainak és képességeinek köszönhetően a magyarországi hadszíntéren már hadtestparancsnoki beosztást látott el.

Wohlgemuth július 1-jén este adta ki intézkedését, melyet Haynau másnapi parancsa alapján készített el. Július 2-án reggel az intézkedést szinte betűről-betűre végrehajtva a hadtest a meghatározott időben megkezdte a menetét és a kijelölt helyen felvette harcrendjét.

A tartalék, vagy ahogy esetenként nevezik IV. hadtest szervezete látszólag megegyezett a többi hadtestével, mégis voltak jelentős különbségek. Két hadosztályába két-két dandár tartozott, azonban a Lobkowitz-hadosztály egyik dandára a sokoldalú feladatok ellátására összeállított Benedek-dandár volt, a másik Jablonowsky-dandárt pedig egy egész gyalogezred képezte egy gyalogüteggel kiegészítve. A Herzinger-hadosztály két gránátos dandárral rendelkezett, melyekbe négy-négy gránátoszászlóalj tartozott. A hadtest állományában szerepelt ezenkívül a hadtest tüzértartalék, egy utász század két hídkészlettel.

Wohlgemuth altábornagy hadtestének július 2-án reggel fél ötre határozta meg a felvonulás kezdetét. Haynau parancsa szerint a tartalék hadtestnek az Újszőnyre vezető úton, Herkálypuszta magasságáig kellett előrevonulnia és ott harcrendbe bontakozva, felvenni a harcászati érintkezést az I. hadtesttel. A felvonulás bizonyosan nagy rendben, díszmesezerűen — hangos zenészóval — ment végbe, hisz a menet élén ott haladt személyesen a császár, I. Ferenc József is. A fiatal uralkodó a főhadiszállással együtt érkezett Csémre, ahol még két szintén fiatal főherceg is tartózkodott Ferdinánd Miksa és Károly Lajos. Haynau itt rendeztette be „vezetési pontját”, ami némileg meglepő, hisz Csém olyan helyen található, ahonnan a csatateréből szinte semmi sem látszik. Az előtte húzódó Herkálypuszta melletti dombosor teljesen eltakarta a császár és a fővezér szeme elől Komáromot és az előterében lévő terepet.

A hadtest menetének élén a Lobkowitz-hadosztály vonult, melynek az elején a Benedek-dandár haladt. A kijelölt helyszínt elérve a hadosztálynak a következő állást kellett felvennie: „Csém-puszta előtt, az újszőnyi úton felvonulva, a Benedek-dandár a jobb szárnyával ezen az úton, a Jablonowski-dandár balra ettől egy 100 lépéses térközzel, a két dandár két vonalban, zászlóaljoszlopban, az ütegek és a lovasság a dandárok szárnyain, a 9. tizenkétfontos-üteg a kettő térközében.” A tizenkétfontos-üteg a hadtest tüzértartalékhoz tartozott.

A Lobkowitz-hadosztályt a hadtest másik, Herzinger-hadosztálya követte kétszáz lépésnyi távközzel és hasonló alakzatba bontakozott szét, mint az előtte lévő. Végül a löveg- és löszertartalék következett újabb ezer lépésnyi távolságra. A hadtesttől jobbra a Bechtold-lovas-

hadosztály bontakozott szét- mely egyúttal — egyelőre — a hadsereg jobbszárnyát is alkotta. E hadosztály feladatai közé tartozott, a szárnybiztosítás mellett a járőrözés is Ószöny felé.

A Benedek-dandár Csémhez közeledve harcrendbe bontakozott, vagyis a zászlóalj oszlopok egymás mellett, meghatározott térközzel haladtak tovább. Benedek ekkor kiküldte Ószöny felé a meghatározott gyalogszázadot, majd nem sokkal utána egy szárny, vagyis fél-század Károly svalizsért. A könnyűlovasok csatárláncszerűen szétbontakozva siettek előre, mivel az arcvonal mentén ellenséges huszárjárőrök tűntek fel melyek már 800-1000 lépés távolságra, a terephullámok által fedetten, közeledtek. Az Ószöny felé kiküldött század keveredett először harcba, melyeknek igen nagy szüksége volt a svalizserek segítségére. A huszárátadás mindenestre lemondatta a századot a további előrenyomulásról, a svalizserek pedig a járőrözésről.

Reggel nyolc óra körül a tartalék hadtest elérte a számára meghatározott helyzetet és mivel az I. hadtest már támadásban volt, megkezdte az előrenyomulást a Herkály-pusztával egy magasságban lévő magaslatokra.

A hadtest kb. ezer lépést haladt, míg elérte a Komárom felé eső dombsort és további parancsig ebben az állásba maradt. Passzivitásuk azonban látszólagos volt, hisz a lovas csapatok — kisebb erőkkel ugyan — mindkét oldalon nagy aktivitást mutattak és a sáncok közül kiindult magyar ütegek is többször heves tüzéségi párbajt provokáltak. Benedek is felvonultatta ütegeit a dandár elé, hogy fedező tüzet lőjenek.

A hadtesttől jobbra álló Bechtold lovas-hadosztályának első harcvonalát a Simbschen-könnyűlovas-dandár képezte, a másodikat a Lederer-nehézlovas-dandár. Ez utóbbi fedezte a tartalék hadtest szárnyát, míg a könnyűlovas-dandár Ószöny felé, az ottani szőlőskertek irányába húzódott. Mielőtt azonban a dandár elérte volna a kerteket a hadosztályparancsnok parancsára sáncbástya felé fordult és felvonult a sáncbástya 8. számú erődje ellen, mely a mai Igmándi-erőd helyén állt. A dandárral szemben lovas fedezettel több magyar üteg is felvonult, melyek közül kettő az Ószöny felé lévő kis erdő felől, kettő pedig szemből tüzelt. Velük szemben a lovasdandár csak saját üteget vonultathatta fel, Hirschmann főhadnagyt végezte is a dolgot, de ilyen körülmények között csak kevés eredményt érhetett el.

A könnyűlovasok felvonulása csupán „tüntetés” jellegű volt, így amikor a dandár kétfelől is heves tüzet kapott, lépcsőzetesen a dombok fedezete mögé vonult vissza. A magyar ütegek és a huszárosztályok is tejesítettnek vélték feladatukat és a megjelenő túlerővel szemben visszahúzódtak.

A lovasdandár demonstrációja tehát sikeres volt abban az értelemben, hogy a huszárokat sikerült legalább időlegesen visszavonulásra készíteni a sáncok közé. Ugyanakkor a császáriak tevékenysége is csak nagyon korlátozott lehetett, a sáncokra állított nehézlövegek hatáskörébe semmiképpen sem akartak kerülni. A tartalék hadtest harcrendje mindenestre jóval a várvédő lövegek lőtávolságán kívül volt.

A tartalék hadtest felvonulását kezdetben a magyar VII. hadtest lovassága és lovasütegei zavarták. A hadtest lovashadosztálya magában is igen nagy erőt képviselt. Parancsnoka Berzsenyi Lénárd ezredes volt, akinek alárendeltségébe tartozott:

- a 4. (Sándor) huszárezred;
- a 9. (Miklós) huszárezred öt százada;
- a 13. (Hunyadi) huszárezred négy százada;
- a 16. (Károlyi) huszárezred négy százada;
- a 6. lovasüteg;
- a 7. lovasüteg;
- a 8. lovasüteg.

Vagyis összesen huszonegy lovasszázad és húsz löveg. A magyar lovasok zöme „rég”i huszár volt, akiket legtöbbször maga a hadtest parancsnoka, Poeltenberg Ernő tábornok irányított.

Poeltenberg Ernő tábornok egyike a magyar sereg legrokonszenvesebb alakjainak. A csata évében negyvenegy éves, bécsi születésű, akár igazi osztráknak is mondhatnánk. Apja lovagi címmel büszkélkedhetett, birtokai Galíciában voltak. Jogi tanulmányai után Poeltenberg Ernő 1829-ben hadfinak jelentkezett a hadseregbe, ahol kellő szorgalmat és előmenetelt mutathatott, mert két évvel később már hadnagyként a 6. vértesezredben szolgált. Hosszú szolgálati évek után 1843-ban már kapitányként tartják nyilván a hadsereg talán legszínesebb alakulatánál, a 4. (Sándor) huszárezrednél. Az ezred a 1848. március 13-i bécsi forradalom alatt a császárvárosban igyekezett a rendet fenntartani, majd a következő hónapban Magyarországra vezényelték. Poeltenbergnek sehogyan sem tetszett e döntés, valószínűleg elsősorban nem Bécsben lakó felesége és gyermekei miatt, hanem annak politikai vonatkozásai okán. Az ezredet Bihar-megyéből és a Bánságból való legények alkották, nem volt kérdéses, hogy választás esetén hova állnak. A kapitány azonban hiába kérte személyesen a hadügyminisztertől, hogy Itáliába vezényeljék, mennie kellett ezredével. Poeltenberg végrehajtotta a parancsot legjobb tudása szerint. Tudomásul vette azt az uralkodói döntést is, hogy itt Magyarországon a magyar hadügyminiszternek tartozik engedelmisséggel. Nagyon jó parancsnoknak bizonyult, akkor is, ha kezdetben idegenként bántak vele. Parancsnokai és katonái szerették elismerték tudását, bátorságát, még ha magyarul csak annyit tudott, mint rendszeren egy idegen nyelvű huszártiszt. Mindennek köszönhetően gyorsan haladt a ranglétrán és 1849. áprilisában már átvehette Görgei egykori hadtestének, a VII. hadtestnek az irányítását.

Berzsenyi Lénárd ezredes, a pályafutását egykor közhuszárként kezdő vas-megyei hadfi, negyvenegy évesen jutott el hadosztályparancsnokságra. A szabadságharc kezdetekor a 9. (Miklós) huszárezreddel érkezett haza és később e köteléknek lett a parancsnoka. Görgei egy alkalommal a hadtestparancsnoksággal is „megkínálta” Berzsenyit, de ő valószínűleg úgy gondolhatta, hogy egy lovashadosztály vezetése felel meg képességeinek.

A lovasság alkalmazásáról a csata kezdeti szakaszában kevés biztos adatot ismerünk, jobbra most is a szembenálló fél adataira kell hagyatkoznunk. Arról sem tudunk biztosat, hogy a II. hadtest lovassága mikor és milyen mértékben kapcsolódott be a küzdelmekbe. Ez a hadtest is - az érvényes szervezési intézkedésnek megfelelően - rendelkezett egy lovashadosztállyal. Mándy alezredes parancsnoksága alatt, amelynek szervezetébe a következő alakulatok tartoztak:

- 6. (Württemberg) huszárezred hat százada;
- 17. (Bocskai) huszárezred két százada;
- lovasüteg.

Ez lovashadosztály lényegesen „karcsúbb” volt, mint a hetediké. Mándy Ignác alezredes jól képzett tisztnek számított, hisz megfordult a gyalogságnál és a lovasságnál is, valamint öt évet szolgált a Magyar Nemesi Testőrség soraiban is. A szabadságharc előtt már kapitányi rendfokozatot ért el a Württemberg-huszároknál.

A hadtest nyolc századával és öt lövegével egyelőre a sánctábortól délre kialakult harcokban még nem számolhattak.

A császári sereg felvonulását az eddigi eseményeket — különösen az I. hadtest eredményei alapján — a csémi főhadiszálláson sikeresnek ítélték, ezért némileg módosítva a haditervet, Haynau Ószöny elfoglalását is a megoldandó célok közé vette fel. Ennek teljesítésére a hadvezetés a Benedek-dadárt jelölte ki, a Simbschen-könnyűlovas-dandár támogatásával. Mielőtt azonban a kijelölt kötelékek útnak indultak volna némi átszervezést hajtottak végre.

A Benedek-dandártól hátra maradt a Károly svalizserezzred zöme és 20. lovasüteg. Ezen kívül különítéssel az első harcvonalban egyedül maradt Jablonowski-dandár bal szárnyát kívánták fedezni, míg jobb szárnyára a Lederer-nehézlovas-dandár zárkózott fel.

A tartalék hadtest ebben a rendben állt és viszonylag hosszú időn át meglehetősen passzív szemlélője volt az eseményeknek. A Simbschen-lovasdandár viszont heves harcot vívott, ezért ide irányították a 3. lovasüteget a Ferdinánd-vértesezred két századának fedezete mellett.

A Monostori-sáncknál indított ellentámadás és a kialakuló heves harc támogatására azonban a magyar fél „különösképpen sok lovasságot és tüzéséget vonultatott előre Monostor és az állásunk közé” — írta jelentésében Wohlgemuth. A tábornok az ellenség gyülekező erejét tüzéséggel akarta lefogni, ezért elrendelte az elővonulást, melynek során a hadtestnek kisése jobbra — a sánctábor felé — kellett fordulnia és három, a harcvonal elé állított üteggel tüzépárbajba kezdett.

Az orosz hadosztály az 1. és a tartalék hadtest között hátrébb maradt, ezért a Lederer-lovasdandár a hadtest nyitott balszárnyára vonult át. Azért is indokolt volt ezen átcsoportosítás, mivel a magyar lovasságnak a saját gyalogságát is támogatnia kellett, mely éppen az Ácsi-erdő ellen folytatta heves támadását, így a huszárosztályok a tartalék hadtesttől balra gyülekeztek.

Wohlgemut ezen újabb előrenyomulása tulajdonképpen ismét egy olyan húzás volt, melyet egyelőre a magyarok nem kontrázhattak meg. A tartalék hadtest első vonalában állt egy nehézlovas-dandár, benne két teljes vértesezred, további két vértés század, illetve a Benedek-dandár Károly-svalizserezzred. Mellettük a Jablonowsky-dandár oszlopai sorakoztak, melyet a Nassau-gyalogezred négy zászlóalja alkotott. A két fegyvernem harcát három üteg támogatta, az 1. lovasüteg a hadsereg-tüzértartalékából, a 20. lovasüteg és a 7. hatfontos gyalogüteg. A hadtest második harcvonalában ott állt két gránátosdandár, melynek már a jelenléte is tekintélyt teremtett. A magyarok támadása tehát túl kockázatos lett volna — nem is vállalkoztak rá — és a császáriak lábainak is megállást parancsolt a várvédő lövegek hatótávolsága. A támadás elmaradását különösen a lovasság sajnálta, melynek nem igazán volt kenyeré az állásokban történő várakozás.

Ennek következtében jelentős tüzéségi harc alakult ki, melyben — valószínűsíthetően mindkét fél részéről — a lovasütegek szerepeltek jól. Wohlgemuth jelentése szerint 800 lépésnyire álltak egymással szemben a két fél ütegei, a császáriak részéről az Albert Hoffmann főhadnagy vezette 20. és az Eduard Lauterbach főhadnagy vezette 1. lovasüteg, hátrébb a Jablonowsky-dandár gyalogütege. A parancsnokok az ütegek pontos, intenzív tüzével magyarították, hogy a magyar lovasság, melyet hét osztályra, becsültek végül lemondott a támadásról és hátrébb húzódott. Bár feltételezhető, hogy a magyar tüzéség számára sem lehetett más feladat, mint az ellenség távoltartása. A huszároknak pedig valószínűleg semmilyen parancsuk nem volt.

Míg az erdő birtoklásáért folyt a harc, addig az Ács-újszönyi országúttól délre eső erdőrészen, illetve az erdő és Herkály-puszta között elterülő nyílt területen is jelentős, többnyire tüzéségi és a lovassági harc alakult ki. Az összevont magyar tüzéség, amíg lehetett mindkét irányban támogatta a gyalogságot, és a lovasság bal szárnyai gyülekezését is hosszú tüzéségi előkészítés fedezte. Magyar oldalon legalább tíz üteg vonult fel, ami akár nyolcvan löveget is jelenthetett. Ezen tüzértömeg összeállítása nem mindennapi esemény volt, miként a feladat sem, amit meg kellett oldania. A vezetést a hadsereg tüzértfőnöke, a halk szavú, szerény, de rendkívül nagy tudású és tapasztalatú Psotta Mór ezredes végezte. Görgei rendszerint rábízta a tüzéség ügyeinek intézését és nem is csalódott. Alig találunk példát arra, hogy a tüzerek ne álltak volna helyt.

Javában tartott a tüzéség párbaja, amikor Wohlgemuth két óra körül megkapta Haynau parancsát, hogy hadtestével vonuljon a Mocsa mellett kijelölt táborba. Haynau döntése nagyon nehezen érthető, harcászati teljesen tévesnek és elhibázottnak tűnik. A csata utáni jelentésében a következőket rögzítette: „Miután a jobb szárnyon, Ószönynél minden csendes volt, a tartalék hadtesttel szemben az ellenséges ütegeket elhallgattattuk, az ellenség majdnem mindenütt visszavonulóban volt és csak a bal szárnyunkon, az Ácsi-erdő előtt tart egyre gyengülő ágyúzás — a csapatok pihenésre szorultak és az ütközet folytatásától, mellyel kapcsolatban arra a meggyőződésre jutottam, hogy Görgei az összes erejét Komáromnál egyesítette, további eredményt nem várhatok. Kiadtam a parancsot a tartalék hadtestnek Mocsaára, a Paniutine hadosztálynak pedig Csém-puszta felé visszavonulni és ott a csapatoknak főzni és pihentetni.”

Wohlgemuth azonban egyelőre nem hajtotta végre a parancsot, hisz az ellenséges ütegek még egyáltalán nem hallgattak, hanem javában tartott a tűzpárbaj. Ennek négy óra körül azonban vége lett, a hadtestparancsnok szerint azért, mert a magyar ütegek elhallgattak, de gyorsan hozzáfűzte, hogy a főparancsnokság is már többször sürgette az elindulást. A menet megkezdése előtt Wohlgemuth visszaküldte Benedekhez a lovasezredét és a lovasütegét, majd megkezdődött a menet megszervezése.

A vissza- vagy elvonulást az ellenséghez viszonylag közel kellett végrehajtani, ezért a legfontosabb a fedező erő kijelölése volt. E feladat a nehézlovas-dandárra hárult, mely Bechtold altábornagy, hadosztályparancsnok vezetésével mindaddig az eredeti állásában maradt, míg a hadtest három dandára Mocsa felé elindulva megfelelő távolságra ért. Ugyancsak fedezetük mellett vonult el — a tartalék hadosztály előtt — az orosz dandár. Mindez valóban megtörtént és elindulhatott a lovasdandár is. Az 1. lovasüteg pedig visszavonult a tartalékhoz, mivel lovai teljesen kifáradtak, egyelőre alkalmatlan volt a további harcra. A magyar fél természetesen figyelemmel kísérték, az osztrákok mozgását és amikor a lovasdandár öt és hat óra között elindult „a balszárnyunk magasságába öt üteget vonultatott fel, melyek az oszlopainkat félórán tartó úton heves golyózáppal kísérték és borították el, ennek ellenére a vonulást lépcsőzve lépésben nyugodtan végrehajtottuk, anélkül, hogy viszonoztuk volna a tüzet. Egy olyan állásba vonultunk, ahol az ellenség támadása nem fenyegethetett.” Ez az állás már Mocsa előtt volt.

A magyar fél legnagyobb meglepetésére az osztrák harcrend közepe eltűnt, harcok folytak ugyanakkor a jobb és különösen az osztrák balszárnyon.

Ez után alakul ki a tulajdonképpeni lovassági ütközet, melynek menetét a magyar csapatok szemszögéből nehéz rekonstruálni. Jelentések nem készültek, vagy legalábbis nem maradtak fenn. Elsődleges forrásként kezelhetjük az ütközet fővezérént vezénylő Görgei tábornok emlékirásait, aki már nem sokkal a világosi fegyverletétel után megírta a szabadságharc, benne a komáromi csata történetét. Ezt kívánjuk kiegészíteni későbbi visszaemlékezésekkel, amelyek száma azonban meglehetősen csekély.

Amikor a II. és a VII. hadtest gyalogságának az Ácsi-erdő birtokáért vívott harca már teljes sikerrel kecsegtetett, Poeltenberg tábornok számára is elérkezett a pillanat, hogy megkezdje működését a császári I. hadtest jobbszárnyának megkerülésére. Ehhez Görgeitől megkapta a II. hadtest tűzéréjét és lovasságát is. A VII. hadtest parancsnoka az első harcvonalba saját tűzéréje mellé felsorakoztatta a II. hadtest tűzéréjét — ez további öt üteg lehetett, két három-, két hat- és egy tizenkét-fontos — mögötte a második vonalba pedig a beérkező lovasságot állította fel. Ezután, saját lovasságát kiegészítve, megkezdte az Ácsi-erdő déli kiszögélése és Herkály-puszta között védő osztrák csapatok támadását.

Herkály-pusztát, mely egy teljesen szabadon álló házcsoport volt, az I. hadtest Ludwig-lovasdandára fedezte, a Kress- és a császár-svalizserezzel és a 2. gyalogüteggel. A dandár mindezülig „féken tartotta” a huszárokat, sőt folyamatosan támadni készült, ezért dandárlépcsőt képezve állt. Délután négy óra felé azonban a dandár, Schlik parancsára, a pusztá mögé húzódott és a hadtest tartalékából küldött 8. lovasüteg támogatása mellett védelemre kényszerült.

Az osztrák lovasdandár hátrébb húzódása lehetővé tette Herkály elfoglalását és az ettől az erdőig húzódó nyílt terület birtokbavételét. E kedvező helyzet viszont lehetőséget teremtett az arcvonal meghosszabbítására dél felé, vagyis az ellenség túlszárnyalására, mely az átkarolás alapfeltétele. Görgei ezt felismerve parancsot küldött az összevont tűzéréség mögött álló huszárosztályokat vezénylő Kászonyi ezredesnek: „Az Ön lovassága és ütegei előre az ácsi erdő déli csücske ellen! Én a gyalogsággal már nagyon előre vagyok. Bátorság! Bátorság! Meg kell menteni a hazát!” Poeltenberg e támadáshoz csatlakozva délebbre vonulva igyekezett az elvonult osztrák tartalék hadtest és az I. hadtest közötti résbe kijutni és Ács felé kanyarodva megkezdni az üldözést. Lovasságával ezért „lépcső balra” harcrendet felvéve indult meg Herkály-puszta megkerülésére.

Az ügetésben haladó huszárszázadok kezdetben akadály nélkül haladtak, azonban nem sokkal később egy domb mellett elhaladva nem várt meglepetés érte őket. Az enyhén hullámzó terep rejtőképességét kihasználva, észrevétlenül Poeltenberg lovasságának baloldalában megjelent a Simbschen könnyűlovas-dandár, mely az őszyoni szőlőktől sietett az ütközet helyszínére.

Simbschen dandára órákon át viszonylag nyugodtan figyelhette az eseményeket, miközben a Benedek-dandár elfoglalta őszynt. Innen az őszyoni szőlőktől remek kilátás nyílt az egész csatatérre. Valószínűleg, nyáron csak ritkán tapasztalhatóan jó látási viszonyok mellett, jól látta a tartalék hadtestnek délután négy óra körüli elindulását, majd később a Lederer-lovasdandár mozgását is Mocsa felé. Ekkor azonban észrevette, hogy a császári hadsereg jobbszárnya már az Ácsi-erdőbe húzódott vissza és a magyarok lovassággal és tűzérésszel követik. A Herkály-puszta melletti magaslaton feltűnt huszárok pedig már azt jelezték számára, hogy fennáll a császári harcrend kettészakításának lehetősége, ezért Simbschen gyorsan és merészen döntött; állását ott hagyva a hadsereget fenyegető veszély elhárítására siet. Nem várt felsőbb parancsra, hanem tájékoztatta Benedeket arról, hogy egy osztály dzsidást és a 3. lovasüteget hátrahagyva, azonnal indul. Kérést küldött Wohlgemuth vezérőrnagynak is, hogy valakit indítson útba az őszyoni szőlők felé. A hadtestparancsnok e kérést teljesítette is és útba indította a Jablonowsky-dandárt.

Ez után „hogy ne veszítsünk időt megparancsoltam a szakaszokénti elindulást balra Herkály felé és menetközben, ügetésben alakítottam a csapatokat hármassal oszlopba. Az első oszlopot jobbra a lovasüteg képezte, melyet jobbra hátra lépcsőzve követett egy osztály császár-dzsidás, a második oszlopot két osztály dzsidás képezte, a harmadikat pedig a Liechtenstein-svalizserek négy százada. Az oszlopok egyelő magasságban vonultak és csupán egy osztály szélességnyi távolságra.” — írta Simbschen a jelentésében.

„Vagy jó húszpercnyi ügetés után, legalábbis így gondolom, irányváltással, az Ácsi-erdő felé fordultam, hogy az ellenséget, mely az elővédjét a herkályi magaslatokról visszavonta, megtámadjam. A 7. lovasüteget felvonultatam és mellé egy osztály Liechtensteint a közelébe állítottam, egyébként két vonal megalakítását rendelttem el.” Ezt követően indult a roham, hat dzsidás századdal és két svalizsér századdal, melyek osztálykötelékben támadtak. A beérkezett és jobbra állást foglaló 7. lovasüteg tűzével is támogatott roham sikeresnek bizonyult. A huszárok a könnyűlovas-dandár felé fordultak és megkezdődött a lovassági ütközet. A császári lovasság támadása a rohamok megismétlésével folyt, amikor a herkályi dombokon feltűnt az orosz Panyutyin-hadosztály és megkezdte a tűzérégi támogatást. Az oroszok megjelenése pillanatnyilag eldöntötte az ütközet menetét, a huszárok visszavonultak az Ácsi-erdő, illetve a sánctábor felé.

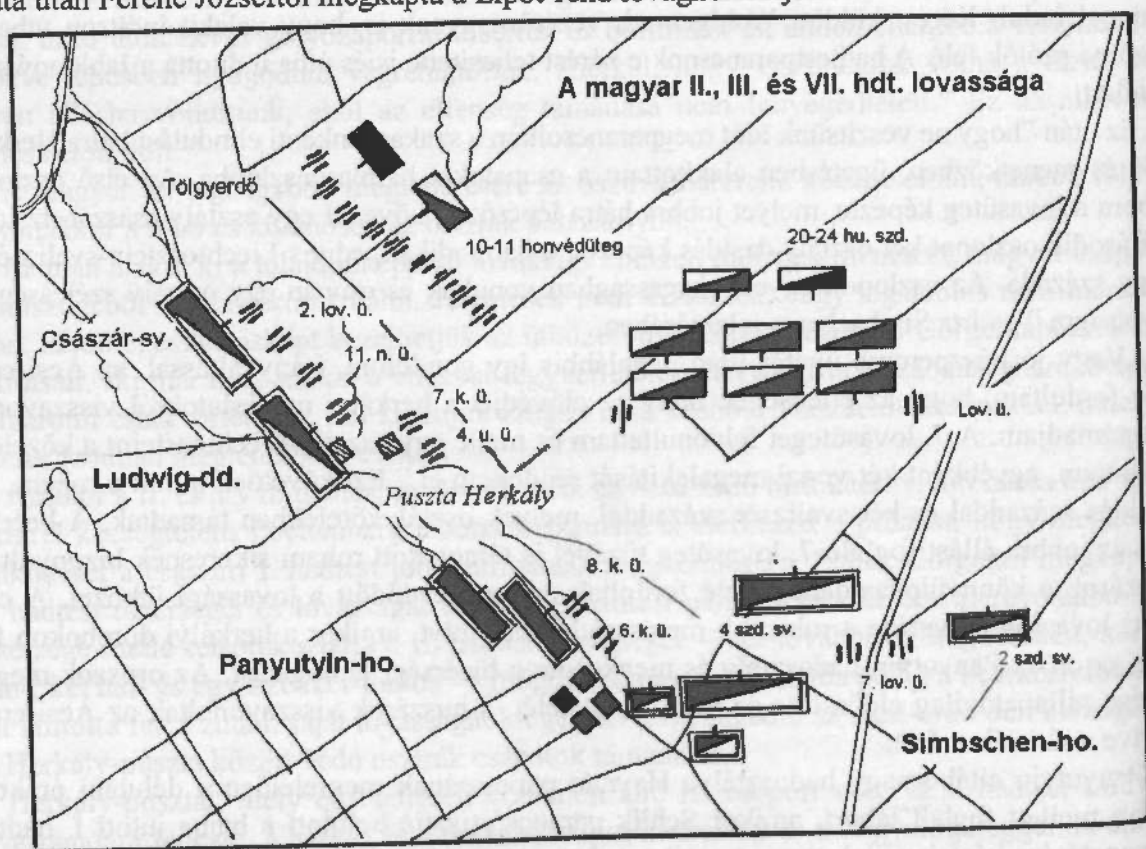
Panyutyin altábornagy hadosztálya Haynau parancsának megfelelően a délutáni órákban Csém mellett foglalt tábornok, amikor Schlik parancsörtsztje befutott a bajba jutott I. hadtest támogatására kéri levéllel. Az orosz tábornok azonnal felismerte a veszélyt és egész hadosztályát azonnal ismét visszaindította Herkály felé.

Az ütközetben főszereplővé vált Fjodor Szergejevics Panyutyin altábornagy 9. kombinált hadosztálya. Az orosz hadosztály fő feladata az osztrák főszereg támogatása volt. A peredi csata alatt csatlakozott Haynau seregéhez és attól fogva, többnyire tartalék minőségben, kísért az eseményeket. A hadosztály két gyalogdandárból állt, összesen négy ezredből, melyek közül egy vadász volt. A Dibics gróf, a szevszki, a brjanszki gyalogezred és a Paszkevics herceg-vadászezred tizenhat zászlóaljnyi erőt jelentett.

A hadosztályhoz tartozott a 9. tűzérdandár, mely a 4. nehéz- és a 6., a 7. és a 8. könnyű-ütegből állt. A nehézütegbe hat 12 fontos és hat fél pudos tarack, a könnyűbe hat 6 fontos és hat negyed pudos tarack tartozott. Lövegeinek száma negyvennyolc volt, amely megegyezett az osztrák III. hadtest lövegeinek a számával. A hadosztály hadrendjébe ezen kívül még egy vonatzászlóalj tartozott.

Az alig tíz perc múlva elinduló orosz csapatok Schlik jobbszárnyát kívánták erősíteni, de amikor Panyutyin észrevette az igmándi út mentén zajló lovassági összecsapást, csapataival menetközben irányt változtatott. „Paniutin az első harcmezőben fejlődött, arccal Új-Szönynek; egy üteg nagyobb fajta ágyút úgy állatott föl, hogy Simbschen baloldalát lődözhesse; és segítségül két század dragonyost küldött neki.” Tüzérségi támogatásért egyébként Simbschen is küldött egy parancsörtisztet Panyutyinhoz, aki azonban megérkezve az oroszokhoz rögtön egy olyan feladatot kapott, hogy a felvonuló tüzérség számára határozzon meg célokat. Az előresiető üteg fedezetét ekkor az 1. (János főherceg) dragonyosezred ezredesi osztályának századaitól látták el gróf Zichy hadnagy vezetésével.

Az orosz nehézüteg megjelenése és tevékenysége magára vonta a magyarok figyelmét, akik azonnal a tartalékból egy üteget állítottak fel ellene. Panyutyin ezért még egy üteget, a 8. gyalogüteget állította fel a nehéz lövegektől balra. E két üteg megtorpanásra, majd visszavonulásra készítette a huszárszázadokat. Az orosz tüzérség vezetését a hadosztályparancsnok Achmatoff gárdakapitányra bízta, aki a cár szárnysegédje címmel is büszkélkedhetett. Ezért a csata után Ferenc Józseftől megkapta a Lipót-rend lovagkeresztjét.

A herkály-pusztai lovassági ütközet

Az orosz hadosztály e közben jobbra fordulva vette fel a harcrendjét úgy, hogy balszéle Herkályra támaszkodott. Ezzel viszont túlhaladt a Ludwig-lovasdandár „színvonalán”, vagyis a pusztá és az erdő közötti szabad terület miatt mégis nyitott maradt a szárnya. Ezt a magyarok gyorsan ki is használták, egy üteget az orosz harcrend hosszanti lövetéséhez kedvező helyzetbe állítottak fel. „Ekkor Panyutyin azt parancsolta, hogy a 7. számú könnyű gyalogüteg ültesse föl tüzereit és Herkály mellett úgy álljon fel az orosz hadosztálytól balra, hogy ennek oldalával szinte derékszöget képezzen a vonala. Egy perc alatt kilenc ágyú sorakozott jobbra a majortól — s tüzelni kezdett a magyar tüzérségre, míg a többi három ágyú — valamivel balra foglalván állást, azon csapatokat kezdte hátba lődözni, melyek Schliket szorongatták.” A magyar üteg — két irányból jövő tüztől szenvedve — visszavonulásra kényszerült, majd az osztrák lovasság ellen harcoló huszárok is, tüzérségi támogatás híján, illetve az elvá-

gást elkerülendő visszahúzódtak. Mindez lehetővé tette, hogy a Ludwig-lovasdandár az oroszok magasságáig előrevonuljon és ott harcrendbe bontakozzon szét. Az orosz gyalogezredek harcrendjéről nem szólnak a források.

A magyarok visszavonulása után a Simbschen-dandár igyekezett felvenni az érintkezést a Panyutyin-hadosztállyal, harcrendjével csatlakozni hozzá. „A dzsidásokat balra fordítottam egy kissé a magaslatokhoz közelebb vonulva, felvonultattam arccal középre hátra — a Liechtenstein svalizsereket valamivel jobbra hátra, ezáltal egy ezredlépcső jobbra alakzatban álltunk. Már újra erősen, de hatás nélkül lőttek minket lövegekkel, amikor végre megérkezett hozzánk a 4. lovasüteg öt század Liechtenstein svalizsérrel a Benedek-dandártól. Azonnal előreveztettem őket az állásunk előtt az Ácsi-erdő irányába úgy, hogy az ellenség két legközelebbi ütegét oldalazni tudják és lehetőleg az ellenséges lövegeket elűzzék.” A dandár első vonalába tehát négy század svalizsér került, a másodikba balra hat század dzsidás, mellette a 7. lovasüteggel, jobbra a dandár ütege két század svalizsér fedezete mellett. A második vonal az ellenfél tekintetétől fedetten állt.

Az orosz hadosztályt támogató János-dragonyosezred ezredesi osztálya eközben a hadosztályparancsnok intézkedése szerint a lovasdandár támogatására sietett. Az osztályparancsnok az 1. századot a dzsidások támogatására vezette előre, míg a 2. század tartalékban maradt.

A magyar csapatok említett visszavonulása nehéz helyzetbe hozta a mögöttük álló tüzérséget. Az ütegek félve az ellenség lovasságának kivédhetetlen támadásától azonnal hátrálni kezdtek. Ennek folytatása viszont a további támadási kísérletek feladásához, sőt visszavonuláshoz vezethetett, melyet meg kellett akadályozni. A magyar tüzérek ekkor elbizonytalanodtak, amelyen ekkor Psotta sem tudott segíteni, talán azért, mert a rábízott gyalogosokkal foglalkozott. A helyzetet a helyszínre érkező fővezér oldotta meg a már idézett rövid írásbeli parancsával.

A támadás feltétele volt egy bizonyos erőfölény létrehozása, amely viszont a lovasság tekintetében elég nehéznek bizonyult. Ehhez mindenképpen kellett Klapka tábornok kiváló helyzetfelismerése, aki a Simbschen-féle dandár távozása után nagyszerű döntést hozott és a III. hadtest lovasságát azonnal elindította a Herkály előtti összpontosítás helyszínére. A huszárokat Ószöny visszafoglalásánál legfeljebb tartalékként használhatta, de mivel az ellenség lovassági fenyegetése elmúlt, megszűnt alkalmazásuk szükségessége. Amikor megindult a város elleni döntő és sikeresnek bizonyuló támadás, akkor „a III. hadtest összes lovasságát — néhány század kivételével, mely oldalunkat Mocsá felé volt fedezendő — Herkály és Csém felé való előnyomulásunk fedezésére rendeltm. — jegyezte fel emlékirataiban a fiatal tábornok.

Közben Herkálnál érdekesen alakultak az események. A VII. hadtest lovassága is visszahúzódott az erdő és Herkály közötti területről, az itt lévő egyik üteg ugyanakkor balra fordult és oldalról fenyegette az orosz tüzérséget. Ugyanakkor a tüzérségi tömeget irányító Psotta Mór ezredes is olyan értelmű utasítást kapott, hogy ütegeivel vezessen be és támogasson egy újabb rohamot. Poeltenberg két lovasüteget előrevont a túlsó szárnyon, vagyis készülődött egy újabb támadás. Görgei úgy vélte, hogy az osztrák középhad, vagyis a tartalék hadtest áll vele szemben, mellyel sikeres lekötő harcot folytathat. Emlékiratai szerint úgy gondolta, hogy újabb támadásokkal megakadályozhatja az ellenséget tartalékainak átcsoportosításában és a szárnyak erősítésében. A pillanat azonban akkor sokkal többet sejtetett vele. Egy sikeres roham esetén áttörheti a szemben lévő harcrendet, és akkor még mindig lehet esély az osztrák I. hadtest elszigetelésére.

Közben folyt a huszárok harcrendjének kialakítása. „...jobb szárnyra, az első vonalba a Miklós régi, a másodikban a Württemberg régi, a középpontba Károlyi és Mátyás (valószínűleg Hunyady-Cs.T) új, a bal szárnyon Sándor és Hannover régi huszárezredek osztályoszlopai voltak állítva. Két másik régi ezred pedig tartalékul volt hagyva.” Marzsó Lóránt visszaemlékezése az egyetlen írott forrás arra, hogyan is álltak fel a huszárosztályok, de egyáltalán nem biztos a hitelessége. Tartalékban lévő ezredek közül az egyik minden bizonnyal új lehetett, vélhetően a Bocskai. Mivel a csata után — egy másik visszaemlékező szerint — eljárás indult

a Vilmos-huszárok két szakasza ellen is, mert „visszaveretni engedték magokat”, feltételezhető, hogy az első vonalban foglaltak helyet. Bár a Vilmosok jelenléte is meglepő, hisz nekik a főseregtől elszakadt Kmety-hadosztályban volt a helyük. Ettől persze még a két szakasz itt lehetett.

A huszárok harcrendjétől jobbra, Herkály-pusztával szemben közben felvonult a magyar tüzérség zöme. Az orosz jelentés nyolcvan lövegről számolt be, mely nem lehetetlen, hisz akár tizen-négy üteg is itt lehetett. Mindenesetre a lövegek késedelem nélkül megkezdték a tüzelést a szemben lévő orosz ütegekre és az időközben megjelent osztrák tüzérségre. Schlik azonnal felismerte a kínáló lehetőséget és előrendelt a Ludwig-lovasdandár ütege mellé további tüzérséget, két lovasüteget és a 11. tizenkétfontos üteget.

Hatalmas tüzérségi harc alakult ki és tombolt olyan hevesen, mely izgalomba hozta a császár környezetét is, hisz Csém közel volt és nyilván még közelebb jöttek azok, akik látni akarták az eseményeket. A császár is ezek között volt, a környezete legnagyobb aggodalmára, akik igyekeztek körbevenni a fiatal uralkodót és lebeszélni arról, hogy a magyar lövegek hatósugarában maradjon. Nagy nehezen, de végül sikerült eltávolítani I. Ferenc Józsefet, aki azonban láthatta, hogy csapatai jól megoldják a feladatukat, nem úgy mint a fővezér, aki talán már Banára helyeztette vissza főhadiszállását.

A magyarok lövedékei nem csak a császárt fenyegették, de eljutottak a Csémen berendezett kötözőhelyre is, ahol a házak között robbanó gránát okozott nagy izgalmat.

A több mint százötven löveg hatalmas küzdelme azonban nem dönthetett az ütközet sorsa felől. Ehhez a lovasság is kellett.

A harcrend kialakítása után a balszárnyon megindult hozzávetőleg háromezer huszár támadása. „Poeltenberg tábornok továbbra is személyesen vezényelte a huszárokat, és parancsomra megindította a támadást. Balszárnya mindjárt a roham elején belekerült az ellenséges tüzérség hatásos tüzébe, lemaradt, a jobbszárny viszont kevésbé szenvedett, és szakadatlanul folytatta az előrenyomulást. Az egész vonal akaratlanul balra (Mocsa) felé elferdült.” Görgei mindezt észlelve parancsór tiszték közül álló kíséretével azonnal a balszárnyra sietett. A tévovázó huszárokhoz érve azonnal elkiáltja magát: „Fiúk hát nem gyűttök a vörös hacuka után atakba?” A fővezéri vörös dolmány jól látható volt mindenhol, azért is mert Görgei hatalmas lován kimagaslott a huszártömegeből és azért is, mert ezen a napon valóban mindig megjelent a legválságosabb pontokon. A példamutatás ez alkalommal is a leghatásosabb ösztönző erőnek bizonyult, a balszárny huszársága, a Hannover- és a Sándor-ezred századai lendületesen megindultak. Görgeit azonban nehéz volt utolérni, kiváló lovas volt és mindig nagyszerű lóval rendelkezett. Az sem mellékes ugyanakkor, hogy a félelem ilyenkor messze elkerülte. Görgei parancsörtisztjei közben igyekeztek a nagy tömeg rendjét fenntartani. Minden sor szélére került tiszt, „Kempelen, Batthyány, Duka, Sennyey, Schmiddeg, Kornis, Bernát, én és Tóth György” — ahogy erre Karsa Ferenc hadnagy emlékezett.

A támadás először a fehér kabátos Lichtenstein-svalizséreket érte, akik sok állhatatosságot és kitartást nemigen mutattak fel, hanem hamar hátrálni kezdtek. „A hullámos terep, amelyen gyorsan haladtunk előre, hol eltakarta őket a szemünk elől, hol megint előtűntette. Az utolsó terephullám tetejébe érve, meglepetésünkre körülbelül ötvenlépésnyire előttünk már csak a hátát láttuk több osztrák könnyűlovas vagy dragonyos osztálynak.”

A svalizserek futása, illetve üldözése azonban némileg felbomlasztotta a huszárok harcverését is, a jobbszárny ekkorra jelentősen lemaradt és Görgei is túlságosan előrevágtatott. A fővezér megállt és körülnézett, ekkor vette észre tőle jobbra a második vonal dzsídásait, akiknek harcrendje szöveget zárt be a svalizserek vonalával, így most oldalt álltak a támadás irányához képest. Az osztrák és orosz lövegek tüze a lőtávolság csökkenésével egyre hatásosabb lett, a tiszta idő ellenére hatalmas por és füst gomolygott, alig lehetett látni. Görgei mégis igyekezett valahogy jelt adni a sorok kiigazítására és a roham irányának megváltoztatására. A dzsídásokkal szemben csak úgy lehetett esély, ha sikerül egy gyors frontális támadás, minél hamarabb olyan közel kell érni a

lengyelekhez, hogy ne tudják használni hosszú szúrófegyverüket. Görgei ekkor már olyan közel volt a hozzájuk, hogy hallotta kiabálásukat, amikor felismerték vörös kabátjában: „Tilko tego czerwonego!”

Közben Panyutyin a jobbszárnyára irányította a 6. gyalogüteget és az itt álló Diebics-Zablkanski-ezredet a lovassági támadás kivédésére alkalmas zászlóalj négyosztagokba rendelte. A balszárnyon közben tombolt a tüzérség harca, az oroszok részéről a 7. mellett már a 4. nehézüteg is itt vívott kemény küzdelmet a honvédütegekkel.

Görgei a herkályi magaslatok és az Újszőny-nagyigmándi út találkozási felé vezette lovasságának hosszan elnyúló vonalait. A hatalmas tömeg az utolsó száz lépésen belül már teljes vágtában volt a császári és a cári ütegek felé, a dzsídások lándzsaerdeje, a gyalogsági négyosztag kifelé meredő szuronyai felé. A lehetetlennek tűnő vállalkozás sorsát ekkor egy újabb váratlan és tragikus esemény tette még reménytelenebbé. A hatalmas, tizenhét markos lovával, messziről is jól látható kabátjában a még mindig a harc vonal előtt álló, fehér tollas kalapjával Poeltenbergnek integető Görgeit súlyos sebesülés érte. Egy tüzérségi lövedék robbanhatott a közelében, valószínűleg a levegőben, de ezt pontosan a mai napig sem lehetett megállapítani. Beszéltek, írtak merényletről, véletlen balesetről, melyet egy előre vágtató huszár okozott, de a kíséretéből többen állították, hogy sebesülése pillanatában senki sem volt a közelében.

A fővezér sérülése mindenesetre nem szegte kedvét a huszároknak, a roham folytatódott. A szabadságharc legnagyobb magyar lovassági támadását azonban hamar elemésztette a tüzérségi tűz, a dzsídások osztály kötelékben végrehajtott ellentámadása. A császár dzsídások ezredesi, alezredesi és egy harmadik osztályának ferde osztályrendben történő rohama, támogatva a János-dragonosokkal eldöntötte az ütközet sorsát. A parancsnokok rohamot vezényeltek, ha az nem volt elég hatásos sorakozót fújattak, majd újra roham következett, így ismétlődött ez többször is, volt olyan osztály ahol nyolcszor-kilencszer is.

„Pár percig zajlik a kardviadal, ropognak a dzsídák; a huszárok újfent meghökölnek; de az ellenség, visszarohanó huszárainkat nem űzheti, mert ott termett Psotta ezredes a tartalék tüzérséggel megállítja őket...” A huszárok minden erőfeszítés ellenére nem tudták ismét átvenni a kezdeményezést és megindult a hátrálás, a menekülés. Újabb gyülekeztetésre már nem volt lehetőség. Megakadályozták ezt az ellenséges ütegek, a már közelgő Lederer-dandár vértesei a lassan beköszönő sötétség.

A nehézlovas-dandárt Wohlgemuth Mocsaról fordította vissza. A 7. hatfontos gyalogüteg vezetőit felültette lövegekre, löszeres kocsikra és egy század Ferdinánd vértessel azonnal előreküldte; mögöttük pedig, amennyire tudott a dandár többi része követte az elől lévőket.

Őket azonban a huszárok már nem várták meg, hanem megfordultak és menekültek. Az ellenség azonban nem üldözött, a magyar ütegek erre nem adtak lehetőséget.

Közben megérkezett a hír Ószőny visszafoglalásáról, a sebesült fővezért pedig a várba vitték. Nyolc óra körül az ágyúk elhallgattak, a magyar csapatok visszatértek a sánctáborba, a császáriak pedig nyomukban haladva a várágyúk hatáskörén kívül állították fel előőrseiket, egyébként táboraikba vonultak vissza.

KI GYŐZÖTT?

A július 2-i csatát mindkét fél megnyerte, legalábbis a jelentések szintjén. Ha az ütközeteket nézzük a helyzet hasonló, ami nyilvánvaló, hisz ezek képezték a csata egészét. Ha csupán az I. osztrák hadsereg helyzetét tekintjük, akkor Schlik tábornok nyugodtan elkönyvelhetett egy vereséget, ez következik abból a kialakult helyzetből, amit csak Panyutyin és Simbschen csapatainak megjelenése oldott meg. A két kiváló parancsnok helyzetfelismerése megakadályozta a magyar lovasság áttörését az I. hadtest jobbszárnyán, így Schlik megmenekült. Rög-

tön tegyük hozzá, hogy Haynau sem állt a helyzet magaslatán, gyakorlatilag részvétele, sőt valószínűleg tudta nélkül oldódott meg e kritikus helyzet. Még a késő délutáni órákban is azt hangoztatta, hogy csupán 15 000 főnyi magyar erővel állnak szemben, vagyis elég az I. és II. hadtesttel körülfárni Komáromot és a többiek máris mehetnek tovább Buda felé. A csata menetének alakulása — különösen délután — osztrák részről rögtönzések sora volt, központi irányítás nélkül. Ennek köszönhető, hogy Benedek szinte teljesen magára maradt, és ha nem akarta csapatait feláldozni, Ószónyt fel kellett adnia. Nem is sok értelme lett volna a kitartásnak.

Hogy miként került ilyen nehéz helyzetbe Schlik tábornok, tulajdonképpen kiegyenlített helyi erőviszonyok mellett, annak több magyarázata is lehet. Mindenesetre — mint láttuk — az Ácsi-erdő jelentős befolyásoló tényezőként szerepelt. Az osztrák források tíz-tizenkét zászlóaljról beszélnek, amelyek visszavonulásukat nyomon követték és behatoltak az erdőbe. Ezekhez bizonyára csatlakoztak újabbak, de bizonyos, hogy lényegesen kevesebb magyar gyalogos kötelék foglalta el az erdő jórészét, mint amennyi császári ott volt. Mégis sikerült az erdő területének zömét ellenőrzésük alá vonniuk, bár erősen kétséges, hogy ez egy jól szervezett művelet eredménye lett volna.

Sajnos a magyar hadműveleti iratok nem állnak rendelkezésünkre és a zászlóaljok jelentései sem, de a hasonló császári források, a torzítások ellenére is elemezhetővé teszik az eseményeket. Miközben meghatározhatatlan számú honvédszászlóalj az erdőben tevékenykedett és különösen annak délnyugati felébe törekedett, az erdő keleti kijárata előtt álltak fel a magyar ütegek és tartalékban az a néhány zászlóalj, mely a császáriak megjelenésekor, tűzérségi támogatással, időről-időre támadást indított. Ezek rendszerint jól sikerültek, de esetenként, mint például az 1. honvédszászlóalj esetében, kudarcba fulladtak.

Ha Görgeinek kevés szerepe is lehetett az erdőben vívott harc irányításában — valószínűleg be sem ment oda —, annál jobban dicséri őt az a felismerés, hogy a magyar lovasság kijutásával az I. hadtest jobbszárnyára, mód nyílt Schlik csapatainak elvágására. Ezt követően már ennek megvalósítására törekedett, ezért vont össze minden elérhető lovasságot Herkálypuszta elé. Ehhez kiváló partnere volt Klapka, aki a III. hadtest nélkülözhető lovasságát is ide irányította. Az elemzők és maga Görgei is azt írta visszaemlékezésében, hogy a cél az időközben elvesztett Ószöny visszafoglalása volt azért, hogy kényszerítik az ellenséget csapatelvonásra. Ez valószínűtlen, hisz a Duna-menti településnek a fontossága egyáltalán nem indokolta ezt. Az országút valóban ezen keresztül vezetett Budára, de a magyar sereg ezt, a túlerejű ellenség előtt, aligha vehette igénybe. A várost sikerült visszafoglalni, így a lovassági támadást sikeresnek mondhatjuk, még akkor is, ha az valójában kudarcot vallott. Mindez azonban Görgei érdemeiből mit sem von le. Felismerése és intézkedései bizonyítják hadvezéri képességeit, de hát az ellenségénél is voltak tisztán látó és gondolkodó vezérek, mint Schlik, Panyutyin és főleg Simbschen.

Az erdei és a helység-harc elemzésénél nem vagyunk könnyű helyzetben, hisz itt is hiányoznak a magyar jelentések. Az azonban jól látható, hogy a csapatok csoportosítása, a csatárok alkalmazása, a fontosabb irányok kiválasztása, a támadás és a védelem megszervezése stb. elsősorban a császári seregben történt az előírásnak megfelelően, de a magyar csapatok is törekedtek ezek betartására. Mindkét félnél adódtak azonban gondok, sokszor a vezetés hiánya vagy hiányosságai okoztak nehézséget, a feladatok meghatározása, az elérendő célok bizonyultak kétségesnek. Különösen igazgá vált mindez, amikor már javában folyt a harc az erdőben vagy a városban. A honvédek időnként különösen nehéz helyzetbe kerülhettek, mint például a szabolcsi zászlóalj 6. százada, melyet a sötétedés is az erdőben ért és csak a Dunához kiérve tudtak ismét tájékozódni. Itt is először a folyásirányt kellett megállapítaniuk, mely papírdarabkák vízbe dobálásával sikerült. Ez után talált vissza a század a táborba.

A katonák lelkesedése, elszántsága azonban átsegítette őket a nehéz helyzeten. A magas fokú harci szellem jellemző volt mind a két félre, még ha — különösen a magyaroknál — esetenként szükség volt szigorúbb kényszerítő eszközök alkalmazására is. Magyarázható ez

természetesen a megfelelő tapasztalat és kiképzettség, illetve a „rutinos” tisztok hiányával is. Ez a forradalmi hadseregeknél szinte mindig hasonlóképpen alakul. Az is jól látható az események vizsgálatakor, hogy valóban a támadás hozta igazán — képletesen is — tűzbe a katonákat, a védelem kevésbé volt sikeres mind a két félnél. A győzni akarás azonban feltétlen jellemzője volt a résztvevőknek.

A csata kezdetekor a császári fél lépett fel támadólag, melyet a magyar sereg visszavert és visszanyomta ellenfelét kiindulási állásába. Ezt követően a sötétedés beálltával a magyar sereg is visszavonult. Vagyis a császáriak szándéka részben megvalósult, a magyarokat a sáncok mögé kényszerítették, de Haynau sietős előrenyomulási szándékának az események mégis megálljt parancsoltak. Talán legtalálósabban akkor fogalmazunk, ha azt állapítjuk meg, hogy a nap végére harcászati értelemben a honvédsereg vallhatta magát győztesnek, de a csata egészét tekintve, inkább a Haynau akarata érvényesült. Július 2-án mindenesetre nem dőlt el semmi.

A csata után a magyar oldalon folytatódott tovább a politikai és katonai huzavona. A magyar főszereg egyelőre az I. hadtest beérkezése után sem indult el. Erre nyilván csak a Duna bal partján lett volna lehetőség, ezért Ószónyt a következő napokban feladták. Végül július 11-én még egy csatára került sor, a magyarok szempontjából sokkal kedvezőbb körülmények között. Az eséllyel azonban nem tudtak élni és ismét szinte lehetetlen eldönteni ki is győzött valójában. Ezután indult el a sereg Vác felé.

Haynau időközben egyre keletebbre toltá csapatait, sőt egy részüket el is indította Pest felé, de amíg Görgei serege Komáromban volt, ő sem indulhatott tovább. Július 11-i csata, majd a magyar sereg elindulása szinte megváltás volt számára

A VÁRHARCOK VEZETÉSE, TEMESVÁR OSTROMA ÉS VÉDELME

A várak, erődök szerepe a XIX. századi hadművészetben jelentősen megváltozott. A megerősített helyek közül azok őrizték meg jelentőségüket, melyek kulcsfontosságúak voltak az ország védelme szempontjából, illetve amelyek képesek voltak az ország hadseregének tevékenységét biztosítani, támogatni.

A támadó hadsereg csak akkor állt meg a váraknál, ha lehetetlen volt azt megkerülni, vagy ha az ellenségnek a főerejét már megsemmisítették. Egy-egy vár birtokbavétele továbbra is az adott terület, az ott áthaladó utak, szorosok, partszakaszok ellenőrzését jelentette, raktári készletek felhalmozásának lehetőségét, illetve az új elvek szerint épített erődrendszerek egy tábori hadsereg biztonságos elhelyezésének, felkészítésének feltételeit is biztosították. Hadjáratok alapjai, bázisai voltak a várak, erődök illetve biztosították a visszavonulás lehetőségét is. Ugyanakkor a hadjáratok célja is lehetett, mint hadászati, vagy közbeeső hadászati pont.

A várak jelentőségének megváltozása maga után vonta azt is, hogy átalakult a várépítéset. Jellemzővé vált az erődrendszerek kiépítése. Legtöbbször a már meglévő várat egy erődövel vették körül, mely egyrészt fedezte az előbbit, másrészt pedig ennek segítségével egy olyan nagy, védett terület jött létre, mely akár egy hadsereget, illetve annak készleteit is magába foglalhatta.

Mindezek azt jelentették, hogy továbbra is meghatározó kérdés volt a jelentősnek számító várak, erődök birtoklása. Magyarországon ebben az időszakban korszerű, a követelményeknek megfelelő erősségnek számított elsősorban Komárom, továbbá Pétervárad, Eszék, Arad, Temesvár, Lipótvár, Erdélyben pedig Gyulafehérvár, melyek egyben az Osztrák Császárság fontos erődítményei is voltak. Az 1848-49-es szabadságharcban ezen váraknál — Eszék kivételével — huzamosabb ideig zajlottak várharcok. A kor elveinek és szabályainak megfelelő műveletekre törekedtek azok a katonai vezetők, akik feladatuk kapták egyes erődök elfoglalását, illetve megtartását. Ennek szemléltetésére Temesvár körülzárását és ostromát mutatjuk be.

A VÁRHARCOK JELLEMZŐI A XIX. SZÁZADBAN

A várak, erődök ellen felvonuló csapatok célja a háború, a hadjáratok menetétől, a rendelkezésre álló erőktől, eszközöktől függően változott. E szerint lehetett megfigyelés, körülzárás, rajtaütés, megrohanás, bombázás és ostrom.

A támadó fél a várakhoz érve rendszerint csak akkor kezdte azt ostromolni, ha az ellenségnek nem volt olyan ereje, mellyel a felmentést megkísérelhette. A várat egyébként csak megfigyelték, vagy körülzárták. A megfigyelés célja a kitörések megakadályozása, a vár ellátásának megnehezítése, illetve lehetetlenné tétele, valamint a hadjáratot továbbfolytató csapatok háta mögötti ellenséges tevékenység kizárása volt. A megfigyelő erők tevékenységét úgy szervezték, hogy folyamatosan foglalkoztassák a védőket, azok mindig a védelmi rendszabályokkal legyenek elfoglalva, lehetőleg ne tudjanak kapcsolatot tartani a külvilággal. A végrehajtáshoz elsősorban lovasságot alkalmaztak nagyobb számban.

A körülzáráshoz a védőket meghaladó létszámban jelöltek ki erőket, mely rendszerint lovassággal és tüzérrel megerősített gyalogságot jelentett. Célja a vár teljes elzárása volt, kiéheztetés, illetve annak elérése, hogy a védők kilátástalannak érezzék a vár védelmet. A támadó csapatok a vár közvetlen közelében helyezkedtek el, de a várlövegek hatótávolságán kívül. A körülzárást rendszerint összekötötték a vár lövetésével és bombázásával is. A bombázást a lakóépületek, raktárak, polgári létesítmények pusztítására, rombolására alkalmazták

azért, hogy a lakosságot, az őrséget demoralizálják, a vár esetleges átadására kényszerítsék. A körülvárás a végső célját csak rendkívül hosszadalmas tevékenységgel érte el, így az általában a főerők beérkezéséig (az ostrom megkezdéséig), illetve a felmentő sereg közeledéséig tartott.

A VÁROSTROM

A várostromhoz rendszerint csak akkor fogtak a hadseregek, ha az ellenség főerejét megsemmisítették vagy, ha:

- a vár el nem kerülhető útvonalat, folyót zárt le;
- a körülvárás a lekötött erők nagysága miatt célszerűtlen volt;
- a hely felhasználása szükségesnek bizonyult a további támadó hadjáratához;
- szükség volt a várható zsákmányra;
- az adott területet huzamosabb ideig meg kívánták őrizni.

A várostrom megkezdése azonban csak akkor volt célszerű és attól csak akkor lehetett sikert várni, ha több feltétel is érvényesült. Ezek közül a legfontosabb az erőd nagyságával arányos ostromtüzérség megléte, az ostromlók legalább háromszoros erőfölénye volt. Az ostromot az ostromsereg parancsnoka irányította, szorosan együttműködve a mérnökkari főnökkel és a tüzérparancsnokkal.

Az ostromot három időszakra osztották. Az első az előkészítés időszaka, a második a távoli támadás időszaka, a harmadik pedig a közeli támadás időszaka volt.

Az első időszakban először bekerítették a várat, majd megkezdődött a felderítés. A felderítési adatok birtokában elkészítették az ostromtervet, amelyben kijelölték az erőd védelmi rendszerének azt a szakaszát, ahol a „rohammentességet” meg kívánták szüntetni. Erre a pont-ra tervezték a döntő rohamot. Ez a hely vagy szakasz rendszerint egy bástya és a mellette lévő védművek, vagy két bástya közötti rész volt. A hely kiválasztásánál figyelembe vették a terepet, a védművek jellegét, erősségét, illetve az előre- és hátravonási utakat is.

Ezután megkezdődött a különböző raktárak elhelyezése, a főhadiszállás berendezése. Ezen munkálatok végzését már tüzelőállásba rendelt ütegeknek fedezni kellett, illetve gyalogság szállta meg az erőd előterében lévő fontos helyeket (erdők, helységek, házcsoportok, egyéb terepakadályok).

A második időszak alatt végig folyt a lövegharc, melynek célja a megkezdett műszaki munkák fedezése volt. Ezen munkálatokat az erőd fedett megközelíthetősége érdekében végezték. Ezért építették ki az ún. párhuzamokat, azt az árokrendszert mely a támadócsapatok számára gyülekező helyül szolgált és magába foglalta az ostromlővegek tüzelőállásait is. A párhuzamok, ahogy a nevük is mutatják párhuzamosan épültek ki az erődök védműveivel. Mélységük előírás szerint 1,3 méter volt, így az erőd felé felhánt földdel együtt már megfelelő védelmet nyújtottak. Az árkokat úgy ásták ki, hogy ott a közlekedés, gyülekezés biztosított legyen, így legalább négy méter szélesre épültek.

Az első párhuzamot szabály szerint 1500 lépésre létesítették, olyan szélességben, hogy abból fedezni lehessen a műszaki munkálatokat még a szárnyakon is és a mögötte lévő ütegeket. A második párhuzam 1000, a harmadik párhuzam 600, a negyedik pedig 400 lépésre készült, ez utóbbi már a várat körülvevő vársík (ellenlejtő) lábánál. E területen ásták ki ezután a további felpárhuzamokat, illetve az ötödik párhuzamot. Az így kiépült rendszer elemeit változó vonalvezetésű árkok kötötték össze, ügyelve arra, hogy a vár védőműveire merőlegesen egy se fusson.

Az ostromtelepek (ütegek) tüzelőállásainak kiépítése a párhuzamokkal egy időben folyt. Ebben az időszakban leszerelő és pásztázó ütegeket, valamint nehéz ágyú és mozsár ütegeket telepítettek. Az előbbi kettő az ellenség tüzérségével harcolt, az utóbbiak pedig a vár belsejének a rombolását végezték. A tüzelőállások rendszerének kiépítése egybeesett a párhuzamok ásásával, kivéve a negyediket, ahol külön állásokat nem alakítottak ki.

A munkákat éjszaka, mérnökkari tisztok irányításával végezték. A munkások tevékenységét erre kijelölt csapatokkal fedezték, melyek egyrészt hátrébb tartalékban álltak, másrészt pedig előőrsi láncot alkotva, szétbontakozva biztosítottak. Ezen csapatok feladata a kitörések elhárítása volt, a tüzérségi tüzzel szemben a pásztázó és leszerelő ütegek nyújtottak védelmet.

Az ostrom harmadik időszaka már közvetlenül a védelmi rendszer előtt kezdődött és a lejtő legmagasabb pontjának elfoglalásával, illetve ott az ún. oromzatok kiépítésével folytatódott. Az oromzatok fedett gyülekezőhelyül szolgáltak, ide telepítették a réstörő ütegeket, továbbá innen kezdve építették ki a fedett vagy nyílt lejáratozt a várakba. A további előretörésnek a célja a főfal előtti védőművek elfoglalása, majd „beépítés”-ek végzésével a támadó fél számára ezek átalakítása. Ezután a főszerepet a réstörő üteg vette át, melynek a főfal kijelölt szakaszát le kellett rombolnia. A támadók ezen a résen keresztül törtek be a várba és vették azt birtokukba.

A fenti ostrommenetre egy korszerű, jól kiépített vár vagy erődrendszer esetében mindenképpen szükség volt, de elavultnak tekintett erősségek esetében e folyamat jelentősen le is rövidülhetett.

A VÁRVÉDELEM

A háború kitörésekor, illetve amikor várható volt a támadás, a várban kihirdették az ostrom-állapotot. Ez együtt járt a rögtön ítélő bíraskodás azonnali bevezetésével. Megalakították a védelmi bizottságot, melynek tagja volt a mérnökkari-, a tüzér-, a táborkari-főnök, az önálló csapatparancsnokok, esetleg az orvos és a hadbiztos is. E testületnek tanácskozási hatásköre volt, a döntés azonban mindig a parancsnok kezében volt.

A várat várható támadás esetén fel kellett készíteni az élő és holt ellenálló erő teljes kihasználásával történő huzamosabb védelemre. Ez magába foglalta a védőművek javítását kiegészítést, földhányások emelését, lövések, löpadok kialakítását. A lejtőről és annak előteréből minden olyan tárgyat eltávolítottak, mely akadályozta a szabad kilátást és kilövést. Fokozott figyelmet fordítottak a tűzoltómunkák előkészítésére, az éghető anyagok eltávolítására. Felszedték az utcák kövezetét is a bombák, gránátok hatásának csökkentése céljából.

Az ellátáshoz szükséges készletekből — élelem, tüzelő- és világítóanyag, dohánynemű és gyógyszer — hat hónapra elegendőt halmoztak fel. A szükséges lőszerkészlet rendszerint rendelkezésre állt, mivel ezen erődök általában raktárak is voltak, működtek bennük lőszerkészítő házak.

Az ellenség felvonulása időszakában — mely az első védelmi időszak — a vár előterében lévő, védelemre alkalmas helyeket a védők megszállták és ezeket, ameddig komoly veszteség nélkül lehetett, védtek. A várvédő lövegek hatáskörében megjelenő ellenséget elűzték, illetve lehetőség szerint akadályozták a műszaki munkákat. Mindezek közben folyamatosan végezték a felderítést, az ostromlók erejének, eszközei számának pontos megállapítását, a készülő állások, árkok helyeinek meghatározását.

A védelem második időszaka a távoli védelem. Ennek az időszaknak a fő jellemzője az állandósuló lövegharc. A védők közben puskatűzzel, ellenárkok ásásával igyekeztek távol tartani az ellenséget.

Ebben az időszakban már nyilvánvaló volt, hogy az ostromlók hová helyezik a fő erőkifejtést. A védők ide csoportosították erőik, eszközeik zömét. A helyreállítást, a védőművek erősítését, újabb védelmi szakaszok építését folyamatosan végezték. A védők egyik leghatásosabb eszköze a kirohanás volt, melynek ki kellett egészíteni a várlővegek pusztító hatását. Ezen támadások lehetnek „száguldozások”, kisebb és nagyobb kirohanások.

A védelem harmadik időszaka a közeli védelem, mely már a védőművek területén folyt. Ekkor a védőknek már minden rendelkezésre álló eszközt fel kellett használni a siker elérésére. A főerőkifejtés a keletkezett rések eltorlaszolására, megtartására irányult. A védelem során végig

folyt az aknaharc, mely elsődleges célja az ellenség földfeletti építkezéseinek szétrombolása, másodsorban az ostromlók által ásott aknák megsemmisítése volt.

TEMESVÁR HELYZETE ÉS ÁLLAPOTA 1849. ÁPRILIS 25-E ELŐTT

Temesvár — Araddal együtt — meghatározó fontosságú helység és erősség volt nemcsak egész Dél-Magyarország, de Erdély vonatkozásában is. Birtoklása e két irányba folytatott harctevékenységnek alapjául szolgált, fontos utak, viziutak ellenőrzését, biztosítását jelentette.

Temesvár a Bánság központja, a császári katonai közigazgatás egyik meghatározó helye, főhadparancsnokság székhelye volt. Magyar szempontból különös fontosságot adott neki az, hogy az elhúzó „délvidéki kisháború” sikeres befejezéséhez ezen vár készleteinek, erejének biztosításán keresztül vezetett az út.

A vár Sebastian Vauban „első rendszere” szerint épült. E rendszer jellemzője a bástyás homlokzat, ami azt jelenti, hogy az erőd alaprajzának jellegét a bástyák határozták meg, amelyek a zárt sokszög töréspontjain épültek. A sokszög oldala (a két egymás mellett lévő bástya csúcsa közötti távolság) 340—345 méter között változott. A védelem arcvonalát a 7,6 méter magas bástyaoldalak jelentették. A bástyák oldalai fülekben (orillon) végződtek, amelyek mögötti részek a várfalig (kurtina) befelé hajlóak voltak.

A falak előtt árok húzódott, melynek külső oldalát is falazták. Az árok szélessége 18—22 méter, mélységük 4,75 méter volt. Az iránya párhuzamos volt a fal illetve, a bástya oldalak irányával. Ez az árok biztosította az ún. „rohammentességet”, így ennek berendezésére különös gondot fordítottak. Itt voltak az ékművek (ravelinek), amelyek a két bástya között épültek. Céljuk az itt elhelyezett lövegek, illetve lövészek révén az előtér pásztázásának biztosítása volt, továbbá növelték a keresztűz lövésének lehetőségét, fedezték a mögöttük és mellettük lévő védműveket. Az ékművek elfoglalása nélkül nem lehet a falakhoz jutni. Ezen műveket alacsonyabbra építették mint a bástyákat, illetve a mögöttük lévő falakat azért, hogy arról a kilövést ne zavarják. Közvetlen védelmüket ezeknek is árkok biztosították. Az ékművek belsőjébe menedékhelyeket építettek a személyi állomány és a lőszer számára.

Az árok szemközti falának behajló szögeibe kis ékműveket (lunette) terveztek, amelyek fedezték a megfelelő árokszakaszt, illetve lehetőséget teremtettek az ékművek előterébe keresztűz lövésére. Ezek rohammentességét szintén árkok biztosították. Ugyancsak az ékműveket, illetve a bástyákat fedezték a pontosan eléjük épített, a vonalvezetésüket követő szarv- vagy koronaművek, egyszerűbb sáncok (contre-garde), melyeknek összefüggő rendszere, az envelope. Szintén külső védőműnek számított a bástyák közti falszakaszt fedező árokolló (tenaille).

Az árok előtt ún. fedett utakat és gyülekező helyeket alakítottak ki, amelyeket az ellenség elől töltés takart. Ezt a töltést kifelé enyhe lejtővel alakították ki (vársík, glacis), ami jelentősen csökkentette a holtereket. A lejtő szélessége 380-960 méter között váltakozott.

A fedett utak, gyülekező helyek a kirohanásokat, az árkok védelmét, a kívül harcolók visszavonulását biztosították. Az árokban lévő művekkel, az előtérrel az összeköttetést fedett és nyitott átjárók biztosították. A várakban belső védőművek, ágyútoronyok jellemzően nem épültek.

A Vauban első rendszere szerint épült várak a XIX. században már korántsem voltak korszerűek, ez azonban nem jelentette azt, hogy nem használták fel ezeket. Több olyan hibával rendelkeztek, melyeket felismerve a későbbi rendszerek ezeket kiküszöbölték. Ilyen hiányosság volt például a kazamaták, viszonylag alacsony száma. Ezeket csak a bástyák behajló oldalaira építették. Szintén kevés, a személyi állomány és a készletek elhelyezésére szolgáló boltozott, „bombamentes” helység volt. A várfal — bár Vauban igyekezett minél jobban beilleszteni azt a környező terepbe — még mindig magasnak bizonyult, nagy felületet adott a támadó tüzérségnek. Ugyancsak hátrányos volt a bonyolult árok rendszer. A szinte áttekinthetetlen rendszert oldalazótűzzel alig lehetett fedezni.

Vauban első rendszere szerint épült vár volt Temesváron kívül Gyulafehérvár is.

Temesvár várát a császári csapatok 1716-ban foglalták vissza a törököktől. A továbbra is fenyegető veszély miatt, a Bánság megtartása érdekében, az Udvari Haditanács Temesvár haladék nélküli megerősítését, átépítését határozta el. Az építési munkálatok megkezdése előtt elengedhetetlen volt a térség vízviszonyainak rendezése. Ez 1718-ban kezdődött meg a Béga szabályozásával, a mocsarak lecsapolásával. A munkálatok eredménye csökkentette a környék talajvízszintjét, a vidék ingoványos, mocsaras jellegét, de mint később kiderült, ez nem oldott meg minden gondot.

Az építési munkálatok 1719-ben kezdődtek meg kaszárnyák, raktárak emelésével. Az új vár alapozása 1723-ban kezdődött. Az építkezés 1765-ig tartott, ekkorra alakult ki a vár és a védelmi rendszer azon képe, amelyet 1848-ig megőrzött. (Lásd „Temesvár védművei és az ostrommunkálatok, 1849 nyarán” című ábrát)

A vár kilenc bástyával erősített, sokszög alaprajzú építmény volt. A bástyák alakja nem felelt meg a vaubani előírásoknak és teljesen változatos képet mutattak. Az észak-keleti irányba néző I. számú bástyát alig lehetett e névvel illetni, hisz mindössze arról volt szó, hogy a falszakaszt néhány ponton megtörték. Hogy ez mégse bontsa meg a vár csillag alakját, elé egy ékművet építettek. A balról jobbra számozott bástyák között volt fül nélkül épített (IV., V. számú), füllel csak egyik oldalon ellátott (III. számú), illetve olyan is, ahol a bástyaoldalak nem voltak összeköttetésben a főfallal (II. számú).

A várfal előtti védművek két soros védelmet biztosítottak. A bástyák közötti szakaszokat ékművek zárták le, melyek menedékhellyel, vagy a nélkül épültek. E művek mögött árokollók jelentették a következő akadályt a falak felé. Az ékművek között, a bástyák vonalvezetését követve olló alakú sáncok biztosították, hogy összefüggő védelmi vonal alakuljon ki. Nem épült ilyen mű az I. és a II. számú bástya között, éppen ezek sajátos alakja miatt.

A vár külső (első) védelmi vonalát képező sáncok között olló alakú, korona- és szarvművek voltak. A művek nagyobb részt lövegállásokkal készültek, illetve a gyalogság számára is mellvédeket alakítottak ki ezeken. Az egyes elemek között a faltól a fedett útig árok rendszer húzódott. Az eredetileg vizesárkok a tárgyalt időszakra már eliszaposodtak, eredeti mélységük jelentősen csökkent.

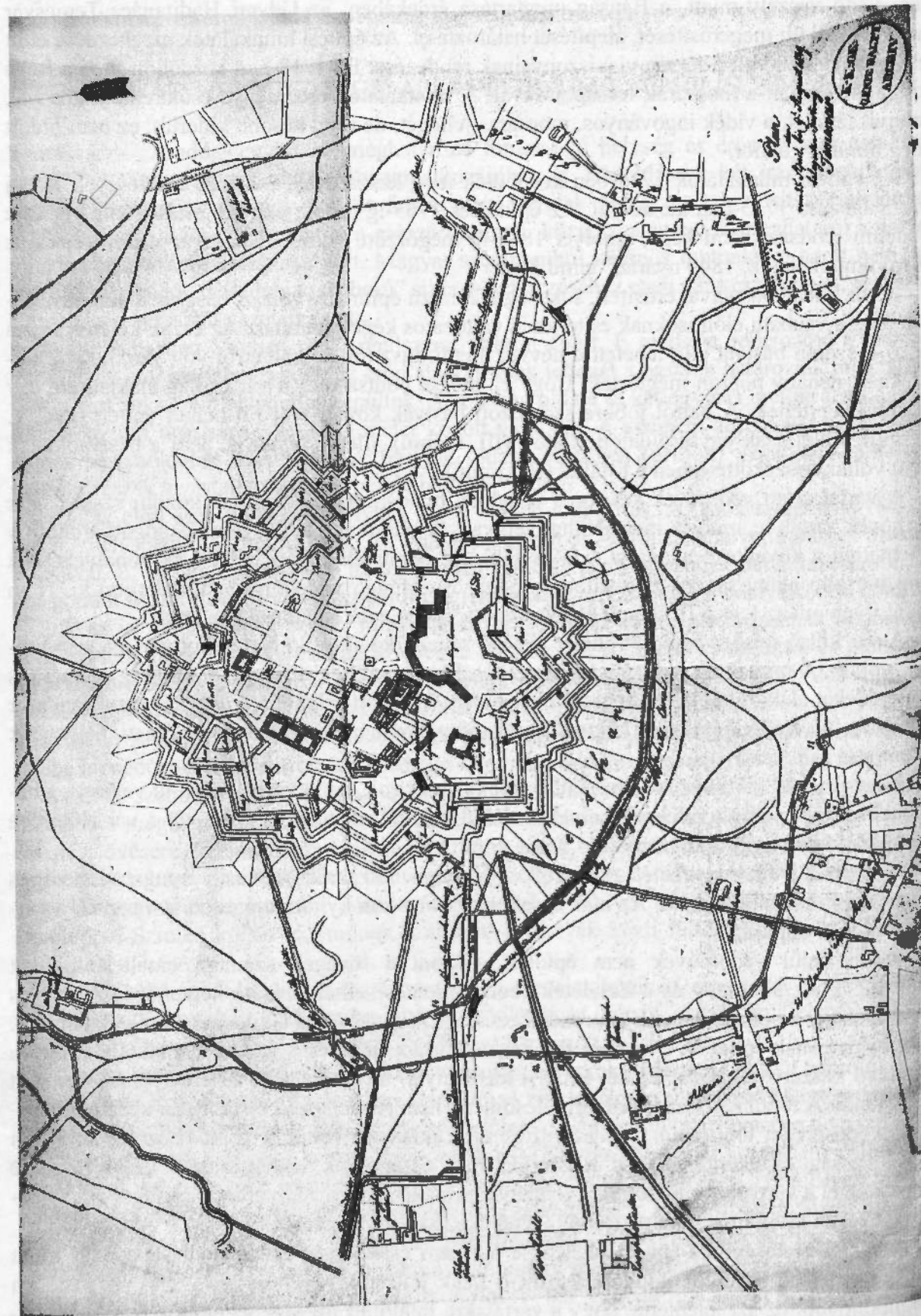
Az első vonal előtt húzódo árok külső fele falazott volt, amin körbe fedett út vezetett, a beszőgelléseknél pedig gyülekező helyeket alakítottak ki. A fedett út töltésétől a vár előterébe minden oldalon nyílt lejtő húzódott.

A várba három út vezetett, keletről az Erdélyi-, északról a Bécsi-, nyugatról pedig a Pétervárad-kapun keresztül. Az utak hidakon, a sáncokon nyitott átjárókon át vezettek a várfalakon lévő kapukig.

A váron belül védőművek nem épültek, viszont a lövegek számára emeltek fokokat (cavallier). Az állomány és a készletek „bombamentes” elhelyezésére hetvenöt nagyobb, és kilencvenegy kisebb kazamata állt rendelkezésre. Ezek egy része a külső védőművekben volt. Bombabiztosnak építették a hatszáz férőhelyes kórház épületét, a felszerelés raktárt, illetve a meglévő kaszárnyák közül az ún. Erdélyi-kaszárnyát, melyben 1278 fő elhelyezését lehetett megoldani. A többi katonai és polgári létesítmény nem rendelkezett semmilyen védelemmel.

A védősereget több épületben helyezték el. Laktanyák voltak a kapuk közelében, külön volt lovassági és tüzérlaktanya is. Külön ház állt a parancsnok rendelkezésére, külön épületbe helyezték el a várparancsnokságot, a főhadparancsnokságot és a térparancsnokságot is. A hadsereg ezeken kívül még több raktárral is rendelkezett a vár területén.

A vár védhetősége az építés befejezése óta nem csak a már említett eliszaposodás miatt csökkent, hanem jelentős gondot okozott a falak jelentős mérvű süllyedése is. A védelem szempontjából ez azt jelentette, hogy a várfalakra felállított lövegek az előttük lévő védőművek veszélyeztetése nélkül nem tudtak tevékenykedni. Így lehetetlenné vált a több szintes tűzrendszer kialakítása. A süllyedés persze azt az eredményt is hozta, hogy a falak kevésbé voltak jó célpontok, kevésbé lehetett ezeket löni, rombolni.

Temesvár védművei és az ostrommunkálatok, 1849 nyarán

A várat körülvevő lejtő lehetetlenné tette a vár fedett megközelítését. Az ezen túli terület azonban már korántsem volt ennyire előnyös a védelem számára. A vártól keletre húzódó előváros, a Gyárváros (Fabrik), valamint a délnyugaton fekvő Józsefváros szélső házsorai már a lejtő lábánál húzódtak, akadályozva a figyelést, az esetlegesen támadók tűz alatt tartását.

Ugyancsak ebből a szempontból jelentett hátrányt a várvédők számára, a vártól délre alig három-négyszáz lépésre, ezer lépés hosszan húzódó Béga-csatorna és főleg annak a vár felőli oldalán emelkedő töltése. Ez kitűnő fedezéket nyújthatott az ostromlók számára. Ezt a hátrányt azzal igyekeztek csökkenteni, hogy itt alakították ki a sánctábort, a várvédők mozgékony, kitoréseket végrehajtó csapatai számára.

Közvetlenül nem befolyásolta a vár védhetőségét az észak-nyugaton távolabb fekvő Mehala előváros, valamint a Béga-csatornán túl lévő Majorságok. A vártól már jelentős távolságra — a várvédő lövegek lőtávolságán kívül — észak-keleten húzódott a Vadász-erdő. Ez a terület szintén elsősorban az ostromlókat, felvonulásukat, ostrom előkészítő munkájukat segítette.

A hajózható Béga-csatornán két híd vezetett át. A Gyárvárost a vártól elválasztó faúszató csatornán egy közúti és egy, a vízvezeték számára készült hídon lehetett a várat megközelíteni. A csatornát a Temes táplálta, a vizet azonban egy zsilippel — egy Kiskostély nevű helységről — el lehetett zárni.

A várbán a megfelelő készletek elhelyezését - a biztonságos raktárak hiánya ellenére — biztosítani lehetett, viszont ivóvizet csak a váron kívüli Gyárvárosból, vezetéken keresztül lehetett biztosítani. Az említett hátrányok ellenére — melyek jórészt a vár elkészülte utáni építkezések nyomán keletkeztek — Temesvár erődítése korszerű, jól védhető volt.

A délvidéki várak, így Temesvár háborús felszereléséről a Batthyány-kormány május 15-i minisztertanácsi ülése határozott. Ez alapján indulhatott meg a készletek felhalmozása, az előkészítő munkák végzése.

Az uralkodó október 3-i manifesztumának megfelelően Georg Rukavina von Vidovgrad altábornagy október 10-én hirdette ki az ostromállapotot. A helyőrség ez alkalomból egy nyilatkozatot írt alá, amelyben a következőket helyezi kilátásba: "... az erődítményt senkinek át nem adjuk, erre vonatkozó parancsot senkitől el nem fogadunk, hanem elhatároztuk, hogy ezt a fontos bástyát az uralkodónak és a dinasztianak minden rendelkezésre álló eszközzel vérünk és életünk utolsó emberig történő feláldozásával megtartjuk.

Georg Rukavina, a hetvenkétéves altábornagy, egy délvidéki katonacsaládból származott. A francia forradalom elleni háborúba 1794-ben kapcsolódott be, majd tisztként végigszolgált a napóleoni háborúkat. 1829-ben nevezték ki tábornokká és 1844-ben temesvári várparancsnokká. Uralkodóhűségéhez kétség sem férhetett. A várbán hadosztályparancsnoki minőségben szolgált Joseph Gläser altábornagy, dandárparancsnokként Christian Leiningen-Westerburg és Stephan Wernhard vezérőrnagy. A műszaki szolgálatot Paul Simonowitz őrnagy, a tüzérséget Martin Scherb őrnagy vezette.

Az erőd helyőrsége ebben az időben a 41. (Sivkovich) gyalogezred keretalakulataiból, a Galiciából Magyarországra rendelt 31. (Leiningen) gyalogezred törzséből és 2. zászlóaljából, 2. (Schwarzenberg) ulánuszerezből, valamint a 62. (Rukavina) gyalogezred 3. zászlóaljának négy századából állt. Ezen erő kevés volt a várvédelemhez, illetve azon szerephez, melyet a várparancsnokság elhatározott.

Rukavina altábornagy rendelkezésre álló erőivel kapcsolatot akart tartani Erdéllyel, a környező településeken, a bányászvárosokban érvényesíteni kívánta a manifesztum előírásait, lehetőség szerint támogatni Aradot és a délvidéki osztrák-szerb csapatokat. Mindezen feladatok tehát a csapatok létszámának növelését tették szükségessé. Az ellenőrzött területeken hat hónapra besoroztak 2000 újoncot, a Temesvártól távol lévő csapatok megerősítésére felszereltek négy és fél üteget, melyhez a Leiningen-gyalogezred zenészeit osztották be. A tüzérek hiánya okozta gond később enyhült, ugyanis az 5. tüzérezredtől egy nyolcvan fős osz-

tag érkezett a várba. Hiányoztak továbbra is szekeresek, ezeket újoncokból képezték ki. A gyalogság sorait még októberben bánási-román határőrökkel szaporították, majd februárban a pétervárad várából kitört négy, a Zanini-gyalogezredhez tartozó század érkezett a Temesvárra.

Folyt ugyanakkor a készletek gyűjtése is, melynek következtében két hónapra elegendő élelmiszert halmoztak fel. A lakosságot is felszólították, hogy gyűjtsön három hónapra megfelelő élelmiszert. Ehhez Preyer János polgármester irányításával a város is hozzájárult 350 vágómarha, 7000 mázsa széna és 2500 mérő kukorica vásárlásával. Miután a vásárlások nyomán a házipénztár kiürült utalványok kibocsátásával igyekeztek segíteni a felvásárlást.

A várparancsnok az „ostromállapot”-nak a város, majd a környék lakosságának lefegyverzésével igyekezett minél gyorsabban érvényt szerezni. A vármegyeházáról a délvidéki harcokban fogságba esett rabokat kiengedték, a magyar zászlót a középületekről eltávolították. Elfogták azokat, akik nyíltan támogatták a magyar kormányt. A környék fontosabb helyeiben helyőrséget állomásoztattak.

Temesvár fontos feladata volt a körülzárt Arad támogatása is. Ez elsősorban élelmiszer, fegyver és lőszer időnkénti pótlásával vált lehetővé. A legsikeresebb vállalkozásokra 1848. december 14-én és 1849. február 8-án került sor.

A vár ostromállapotba helyezését a Várvédelmi Bizottság irányította, melynek elnöke — nyugdíjazásáig — Ludwig Piret altábornagy volt, majd a várparancsnok. A szükséges állomány és készletek biztosításán túl legfontosabb feladat a vár műszaki előkészítése volt. Ez a mérnökkari főnök vezetésével meg is kezdődött. Cölöpkerítésekkel zárták le a békében egyébként járható irányokat, hasonlóan könnyen zárhatóvá tették a kapukhoz vezető utakat, mellvédeket magasítottak, építettek „továbbá összekötő-hidakat, kézi lőpor-árakat, lőállásokat, a faljásokat szabályozták és különösebben az erőd védelmének a hatásosságát megkövetelő munkálatokat” végeztek. Sánckosarakat és rőzsekötegeket készítettek elő, homokzsákokat töltöttek. Szállításokat készítettek elő a lovasságnak és az újonnan toborzott állomány-nak. A kazamata ablakokat és a laktanyák földszinti nyílásait gerendákkal zárták le.

A későbbi események ismeretében fontos intézkedésnek bizonyult a következő is: „Haditanácsi határozat következtében, a leírt munkákon kívül, egy sánctábor jelöltek ki az erdélyi kapu előtt és ennek kialakítását végzik. Azzal a céllal, hogy egy hadsereget vagy 15—20 000 népfelkelőt felvegyen, azután vágómarhákat, szénát, szalmát, építésifát stb. biztonságban lehessen tárolni.”

A vár előteréből egyébként igyekeztek mindent eltüntetni, épületeket bontottak le, fákat vágtak ki, fetelepeket szüntettek meg. A munka azonban áprilisig nem fejeződött be. Késlekedtek a kamara tulajdonában lévő javak megsemmisítésével. A várfalokról, az elvégzett munkák ellenére, a falak süllyedése miatt a kilövés kedvezőtlen volt. Ezért a tüzekek és az ide beosztott zenészek és önkéntesek, magas lövegágyzatokat készítettek.

A szervezési munkák eredményeként a vár védelmét április végétől a következő csapatok látták el:

Gyalogság:

- a 41.(Sivkovich) gyalogezred két zászlóaljja;
- a 61.(Rukavina) gyalogezred két zászlóaljja;
- a 31.(Leiningen) gyalogezred egy zászlóaljja;
- a 13. (román-bánási) határőr gyalogezred egy zászlóaljja;
- a 16. (Zanini) gyalogezred négy százada.

Összesen 7 500 fő.

Lovasság:

- a 2.(Schwarzenberg) ulánuszred három osztálya;
- a 3. (Miksa főherceg) svalizserezred egy osztaga;

Összesen 986 fő.

Tüzérség:

- a helyőrségi és vártüzérség;
- a 2. és az 5. tüzérezred részlegei;
- röppentyűs osztag;

Összesen 251 fő.

Mérnökkar:

- három tisztt.

Szekereszet:

- egy különítmény
- egy szerzsánosztag

Összesen 93 fő

Mindösszesen: 4 tábornok, 188 tisztt, 8 659 fő legénység.

Ez az állomány jóval alatta maradt annak, amelyet a várba eredetileg terveztek. A várban a lakosság létszáma 6000 fő volt. A vár felszereléséhez az eredeti 390 löveg helyett 213 különböző űrméretű löveg tartozott.

Az erdélyi helyzet megváltozása, Bem győzedelmes februári, márciusi hadjárata után Temesvár is veszélyeztetett helyzetbe került. Ennek elhárítására a Leiningen tábornok vezetésével összeállított dandár a Maros völgyébe vonult és az átjárók figyelését román határőrökkel együttműködve megkezdte.

BEM TEMESVÁRNÁL

Temesvár helyzete csak április 25-e után változott meg döntően. E napon tűntek fel először a vár ellen vonuló csapatok első oszlopai. A megjelenő zászlóaljok, huszárszázadok József Bem altábornagy hadosztályaihoz tartoztak, amelyek a Bánás megkezdésére Erdély felől vonultak ide. A Bánffy- és a Perczi-hadosztály állományába nyolc zászlóalj és két század gyalogság, nyolc és fél lovasszázad, valamint harmincegy löveg tartozott. A csapatok két mentvonalon indultak el Déváról, a Bánffy-hadosztály Dobra — Facset irányába, a Perczi-hadosztály Hátszegre és a Vaskapu-hágón keresztül Karánsebesre, majd Lugosra.

Ezen előrevonás közben Bem elhatározta az átjárókat figyelő, a temesvári várőrséghez tartozó Leiningen-dandár megsemmisítését. A megindult támadás során a Bem vezette Perczi-hadosztály először Vajszlovánál megvert két román határőr zászlóaljat, majd április 17-én bevonult Karánsebesre. A lengyel tábornok itt kapta a hírt, hogy Orsovánál megjelent, a nemrég Erdélyből kiszorított osztrák hadtest, Ignacz Malkovsky altábornagy parancsnoksága alatt.

Bem azonban egyelőre folytatta a Leiningen-dandár üldözését és április 19-én bevonult Lugosra. Ekkor vált nyilvánvalóvá, hogy a Kiszetóra visszavonult osztrák csapatokat Bem segítség nélkül nem érheti utol. Levélben fordult ezért az Aradot körülzáró Vécsey Károly tábornokhoz, hogy küldjön csapatokat Leiningen hátrálási vonalának elvágása érdekében. Mivel azonban ez nem történt meg — mindössze az V. hadtesthez tartozó, de kikülönített Villám-dandár tett eleget a felszólításnak — az egyesült Bánffy- és Perczi-hadosztály katonái csak tisztos távolságból nézhették végig az osztrák dandár bevonulását a temesvári sánctáborba.

Időközben a várban is rendkívüli intézkedéseket hoztak, felkészültek a vár huzamosabb idejű körülzárására, esetleg ostromára. Meggyorsították az élelmiszerkészletek felhalmozását, a védművek erősítését, a vár előterének megtisztítását. A várban és a külvárosokban maradó polgári lakosság számára bevezették a „hadi törvényeket”. Eszerint a külvilággal minden kapcsolat, jelek adása tilos volt, nem lehetett csoportosulni, a fegyvereket le kellett adni, szigorúan megtiltották, hogy a lakosok a védművekre lépjenek, riadó alatt a házaikat elhagyják. „Éjjeli riadók alkalmával a földszinti, s első emeleti lakások kivilágítandók. Teraszos háztetőn senki ne mutatkozzék.”

Bem április 25-én vonult be Mosnicára, amely már csak hét és fél kilométernyire van Temesvártól. Itt Perczi alezredes egy zászlóalj és egy osztály huszárt állított a vár irányába, szemben a Gyárvárossal és a majorokkal. Ennek fedezete mellett vonult Bem egy zászlóaljjal még ugyanezen a napon Medvesre.

Másnap Bem továbbvonult Gyirokra, majd Freidorfra, ezután megszállta Temesvár egyik elővárosát, Józsefvárost. Itt azonban tartósan nem rendezkedett be egyrészt, mert könnyen rajtaüthettek, másrészt pedig a lakosok kérésének tett eleget, akik félték a megtorló ágyúzás-tól. Bem megelégedett a császári zászlók és címerek eltávolításával. A magyar csapatok Ság irányába vonultak el.

Április 27-én táborba vonultak a várat megfigyelő csapatok, melyet Józsefváros és Freidorf között jelöltek ki. A tábor nyolc löveg biztosította a vár felé. A vár megfigyelését, elsősorban a huszár járőrökkel, azonnal megkezdték, mely során a következő napokon több kisebb összetűzésbe keveredtek, a szintén potyázó védőkkel. Április 29-én tovább folyt a vár körbevétele, amely azonban csak a fenyegetés szintjét érte el, a csapatok alacsony száma nem tett többet lehetővé. E napon elfoglaltak három löportárat, az Elnöki-kertnél, a Vadász-erdőnél és a Gyárvárostól délre. Ez utóbbi helység megszállásával is kísérleteztek, de a védelmet biztosító Leiningen-dandár erői visszaverték a támadást. A Mosnici-erdőből Bem kétszáz huszárral és hat ágyúval támadta a helységet és a mellette lévő sánctábor. A táborban lévő tábori üteg és a magyar lövegek között kialakuló tüzérségi párbaj során 80-90 lövés esett, illetve beavatkoztak a várvédő lövegek is. Ennek során Villámi Ferenc ezredes, az V. hadtest dandárparancsnoka ágyúgolyótól találva elesett.

A vár szemrevételezése során Bem felmérte lehetőségeit. Ennek eredményeként a következő megállapítást fogalmazta meg: "...ha én Temesvár ellen megyek, egy lövést sem tétetek a várra, hanem csak egyszerűen elzárom, betegségek lesznek az én legjobb segélytársaim a várban." Ennek megfelelően a következő napokban fokozott járőr tevékenységre, illetve a lerombolt hidak helyreállítására és más műszaki munkák elvégzésére szorítkozott.

Bem azonban a körülfűrészt elsősorban nem saját, hanem az ekkor már alárendeltségébe tartozó Vécsey-hadtest csapataival kívánta megvalósítani. A lengyel tábornok a továbbiakban a Bánság megtisztítását tűzte ki célul, erejének zömét erre a feladatra kívánta felhasználni. Május 2-án személyesen is találkozott a délvidéki hadszíntéren tevékenykedő Perczel Mór tábornokkal, akivel együttműködve tervezte a hadjárat végrehajtását.

Bem másnap Temesvárhoz visszatérve, mint „a bánsági-erdélyi hadsereg főparancsnoka” levélben felszólította Rukavina tábornokot a vár átadására. A várparancsnok a levelet felbontás nélkül visszaküldte, majd nem sokkal később — még ugyanazon a napon — egy nagyobb szabású kitörésre vállalkozott.

A támadást két zászlóalj, három ulánusszázad és tizenkét löveg hajtotta végre. A Józsefváros felé két oszlopban végrehajtott támadás főiránya az elővárosban levő "Vadember" fogadó volt, itt kilenc löveg támogatta az előretörő csapatokat, az ún. Polgárrét felé pedig három löveg. Az erőszakos felderítés során az osztrákoknak a magyar seregek parancsnokát is majdnem sikerül foglyul ejteni, aki éppen a külvárost szemlélte meg. Bem csak a környezetében lévő huszárok segítségével tudott elmenekülni. A lengyel tábornok ez után azonnal elrendelte, hogy három gyalogzászlóalj, négy huszárszázad és tizenöt löveg vegye fel a harcrendet, majd erősítéseket is előrerendelt. A kitörés azonban komolyabb összecsapáshoz nem vezetett, csupán egy hosszabb — két és fél óráig — löveg harc alakult ki. Ezután az osztrák csapatok visszavonultak a várba.

Bem a magyar csapatok egy részének felállítását erődemonstrációként is igyekezett felhasználni, de a várparancsnokságot ez nem befolyásolta. A várvédők megszállva tartották a Gyárvárost, ellenőrzésük alatt álltak a külvárosok és folyt az élelmiszerkészletek felhalmozása. Állandóan végezték a felderítést, a fogolyszerzést. Mivel tehát Bem gyors sikerre nem számíthatott — már Vécsey csapatainak beérkezése előtt — csapatait átcsoportosítva megkezdte

azok folyamatos kivonását és elindítását a Perczel tábornokkal végrehajtandó bánsági hadjárat megkezdésére. Rendelkezésére álló erejének alig harmadát hagyta Temesvár megfigyelésére.

A FREIDORFI ÜTKÖZET

Bem elvonulása után a freidorfi táborban hozzávetőleg egy dandárnyi erő maradt. Ennek állományába a következő csapatok tartoztak:

- a 74. honvédszászlóalj;
- a 77. honvédszászlóalj öt százada;
- az ún. „elite” csapat egy százada;
- a Coburg-huszárok egy százada;
- a Mátyás-huszárok egy százada;
- a Lehel-huszárok egy százada;
- a székely-huszárok egy százada.

Szakálháza és Kisbecskereken helyőrségi szolgálaton és az összeköttetés fenntartása érdekében:

- a Kress-svalizserek egy százada;
- a 38. honvédszászlóalj három százada;
- a 4. honvédszászlóalj hat százada.

Összesen 3 367 fő és tizenhárom löveg állt a dandár parancsnoka, Perczi Mihály alezredes rendelkezésére. A dandár feladata a vár figyelése az V. hadtesthez tartozó csapatok beérkezéséig, elsősorban a Béga-csatorna balpartja felől.

Bem főerejének elvonulása természetesen a várvédők előtt sem maradhatott titokban. A felderítő jelentések kézhezvétele után a várparancsnokság azonnal megszervezett egy nagyobb szabású kitörést. Ennek végrehajtásával gróf Christian Leiningen-Westerburg vezérőrnagyot bízták meg, aki késedelem nélkül kijelölte a végrehajtó erőket. A május 12-i támadásban részt vett:

- a Sivkovich-gyalogezred két zászlóalja;
- a Zanini-gyalogezred három százada;
- a román-bánsági határőrök három százada
- a Schwarzenberg-ulánusok hat százada;
- a Miksa-svalizserek egy különítménye
- tizenhat löveg és három röppentyűállvány.

A gyülekeztetett erők létszáma 1700 fő gyalogos és 620 lovas volt.

A kiadott tervnek megfelelően, táborozó honvéd csapatokat rajtaütéssel kívánták meglepni és megverni. A támadást két irányból egyszerre kellett végrehajtani, így Leiningen vezérőrnagy egy erős balszárnyat és középet állított össze, míg a jobbszárny feladata csak a „tüntetés” volt, felderíteni a másik két irányba támadó oszlopokat. A balszárny a vártól délre húzódó sík területen támadott, állományába a 2. (Sivkovich) zászlóalj, öt ulánusszázad és tizenkét löveg tartozott. A közép, az 1. (Sivkovich) zászlóaljjal, egy ulánusszázaddal, valamint a röppentyűállványokkal Józsefvároson keresztül, míg a jobbszárny — három század Zanini-gyalogság, a svalizsérkülönítmény és négy löveg — a csatorna mentén, egy szélmalom irányába támadott. Tartalékban a határőrszázadokat rendelték, felkészülve arra, hogy bárhol alkalmazásra kerülhetnek.

A támadás a korahajnali órákban indult, a rajtaütést — a terepakadályok megkerülése után — 3 órára tervezték. A meglepés azonban nem sikerült, ugyanis a magyar csapatok a táboron kívül már harcrendben álltak és a zuhogó eső ellenére várták a támadást. Ennek bekövetkezése Perczi alezredes azért számított, mert az előző nap eltűnt egy katona, aki korábban a várból szökött ki. Ebből nyilvánvalóan arra következtetett, hogy a szökevény célja hírszerzés lehetett. Azonnal elrendelte a harcrend felvételét.

Az ellenség szándékát Perczi alezredes jól ítélte meg abból a szempontból is, hogy hol várható a támadás súlya. Gyalogságának zömét a jobbszárnyra, lövegeinek nagyobb részét

pedig középre csoportosította. A fennmaradó lövegek közül egyet a csatorna partján állította fel, hármat az újpécsi országút biztosítására rendelt.

A magyar tüzéség az ellenséget már a harcrend felvétele közben megzavarta. Megtehette ezt azért is mert a támadó csapatok — főleg középen, ahol egy híd is nehezítette az előrehaladást — csak lassan fejlődtek fel. Ez Leiningen vezérőrnagyot arra készítette, hogy gyorsítsa csapatai mozgását, azonnal előrerendelte két üteg támogatásával a 2. (Sivkovich) zászlóalj a szembenálló fél jobbszárnyának megkerülésére. A jobbszárnyon egyelőre csak lövegharc folyt, középen, röppentyűk fedezete mellett, még csak a harcrend felvételét végezték a csapatok.

Pereci közben a 77. honvédszászlóaljnak elrendelte az ellenség közepének a megtámadását, a fedező ellenséges röppentyűket pedig, hat szakasz székely huszár próbálta elhallgattatni. Erre 2. (Sivkovich) zászlóalj a közép segítségére sietett és az 1. (Sivkovich) zászlóaljjal együtt visszaverte a magyar támadást, egy szárny ulánus pedig szétszórta a székely huszárokat. Ugyanakkor a magyar jobbszárnyon álló 74. honvédszászlóalj is támadásra indult, de ellene öt század ulánust vezényelt Leiningen vezérőrnagy. „... midőn az (ti. az ellenség) elég közel ért hozzájuk, a zászlóalj parancsnoka tüzet vezényelt; de a már több nap óta, különösen pedig az éj folytán átázott fegyverek egyike sem sült el, s a most már még inkább vérszemet kapott vadúl rohanó, különben is kitűnő ügyességű s bátorságú lengyel dzsidások összes tömege a kétségbeesett, de azért szilárdul helyt állott Máriássy zászlóaljra veté magát.

Ez első rohamnál rögtön 70 ember esett áldozatul, a ki még sértetlenül maradt, a hosszú dzsida dőfései ellen pusztá szuronnyal védte magát.”

Báró Blomberg ezredes az ulánusok parancsnoka az első sikeres roham után oldalt fordulva újabb rohamra készült, amikor Pereci alezredes egy Mátyás-huszárszázadot vezényelt az ulánusok felé. A lengyel lovasság ekkor a huszárokat támadta meg, akik az összecsapás elől kitértek, hasonlóképpen jártak a székely huszárok is. Mivel a 77. honvédszászlóalj sem tudta megújítani támadását, Pereci alezredes elrendelte a visszavonulást.

A megkezdett visszavonulás közben az eddig tartalékban álló Lehel-huszárok, Dézsi Zsigmond százados vezetésével, még egy támadással megpróbálkoztak, keresztül vágatva az arcvonaltól zavarba hoztak két ulánusosztályt. Ennek hatására a többi huszárszázad is megfordult és felújította a támadást, lehetőséget adva a gyalogságnak, hogy rendezze sorait.

Közben a magyar jobbszárnyon tovább folyt a lövegharc, amely közben egy osztály Sivkovich-gyalogos a már említett szélmalmost elfoglalta és felgyújtotta. Erre magyar oldalon is beavatkozott egy újabb század, a Bem közvetlen parancsnoksága alatt álló őrző, díszelgő feladatokra, futár és kíséresi szolgálatra szervezett „elite” század. Ennek sikeres előretörése megállította a további osztrák térnyerést.

Ebben a helyzetben, mivel további sikerre már nem számíthatott, illetve mert jelentés érkezett, hogy Remete és Giroda felől magyar csapatok érkeznek Leiningen vezérőrnagy elrendelte a visszavonulást. A műveletet egy üteg fedezte, amely rövid megállásokkal feltartóztatta az üldözni szándékozó magyar csapatokat. A várba visszavonuló császári csapatokat követve a honvédek bevonultak Józsefvárosba is, ahol azonban már bekerültek a várlövegek hatókörébe.

Bem csapatai ezután már nem vettek részt Temesvár körülzárásában, bár még hetekig a freidorfi táborban állomásoztak. Május 17-én még két zászlóalj, három gyalogszázad, öt lovasszázad és kilenc löveg állomásozott Temesvárnál, 3 124 fővel. A megfigyelést, majd körülzárást átvevő Vécsey tábornok még május 20-án kelt levelében is jelezte jelenlétüket, illetve tétlenségüket.

Bem tábornok május 16-án Orsováról jelentette Kossuthnak, hogy a Bánságot az ellenségtől megtisztította, ugyanekkor foglalkozott még egyszer Temesvár kérdésével is, melynek körbezárásáért ekkor még ő viselte a felelősséget: „Most még csak Temesvárt kell elfoglalnunk. A vár olyanképpen van körülzárva, hogy védőserege onnan ki nem jöhet, ha csak nem a fegyverek lerakása végett. A védőrség kirohanásokat kísérelt meg. Ezeket az ott meghagyott körülzáró hadtest mindig visszaverte és azt hiszem, hogy az utolsó kísérlet után nem fog több-

bet kimerészkedni. Az ellenség visszaverése alkalmával Perczy alezredes különösen kitűntette magát és a siker a védősereg teljes demoralizációjára fog vezetni. Orsován ejtett 15 foglyot a várba küldtem, hogy lássa azoknak a sorsát, akik a várt felmenteni akarták, azt hiszem, hogy ez a vár megadását gyorsítani fogja”. Bem május 26-án még egyszer szemrevételezte a vár körülzárását, illetve a foglyokat parlamenterek kíséretébe kíséretében beküldte a várba.

Május 29-én a Bem hadtestéhez tartozó dandár már úton volt Becskerek felé, így ez további szerepet a vár körülzárásában már nem játszott.

TEMESVÁR KÖRÜLZÁRÁSA, OSTROMÁNAK ELŐKÉSZÍTÉSE

Gróf Vécsey Károly honvéd tábornokot 1849. április 7-én nevezték ki az Aradot körülzáró V. hadtest parancsnokává. Bár Vécsey tábornok nem volt mérnökkari képesítésű — a Theresiánumban kapott képzés után lovasezredeknel szolgált — irányítása alatt célszerűbbé vált az addig kevés tudatosságot felmutató körülzárás.

A tábornok rendelte el a vár állandó lövetésének, bombázásának fenntartása mellett, a Maros kanyarulatának átvágását, mellyel lehetetlenné tették a várvédők kitörési kísérleteit, illetve a kívülről jövő segítség bejutását, bejuttatását. E munkának jelentős szerepe volt a vár sikeres zárolásában. Ez tette lehetővé, hogy kisebb létszámú erővel elzárja a várat a külvilágtól, így adott helyzetben csapatok kivonására legyen lehetőség. Az április 24-én készült kimutatás szerint negyven és fél gyalogszázad — ebből a 29. 38. 58. 59. egész zászlóalj — nyolc huszárszázad illetve további két és félszázadnyi lovasság, valamint 73 löveg - közte ostromlöveg - tartozott a hadtest állományába, 7 718 fővel, tüzérek nélkül.

A Maros kanyarulatának átvágása április 22-én éjszaka kezdődött és a várvédők minden igyekezte ellenére — mely elsősorban a munkások állandó tűz alatt tartását jelentette — három nappal később be is fejeződött. A munka eredményeként egy másfél méter mély, hat méter széles árok készült el, melybe a Maros vizét vezették. E mellett elkészült egy futóárok is, mely egy méter mély és két méter széles volt.

Vécsey tábornokot Kossuth 1849. április 25-én rendelte hivatalosan Bem altábornagy alárendeltségébe, de ezen intézkedés kiadását már egy kényes huzavona előzte meg a két tábornok között. Mivel a vitával már többen foglalkoztak, így e témát megkerülve csupán Vécsey intézkedéseivel, illetve Bem konkrét parancsaival foglalkozunk.

Kossuth intézkedése alapján a bánsági csapatok egységes vezetés alá kerültek. Bár a fővezéri beosztást mindaddig Bem látta el, amíg a Bánságban tartózkodott, a Vécsey-hadtestet azonban nem bonthatta meg, annak egységét fenn kellett tartania.

Vécsey, bár Bem április 19-ei első felszólítására valóban nem küldött csapatokat — sőt Villám alezredes dandárát is visszarendelte Glogovác—Mikalaka térségébe — megkezdte csapatainak átcsoportosítását és létrehozott egy mozgóoszlopot, mely az új-aradi szőlők alatt, a temesvári út mentén gyülekezett. Az április 23-i intézkedése szerint az új-aradi dandárnak a 29. zászlóaljat, a 14. (Lehel) huszárezred egy osztályát, és négy hatfontos löveget kellett átadnia. Az oszlop azonnal Vingára indult, a vár körülzárására itt mindössze négy század maradt. Elindult továbbá 928 önkéntes két ágyúval Neudorfra.

A mozgóoszlopba osztották be a visszarendelt Villám-dandárt is, amelybe a 38. zászlóalj három százada, három szakasz Lehel-huszár és hat löveg volt. Az Ó-Aradról, Kísszentmiklósról, Glogovácra és Pécskáról összeszedett erőkkel együtt az oszlop gyalogsága két teljes zászlóaljból — a 29. és a 38. zászlóalj — az Arad városi, az Arad-megyei, az agyai és viszesi nemzetőrök egy-egy századából, valamint a lugosi, temesvári, torontáli nemzetőrök fél-fél századából állt. A lovasságot a Lehel-huszárezred 1. 2. és 7. százada és a 3. század három szakasza képezte, továbbá a csanádi nemzetőr lovasság. A tüzéség tizenkettő táborig lövegből állt. A sereg azt a feladatot kapta, hogy mind Arad, mind Temesvár irányába figyeljen. Vécsey elsősorban továbbra is Aradot tekintette fontosabbnak, remélte a vár közeli feladását

és azt, hogy az így zsákmányolt nehéz lövegekkel eredményesebben lehet majd ostromolni Temesvárt.

Három nappal később — mivel a Villám-dandár nem érkezett be és miután immár hivatalosan is támogatni kellett Bem műveleteit — Vécsey újra átszervezte a Temesvár körülzárására már átirányított csapatait. A három oszlopban elindult csapatok bal szárnya e napon Bruckenauban állomásozott, Fischer András őrnagy gyalogsága két századból és három fél-századból állt, illetve egy század lovasság és két löveg felett parancsnokolt. Ezen csapatok nemzetőrök voltak összesen 649 fő. A középső oszlop a főhadiszállással Orczyfalván táborozott. Ez volt a legerősebb oszlop, számban és minőségben is. A 29. zászlóalj, az 59. zászlóalj öt századát és a Lehel-huszárezred három századát nyolc löveg támogatta. Összesen 2149 fő képezte az oszlop főerejét. A jobb szárny Kalatsa helységben két század gyalogból, fél század lovas nemzetőrből és négy lövegből állt. Az 503 fő felett Ormos Sándor százados parancsnokolt. Ekkor, a Kossuthtól érkező utasítás kézhezvételével egyidőben az V. hadtestnek már több mint fele Temesvár zárolásához készült.

Az alárendelésről szóló értesítés kézhezvétele után Bem is újólaj sürgette a mozgó "hadtest" Temesvárhoz indítását, melyre elsősorban azért számított, hogy saját csapatait elindíthassa végre a Bánságba. Április 29-én Bem már Gyarmaton átadta Fischer őrnagynak a mozgó „hadtest” számára meghatározott feladatot Temesvár körbezárását illetően.

Az április 29-ei szemrevételezést már Bem és Vécsey együtt hajtották végre, különösgonddal a Gyár város területére. A tiszti csoport megjelenése magára vonta a várban lévők figyelmét is, akik lövegtüzet nyitottak a szemrevételezőkre.

A megbeszélések értelmében május 1-jén Bem két levelet is fogalmazott Vécsey számára. Ezekben tovább sürgette az V. hadtest csapatainak beérkezését és konkrét feladatokat határozott meg. Eszerint másnap egy zászlóaljnak és egy lovasszázadnak Remetére, egy másik zászlóaljnak két lovasszázaddal Csermenyházára kellett vonulnia. Bem saját csapatainak, melyek a környező településeken helyőrségi szolgálatot láttak el, parancsot küldött, hogy készüljenek fel a váltásra és meghatározta az átadandó feladatot.

A továbbiakban Bem felszólította Vécseyt, hogy a már eddig is Temesvárnál lévő 38. zászlóaljat egészítse ki az Aradnál maradt három századdal. A 38. zászlóalj a Villám-dandár állományába tartozott. Ez utóbbi intézkedést azonban Vécsey ekkor még nem hajtotta végre. Ennek oka az volt, hogy az V. hadtest parancsnoka nem akarta tovább gyengíteni az aradi záróerőket, továbbá ez az intézkedés már beavatkozás volt a hadtest közvetlen irányításába, melyet Kossuth alárendelő intézkedése nem tett lehetővé.

A délre induló csapatok elővédje május 1-jén érte el Dettát. Bem 3-ára tervezte, hogy a további nélkülözhető csapatait is elindítja délre. E terv végrehajtásához azonban feltétlen kellett, hogy Vécsey csapatai minél nagyobb számban és minél gyorsabban beérkezzenek Temesvárhoz. Bem elhatározásának megfelelően hadtest főereje Károlyi Miksa alezredes parancsnoksága alatt a meghatározott időben el is indult. Május 5-én ezen csapatok már elfoglalták Vers-ecet, május 8-án Fehértemplomot. Két nap múlva Bem is ide érkezett és átvette a parancsnokságot.

Vécsey tábornok az V. hadtest csapatait a meghatározottak szerint Temesvár felé irányította. Május első napjaiban a „mozgó oszlop” csapatai Szentandrás, Csermegyháza, Gyarmata, Remete helységek elérésével, a vártól már alig 10—15 kilométer távolságban álltak. Az elért vonalat a vár felé azonban csak május 12-én tolta előre Vécsey, amikor a jobb szárnyával Mehala térségét, a középpel, illetve a főhadiszállással a Vadász-erdőt, a bal szárnyal pedig Girodát szállták meg a csapatok. Ezen előrevonás után, ha hézagosan is, de a Béga-csatorna jobb partján a lehető legkisebb távolságban — még éppen a várlövegek hatókörén kívül — létrejött a körülzárás.

A magyar csapatok e napon történt előrevonását sürgette a várvédők nagyszabású kitérése, amely a freidorfi ütközethez vezetett. Vécsey az ágyúzás irányába Remete felől egy oszlopot

rendelt ki, de ez már érdemben nem tudott beavatkozni az események menetébe. A várvédők lekötöttségét kihasználva az oszlop behatolt a védtelenül hagyott Gyár városba. A helységet azonban a honvédek nem tudták megtartani, a Freidorf felől visszaérkező Sivkovich-zászlóalj Ludvig von Stankovics ezredes vezetésével visszafoglalták. Az osztrákok ezen harchoz hathatós támogatást kaptak a várfalon lévő lövegektől.

A következő napon, fedezékek védelmében, a magyar csapatok folytatták a zár szorosabbá tételét. Délután a jobb szárny csapatai behatoltak Mehala elővárosba, ahol újoncokat toboroztak, illetve elhajtották a vágómarhákat. A várvédők egy osztály gyalogos és egy ulánusszázad kiküldésével igyekeztek ezt megakadályozni. A harc elől a magyar csapatok a Csóka-erdőbe vonultak vissza. Ugyancsak igyekeztek a honvéd csapatok szorosabbá tenni a zárat a gyarmatai út felől is, ahol elfoglalták a Sevits-majort. A helység megerősítésére lövegeket akartak felállítani, ezt azonban a várlövegek megakadályozták.

Május 14-én már hajnal előtt a Mehala ismét birtokba vevő magyar csapatok a helység védelmét futóárok építésével erősítették meg. A várból ezt tüzérségi tűzzel igyekeztek gátolni. Ennek hatástalanságát látva, újabb nagyszabású kitérést hajtottak végre a védők. Három század Rukavina-gyalogos, két század román-bánsági határőr, egy ulánus osztag fél üteggel megerősítve, valamint száz munkás a Mehala és Józsefváros közötti fás-bokros terület megtisztítását kapta feladatul.

A támadás először a Mehala előtti előőrseket érte, melyek az elővárosba visszavonultak. Ezután a Józsefvárost megszálló erőket támadták meg, akik szintén visszavonultak. A kialakult tüzérségi párbajt kihasználva — melyben a várlövegek is részt vettek — Vécsey egy lovasosztályt irányított a helyszínre és egy erőteljes ellentámadással visszaszorította a védőket. Az osztrák csapatok azért sem erőltették tovább a támadást, hiszen közben a Gyár várost is támadás érte.

Az elővárosok közül állandó védelmet egyedül a Gyár városnak biztosítottak a várvédők. Ennek elsősorban az volt az oka, hogy itt volt a vár vízellátását biztosító mű, mely nélkül a védők csak a vár ásott kútjaira támaszkodhattak. Ezek vize viszont rossz minőségű, egészségtelen volt. Az előváros kijárait lövegekkel erősítették meg, illetve sáncokat emeltek. A támadás megindulásakor újabb tüzérségi eszközöket irányítottak a helyszínre, Stankovics ezredes három röppentyű üteggel érkezett Mehala felől.

A magyar csapatok bal szárnya által indított támadás élén a 29. zászlóalj indult, Asztalos Sándor alezredes parancsnoksága alatt. A zászlóalj megtámadta a sáncokat, míg a csapatok másik fele a kertek kerítésein átmászva igyekezett a védők mögé kerülni. A támadás sikerrel járt, a helység védői, mielőtt bekerítették volna őket, visszavonultak a sánctáborba. A kölcsönös ágyúzás azonban még éjjel 11 óráig tartott.

A magyar csapatok tehát birtokba vették az elővárosokat, ami a várvédők számára egy új időszak megkezdését jelentette. A zár teljessé vált, így megszűnt az a korábbi helyzet, hogy a külvárosokból élelmet és a várvédelemhez szükséges más eszközöket szállítsanak a várba. Nem vagy alig érkeztek ezután hírek a magyar táborból, így nőtt a bizonytalanság a körülzárók szándéka felől. Mivel eddig műszaki munkákat nem figyelhetek meg leginkább egy éjszakai, meglepetésszerű támadástól tartottak. Ennek elhárítására hat-hat század állt készenlétben a glacis északi és a déli oldalán egyaránt. Mindenesetre az Erdélyi-laktanya tornyában berendezett figyelő folyamatosan szemmel tartotta a vidéket.

Közben folytak a munkálatok, magasították a földtöltéseket, erősítették a lövegeket elválasztó traverzeket, löveg ágyzatokat készítettek elő. A várban erődítési munkákhoz kevés föld állt rendelkezésre, ezért a külső művek lövegállásaiából hordtak fel nagy mennyiségben a főfalakra. A sánckosarak hiányát földdel töltött lőszeres, és egyéb ládákkal pótolták, a rőzsekötegek sokszor zöldágakból készültek. Folytatódott a glacis tisztítása, amely egyre több nehézségbe ütközött.

Az egyre eredményesebbnek mondható zárolás mellett Vécsey is biztosabban szervezhette az ostrom előkészületeit. Az elővárosok elfoglalása után azonnal elrendelte a vízmű megrongálását, illetve Duffaud Ferenc főhadnagyot — aki korábban a Béga-csatornánál vízmérnök-ként dolgozott — Kistopolovec—Kiskostély felé küldte, hogy a csatorna zsilipjeit zárja el. A csatorna kiszáritása esetén a vár védhetősége jelentősen meggyengülhetett, hiszen a lejtő lábainál húzódó gát mintegy negyedik párhuzamként felhasználhatóvá válik, melyhez a faúszató csatornák a megközelítési utakat is biztosították. Az elzárást egyébként Vécsey jelentése szerint már április 30-án kérte Bemtől, de eredménytelenül.

A Gyárváros elfoglalása után a Béga-csatorna jobb partján teljes lett a zár, a bal parton azonban csak Józsefváros és Freidorf között álltak csapatok. Vécsey tábornok temesvári csapatai a következő erőkből állt:

A tábornok főnöke: Boros Ignác alezredes (az aradi zárolást vezette), a hadtest adjutánsa Baudis József őrnagy, a tüzérség parancsnoka: Krivácsy József őrnagy.

A Béga-csatornától északra álló dandár parancsnoka: Bergmann József alezredes

Osztályparancsnok: Lovassy István százados (Mehala)

- a 49. honvédszászlóalj egy százada;
- a 68. honvédszászlóalj egy százada;
- a 14. (Lehel) huszárezred egy százada;
- négy löveg.

Osztályparancsnok: Gazsy András őrnagy (Arad-Temesvári út mellett)

- a 14. (Lehel) huszárezred egy százada;
- a bihari lovas nemzetőrök fél százada;
- öt löveg.

Osztályparancsnok: Szentivány Kázmér őrnagy (a Vadász-erdei főhadiszállás)

- az 59. honvédszászlóalj négy százada;
- a 68. honvédszászlóalj egy százada;
- két löveg.

Osztályparancsnok: Mészöly Farkas őrnagy (Lippa-temesvári út)

- a 14. (Lehel) huszárezred egy százada;
- a csanádi lovas nemzetőrök egy százada;
- öt löveg.

Osztályparancsnok: Asztalos Sándor őrnagy (Gyárváros)

- a 29. honvédszászlóalj;
- a 14. (Lehel) huszárezred egy százada;
- a 4. (Sándor) huszárezred 1. tartalék százada
- hét löveg.

A Perczi-dandár megerősítésére küldött dandár parancsnoka Julian Przyemski alezredes.

Osztályparancsnok: Julian Przyemski alezredes (Freidorf)

- a 38. honvédszászlóalj;
- az 59. honvédszászlóalj egy százada;
- a 14. (Lehel) huszárezred egy százada;
- tíz löveg.

Osztályparancsnok: Fischer András őrnagy (Lugos)

- különböző nemzetőr csapatokból kétszázadnyi osztály;
- két löveg.

A Temesvárnál álló erők összesen 22 gyalogszázadot, 7,5 lovasszázadot, 35 löveget számláltak. Vécsey tábornok alárendeltségébe 4 395 fő és 982 ló tartozott.

Az V. hadtest parancsnoka ezen erőt — hasonlóképpen az Aradnál maradt csapatokat — létszámuk miatt nem tartotta alkalmasnak feladatuk sikeres végrehajtására. Mindkét várnál az a helyzet állt fenn, hogy a védők létszáma meghaladta az őket zárolni szándékozókét. Ezt az

állapotot nyilván sokáig nem lehetett fenntartani. A helyzetet súlyosbította, hogy a pécskai nemzetőrök két gyalogszázadát és nyolcvanfős lovascsapatát — mivel lejárt a kötelező szolgálati idejük — haza kellett engedni.

Ugyancsak hiány volt tábori lövegekben. Vécsey Aradról tábori és nehézlővegeket is hozott magával, de ez utóbbiakat a várható gyakori kitörések elhárításában kevésbé használhatták. A négy tizenhétfontos ostromlőveget viszont egyelőre a vár lövetésére sem lehetett használni annak veszélye nélkül, hogy ne fenyegetné ezeket a megsemmisítés.

A pótlásokra a hadtestparancsnok Kossuthtól és a hadügyminisztertől egyaránt négy-hat gyalogszázad és egy lovas- vagy gyalogüteg küldését sürgette. Vécsey úgy látta, hogy ezek hiányában a várat még a Béga-csatorna jobb partján sem tudja eredményesen zárolni.

Vécseynek ezekben a napokban nem volt tudomása arról, hogy Bem mit szándékozik tenni a továbbiakban. A Perczi-dandár mindössze Freidorfnál táborozott, a zárolásban tevékenyen nem vett részt. Ezért Vécsey május 17-én újabb levélben fordult a hadügyminiszterhez, hogy küldjön csapatokat, mert a zárolás huzamosabb ideig nem tartható fenn.

Ennek okait a következőkben látta. Különösen nagy erőt — a gyalogság kétharmadát — kellett a Gyárváros megszállására és megtartására alkalmazni. A főhadiszálláson lévő csapatok gyakorlatilag állandóan szolgálatban voltak, mert nem volt kivel leváltani őket. A védők állandó kitörései, valamint a hatásos tüzérségi tűz miatt nagyok a veszteségek. Ez mind azt sürgette, hogy a további sikeres tevékenységhez legalább egy zászlóaljat és egy hatfontos üteget bocsássonak a rendelkezésére.

A tüzérség megerősítésére is történtek lépések. Mivel Aradról lövegeket nem kaphattak — onnan Dévára és Gyulafehérvárra kellett nehézágyúkat és mozsarakat küldeni — megvizsgálták annak lehetőségét, hogy helyben miként állíthatnának elő lövegeket. Ennek nyomán egy helyi harangöntőtől ötszázfontos lövegeket rendeltek meg. Vécsey tábornok a rendelkezésére álló négy tizenhétfontos ostromlőveg mellé, Buda bevétele után felszabaduló készletből kért, elsősorban mozsarakat.

A kért erősítések megérkezése után Vécsey ostrom nélkül is elegendőnek tartott három hetet ahhoz, hogy az őrség megadja magát. Ehhez persze szükség volt egy pontos tervrajzra is, aminek megküldését szintén ekkor kérte a hadtestparancsnok.

Ugyancsak csökkent a zároló csapatok létszáma, amikor május végén a lázadó románok ellen két századnyi gyalogságot, fél század lovasságot, valamint két löveget kellett kikülönytíteni.

A zároló csapatok és a védők között szinte állandó harc folyt. A védők tüzérségi tűzzel és kitörésekkel igyekeztek a teljes zárolást megakadályozni. Lehetőség szerint rombolásokkal igyekeztek megnehezíteni, hogy a támadók fedezékeket találjanak az erőd közelében, zavarják a műszaki munkák végzését, megtámadták a lejtőhöz közeledő csatárokat. A magyar csapatok viszont arra törekedtek, hogy egyre közelebb kerüljenek a védművekhez, a védőket visszaszorítsák a várba és ezzel tökéletes zárat hozzanak létre.

A szükséges erősítések beérkezése előtt már megkezdődtek az ostrom előkészítő munkák. Ennek első lépése a várágyúk lőtávolságán kívül a Vadász-erdőben a főhadiszállás, illetve itt és az elővárosoknál táborok kiépítése volt.

A legnagyobb tábor az említett Vadász-erdőben épült fel. Az erdő egy részének kiirtása után nyert terület közepén Vécsey tábornok szállása, a törzskarának tagjai részére emelt fa-épületek, étkezőhelyek, a zenekar számára épült „rondella” álltak. Itt épült fel továbbá egy kilátótorony is, melyről követni lehetett a vár körül zajló eseményeket. E központi térről minden irányba utak indultak, melyek mentén a legénység számára gallyakból épített sátrak álltak. Az ivóvíz biztosítására kutat ástak. Működött itt egy fegyverjavító műhely is.

Ugyancsak tábort építettek a Gyárváros mellett két helyen, a lippai és az aradi országút mentén, valamint Mehala és Józsefváros közelében. E táborok az épülő állásokba kerülő lövegek fedezetét végző és előrsi szolgálatot ellátók szállásai voltak.

Ezzel egyidőben megkezdték a nehéz lövegek tüzelőállásainak előkészítését is. Erre először a vár közvetlen előterében lévő Gyárváros bizonyult a legalkalmasabbnak, amely elég

fedezéket nyújtott az ütegek számára. Május 17-én egy malom mellett tüzelőállás kiépítését kezdték meg, de a III. és a IV. bástya lövegei ezt megakadályozták.

A következő napon reggel öt órakor tábori lövegekkel három irányból vették tűz alá a várat és az elsáncolt tábor. Ennek célja, a várvédő lövegek helyének pontos meghatározása, esetleges visszavonásuk elérése volt. Másfél óras tűzpárbaj után a tábori lövegeket visszavonták. E napon, zömmel tízfontos tarackok, kétszáz gránátot lőttek ki Temesvárra. A várvédők a 2., 3., 4., 5. és a 6. bástyáról viszonozták a tüzet. A vár mérnökkari szolgálata szerint a gránátok nem sok kárt okoztak, mert nem robbantak fel.

Május 19-én a Gyárvárosban sikerült két üteg számára állást kiépíteni, egyet a sörháznál és egy másikat az „Angol Királynőhöz” nevű fürdőnél. A várlovegek zavarták, de megakadályozni nem tudták az építkezést. Az elkészült tüzelőállásokba azonban egyelőre nem vontattak lövegeket, vagy azokkal nem lőttek, mivel nem akarták ezeket kitenni annak, hogy a várvédő lövegekkel vívott egyenlőtlen harcban megsemmisüljenek. A vár lövetését ekkor az időnként előrevont tábori lövegek végezték. Hasonlóan a május 18-i lövetéshez, 23-án egy újabb tüzéségi „támadás” zajlott, amikor tarackokkal, mintegy kétszáz lövedéket jutattak a vár belsejébe. E két nagyobb támadáson kívül is szinte mindennaposak voltak a tüzéségi összecsapások, melyeket magyar részről a kitörések elhárítása, illetve a védők demoralizálása céljából vívtak.

A „nem előkészített” tüzelőállásból tevékenykedő tábori lövegek sok kárt nem tettek a várban, mégis egy sor rendszabály bevezetésére készítették a védőket. A várparancsnokság igyekezett gránátok és a bombák ellen védhetővé tenni a lőpor és a lőszerraktárakat. A laktanyák tetőszerkezetét lebontatták és azokra vastagon — föld hiányában — négy-öt láb magasan lótrágyát hordattak. E védelem, úgy tűnik hatékonyak bizonyult.

A tüzéségi összecsapásokon kívül folyamatos harc folyt az előőrsek között is. A magyar csapatok igyekeztek megakadályozni a védőket abban, hogy elhagyják a várat, míg a kitörések célja a felderítés, a rajtaütés, a fogolyszerzés volt, illetve munkásokkal igyekeztek eltávolítani a terepakadályokat a lejtőről és a vár környékéről. A kezdeti időszakban a záró csapatok létszámának elégtelensége miatt a harc váltakozó sikerrel folyt.

Május 15-én a védők a Gyárváros felé hajtottak végre egy nagyobb szabású kitörést, mely során faraktárakat, illetve egy majort is felgyújtottak. A sánctáborból induló támadást lövegekkel is támogatták. A gyárvárosi előőrsek segítségével a Mosnici-erdő felől honvédcsoportokat vontak előre, amelyek sikeresen szorították vissza a kitörő erőket a táborba. A harc során három löveg a magyarok kezébe került. Nagy Iván őrmester naplója szerint, aki a 49. honvédszászlóaljban szolgált, május 14-én volt egy nagyszabású kitörés, egyszerre két irányba. Egyrészt Mehalá, másrészt a Gyárváros felé indult támadás az elővárosok birtokbavételére. A magyar csapatoknak Mehalát sikerült megvédeni, a Gyárvárost pedig a 29. honvédszászlóalj foglalta vissza.

Ugyanakkor a magyar előőrsek is állandóan nyugtalanították a védőket. Csatárharcot folytatva — láncot alakítva, a terep rejtőképességét kihasználva, állandó puskatűz mellett előrehaladva — közelítették meg a lejtőt és igyekeztek a fedett úton lévő ellenséget a védőművek közé szorítani, foglyot ejteni. Különösen éjszaka folytatták ezt a harcot, amikor az előőrs láncot a lejtő lábához tolták előre. Ezen támadásokkal fedezték a műszaki munkákat és terelték el az ellenség figyelmét. E célból indították meg támadásukat az előőrsek május 22-én is fél egykor a Józsefváros felől. Miután a honvédcsoportok folyamatosan foglalkoztatták a védőket csatár és tüzéségi tüzzel, este a Mária- és a Rozália-kápolna között megkezdődhetett a futóárak kiépítése.

A kitörések megakadályozásának leghatásosabb eszköze — és ez Aradnál is bevált — a vár futóárakkal való körülvétele volt. E munka már május 14-én Mehalánál elkezdődött, majd a fent említett helyen folytatódott. A munkálatok elvégzésére „este 9 órakor a Majorok és a vár között futóárkat ásni több száz ember, több száz kocsi rőzsét és kosarat számos ma-

gyarság kíséretében vittek oda, az ágyúkat is odavivén, az ágyútelepeket felállították.” Az építkezés alatt is folyt a csatárharc, majd kivilágosodás után a tábori lövegek is bekapcsolódtak az ellenség lekötésébe.

A magyar támadások többször irányultak a sánctábor ellen is. A táborban állomásozó csapatok azonban, a várvédő ágyúk támogatásával, minden alkalommal megakadályozták, hogy a honvéd csapatok elérjék céljukat és elfoglalják a tábor.

A vár körüli zár a megfelelő erők hiánya, illetve fegyelmetlenség miatt nem mindig volt tökéletes. A kitörő erők nem egyszer szakították át a magyar előőrs láncot és csak a tartalékok beavatkozásával sikerült a támadókat visszaszorítani. Egy ilyen esetet írt le a harcokban résztvevő Potemkin Ödön hadnagy. Az osztrákok elfogtak egy előőrsön álló részeg honvédet, akitől megtudták a jelszót és a táborhangot. „...a császáriak szürke köpenyeiket, melyek a magyar honvédekével egyszínűek voltak, gondosan begombolták, hogy a fehér kard- s töltevénytáska szíjaikról meg ne ismertessenek, a Gyárvárosba minden oldalról kezdtek beözönlenni...” A főtéren csoportosuló támadókat csak a riadóztatott és a táborból előre siető 29. zászlóalj tudta visszaverni. Ezután lényegesen megszigorították a tábori fegyelmet.

Május 26-án éjszaka száz önkéntes Gyárváros ellen kísérelt meg eredménytelen támadást. A következő éjszaka ugyancsak száz fő a Béga-csatornán épített szükséghídon átkelve kísérelt meg egy támadást a Majorok ellen, a sűrű tűz miatt azonban kénytelenek voltak visszavonulni.

A nagyobb szabású vállalkozásokon kívül számolni kellett a kisebb vállalkozásokra is. Ilyenre került sor május 29-én amikor a Leiningen-gyalogezredtől húsz önként jelentkező lesállást foglalt Mehalá és Józsefváros között. Céljuk egy magyar járőr elfogása vagy megsemmisítése volt. Ezt azonban nem sikerült elérniük, ugyanis nem jött járőr, így dolguk végezetlen vonultak vissza. Az azonban, hogy a védők lesállításba észrevétlenül ki- és innen visszajuthattak valamint, hogy ezen a fontos területen nem találkoztak járőrrel, azt jelzi, hogy a magyar előőrsi lánc elég hézagos volt.

Vécsey tevékenysége május végéig tehát csak arra szorítkozhatott, hogy megfigyelje, illetve csapatainak csekély létszáma ellenére körülfoglalja Temesvárt. Június 2-án még mindig csak 4 672 fővel igyekezett ezt a rendkívül nehéz feladatot megoldani.

AZ OSTROM MÁSODIK IDŐSZAKA

Június első napjaiban a főhadiszálláson elkészítették azt a tervet, amely a vár körülfoglalásának és ostromának további menetét határozta meg. Vécsey ennek végrehajtását késedelem nélkül, a további erősítések beérkezéséig függetlenül elkezdte. A tervet Vécseyen kívül Szabó István alezredes, Krivácsy József őrnagy és Dembinski Teodor százados készítette. Szabó alezredes mérnökkari képesítésű volt, hasonlóan Dembinski századoshoz, mindketten a bécsi hadmérnöki akadémiát végezték. Krivácsy őrnagy tüzértiszt volt és mivel 1842-től három évig a császári-királyi „bombászkar”-nál teljesített szolgálatot, ahol megismerkedett az ostromtüzéségi irányításával kapcsolatos ismeretekkel is, szintén szakemberként vett részt a tervezésben.

A terv meghatározta a támadás főirányát. E szerint a Pétervárad-kapunál lévő 5. számú ékmű rombolása után, a mögötte lévő falszakaszon kellett rést törni. Ennek elérése érdekében meg kellett kezdeni az első párhuzam építését az említett kapuval szemben, amely a vártól mintegy 850 méter távolságra húzódott. A párhuzam fedezéket biztosított a gyalogság és a szállító eszközök részére, valamint lehetőséget adott tüzelőállások kiépítésére is. A terv szerint három mozsárüteg és két „ricochet” üteg építése kezdődött meg. Ez utóbbi ütegeket ágyúkból tervezték összeállítani, melyeknek a lövedékeket lapos röppályán, lehetőség szerint úgy kellett kilőniük, hogy azok az első földetérésük után felpattanjanak, és a levegőben robbanjanak. Hatásuk így megsokszorozódott.

Az ütegek közül egy mozsárüteg — mely az említett ékművel szemben épült — kapta a védmű rombolásának feladatát, míg egy-egy mozsár és ágyúüteg a jobbra, illetve balra lévő V. és

VI. bástyákat pásztázta és nyugtalanította az egész arcvonalat. A lövegek tevékenysége alatt ki kellett építeni a további párhuzamokat, így eljutva a lejtő lábáig. Itt a terv egy domb emelését irányozta elő, melyre a réstörő üteget kívánták felállítani. Ennek feladata az ékmű teljes lerombolása volt. Ezután a párhuzamokkal el kellett jutni az árokba és a rombolt ékmű helyén épített állásból már közvetlenül a falakat tervezték törni. E közben a várat a rendelkezésre álló lövegekkel más irányokból is löni, bombázni kellett, hogy a védők ne csoportosíthassák át erejüket, hogy a főirány a lehető legtovább rejtve maradjon.

E terv azzal számolt, hogy a szükséges ostromlövegek illetve további megerősítés rövidesen megérkezik. Addig is azonban megkezdtek — a rendelkezésre álló lehetőségek kihasználásával — az ostromelőkészítő munkákat. A csapatok alacsony száma nem tette lehetővé, hogy azokat műszaki munkákra felhasználják, hisz a szolgálat ellátására is alig voltak elegendők. Így a környező falvak lakosságának bevonásával kezdték meg a munkálatokat, naponta mintegy 1 200 fő állt neki a munkák elvégzésének.

Az árkokat rendszerint éjjel ásták, így a várvédő lövegek azt kevésbé tudták zavarni. A napi munka végrehajtását Major István a következő képen írta le: „Mikor a községhez elé értünk, ott temérdek nép, kezükben ásóval, állták körül az ott felhalmozott, szalmából font köteleket, várták a setét éjt, hogy magukkal vigyék a vár előtt elterülő, sík tere. Mikor az alkalmas idő beállt, az utászok és az ezernyi nép kiment az említett helyre, s magukkal vitték a szalmaköteleket, s azt kinyújtották a sík téren aszerint, mint azt az utászok parancsolták, míg az ott lévő honvédek, kik a népre vigyáztak, hogy a sötétben meg ne szökjenek, gyorsan és sűrűn egymás mellé állították a munkásokat az egész vonalon, kik egész csendben kezdték meg a sötétben is látható szalmakötél mellett az árkot ásni.” Ezen kívül folyt a tüzelőállások kiépítése is fából és földből, melyeket földdel teli vesszőkosarakkal erősítettek.

A munkálatokat a várból természetesen igyekeztek zavarni. Éjjel világító golyók alkalmazása mellett pusztították, illetve készítették menekülésre a munkásokat, akik erre hajlandóságot is mutattak. „...minden lövésre szétszaladtak és úgy kellett őket erőszakkal összerelni és előfordult, hogy az ijedtségtől többen meghaltak.” — jelentette Szabó alezredes a hadügyminisztériumnak. A munka azonban, ha lassan is de folyt, annak ellenére, hogy tüzéségi tűzön kívül a védők zavarták a munkálatokat puskatűzzel is.

Az árok építése már május 30-án elkezdődött a támadásra kijelölt irányban, az Emmaus vendéglőnél, majd a munkálatok folytatódtak a következő éjszakákon is. Június 8-án Mehalánál kezdték el az első párhuzam építését, melynél igénybe vették a már korábban elkészült előőrsi árkot is. Azt szélesítették, mélyítették és fejlesztették a már megkezdett szakasz felé. Miután ezen a területen elkészült az árok, a munkálatokat a Majorságok előterében folytatták. Ez már június 23-án kezdődött és mivel lassan haladt a munka áttértek a nappali munkavégzésre is. Az első párhuzam építése július elején fejeződött be.

Az ostrom előkészítő munkák másik területe a lövegek tüzelőállásainak előkészítése volt, illetve ezek felszerelése lövegekkel. Bár a védők ezt tüzéséggel és kirohanásokkal is igyekeztek gátolni június első napjaira több állás elkészült. A már említett gyárvárosi két üteg mellett elkészült egy állás az Elnöki-kertben, egy az Emmaus vendéglőnél, egy a Béga-csatorna jobb partján a dohánygyár előtt, egy ettől északra. Ezen állásokba a négy tizenhatszáz fontos kivételével tábori lövegeket helyeztek el. Feladatuk a műszaki munkák fedezése, a kitérő megakadályozása volt.

Ugyancsak megkezdtek az ostromlövegek számára az állások előkészítését is. A többször megismételt kérések eredményeként ostromlövegek érkezésével lehetett számítani Péterváradról, a vár átadásáról meginduló tárgyalások után Aradról, illetve a budai vár elfoglalása után összeállított „ostrom parque” lövegeiből. Ezek közül elsőként a Péterváradról érkezett mozsarakat helyezték el. Négy löveg került a Mehala melletti Módos-kert mögé, négy pedig a vár keleti oldalára az ún. Újvilág kertjébe. Ezen harminc- és hatvanfontos mozsarak június 11-én fél tizenkettőkor kezdték meg a vár belsejének lövetését, mely új időszakot nyitott a várostrom menetében.

A mozsarak elsődleges célja a várban található katonai épületek rombolása volt. A mehalai üteg a katonai kórházat, valamint egy löporraktárt, az újvilági pedig az Erdélyi-kaszárnyát, élelmiszerraktárt és a kincstári magtárt kezdte bombázni. Ugyancsak lőtték a vár belső épületeit az említett állásokban elhelyezett tarackok, míg az ágyúk a vár védműveit és az itt elhelyezett lövegeket, a sánctáborra célozták.

A bombák azonban nemcsak a katonai, hanem a polgári épületeket is érték, hisz ezen eszközökkel nem lehetett pontosan tüzet vezetni. A napokon át, éjjel nappal, kisebb megszakításokkal folyó tüzelés eredményeként a város jelentős része rombadőlt. A többször, több helyen kigyulladt épületeket egy kijelölt tűzoltószázad oltotta el. Különösen sok, százhuszonhárom találat érte a katonai kórházat, mely tíz alkalommal gyulladt ki. Összességében a kórház négyszáz lövést kapott, első emelete teljesen leszakadt. A védők ugyan fekete zászló kitűzésével igyekeztek megjelölni az épületet, de ez nem segített. Hasonlóképpen sok találatot kapott a többi katonai objektum.

A vár bombázásának kezdetekor a helyőrség nagyobb része a kazamatákba húzódott, illetve „bombamentes” helyekre menekült. A várban lévő lovasszázad a főfal tövébe húzódott. A megpróbáltatásokat a város lakossága nehezen viselte, a magisztrátus már 14-én kérte a várparancsnokságtól, hogy próbáljon elérni egy legalább hat órás tűzszünetet. Ezt a parancsnokság természetesen elutasította. A bombázás tovább folyt, aminek az épületek nem tudtak ellenállni, még a legerősebbnek vélt dóm kupoláját is átütötte egy bomba. A lakosság a kazamatákban, sírboltokban, pincékben keresett menedéket.

A védők a bombázást erős tüzéségi tűzzel viszonozták. Lőtték az ütegeket, az állásokat és a külvárosokat is. A szemtanú szerint a várbeli tüzekek, kihasználva lövegfölnyüket, lényegesen nagyobb tűzsűrűséget biztosítottak, mint a támadók. A mérnökkari igazgatóság jelentése beszámolt egy jelentős sikerről is: „Június 15-én egy figyelemreméltó esemény történt, reggel 5-kor, mikor Dokupil irányzó egy 30 fontos mozsárnál a 9,1 kurtináról egy olyan rendkívül szerencsés vetést tett a Cambiatur-házaknál lévő ellenséges ütegbe, hogy a löporkamra és 80-90 töltött bomba a levegőbe repült. Az ellenséges üteg egy fél napon át egyáltalán nem csinált semmit és később csak egyeseket lőtt.”

Ugyanakkor fokozták a vállalkozások számát is, mely elsősorban fogolyszerzésre irányult. A felek tevékenységét ezekben a napokban még tovább nehezítette a napközben harminc fok fölé emelkedő hőmérséklet. A bombázás kisebb szünetekkel éjjel-nappal, szinte állandóan folyt. Sötétedés után a még világosban beirányzott lövegekkel lőttek, így ennek hatása megközelítette nappalit.

Június 16-án éjszaka Vécsey tábornok elrendelte a sánctábor megtámadását nyugati irányból, de ez csak azzal az eredménnyel járt, hogy a Béga-csatorna hídját felgyújtották. Még ezen a napon Vécsey parlamentereket küldött a várba. A magyar tábornok abban bízott, hogy a bombázás már kellőképpen demoralizálta az őrséget, illetve tudatni kívánta Rukavina altábornaggyal, hogy az aradi vár átadása már a küszöbön áll. Ezen a napon érkeztek az aradi várörtséghez tartozó tisztek Temesvár alá. A várban azonban nem fogadták a küldöttséget, a levelet felbontatlanul küldték vissza. A megújuló bombázás június 18-ig tartott, amikor másfél napos szünet állt be.

Két nappal később a bombázás ismét megkezdődött, de most már nagyobb megszakításokkal rombolták a vár épületeit. Ennek elsősorban lőszer-takarékossági oka volt. Az ostrom vezetői várták a lehetőséget, hogy újabb lövegek beállítása után összpontosított tüzet vezethessenek a várba és a védművekre.

A bombázás eddigi menetét erősen kifogásolta a hadügyminiszter által, annak irányítására Temesvárhoz küldött Raksányi Imre őrnagy. A tüzértiszt azonban ezt a feladatot, a munkák előrehaladott állapota miatt, nem vette át. Rövidesen visszautazott Pestre azon ígérettel, hogy szorgalmazni fogja újabb csapatok és lövegek küldését. Innen visszatérve csupán szemlélője volt az eseményeknek, illetve a bombázás pazarló voltát jelentette a hadügyminiszternek. Június 19-én Raksányi őrnagy már Aradnál volt.

Az első párhuzam kiépítésével egyidőben megkezdődött az ehhez kapcsolódó tüzelőállások előkészítése is. Ezek közül a legfontosabbak a Pétervárad-kapuvál szemben épültek, egy a Gyorgyevics-kertnél, egy-egy pedig a péterváradí út jobb és bal oldalán. A fő feladatot megoldó lövegeket két tüzelőállásból kellett fedezni, az egyik északról, az Egészség-csatorna kanyarulatánál épült, a másik délre a Majorságoknál. További állások készültek a IV. és V. bástyával szemben, három Mehala előterében, kettő a Gyárvárostól délre. Ezekbe az állásokba lövegeket csak június utolsó napjaiba kezdtek elhelyezni, miután azok Budáról, illetve Aradról megérkeztek.

A várvédők június 23-án észlelték az első párhuzam árkat a majorságoknál, Józsefvárosnál és Mehalanál. Ez megnyugvással töltötte el a Védelmi Bizottságot, hisz kiderült a támadó munkálatok iránya és megállapítható távolsága is, melyet 850 méterre becsültek. Számvetésük szerint négy párhuzam ásására lesz szükség. Később úgy ítélték meg, hogy ez lehet, hogy nem is párhuzam, hanem egy circumvallatio, vagyis körülzáró árok a tüzérségi tüzelőállások védelmére és a fedett közlekedésre. Mindenesetre a munkálatokat ettől kezdve megpróbálták tüzérségi tűzzel akadályozni, a munkásokat éjszakai munkára kényszeríteni, mely jelentősen növelhette a munkálatok időtartamát. A szemben álló tüzérség ettől kezdve többször vívott párbajt. Az előrsi harcot viszont korlátozták a védők a gyalogsági fegyverekhez szükséges gyutacsok fogyása miatt.

Mindeközben zajlott egy olyan esemény, mely a vár sorsát is jelentősen befolyásolta. Június elején megkezdődtek azok a tárgyalások, melyek 27-ig tartottak és melynek eredményeként Arad vára kapitulált. A védők július 1-re kiűrtették az erősséget. Ennek köszönhetően befejeződhetett az V. hadtesthez tartozó csapatok teljes állományának átcsoportosítása.

Ebben az időszakban a temesvári ostromsereget egy másik kérdés is erősen foglalkoztatta. Kossuth Bessel történt megbeszélése után június 22-én Görgei Artúr tábornok hadügyminiszternek a következőket írta: „Bem hát azon a téren, hol Vécsey áll, soha nem fog con amore közredolgozni, Vécsey pedig örökké hátráltatni és bosszantani fogja. Óhajásom tehát, hogy Vécsey haladéktalanul más commandót kapjon. ...Vécseyt az egész Reserve-Corps parancsnokságával kívánám megbízni. — Békében organisálni jól tud, tehát organisáljon. Más meg jobban tud ütközni, tehát ütközzék. Ezen pedig Guyon. ...Azért kérek, légy szíves az én kívánságomra melyet a miniszteri tanács is oszt, Guyont Vécsey helyére a Bánátba küldeni.” A kérésnek megfelelően a miniszter intézkedett is, Vécseyt az „összes alakulásban lévő tartalék sereg parancsnokává” nevezte ki és azonnal Pestre rendelte.

Ez a parancsnok csere azonban nem történt meg. Egyrészt azért, mert az idő múlásával egyre kisebb lett annak a valószínűsége, hogy Bem még egyszer a Bánságba jön, másrészt pedig több olyan tartalmú levél érkezett a minisztériumba, mely szerint hibás döntés született. Írt Vetter Antal tábornok, a Déli Hadsereg parancsnoka — ebbe tartozott az V. hadtest is —, hogy Vécsey tevékenysége helyes és célszerű, kár lenne elmozdítani. Írtak Vécsey érdekében a Temesvár környéki települések polgárai és az V. hadtest tisztikara is. A tíz aláírást tartalmazó levél megfogalmazása szerint — melyen feladóként a „tisztikar” szerepel — a hadtest csak eddigi parancsnokának vezetése mellett érhet el újabb siker. „Mert nem csekély feladat volt két oly erősséget mint Arad, és Temesvár, mindegyik ellátva ezernyi dacoló ellenséggel, száz meg száz mindenféle ágyúkkal, egy maroknyi, és hogy ellátott néppel akkor körülvenni, és az ellenség kitöréseit mindig diadalosan visszaverni, és végre őt zabolázni, amidőn még a várak környékén lévő legközelebbi helységek is ellenszenvüleg a magyar kormány ellen, mindent elkövettek az elzárt várbeliek könnyebbítésére.” Kérték ezért a hadügyminisztertől a „főtiszti, és altiszti kar nem különben a legénység nevében is” az intézkedés megváltoztatását.

Hasonlóképpen nyilatkozott a tisztí állomány akkor is, amikor Guyon tábornok személyesen is megjelent a Vadász-erdőben, hogy átvegye a parancsnokságot. Az összehívott tisztí gyűlésen Guyont felszólították a visszatérésre és közölték vele, hogy csak Vécsey tábornok irányításával harcolnak.

Június 30-án először alakult ki üzenetváltás a várvédők és az ostromlók között a várat elhagyni szándékozó polgári lakosság ügyében. Vécsey emberiségéből okokból járult hozzá, hogy nyolcszáz fő a várat elhagyja, annak ellenére, hogy ez a védők helyzetén is jelentősen könnyített. A lakosok egy nagyobb csoportja már május 31-én ki akart jönni a várból, de ekkor még nem engedték át őket a magyar előőrsök. Miután egy éjszakát kint töltöttek a sáncokban, másnap visszatérhettek a várba azon feltétellel, hogy a férfiakat besorozzák, illetve dolgozniuk kell a várvédelem érdekében.

Július 2-án délben azonban nem engedték ki mindenkit, aki jött volna, így Vécsey tábornok még később is kapott olyan levelet, melyben erre irányuló kéréseket fogalmaztak meg. „...engedje meg kérem, hogy a jó érzelműek kik bent vagyunk — kijöhessünk.” Az aláírók — jó szándékuk kifejezése érdekében — még a következőket is közölték: „Végre jelentem mi képp biztos forrásból tudom: hogy egy Strázsa Mester — ki születésére nézve Lengyel — s e napokban a Várba szökött, — ágyúinknak — sőt a puskaapor raktáraknak is — helyét feladta, — s a Várbelieket értesítette — hogy kisebb emelékkel löjjenek.” Többen azonban már nem jöhettek ki a várból.

Június végén a Temesvár körül állomásozó csapatokat Vécsey harminchét, a törzshöz beosztott tisztre támaszkodva irányította. A gyalogságot hét teljes zászlóalj, a 49. zászlóalj két százada és egy alakuló zászlóalj alkotta, összesen 9539 fő. A lovasságot a 6. (Württemberg) huszárezred tartalék századától egy szakasz, a 7. (Reuss-Köstritz) huszárezred 1. őrnagy osztálya és a 14. (Lehel) huszárezred öt százada képezte, összesen 1422 fővel. Ezen kívül részt vett az ostromban 631 tüzér, 304 szekeres és 50 utászkatona. Mindösszesen 11 983 fő állomásozott Temesvár alatt.

Az egyre nagyobb létszám lehetővé tette, hogy a lövegek a tüzelőállásokban megfelelő fedezetet kapjanak, így azok felállítása már az első párhuzamban elkezdődhetett.

A várvédők előtt az ostromlővegek megérkezése és felállítása nem sokáig maradhatott titokban, így ezek pontos helyeinek meghatározására, lehetséges pusztítására újabb kitérőket határoztak el. Ezek közül kiemelkedik a július 4-ei, melynek sikeréhez jelentősen hozzájárultak azon felderítési adatok melyet a Sivkovich-gyalogsághoz tartozó Vinzens Blaszek őrzetű szervezett.

Az őrzetű atállást színlelt a magyarok oldalára, ott hat napon keresztül dolgozott és megfigyelte az előkészületeket, a lövegek helyét, a csapatok elhelyezkedését. Miután Blaszek visszatért a várba és jelentette tapasztalatait, a várparancsnokság már a következő napon elhatározott egy nagyobb szabású kitérőt arra a területre, ahol az őrzetű járt. Ennek megfelelően a vár tábori főnöke elkészítette a tervet a Béga-csatorna két partján lévő útegek lövegeinek használhatatlanná tételére. Ezt a kor szokásainak megfelelően a legegyszerűbb módon kívánták elérni, a gyújtólukba vert szög segítségével. Az így tönkretett lövegek javítását ezután csak műhelyekben lehetett elvégezni, hisz újra kellett fűrni a gyújtólukat és ebbe — a már nagyobb lyukba — kellett becsavarni a gyújtóluk eredeti nagyságának megfelelő betétcsövet. A beszögezést tüzereknek kellett elvégezni, így a kitérő csapatokhoz is beosztottak tüzereket, szögekből és kalapácsból álló felszerelésükkel. A tervek között szerepelt az is, hogy a mozsarakat esetleg beviszik a várba, de később kiderült, hogy ezeket emelőszerkezet nélkül nem lehet kiemelni, a tüzelőállásnak helyet adó kb. három méter mély (kilenc-tizenkét láb) mély árokból. A kitérés várható sikerét biztosította viszont, hogy — amint ez a jelentésben szerepelt — váratlansággal a viszonylag gyenge előőrs láncot, helyi erőfölény létrehozásával, könnyen át lehetett törni, hasonlóképpen a löveg fedezetre rendelt gyalogságot is el lehet üzni, mielőtt az erősítés beérkezne.

Sztankovics ezredes a kitérőt két irányba tervezte. Hajnali két órakor a Karl von Melczer százados vezetésével induló oszlopnak — hatvan fő Zanini-gyalogból, egy-egy osztály a Leiningen-gyalogozredből és a román-bánsági határőrszázalóaljból — a Béga jobb partján, a Karl Pöschl őrnagy által vezetett hat századból álló oszlopoknak a folyó bal partján lévő útegeket kellett megtámadnia.

A kitörés végrehajtása előtt, elsősorban a honvéd csapatok tartalékainak hátrébb vonása érdekében, illetve az oszlopok fedezésére, az elővárosokra és a felfedett útegre másfélórás tüzési tüzet terveztek és hajtottak végre.

A kitörés megkezdése előtt a kijelölt csapatok tisztjeit eligazításra összehívták. Közölték a feladataikat és felhívták figyelmüket azok rendkívüli fontosságára. Az oszlopok a Péterváradikapun vonultak ki. A Melczer százados vezette oszlop élén a két gyalogezred katonái vonultak és közelítették meg a várat körbefutó örvonalat, amelyet az adott terepszakaszon gyorsan, puskalövés nélkül leküzdöttek, majd továbbhaladtak a kb. 300 méterrel hátrébb lévő ütegek felé. A tartalékot a határőrök képezték. A tüzelőállásokba érve onnan kiszorították a fedezetül felállított gyalogságot és a tüzékeket is. Amíg a honvédekkel folyt a küzdelem a tüzérek, a román határőrök fedezete mellett, beszögeztek három hatfontos, egy háromfontos ágyút és egy hétfontos tarackot. Ezután a különítmény a beérkező magyar csapatok elöl lassan, sűrű puskatűzben visszavonult a várba.

A másik oszlopnak — mivel hosszabb utat kellett megtennie és egy csónakhídon is át kellett haladnia — nehezebb dolga volt, ugyanis mire kiért a vár előterébe, a túloldalon már riadóztatták a csapatokat. Pöschl őrnagy elővédként egy századot alkalmazott, melyet csatárláncban rendelt előre, ezt követte két század az ütegek elfoglalásának feladatával, majd három tartalék század. Az oszlopot Blaszek őrzető vezette.

Az elővédszázad a Rozália-kápolna magasságában húzódó magyar előőrszlánc ellen szuronyrohamot indított, mely elöl a honvédek, rövid harc után, a kertekbe húzódtak vissza. Ezután a két osztrák század rohamlépésben az Emaus vendéglőnél lévő üteghez sietett, ahol elkeseredett harc alakult ki a fedezet és a támadók között. A kézitusában mindkét oldalon részt vettek a tüzérek is. A két fél összekeveredése miatt az ostromlövegeket biztosító négy hatfontos löveg — melyek az ún. Zimmerplatzen álltak — nem tudott időben és hatásosan beavatkozni. Mindössze egy ösztűzet tudtak leadni. A keveredést kihasználva az osztrák tüzérek három hatvanfontos, három harmincfontos mozsarat, egy hosszútáracot és egy tizenkétfontos ágyút beszögeztek.

A tartalékban álló 8. század látva a sikert Ludwig Schwarzmán százados vezetésével a Gyogyevich kertek felé fordult, ahol egy, még löveg nélküli állást talált. Ugyanekkor ért ide magyar oldalról, a tartalékban álló két századával, Moncskó Ferenc százados is, aki azonnal szuronyrohamot rendelt el. A két tiszt között kialakult párbajnak egy puskalövés vetett véget, amely Schwarzmán századost megsebesítette. A tisztet más foglyokkal együtt már hátra kísérték, mire a Pöschl őrnagy által összeszedett csapatok ide értek.

A 8. századtól balra támadó 9. század előrevonulás közben egy mozsárütegbe ütközött, melynek kezelőit megölték, a lövegeket egy kivétellel beszögezték. Három harmincfontos és három tízfontos vált használhatatlanná, egy löveg viszont megmenekült, mert az osztrák tüzéreknek elfogyott a szögük. Ezek után a kitörő csapatok az egyre nagyobb fölénybe kerülő magyarok elöl a várba vonultak vissza. Az üldözést a várvédő lövegek lehetetlenné tették.

A jól végrehajtott kitörés a meglepett magyar csapatok soraiban nagy pusztítást okozott. Osztrák részről ötvennégy fő esett el vagy sebesült meg. A kitörés sikere el kellett, hogy gondolkoztassa a magyar vezetést, különösen a fedező erők nagyságával kapcsolatban. A kijelölt csapatok megerősítésére mindenképpen szükség volt, illetve meg kellett szigorítani az ellenőrzést is. A sérült lövegeket kivonták és a Szentandrásra berendezett műhelybe szállították. Itt néhány nap alatt ismét használhatóvá tették ezen nélkülözhetetlen eszközöket. A sérült lövegek részvétele nélkül július 5-én megkezdődött húsz ütegből, ostrom és tábori lövegekből, a vár lövetésének egy újabb, intenzívebb időszaka.

Az ostrom irányítói a felújított bombázás mellett, most már a várfalakon álló lövegekkel vívott ágyúharcot is célként tüzték ki, azok visszavonásának elérése érdekében. A lövegek így fedezték az újabb párhuzam munkálatainak megkezdését. A főirányba tevékenykedő ütegek azonban gyengébbnek bizonyultak a várvédő tüzéségnél, amelyet folyamatosan tizennyoc-

fontos lövegekkel erősítettek. Ide rendelték azon lövegeket, két tizennyolc-fontosat és két huszonnégy-fontosat, melyek Aradról érkeztek. Ezek az egyik főfeladatot megoldó mozsár-üteg közvetlen közelébe — 20—25 lépés távolságra — települtek. A beérkezett lövegekkel együtt július 19-én már ötvennégy tábori és ostrom löveg került tüzelőállásba.

A főirányban, Józsefváros előterébe, huszonhat löveget állítottak fel. A két mozsárüteg tevékenységét két leszerelő üteg fedezte, melyek igyekeztek elhallgattatni a várvédő lövegeket. A kirohanások elhárítására tábori lövegeket állítottak fel, melyeket egy zászlóalj fedezett.

A Mehalától délnyugatra felállított ütegekben — melyek szintén a fő cél érdekében oldottak meg feladatokat — egy kitörés ellen felállított háromfontos löveg kivételével, nehéz lövegek voltak. Itt tizenkét löveg állt, két század fedezete mellett.

A vár keleti oldalával szemben fekvő Gyárvaros felől tüzelő lövegeknek fokozottabb figyelmet kellett fordítaniuk a kitörések elhárítására. Itt, így hat tábori löveg fedezte a kilenc nehéz löveg tevékenységét, illetve két század igyekezett elhárítani a kitöréseket. Ezeken kívül egy messzehordó harmincfontos mozsár települt még az Elnöki-kertben is.

A lövegek kisebb megszakításokkal folyamatosan tüzeltek. A tüzési párbaj veszteségei mindkét félnél elsősorban a személyi állomány vonatkozásában jelentettek gondot. A pótlást nem, vagy csak átirányítással lehetett megoldani, ami azonban a minőség rovására ment. A veszteségek csökkentésére a várból egy idő után nem viszonzták teljes intenzitással a tüzet, a tüzékeket, az őrség kivételével, egyre többször fedezékbe rendelték.

Kiképzés hiánya miatt fordulhatott elő az egyik magyar mozsárütegnél az a csőrobbanás, mely két kezelő életébe került. Hasonló eset történt egy gyárvarosi tábori ütegnél is: „Egy emberünk, mikor a golyót benyomta az ágyúba, elbámult. Ott felejtette magát az ágyú előtt. Az irányzó hirtelen mondta: tűz! a gyújtó elsütötte, s a szegény töltő tüzért a löveg száz darabra is szétszaggatta. Azt mondja egy másik: ezért a gondatlanságért megérdemelt volna 25 botot” A sérült lövegek kijavítására azonban mindkét félnél fel voltak készülve.

A tüzési tűz miatt a várvédők helyzete rendkívül nehézé vált. A bajokat súlyosbította a sokszor harminc fok felé emelkedő hőmérséklet. A további nehézségeket az ostrom utáni jelentésben a következőképpen rögzítették: „A betegségek, különösen a tifusz és a skorbut elhatalmasodott. A bombázások okozta sebesülések napirenden voltak és az orvosi személyzet alig tudta az amputációkat kielégíteni. Nehéz helyzet volt. Ekkor kezdődött a húshiány, a helyőrség hetente csak kétszer kapott marhahúst, más napokon csak böjtös ételt osztottak. Lassanként a csapatok hozzászoktak a lóhúsevéshez. Elvágva minden kinti hírtől, fogalmunk sem volt hol lehet a mi hadseregünk. Éjjel-nappal az ellenségtől lövetve, nem lehetett biztosan tíz lépést megmenni (gyakran repült éjjel, egy időben tizennyolc ellenséges bomba a levegőben), a megszokott élelem elfogyott, a helyőrség helyzete, és kitartása még sem vált ingadozóvá. A körülzárás utolsó tíz napján a helyőrség már csak lóhúst kapott, mivel a kevés ökröt a kórháznak tartalékolták.”

Az ostromlók céljai között szerepelt továbbra is a sánctábor elfoglalása, aminek érdekében több rajtaütést hajtottak végre, de ezt a védők kivétel nélkül visszaverték. Így például a július 5-i kísérletet is megghiúsították a védők a főfalon lévő lövegek közreműködésével. Pedig a támadók számára előnyt jelentett az is, hogy az elzárt Béga-csatorna medre lassan kiszáradt. Arról sem mondtak le az ostrom vezetői, hogy Aradhoz hasonlóan tárgyalások útján jussanak a vár birtokába. Ezt július 7-én is megkísérelték, de a védők a levelet ezúttal sem bontották fel.

Szükséges volt tehát az eredeti terv szerint az ostromárkok továbbfejlesztésére. A második párhuzam kiépítése előtt, az oda vezető összekötő árkokat ásták ki. A vár déli részén a Béga-csatorna és töltése már — az eredetileg tervezett negyedik helyett — a harmadik párhuzam részét képezte, így itt csak annak fedett megközelítését kellett biztosítani. Ezt a Majorságoktól a Rozália kápolna irányába fejlesztett árok kiásásával érték el. A munkavégzést ezen a területen megkönnyítette az a keresztöltés, mely a csatornától a Majorságok központja felé húzó-

dott. A töltést azonban csak a kápolna és a csatorna között használták ki, az ettől délre lévő szakaszt — nehogy a védműveken felállított lövegek az árkot oldalazni tudják — egy töréssel nyugati irányba építették ki. A kápolnától kelet felé is műszaki munkákat kezdtek, egy rövid, hatvanlépcsényi árok végén tüzelőállást alakítottak ki.

Tovább fejlesztették keleti irányba az első párhuzamot is, hogy az előtte lévő munkálatok a jobbszárnyról kellő fedezetet kapjanak. Az építést akadályozó várlövegek lefogására egy újabb üteget állítottak fel. Az itt lévő állásokat folyamatos árok kötötte össze, ezeket azonban — a többi árokszakaszhoz hasonlóan — szinte állandóan karban kellett tartani, mivel a falakról a rombolást folyamatosan végezték. Az árok olyan mély volt, hogy „...abból a legmagasb huszár forgója sem látszik ki”.

A Béga-csatorna jobb partján is folytak munkálatok. Megkezdtek a második párhuzam kiépítését az ún. Sánckáplár-háztól az Egészség-csatorna hidja irányába, az első párhuzamtól mintegy kétszáz lépés távolságra. A két árok közötti összeköttetést az utóbbi csatorna jobb partján töréspontokkal építették ki. Ezen árkok elkészülte után a párhuzamot meghosszabbították a Béga-csatornáig, majd annak töltéséig. Ezután a töltés erősítése, magasságának növelése következett a Püspök-hídig. Ezt egy háromsoros rőzsésövénnel végezték. Így tulajdonképpen megteremtették az összeköttetést a harmadik párhuzammal, melyet azonban egyelőre nem, lehetett használni. Az esőzések miatt ugyanis csak lassan száradt ki a csatorna medre annyira, hogy az ostromlövegek súlyát elbírt volna.

A második párhuzam árkának kiásásával egyidőben az ebben kialakított tüzelőállások berendezése is folyt. A Sánckáplár-háznál egy négylöveges, az Egészség-csatorna balpartján egy mozsár-, a jobbszárnyán — a második párhuzam bal szárnyán — szintén egy négylöveges ütegnek készítettek elő állást. A párhuzam jobbszárnyán a Béga-csatorna medrében is további két állás kialakítása kezdődött. A munkálatokat — az ellenség aktív akadályozó és romboló tevékenysége ellenére — folyamatosan végezték augusztus 8-ig. Az ostrommunkálatok menete tehát úgy alakult, hogy a harmadik párhuzam egy része is már kész volt anélkül, hogy a másodiktól lövegek fedezték volna a munkálatokat.

Az árkok továbbfejlesztését természetesen a várban is észlelték: „Július 11-én észrevehető volt, hogy az ellenség éjjel a circumvalatio-vonalából a majorságoknál az úttöltés mentén a Rozália-kápolnához kiágazik és ennél a gátnál homokzsák-traverzeket rakott fel, valószínűleg azért, hogy a Béga-ágyat megszerezze. Nagy eredménye egy rendszeres ostromnak a második párhuzam esetleges megnyitása, mivel azonban egy második kiágazást a circumvalatio-vonalból sehol sem lehetett látni, így arra lehetett jutni, hogy egy rendszeres ostromtól nem kell félni, mivel egy ilyen egyoldalú előrenyomulás a 3. 4. 5. bástya tüzével könnyen megnehezíthető úgy, hogy az ellenség leállásra kényszerül.”

A magyar tüzérség ezen idő alatt szinte megszakítások nélkül lőtte a várat. A főcél továbbra is a katonai objektumok, védművek és lövegek voltak, de a vár többi épülete is lassan romba dőlt. Mint említettük legtöbbit a katonai kórház épülete szenvedett, de leégett a takarmányraktár is. Július 7-én kigyulladt az Irgalmas Testvérek temploma, kolostora és kórháza, valamint felrobbant egy közelben lévő üteg, a lőszerkészletével együtt. A keletkezett tüzeket a kijelölt tűzoltóságok igyekeztek eloltani, viszont a magyar tüzérek ilyenkor fokozott erővel lőtték a helyszínt, hogy az oltást megakadályozzák. Ilyenkor a tűzoltás csak a tűz továbbterjedésének megakadályozására korlátozódott.

A magyar ütegek váltakozó intenzitással bombázták a várat. Július 7-én például kb. 1 500 lövést, 5-én 800—900 lövést tettek, de volt olyan nap, hogy csak keveset vagy egyáltalán nem lőttek. Éjszakánként a meghatározott időben az őrség nyugtalanítására tízpercenként lőttek egyet-egyed. A folyamatos, megszakítás nélküli tüzérségi tevékenység július 22-ig tartott, akkor néhány napos szünet állt be.

A magyar tüzérek feladataikat napi parancsban kapták meg, ennek megfelelően a meghatározott időben és célra tüzeltek. A megszabott feladatok végrehajtásának irányítása azonban

alacsonyszintű volt, a tüzéreket sokszor hagyták magukra. Emiatt fordulhatott elő például, hogy a leszerelő üteg az ellenség lövegei helyett a vár belsejét lőtte. A tisztek távollétére többször is panaszkodtak a katonák és a helyi lakosok. „A mi tiszteinknek jó része csak kacérkodik és elhanyagolja a szolgálatát.” A tisztek gyakori távolléte adott alkalmat arra is hogy a katonák egyre többször megszegiék a fegyelmet. Erről panaszkodott Józsefváros és a Majorok előjárója is: „szünet nélküli lopások, erőszakos betörések és rongálások” miatt kérve Vécsey segítségét.

A meglévő lövegek azonban csak az első párhuzam állásainak felszerelésére voltak elégségesek, újabb ostromlövegekre és löszerekre feltétlen szükség volt. Ezt a kívánságukat fejezték ki az ostrom vezetői a táborba látogató Kossuth Lajosnak is.

Kossuth július 19-én látogatott Temesvárra elsősorban azért, hogy sürgesse a vár minél gyorsabb elfoglalását. A kormányzó beszédet mondott, majd a katonákkal beszélgetett. Ezután megszemlélte a táborokat, az ostromárkokat, az előkészítő munkákat. Vécsey ismertette Kossuthal a további terveket is, a műszaki munkák folytatásával, az elkészült, valamint készülő párhuzamok tüzérséggel történő felszerelésével kapcsolatban. Ez utóbbi érdekében kérte a kormányzót, hogy a szükséges mennyiségű löveget és löszert - 26 különböző űrméretű mozsarat és ágyút, valamint 600 mázsa lőport - biztosítsa számára.

Kossuth este Aradra távozott, ahol levelet fogalmazott az aradi és a pétervárad várparancsnokság számára. A szükséges lövegeket Arad várának kellett biztosítania, de azon feltételek mellett, hogy szükség esetén „...Temesvár ostromának azonnali felhagyásával 24 óra alatt nem csak a kölcsönzött, de egyéb megkívántató ágyúk is az aradi vár biztosítására viszsza szállíthatóak.” A küldendő lövegek a következő űrméretűek voltak:

— öt tizenhétfontos és kettő huszonnégyfontos vaságyú;

— öt tízfontos vasmozsár;

— négy tizenkétfontos bronz- és tíz ugyancsak tizenkétfontos vaságyú.

A többi hiányzó löveget — egy tizenhétfontos és három huszonnégyfontos ostromágyút — Nagyváradról kellett küldeni. A kormányzó utasítására ezeket 21-én és 22-én kellett útbairndítani.

A lőporkészletet Pétervárad biztosította, de a szállítás meggyorsítása érdekében Aradnak azonnal 250 mázsát, a lövegekkel együtt, útba kellett indítania. Ennek pótlását Péterváradról végezték, illetve onnan még további 350 mázsát küldtek Temesvárra. A pétervárad parancsnokságnak még löszereket is kellett küldenie az ostromsereghez:

— 1000 db tízfontos gránátot;

— 1000 db tizenkétfontos ágyúlöszert;

— 1800 db tizenhétfontos ágyúlöszert;

— 1800 db huszonnégyfontos ágyúlöszert

Kossuth a tett intézkedéseit Vécseyvel is tudatta.

Ezen lövegek beérkezésével az ostromlók tüzérszkezeinek a száma tovább emelkedett. Július végére már felszerelték a második párhuzamot is. A következő hónap elején már hetvennyolc ostrom és harminc tábori löveg állt az ostromlók rendelkezésére.

Vécsey azonban már július 28-án intézkedést kapott a hadügyminisztériumból, hogy a nélkülözhető lövegeket szállítsák vissza Aradra, hiszen ahhoz már közelednek az orosz csapatok, így felfegyverzése nem halogatható. Ezen a napon még egy értesítés érkezett, szintén a minisztériumból, hogy a hatvanfontos mozsarakat Aradra kell szállítani.

Ezen intézkedések megváltoztatása érdekében Szabó István alezredes augusztus 2-án írt levelet a hadügyminiszternek. Ebben a következőket írta: „... előadtuk neki (t.i. Kossuthnak—Cs.T.), hogy hiányunk van lőporban és lövegben, jelentettem neki, hogy az igényelt készlet beérkezésétől számított 3 héten belül az erődítmény romokban fog heverni. Érkeztek is az ágyúk és a lőpor és már éppen tüzet akartunk nyitni minden üteggel, amikor Damjanich tábornok ismételt átiratára, amelyben hivatkozott a kormányrendeletre, mely szerint Arad erő-

dítményének védelméhez a szükséges lövegeket a Temesvárt ostromló hadtestnek át kell adni, s így vissza kellett adnunk az összes ágyúkat. Időközben megkaptuk a baljóslatú híreket Szegedről, amely kötelezett bennünket minden ostromlőveg átadására..." Pedig véleménye szerint a vár elestére már nem sokáig kell várni. A második párhuzamban elhelyezett lövegek tüzelése közben, lehetőség nyílik a harmadik párhuzamba is lövegeket vontatni, egy nyolcvanfős utász alakulat közreműködésével. Ha pedig már az itt felállított lövegek is megkezdik a tevékenységüket „18 napon belül bekövetkezik a védők összeomlása”.

Szabó alezredesen kívül Vécsey is próbálkozott, valamilyen megoldást találni. Jelentette a miniszteriumnak, hogy a szükséges lövegeket elküldi Aradra, viszont kér röppentyűket, melyek az árokban felállítva még hasznosabbak lehetnek, mint az ágyúk, hisz ezek helyét nehéz felfedni és könnyen állást is válthatnak. Mindezekről függetlenül a nélkülözhetetlen, majd a többi nehézlöveget, augusztus első napjaitól kezdve útnak kellett indítani. Az első szállítmányt két zászlóalj kísérte. A kért röppentyűk valóban megérkeztek, illetve Vécsey hat harmincfontos visszatartását még megpróbálta azon feltétellel, hogy 10 órás indulási készenlét mellett működhetnek. A nehéz lövegek zömét az augusztus 7-én, a szőregi csatavesztés hírére, a 36. honvédszászlóalj fedezete mellett Aradra indították.

Az ostromló erők a műszaki munkák végzésén, valamint a tüzérségi harc folytatásán kívül többször közelharcba is bocsátkoztak a védőkkel. Ez a kitörések elhárításakor, illetve rajtaütések végrehajtásakor következett be. A felek rendszerint az éjszakai órákat kihasználva igyekeztek egymást meglepni és kitűzött céljukat elérni. A honvédek július 5-én az esti órákban csatárláncban igyekeztek megközelíteni a sánctábor, de annak védői és a várlövegek a támadást visszaverték. Július 11-én éjjel 11 órakor a védők három századdal hajtottak végre kitörést az újvilági üteg ellen. A két oszlopban támadó ellenséget sem az előőrs, sem pedig a kartácstűzet nyitó biztosító lövegek nem tudták megállítani, így azok eljutottak a lövegekig. A kezelőket szuronyrohammal futamították meg. A századok biztosítása mellett három tüzér négy hatvanfontos, egy harmincfontos mozsarat és két hatfontos ágyút beszögezett. Az ostromnapló ezen bejegyzését azonban nem támasztja alá Vécsey tábornok e napról szóló jelentése, mely szerint a védők a Gyárváros felé kíséreltek meg egy kitörést, de azt a 29. és a 38. zászlóalj visszaverte. Külön is kiemelte Bombiák hadnagy hősiességét, aki tizenhat sebe ellenére is hősiiesen harcolt.

Július 19-én hajnali 2 órakor ismét a honvédek indultak támadásra. Az ostromlővegek oltalmazása mellett indított roham célja ismét a sánctábor elfoglalása volt. A védők a támadáshoz legközelebb eső ékmű és az envelope tüzérségével, valamint kézi fegyverekkel azonban ismét megghiúsították a támadást. A lejtő megközelítésével 25-én is próbálkoztak a csatárlánc, de ezúttal is hiába.

Július 30-a után a magyar tüzérség felújította a város lövetését. A következő napon egy hatvanfontos bomba felrobbantotta az V. bástya kézi löporraktárát és egész löszkerészletét. Ezen a napon a következőt jegyezték az ostromnaplóba: „A törzskaszárnya már délután ki-gyulladt. Az éj folyamán ugyanerre a sorsra jutott a pétervárad iaktanya is és a tüzoltó osztagunk, amely már 12 óráig a város különböző térségeiben keletkezett kisebb tüzek megfékezésével foglalatzkodott, nagy önfeláldozással és körültekintéssel sem volt képes megfékezni a iaktanyák égését, mert az ellenség minden löveg tüzét ezekre a nagy tűzvészekre összpontosította és a viharos szél is a tűznek kedvezett. Még a nemrégén életvidám és gazdag városromjait is pusztulás fenyegette, hogy ez nem történt meg az a 3 századdal megerősített tüzoltóosztagnak köszönhető. Az utolsó 16 óra volt a legborzalmasabb az elmúlt 3 hónapban...” Ezen az éjjel halt meg a vár mérnökkari igazgatója, Simonowitz őrnagy.

Az V. hadtest erejét augusztus elején összesen 1713 gyalogos, 345 lovas, 123 tüzér, 53 szekeresz 12 ostrom és 6 táborig löveg, továbbá az aradi és az oravicai nemzetőr tüzérek, a torontáli, a józsefvárosi és a gyárvárosi gyalogos nemzetőrök adták. Mindösszesen a hadtest 10 086 fővel és 106 löveggel rendelkezett Temesvár ostromának műveletéhez. Ekkor azonban már nyilvánvalóvá vált, hogy az ostromot rövidesen meg kell szakítani. Vécsey — a hadita-

náccsal történt megbeszélés után elhatározta, hogy kísérletet tesz a vár rohammal történő elfoglalására. A támadás célja az árokban védő csapatok meglepése, majd miközben azok visszavonulnak velük együtt lehetőleg bejutás a várba.

Az intézkedések kiadása után augusztus 4-én este háromnegyed nyolckor zuhogó esőben megkezdődött a vár lövetése, az ellenség lövegeinek lefogása. A tüzelésben minden löveg és az újonnan megérkezett röppentyűk is részt vettek. Ez alatt a várat a sötét viharos időt kihasználva négy irányból közelítették meg a honvédek, „éljen a magyar!” kiáltással.

A támadást az oszlopoknak azonban nem sikerült egyszerre végrehajtani, mert a Béga-csatorna felől érkező csoportok bár „...ellenség megfutamodott, és csak a Canálisban lévő víz átlábolása okozta, hogy a honvédek a futamodó meglepett ellenséggel egyszerre nem jutottak a várba.” A csatornát mindenestre elfoglalták, ami mindezideig nem sikerült tartósan.

A Gyárváros felől három oszlopban támadtak a honvédek, céljuk az volt, hogy az Erdélyikapun keresztül jussanak a várba. A támadás során sikerült az ellenség egy kisebb csoportját a lejtőn bekeríteni, de az ellenség egy ellenlökéssel visszaszorította a támadókat. A támadás felújításával itt még kétszer próbálkoztak, de a védőműveken elhelyezett lövegek ennek sikerét megakadályozták.

A legtöbbet felmutató támadás a Józsefváros felől indult. Az oszlopok visszaszorították a lejtőn álló csoportokat, majd üldözve őket bejutottak az árokba, a külső védőművek közé. Mire azonban a támadó 38. zászlóalj a Péterváradikapuhoz ért, annak csapóhidját már felhúzták. Ebben a pillanatban a „...túlélkedéstől elragadt 38. zászlóaljat egy percz alatt pokoli tüzrel árasztották el.” A honvédek bár megpróbálták a lehetetlent, a kapu felvonóhidjának kinyitását ez nem járhatott sikerrel. Ugyanakkor a visszaút is veszélyesnek bizonyult mindaddig, míg a várvédő lövegek hatókörében voltak, annál is inkább, mert már kivilágosodott. A többi zászlóalj — miután nekik többszöri kísérlet ellenére sem sikerült az árokba jutni — visszavonult, így a 38. zászlóalj segítséget sem várhatott.

„E válságos helyzetben nem volt egyebet mit tenniük, mint ugyanazon sánctáborba húzódní, melyből csak imént a császáriakat felzavarták, hol másnap sötét éjelig éhen s szomjan maradni kényszerültek.”

Az egész nap a sánctábor között meghúzódó zászlóaljnak azonban nem az enni- és innivaló hiányzott a legjobban. Szinte állandóan tűz alatt tartották a fedezékül szolgáló védőműveket, illetve ezek mögé röppentyűkkel be is löttek. A tűz viszonzására nem volt esélye a zászlóaljnak.

Az egész napos szenvedés után az este hozta meg a zászlóalj számára a menekülést. Ezen a napon azonban mintegy négyszáz főt veszített ez az alakulat. Vécsey tábornok közben újabb parlamentert küldött a várba — ezúttal egy tárgyalásra is felhatalmazott tisztet —, de ezen kísérletet is elutasították a védők.

A honvédek kitartása és hősiessége azt is jelentette Vécsey számára, hogy csapatai elszántak és már csak az hiányzik, hogy rést törjenek a falon. Ez pedig a vártól már megfelelő távolságra kiépített tüzelőállásokból végrehajthatónak tűnt. Mindez azonban már nem következhetett be. Augusztus 7-én az ostrom szereket a kirendelt előfogatokkal megindították Arad felé.

A terület kiürítését csatárlánccok fedezték, illetve még kisebb munkák végzésével igyekeztek a védők figyelmét elterelni. Ez azonban nem minden esetben sikerült, a védők több eredményes kitörést tettek.

Augusztus 9-én a vártól észak-nyugatra zajló csata hangjaira a védők is egy nagyobb szabású kitörést határoztak el, mellyel a Csóka-erdőben táborozó magyar csapatokat támadták meg. Egy hatfontos üteg támogatásával két gyalogos osztag, vadászok, utászok és hat század Schwarzenberg-ulanus hajtott végre támadást. Ennek eredményeként az Elnöki-kertből és környékéről, a Csóka-erdőből elűzték a honvéd csapatokat. Ezen a napon báró Julius von Haynau tábornagy bevonult Temesvárra. A honvéd csapatok az éjszaka folyamán, két útvonalon elhagyták az elővárosokat és a Vadász-erdőt, megindultak Lugos felé.

Gróf Vécsey Károly tábornok az V. hadtest megmaradt részeivel augusztus 20-án Borosjenőn tette le a fegyvert.

AZ OSTROM MUNKÁLATOK ÉRTÉKELÉSE

Temesvár 1849. évi ostromával kapcsolatban többféle nézet fogalmazódott meg már a szabadságharc alatt is. A magyar politikai és katonai vezetés egyaránt túl hosszúnak tartotta azt az időt, amelyet az V. hadtest a vár alatt tölt.

Az ostrom megsürgetésére, menetének felgyorsítására küldte Görgői tábornok Raksányi őrnagyot Temesvárhoz és ezért látogatott július közepén Vécsey táborába a kormányzó is. Azonban Raksányi is csak azt nyugtázhatta, hogy az ostromelőkészítő munkák terv szerint haladnak annak ellenére, hogy az ostrom feltételei sem létszámban, sem eszközökben nincsenek meg. Ezért ahelyett, hogy átvette volna a tüzérség irányítását — amiért végül is ideküldték — visszautazott Pestre csapatok és ostrom lövegek kérése céljából. Ha nem is értett egyet az ostrom menetének tervével szó sem volt arról, hogy bárkiről elmarasztaló véleményt mondott volna. Vita csak arról alakult ki, hogy a réstörő üteg számára a — falak süllyedése miatt szükséges — halmot mikor kezdjék emelni. Kossuth, miután szemrevételezte a tervet és az elvégzett munkálatokat, szintén megváltoztatta korábbi véleményét. Megismerte azon körülményeket, melyek között a hadtest tevékenykedett, így kénytelen volt belátni, hogy újabb erősítések nélkül a vár tényleges ostromának nincsenek meg a feltételei.

Ugyancsak több helyen olvasható az vád is, miszerint a hadtest tisztjei keveset foglalkoztak az ostrommal, leginkább a táborokban mulattak, szórakoztak. Bár a panaszok között több szemtanú is található, ezt az állítást mégis fenntartással kell fogadnunk. Megjegyzendő, hogy a hadtest tisztjei létszáma aligha tette lehetővé azt, hogy ne a vár ostromának előkészítésével és vezetésével foglalkozzanak. Július végén az V. hadtestnél a következő tábornoki és tisztbeosztások voltak:

hadtestparancsnok	1
táborkari főnök	1
dandárparancsnok	4
táborkari tiszt	7
mérnök	2
utásztiszt	2
tüzértiszt	17
orvos	3
térparancsnokság	3
számvevő	1
tábori élelmezési tiszt	1
szállítmányozási parancsnok	2
szekerésztiszt	9
lelkész	4
hadbíró	2

A felsorolásból kitűnik, hogy az egyes beosztásokba szervezett tisztjei létszáma rendkívül alacsony volt. Különösen igaz ez a mérnökök és a tüzér tisztjeire. Nem juthatott mérnök vagy utász minden egyes árokszakasz, fedezéképítéshez, így itt megbízottak irányítottak. Hasonlóképpen tüzértiszt sem juthatott minden üteghez, különösen azért nem, mert ezek elszórva helyezkedtek el. A létszámból hiányzó alegységparancsnokoknak elég elfoglaltságot adott saját állományuk.

Az ostromsereg helyzete persze kedvezőbb volt, mint egy tábori hadtesté, nem kellett menetelni, a táborokat elő lehetett készíteni, viszonylag kényelmessé lehetett alakítani. Ez zavarta azokat, akik nem ilyen körülményekhez voltak szokva. Persze, nyilván előfordult, hogy a tábor hangulata, nyüzsgése, az ott megforduló polgári lakosság, az ide látogató hozzátartozók egyes tiszteknek a figyelmét elterelték a szolgálattól. Ez minden hadseregben előfordul.

A lényeg azonban az, hogy a Vécsey tábornok vezette hadtest, aligha tehetett többet Temesvár elfoglalása érdekében, mint amennyit valóban elvégzett. A rendelkezésére álló erővel és eszközökkel tulajdonképpen többet is tett, mint ami elvárható. Ereje csak június végére haladta meg az ostromlottakét, így tulajdonképpen eddig minden ostromelőkészítő munkát, azon kockázat mellett végeztek, hogy az ellenség azokat egy nagyobb szabású kitöréssel könnyen megsemmisítheti. Erre azonban — néhány, jelentéktelennek mondható veszteség ellenére — nem került sor.

Az ostromló hadtest lövegeinek a száma végig jóval alatta maradt a szükségesnek. Különösen igaz ez az ostromágyúknak vonatkozásában. Július 19-én még mindössze tizenegy olyan tizenlő- és huszonlőfontos ágyúval rendelkeztek, amelyek alkalmasak lehetnek a faltörésre, az ékművek és más védművek rombolására. A mozsarakkal jól lehetett rombolni az épületeket, rongálni a védők lövegeit, de a falak ellen nem lehetett hatásosak. Ezért kért Szabó alezredes Kossuthtól elsősorban ágyúkat, melyek már a főirányba, a második párhuzamba kerültek elhelyezésre. Ezek, illetve a harmadik párhuzamba szánt lövegek a réstörés lehetőségét már megteremtették.

Vécsey tábornok az ostromelőkészítő munkát tulajdonképpen azzal kezdte, hogy olyan „szakembereket” vett maga mellé, akik a várharcon menetét ismerték, azt képesek voltak tervezni és szervezni. Szabó István ezredes, Teodor Dembinski őrnagy, Krivácsy József őrnagy — ez utóbbi július elejéig — e munkát kiválóan megoldotta, nem rajtuk múlt, hogy végül is nem járt sikerrel az ostrom.

Az ostrom főirányának a kiválasztásában a következő szempontok játszottak szerepet:

- a Pétervárad-i kapu több megközelítési útvonallal rendelkezett;
- ezen a területen több olyan terepakadály, település volt, melyek elősegítették az ütegek fedett elhelyezését, a vár megközelítését, illetve a műszaki munkák végzését;
- részben fel lehetett használni a Béga-csatorna medrét és gátját, amely már egyben a harmadik párhuzam részét is képezte.

A tervnek megfelelően — a feltételek hiánya ellenére — az előkészítő munkákat megkezdtek és a rendelkezésükre álló minden erőforrást felhasználva folytatták. Az első csapatok, lövegek beérkezése után azonnal megkezdtek a kitörések ellen védelmet nyújtó előőrsi vagy „vadászárók” kiadását. Vécsey intézkedett arra is, hogy a Béga-csatornát zárják el, hogy a meder minél hamarabb kiszáradjon. Ugyancsak lényeges és helyes intézkedésnek bizonyult a várat ivóvízzel ellátó szivattyúk használhatatlanná tétele a Gyárvárosban, így a védők csak a várban található ásott kutakat használhatták.

Ennek elkészülte után kezdődött az első párhuzam kiadása, amivel egyidőben megindult a vár bombázása is. Ez a tevékenység Raksányi őrnagy szerint csupán lőszerpazarlás, felesleges pusztítás volt, de mint az ostromnaplóból kiderül ennél jóval többről volt szó. A védők és elsősorban a lakosság ennek hatására lelkileg és fizikailag is egyre nehezebb helyzetbe került. Fogyott a védők létszáma, leégtek a raktárak, ezek önmagukban is — bár nyilván hosszabb idő alatt — olyan hatást érhetnek el, mely általában a vár átadásához vezet. Szintén az ostromnaplóból tudjuk, hogy Haynau tábornok serege szinte az utolsó napokban érkezett. Természetesen az is igaz, hogy ez sok löpor és lövedék felhasználásával járt, de ezt tudták pótolni, akár olyan módon is, hogy a várból kilőtt tömör lövedékeket összegyűjtötték és újra felhasználták.

A műszaki munkákat szintén a lehető legnagyobb intenzitással végezték. Ezek minőségéről az ostrom utáni jelentésében Rukavina tábornok így nyilatkozott: „Az ellenség támadólagos munkálatai, amelyek kezdetben nem bizonyultak különösebben hozzáértőnek, az utóbbi időben a terep kihasználásával összefüggésben óriási fejlődést mutattak. A munkák átlagosan nagyon megbízhatóak voltak. Az árkokat, a majdnem 3 öl széles mellvédeket, a löporraktárakat és ágyazatokat mesterműveknek lehet tekinteni.

Az ellenséges mérnökök Szabó és Dembinski volt osztrák tisztjei jól ismerték az erődítmény műveit és viszonyait, mert régebben ők is a helyőrségben szolgáltak és annak idején

elvégezték a bécsi hadmérnöki akadémiát ebben a vonatkozásban — ha becsületben nem is — elismerést érdemelnek.”

Az ostrom tervezése és végrehajtása tehát a körülményekhez képest helyesen, az érvényben lévő elveknek megfelelően történt, a sikert elsősorban a többi hadszíntér eseményei akadályozták meg. „Mindezekből kitűnik, hogy gr. Vécsey tábornok minden tehetségében álló eszközhöz nyúlt, hogy Temesvárt bevegye ...”

A várvédelem feltételei szintén meglehetősen hiányosak voltak. Az előírt állomány, lövegek — ami egy vár esetében rendkívül fontosak, hisz a védművek tervezésénél ezt már figyelembe vették — hiánya nehéz helyzetbe hozta Rukavina tábornokot. Mindez arra készítette, hogy óvatosan, tartózkodva a kockázatvállalástól vezesse a védelmet.

A védők a felkészülés hosszúra nyúlt időszakában a megfelelő készletek felhalmozását eredményesen elvégezték, de ezek megóvása a kevés „bombamentes” raktár miatt nehéznek bizonyult. Az állomány létszámának növelésére — amíg lehetséges volt — újoncoztak, illetve a fontosabb feladatokat megoldó csapatokhoz átirányítottak. Különösen nagy nehézséget jelentett a tüzérek létszámának nemhogy emelése, de még szinten tartása is.

A védelem különösen aktív csak május közepéig volt, kihasználva azt, hogy Vécsey és Bem tábornok csapatai is csak távolról figyelték a várat. A freidorfi ütközet után azonban megváltozott a helyzet, a magyar csapatok elfoglalták az elővárosokat, így a védők a várba, illetve a sánctáborba kényszerültek. Ezután Rukavina tábornok indokolatlanul óvatos lett, a majd háromszoros erőfölényét nem használta ki. Az ostromlók létszáma a teljes magyar hadtest beérkezése után is alig haladta meg az ostromlottak létszámát, nagyobb erejű kitörések mégis alig voltak. Pedig a védők helyi erőfölényt könnyen képezhettek, ezt jól példázza a július 4-i kitörés sikere is.

Rukavina tábornok aktivitást inkább a tüzérség tekintetében mutatott fel, igaz ez kockázatmentesebb is volt. A lövegek számát a lehetőségek szerint folyamatosan emelte a falakon és a védművekben egyaránt. Lőszer-takarékossági célból a tüzérség tevékenysége nem volt folyamatos, hanem időről-időre egyes célokra lőtt összpontosított tüzet. Célként választottak ki ütegeket, a párhuzamok egyes épülő, vagy már kész szakaszait, az elővárosok egyes részeit. Az egyre közelebb kerülő ostromlókkal szemben az ékművekbe kihelyezett mozsarakkal érték el különösen jó eredményeket.

A tüzérségi harc az állandó állományvesztésen, a készletek fogyásán, a vár épületeinek rombadőlésén kívül más gondot is okozott. Az ostromtüzérség behatása, valamint a falakon lévő lövegek tüzelése következtében a bástyák és a falak alapjai megrepedeztek, így azok állandó javításra, erősítésre szorultak.

A várvédelem utolsó heteiben a védők létszámbeli fogyása, fizikai állapotuk romlása azt eredményezte, hogy a védelem egyre passzívabb lett, de a megadás gondolata a várparancsnokságon fel sem merült. Ezt erősítették a kívülről érkező ál- és igaz hírek a felmentő sereg várható érkezéséről. A külvilág eseményeivel egyébként a védők hozzávetőleg tisztában voltak, mint ahogy az ostromlók is ismerték a várbeliek hangulatát. A kölcsönös átszökések ugyanis szinte folyamatosak voltak.

Ebben az időszakban a védelem számára már a folyamatos tűzoltás az élelem- és vízszerezés, a sebesültek és a járványos betegek ellátása, biztonságos elhelyezése jelentett szinte megoldhatatlan gondot. Ezt azonban példás fegyelemmel megoldották. A várparancsnok végig a kezében tartotta az irányítást, ami ilyen esetben záloga a védők sikeres kitarásának.

A várból a körülzárás és az ostrom napjai alatt 41 322 lövést adtak le, ebből 16 225 bomba és gránát, valamint 25 097 tömör golyó volt. Az ostromlók által elhasznált lőszer mennyiségét nem ismerjük, de feltehetően ezt a számot nem közelíti meg, hisz lövegállományuk is csak fele volt a védőkének.

A veszteséggel kapcsolatban szintén csak osztrák részről rendelkezünk megbízható adatokkal. A védelem során meghalt egy tábornok, hét tiszt és százötvenöt legénységi állományú

katoná, illetve a járvány során kétezer fő. Megsebesült továbbá háromszázhetvenhat fő, fogóságba esett huszonhat fő.

A magyar oldalon június hónap során harminchat fő, júliusban harminckilenc fő halt meg. Ez előtti és augusztusi adatok hiányában csak megbecsülni tudjuk az összes veszteséget. Mivel az augusztus 4-i roham több száz áldozatot követelt, így feltehetően a magyar fél veszteségei mindösszesen meghaladták az ötszáz főt.

Rukavina altábornagy Temesvár sikeres védelméért megkapta a Mária Terézia-rend lovagkeresztjét és az orosz Szent György-rendet. A tisztek közül többen átvehették a Vaskorona-rend II. és III. osztályát, a Lipót-rend lovagkeresztjét, illetve egyéb katonai és polgári érdemrendeket, kereszteteket. A legénység soraiból is több száz fő kapott valamilyen érmet, jutalmat.

Az ostromlókat is „jutalmazták”, gróf Vécsey Károly tábornokot október 6-án Aradon — utolsóként — kivégezték, Nagy Jenő ezredest 18 évre, Rákotzy Zsigmond ezredest szintén 18 évre, Tóth András alezredest 16 évre, Dobay Ágoston alezredest 6 évre ítélték el. Szabó István ezredes és Teodor Dembinski őrnagy emigrált, Krivácsy József alezredes, miután a komáromi védősereggel tette le a fegyvert, amnesztiában részesült.

A HÁROMSZÉKI KISHÁBORÚ 1848 DECEMBERÉBEN

A szabadságharc menetét döntően az határozta meg, hogy a főhadszíntéren a szembenálló felek főereje milyen eredménnyel harcolt. Hadseregének téli sikere jutatta Alfred zu Windisch-Grätz tábornagy kezére Pestet és Budát, majd egészen a Tiszáig, az ország területének nagyobb részét. Görgei Artúr tábornok kiválóan irányított hadserege érte el azt a nagy sikert, hogy 1849 májusára az országnak csak kis szögleteiben maradt idegen katoná, ugyanakkor a Dembiński, majd Bem altábornagy vezette magyar főserég temesvári csatavesztése okozta a szabadságharc szomorú végét. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy csupán a Pozsony és Temesvár közötti területre korlátozódott a háború, éppen ellenkezőleg, szinte az ország egész területén folytak harcok, helyenként szünet nélkül, hol kisebb, hol jelentősebb erőkkel, reguláris, nemzetőr és népfelkelő csapatok között, sokszor öngerjesztő módon. Vagyis a döntést kereső nagy hadműveletek mellett egy sor ún. kisháború dúlt, melyek egyébként kísérői voltak a különböző korok fegyveres konfliktusainak.

Az 1848—49-es szabadságharc során több kisháború dúlt az ország területén. Ezek közül most a háromszéki ellenállással kívánunk foglalkozni, a hadművészet fent említett területének bemutatásával. Háromszék önvédelméről, már többen írtak, közülük összefoglaló jellege, objektivitásra törekvése miatt Egyed Ákos munkássága emelkedik ki. Az általa írt munkák megnyugtatóan tisztázták az önvédelem szervezésének körülményeit, eseményeit, így a székely oldalon történetek bemutatásánál nagymértékben támaszkodunk műveire. A következőkben elsősorban mégis osztrák szempontból vizsgáljuk az eseményeket, köszönhetően annak, hogy a cs. kir. hadseregnél keletkezett parancsok, jelentések alapján jobban rekonstruálhatók a harctéri események, mint az ebből a szempontból rendkívül hiányos, jórészt a visszaemlékezőkre alapozott székely oldal esetében.

A KISHÁBORÚ JELLEMZŐI

A napóleoni háborúk utáni évtizedekben katonai gondolkodók, hadtörténészek egész sora kísérelte meg a hadművészet egyes fogalmainak tisztázását, újraértelmezését. Ennek során, többek között igyekeztek meghatározni a kisháború lényegét, tartalmát, amely azonban igen nehéz feladatnak bizonyult.

Kisháborúnak minősíthettek ugyanis minden olyan hadi cselekményt, mely nem a főhadszíntéren zajlott s melynek közvetlen célja nem a döntéskeresés volt. Ennek megítélése, az események ilyen szempontú osztályozása, nem okozhatott gondot. Egy másik nézet azonban azon műveleteket nevezte kisháborúnak, „amelyek csupán egy hadsereg vagy hadtest hadműveleteit mozdítják elő anélkül, hogy közvetlen összefüggésben lennének egy ország meghódításával vagy uralásával.” E sorokat Valentini vezérőrnagy vetette papírra, aki tehát a feldehárítást, a vállalkozásokat, a meglepéseket és a különböző elterelő műveleteket értett kisháború alatt. A saját csapatok tevékenységének fedését és információk gyűjtését az ellenségről, vagyis tulajdonképpen könnyű csapatokkal végrehajtott feladatok összességét, melyek mindig szükségyszerűen segítették a főseréget. Az idők folyamán azonban e tevékenység annyira részévé vált a hadműveleteknek, hogy már aligha lehetett külön tárgyalni.

A kisháború megfogalmazásakor olyan nézettel is találkozhatunk, amely szerint ennek célja is ugyanaz, mint a „nagy” háborúnak, viszont más módszerek alkalmazásával. Az ellenség felett több kisebb győzelmet aratni, ellenálló képességét folyamatosan gyengíteni, vezetőit elrabolni, fenyegetni, vagyis kimeríteni és ezzel háborús céljáról lemondadni; ez is elvezethet a végső győzelemhez.

A különböző megközelítések a lényegét tekintve azonban mégis hasonló tevékenységet takarnak. A mellékhadszínterekre általában alig jutottak reguláris csapatok, különösen olyanok, melyeket csatákban, ütközetekben a döntés kivívására szántak. Elsősorban tehát itt is könnyű csapatok jelenlétével számolhattak, e mellett különböző szervezetű szabadcsapatokkal, népfelkelőkkel, vagyis a helyi lakossággal. Ezen hasonlóság tette lehetővé azt is, hogy általánosságban meghatározzák azon alapelveket, melyek a kisháborús hadviselésre jellemzőek lehettek.

A kisháború célja tehát az ellenség legyőzése, de nem túlerővel, technikai fölényvel, még csak nem is hagyományos minőségbeli és szervezetszempontú fölényvel, hanem különleges képességek felmutatásával. Ennek az alapjelzői az önállóság, mozgékonyosság, a képzettség, az elkötelezettség és adott esetben a hősiesség voltak.

A mellékhadszíntéren harcolók számára a következő feladatok fogalmazódhattak meg: az adott terület megtartása legtöbbször túlerővel szemben, az ellenség jelentős erejének lekötése rendszerint védelemmel, de sok esetben színlelt támadásokkal, vállalkozásokkal, állandó nyugtalanítással. Ehhez általában kis létszámú csapatok álltak rendelkezésre, melyeknek csak csekély része volt reguláris, tömegét a helyi lakosság adta. Utóbbiak megbízhatóságát az alacsony kiképzettségi fok ellenére azért nem lehetett megkérdőjelezni, mert az ott élő emberek számára ez egyben honvédő, nemzeti háborút is jelentett. Ez az egyik fő tényezője a kisháborús sikernek. A másik fontos alapfeltétel a megfelelő földrajzi környezet, vagyis a terep. Sík, nyílt vidék a legkevésbé volt alkalmas e hadviselésre, viszont az erdős-hegyes, mocsaras területek rendkívüli előnyöket biztosíthattak. A harcászati eljárásokat ezen körülményekhez kellett igazítani.

A kis létszámú, bonyolult körülmények között harcoló csapatok sikerének fontos eleme az állandó mozgás volt, amivel lehetetlenné tették hollétük kiderítését, ugyanakkor ennek révén szerezhettek információkat az ellenségről. A gyorsaság tette lehetővé a rajtaütéseket, például a szemben álló fél előőrsein, figyelő- és biztosítópontjain, raktárain, menetoszlopain. Ezen képesség birtokában siker, vagy erős ellenállás esetén azonnal vissza is vonulhattak, eltűnhettek. A vállalkozásokat kis csoportokban, önállóan kellett végrehajtaniuk, ami egy egészen más típusú parancsnoklást kívánt, mint hagyományosan. Minden vezetési szint igényelte a megfelelő döntésképeséget, a körültekintő, tudatos irányítást. Megfogalmazódott olyan nézet is, hogy a kisháborúban van igazán szükség a képzett parancsnokokra, hisz itt nincs olyan magasabb kötelék, amelyben csupán a sablonokat kell követni. „Az önállóság a kisháború lelke.”-ahogy Decker porosz tábornok fogalmazott. A csoportok sokszor teljesen magukra utalva működtek, parancsnokaik saját belátása szerint. Az ún. előőrsi vagy portyázó hadviselés ugyanakkor nemcsak a parancsnoktól, hanem az egyes katonától is megkövetelte az önálló, attraktív viselkedést és sok esetben az önfeláldozást is. Ez utóbbit azonban csak végszükség esetén várták el, hisz éppen az alacsony létszám miatt, mindenkire szükség volt, főleg a leghasználhatóbb harcosokra. Ezért ritkán alakultak ki hosszan elhúzódó harcok, lövöldözések. A harcászati leegyszerűsödött, előtérbe került a mesterlövészek pontos tüze. A támadó lehetőleg egy váratlan csapásra készült, majd a lehető legnagyobb eredmény elérése után gyorsan visszavonult a helyszínről.

A kisháborút folytató haderő fegyvernemi összetétele megfelelt az általános elveknek. A XIX. században a gyalogság és a lovasság mellett már egyértelmű volt a tüzérség jelenléte is. Az arányokat meghatározta a terep, a feladat, de legtöbbször a lehetőségek. Mindhárom fegyvernemre vonatkozó általános jelző, hogy könnyű. A gyalogság esetében ez elsősorban a sorban álló és összetűzések lövő társaikhoz képest pontosabb, gyorsabban tölthető puska, illetve egyéb szálfegyverek alkalmazását jelentette. Lovasság esetében leghasználhatóbbnak az ekkor már klasszikusnak számító huszár csapatnem bizonyult sajátos feladatrendszerével. A tüzérségnél szintén a könnyebben mozgatható lövegeket részesítették előnyben. Az egy- és háromfontos ágyúnak különösen a hegyi, vagyis a szétszedhető és málházható változata jelenthetett nagy támogatást. Előtérbe került a röppentyűk (rakéták) alkalmazása, melyeknek háromlábú állványait bárhol fel lehetett állítani.

Az egyes harcászati kötelékek nagyságának meghatározása alkalmazkodott a harcmódhoz. Míg normál esetben gyalogságnál a zászlóaljzat tekintették alapvető kötelékeknek, a kisháborús követelményhez igazodva előtérbe került a kétszázados osztály alkalmazása, három-négyszáz fővel. A lovasságnál kilenc-tíz lovas, egy megfelelő szakaszpáncsnokkal, már jól alkalmazható volt. A tüzérségi megerősítésnél lövegekről, lövegparókról beszélhetünk, melyeket egyes különítményekhez, osztagokhoz osztottak be, üteg kötelék alkalmazása szinte kizárt volt. A katonáknak érteniük kellett a műszaki munkákhoz is, mert ilyen jellegű támogatásra alig volt lehetőség és el kellett bírniuk a málhájukat is, hisz poggyász és más szállítószekerek nem lassították a meneteket.

Összefoglalva a kisháborús harcászat a következő harcmódokat részesítette előnyben:

- „csatárharc” — gyors, rövid támadásokkal az ellenség kifárasztása, gyengítése, felrúasztása és minden ponton, ahol lehet nyugtalanítása, ezen helyekről való elűzése;
- meglepés — az ellenség felkutatása, rajtaütés, egy les- vagy rejtkehelyről támadás, tállkozóharc;
- védekező harc — egyes helyek megőrzése, szállítmányok, vagy fontos katonai és gazdasági létesítmények fedezése.

A teoretikusok által előszeretettel alkalmazott kifejezés az előőrsi és a portyázó harc, melyekkel a fenti feladatokat megoldhatták. A védelem, vagy védekező harc volt a legkevésbé kedvelt harcmód, de sokszor szükségszerűen alkalmazni kellett. Egy portyázó különítménnyel szemben egy bizonyos v. R. tábornok a következő követelményt állította. „1. katonai szolgálatra alkalmaság és fizikai készenlét. 2. lovas és lovagolni tudás. 3. félig vadásznak, félig utásznak és egy kicsit tüzérnek lenni. 4. az előőrsi szolgálattal való jártasság. 5. a dolgok iránti kedv és szeretet. 6. becsület a szó minden értelmében.”

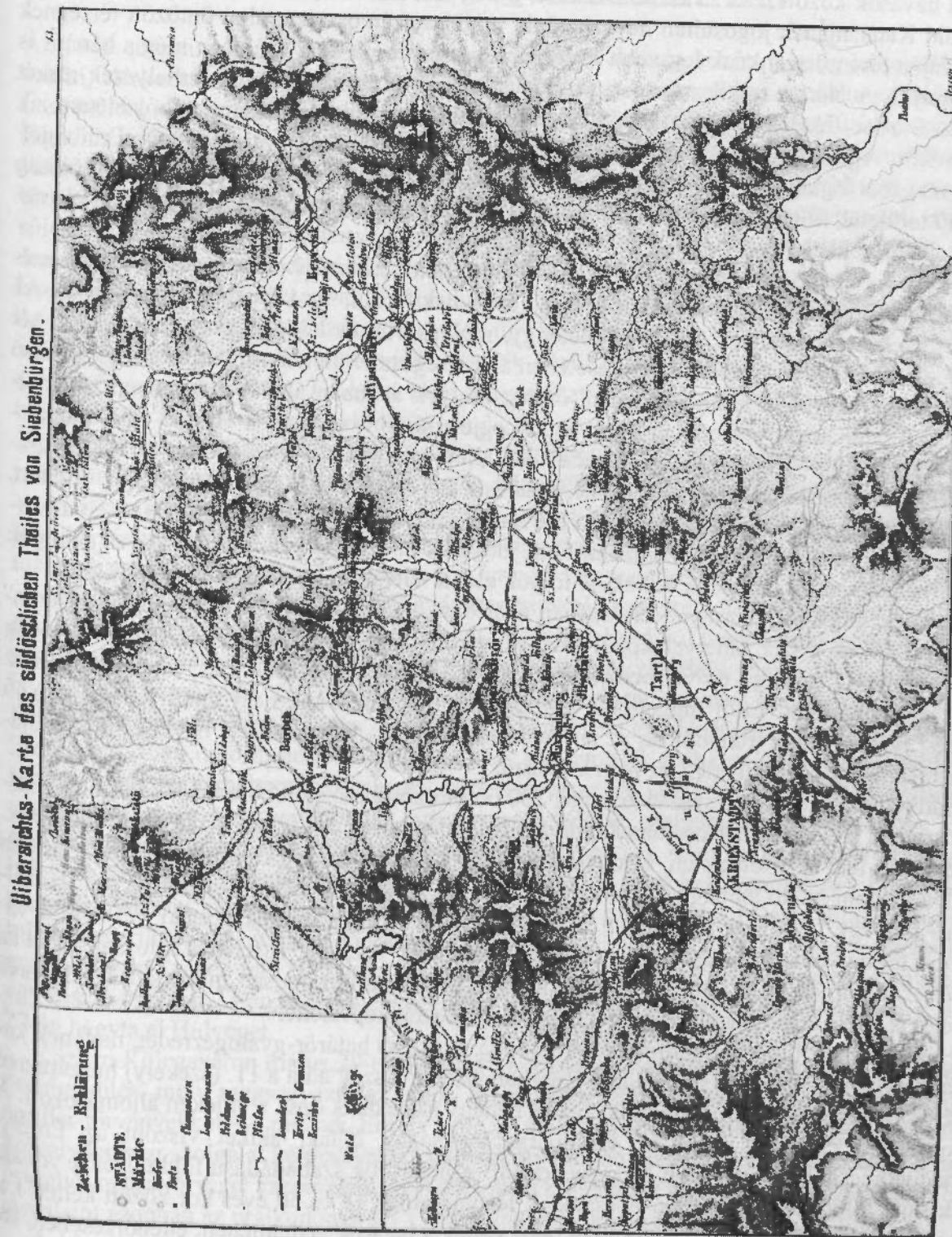
HÁROMSZÉK KATONA-FÖLDRAJZI LEÍRÁSA

Háromszék Magyarország, Erdély és Székelyföld délkeleti szögletében fekszik, területe kiválóan alkalmas kisháborús hadviselésre. Magas hegyek övezik, határa csupán délnyugat felé nyitott. „A Székelyföldnek legszebb, legérdekesebb s minden tekintetben legkitűnőbb részét kétségtelenül Háromszék alkotja.” Orbán Balázs a szék természeti adottságaira éppúgy értette előbbi mondatát, mint az itt élő emberek mentalitására. Háromszék, miként egész Székelyföld lakói számára, az évszázadok során létkérdéssé vált a harc, az önvédelem. A terület elszigetelt fekvése egyrészt jó védelmet biztosított, másrészt az itt élők külső segítségben nem, vagy csak késve reménykedhettek. Ehhez a geostratégiai helyzethez igazodott azon aktív szabadságvágy, mely annyira jellemző a székelyekre és amelyért a történelem során annyiszor fogtak fegyvert. A székelyek határőri feladataik teljesítéséért már a középkorban királyi kiváltságokkal rendelkeztek, ami az évszázadok során jelentősen módosult. Csík- és Háromszék lakóinak egy része a XIX. században is határőr-katonai szolgálatot látott el, vagyis a lakosság hagyományai és részben felkészültsége lehetővé tette egy kisháború sikeres folytatását. Ehhez járult még az a nehéz, edzett embert igénylő életmód, ami az itt élőkre jellemző volt.

Háromszék 3153,6 négyzetkilométernyi területén négy város (Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely, Bereck és Illyefalva), 103 falu és két puszta volt. Háromszék nevével eltérően négy széklet egyesített, Sepsi-, Kézdi-, Orbai- és Miklósvárszéklet. A terület földrajzi és közigazgatási határai a XIX. században már nem estek egybe. Keleti határa az egyedüli, ahol a Keleti-Kárpátok havasai egyértelművé tették a szék határát. Ennek déli vége a Bodzai-szorosnál volt, ahol viszont Felső-Fehér megye egy része húzódott Háromszék és az ettől délre lévő Barcaság között. A határ innen észak felé haladt a Feketeügy folyóig, majd azzal együtt az Oltig. A szék nyugati határa az Olt folyó volt, kivéve Hídvég és Árapatak környékét, ami szintén Felső-Fehér vármegyéhez tartozott.

Köpectől kezdve az északi határ nyugatról kelet felé a Barót- és az Uzonka-patak vonala, majd a Szent-Anna-tó környékét, a Búdös és Nagy-Csomág hegyeket délről kikerülve — me-

lyek megint csak Felső-Fehér vármegyéhez tartoztak — a Kézdi- és Kászsószék közötti háton haladt a Keleti-Kárpátokban lévő Nemere-hegység felé. Közigazgatásilag Háromszék északi szomszédja Bardoc-fiúszék, amely Udvarhelyszékhez tartozott, illetve Csíkszék, keletről és dél-keletről a két román fejedelemség, délnyugatról Brassó-vidék (és Felső-Fehér-vármegye említett kis különálló része), nyugatról pedig Felső-Fehér-vármegye határolta.

Háromszék

A szék természetes határa keleten az említett Nemere, majd dél felé haladva az Ojtozi-szoros után a Háromszéki-havasok 1700 méter fölötti csúcsaival egészen a Bodzai-szorosig. Északon a Hargita és annak nyúlványai képeznek nehezen áthatolható akadályt, amelyhez nyugatról a

lyek megint csak Felső-Fehér vármegyéhez tartoztak — a Kézdi- és Kászonszék közötti háton haladt a Keleti-Kárpátokban lévő Nemere-hegység felé. Közigazgatásilag Háromszék északi szomszédja Bardoc-füszék, amely Udvarhelyszékhez tartozott, illetve Csíkszék, keletről és dél-keletről a két román fejedelemség, délnyugatról Brassó-vidék (és Felső-Fehér-vármegye említett kis különálló része), nyugatról pedig Felső-Fehér-vármegye határolta.

Übersichts-Karte des südöstlichen Theiles von Siebenbürgen.

Háromszék

A szék természetes határa keleten az említett Nemere, majd dél felé haladva az Ojtozi-szoros után a Háromszéki-havasok 1700 méter fölötti csúcsaival egészen a Bodzai-szorosig. Északon a Hargita és annak nyúlványai képeznek nehezen áthatolható akadályt, amelyhez nyugatról a

Persányi-hegység csatlakozik. A Déli-Hargitában található Kakukk-hegy 1558 méter magas, a Persányi-hegység Vár-hegye is meghaladja az 1100 métert.

Háromszék területe változatos képet mutat, nyugati felét a Baróti- és a Bodoki-hegység osztja részekre, míg a középső területe a Szépmező lapos vidéke. Orbán Balázs erről így írt: "Ezen havasok között terül el Háromszéknek gyönyörű tere, melyet termékenységeért a Székelyföld Kanaánjának jogosultan nevezhetünk, mivel a számos vízer által öntözött térségnek dús talaján terem hazánkban legszebb és legjobb tiszta búzája, mely súlyban még a bánátit is felülmúlja". A Háromszékhez tartozó Miklósvárszék és a szomszédos Udvarhelyszék részét képező Bardoc-füszék területét Erdővidéknek nevezik, de földrajzi szempontból idetartozik Felsőrákos, Ágostonfalva, Apáca és Ürmös település is Felső-Fehér-vármegyéből. Erdővidék tehát magába foglalja az Olt-völgyet a Kormos-lángos- és a Barót-patak vidékétől Bölönig terjedő területet, kilenc bardoc-széki, három miklósvárszéki és a felsorolt Felső-Fehér-vármegyei településekkel.

A szék legjelentősebb folyója az Olt, mely észak felől érkezve keresztül folyik Háromszéken, de mielőtt elhagyná azt nyugatnak, majd északnak fordul, így képezi a nyugati határt. Az Olt legjelentősebb mellékfolyója a Feketeügy, melyek Kőkös közelében egyesülnek. A két folyó jelentős akadályt képez, az Olt esetében a szék egész területén, míg a Feketeügy az alsó folyásánál. E folyókba számtalan patak ömlik, melyek azonban általában könnyen „átlábolhatók”. Az úthálózat viszonylag sűrű volt. Legjelentősebb útvonal a Brassó—Illyefalva—Sepsiszentgyörgy—Tusnád—Csíkszereda felé, illetve Brassóból Prázmáron át Kézdivásárhelyre, onnan egyrészt Kászonszék felé, másrészt Berecken át az Ojtozi-szoros felé vezetett. Országos útnak számított a Brassóból Földváron, Hidvégen, Felsőrákoson át Székelyudvarhelyre vezető út. Ezen kívül számtalan úton juthattak át a hegyeken, melyek köves altalajuk miatt rendszerint jól járhatóak voltak. A folyók menti településeket is utak kötötték össze.

A vidék időjárási viszonyait elsősorban a medence-jelleg határozza meg. Ennek köszönhetően sokat fúj a szél, amelyek közül a legismertebb az ún. nemere. A hasonló nevű hegység felől váratlanul és nagy erővel betörő szél különösen télen okoz sok kárt, hóviharokat idéz elő, torlaszokat épít. Ettől függetlenül a székelyek mégis örülnek neki, mert feltámadása jó termést ígér. Nyugati irányból fúj az ún. német szél, mely „fölt és utált”. Egyébként az időjárás a mezőgazdasági műveléshez igen kedvező.

Háromszék lakossága a század közepén 100 000 fő körül mozgott. A családok 90 %-a mezőgazdaságból élt, emellett elsősorban Kézdivásárhelyen iparosok és kézműves mesterek dolgoztak. A lakosság fele tartozott az ún. katonarendűekhez, a néhány százaléknyi nemes, polgár és pap mellett, a többi itt élő jobbágy és zsellércsaládban élt. A lakosság néhány százaléka román zsellér és jobbágy volt, akik elsősorban a hegyekben laktak. Háromszék polgári vezetője a választott főkirálybíró volt, az egyes székeket alkirálybírók vezették. A felettes hatósági tisztet az Erdélyi Főkormányzóság látta el. E vezetői struktúrával párhuzamosan működött egy katonai vezetés is, mely közvetlenül a birodalom katonai érdekeit képviselte.

Háromszéken 1764-ben állították fel a 15. (2. székely) határőr-nyalozezredet, melynek katonái helyben teljesítettek szolgálatot. Részben szintén a szék adta a 11. (székely) huszárezred legénységét is, melynek parancsnoksága és néhány százada is ezen a vidéken állomásozott. A katonarendű családok felett az ezredparancsnokságok álltak, akiket viszont az Erdélyi Főhadparancsnokság irányított Nagyszébenből. A határőrök szabadállású földművelők voltak, akik saját földdel rendelkeztek. A családok férfitagjainak 18 és 50 éves kor között kellett katonáskodniuk. Megfelelő kiképzés után részt vettek a határok védelmében, ellenőrzésében, sőt háború esetén akár a hadszínterekre is vezényelheték őket. A határőröknek, a rendszeres szolgálat mellett, évenként 50 napot különböző hadgyakorlaton kellett tölteniük. A családok katonai rend szerint éltek, nevelték és tanították fiúgyermeküket. A katonai szolgálatot a székelyek nehezen fogadták el, mely a személyes kötelezettség mellett olyan egyéb anyagi terheket rótt rájuk, melyeket alig tudtak teljesíteni. Nekik kellett ruházatról, felszerelésről gondos-

kodniuk, részt venniük szállításokban, a tisztjeik eltartásában és még egy sor olyan terhet viseltek, melyek földjeik művelésének jövedelméből alig tudtak fizetni. A székelyekre ráerőszakolt katonai rendszer egy idegen hatalom uralmát testesítette meg.

AZ ÖNVÉDELMI HARC ELŐZMÉNYEI

Az 1848. március-áprilisi magyarországi események a székely között is nagy lelkesedést váltott ki, elérkezettnek látták az időt a régi sérelmeik orvoslására. Ezzel azonban egyelőre várniuk kellett, hisz az áprilisi törvények értelmében először az erdélyi országgyűlésnek el kellett fogadnia az uniót, amit ezt követően az uralkodó hagyott jóvá és csak azután kezdődhetek a változások. A háromszékiek elsősorban a kötelező katonai szolgálatot, a jobbágyi terhek eltörlését és a törvény előtti egyenlőség, az általános vallási és polgári szabadságjogok érvényesülését akarták elérni. A reményteli várakozás közben kapta a parancsot a háromszéki határőrezred, hogy négy százada készüljön fel indulásra, illetve fegyvereik egy részét málházza fel kocsikra. Április 25-én Uzonban a századok és a szállítmány valóban készen állt az indulásra, de némi tanácskozás után a székely katonák úgy döntöttek, hogy nem hagyják el földjüket és a fegyvereket sem engedik elvitetni. A katonák végül hazatértek, a fegyvereket pedig Sepsiszentgyörgyre szállították. E lépést nem helyeselheték a kolozsvári főkormánynál sem és még kevésbé a főhad-parancsnokságon.

Az egyre izgatottabb viszonyok között a rend fenntartása a szerveződő nemzetörségre hárult. Ennek megalakítása már április elején közgyűlési határozattal megindult. Nemzetőrök soraiba nemeseket, katonarendűeket, értelmiségieket vártak és fogadtak fel, de alacsonyabb számban jobbágyokat és zselléreket is. Mindenesetre figyeltek arra, hogy ez a szervezet is tükrözze az egyenlőséget, testvériséget, amelyre oly nagyon törekedtek.

A székely határőr alakulatokat a főhadparancsnokság szerette volna máshol tudni, mint éppen azon a területen, mely máris sok gondot okozott neki. A jól használható katonák segítségével azonban máshol is számítottak. Batthyány Lajos miniszterelnök május 19-én döntött úgy, hogy küldöttséget indít Székelyföldre, hogy a székelyek támogatását kérje a délvidéki szerb felkelés megfékezéséhez. Klapka György, Gál Sándor és Hajnik Károly hivatalos segítséget Erdélyben — az unió kimondása előtt — nem kaphatott és hiába próbálkozott a küldöttség Maros-, majd Udvarhelyszéken, sikerrel csak Háromszéken járt. Először Sepsiszentgyörgyön, majd május 30-án Alsócsernátonban tartottak nagygyűlést, melyen egyetértettek, hogy a szegedi táborba katonákat kell küldeni. Megállapodtak abban is, hogy az alakulatok szervezésében nemesnek, katonarendűnek és jobbágyoknak egyaránt részt kell vennie. A jobbágyok viszont nem akartak menni, míg robotolniuk kellett, ezért hát a gyűlés határozatilag kimondta a robot megszüntetését. A pesti küldöttség végül sikerrel járt. A csíki 1. határőrezredtől augusztus 14-én Szeged felé „kiindult” egy zászlóalj, a háromszéki 2. határőrezredtől ugyancsak egy zászlóalj július 23-án már Kolozsváron volt, a székely huszárok egy osztálya pedig, július 27-én hagyta el Hidvéget.

Közben Kolozsváron május 29-e és június 18-a között ülésezett a már nagyon várt erdélyi országgyűlés, mely megszavazta az uniót, megalkotta azon törvényeket — összhangban az áprilisi törvényekkel — melyek Erdély polgári átalakulását lehetővé tették. Foglalkoztak a székely katonai szolgálat kérdésével is, amelyet oly módon kívántak megoldani, hogy a határőrségből nemzetörséget szervezzenek, és mindenkire kiterjesztik a katonai kötelezettséget. Ezt a javaslatot azonban az uralkodónak jóvá kellett hagynia, addig minden maradt a régiben.

A következő hetek, hónapok eseményei nem igazolták a várakozásokat. Hamar kiderült, hogy a szászok és a románok csak kényszerből szavazták meg az uniót, a konzervatív erdélyi főnemesség nem kíván olyan lépéseket tenni, melyek veszélyeztetnék viszonyát az udvarral. Anton Puchner altábornagy, erdélyi főhadparancsnok is ellenérdekel volt, főleg miután Bécsből egyre sűrűbben kapta az erre vonatkozó instrukciókat. Szeptember 4-én Karl Urban ezre-

des a 17. (2. román) határhozred parancsnoka felmondta a magyar kormány iránti engedelmességet, majd a szeptember 15—25-e között megtartott balászfalvi román nemzeti gyűlés, miután elutasította az uniót, kimondta a fegyveres harc szükségességét. Mindezen események tettekre sarkalták a székelyeket is, akik október 16-ára Agyagfalvára összehívták nemzeti gyűlésüket.

A három napos gyűlésen — Puchner altábornagy tiltása ellenére — megjelent a két székely határőr-gyalogezred és a székely huszárezred, parancsnokaikkal együtt, szabályosan felsorakozva. Sőt a gyalogosok „elmetszték a német frakk végét, hogy magyarosabb legyen alakja...”. A székelyek „Rákos-mezején” 60-70 000 ember gyűlt össze. A gyűlés ötlete Berzenczey László, országgyűlési követből eredt, de pártolta a főkormányzók is, ami a törvényesség szempontjából fontos volt. A gyűlésen résztvevők kinyilatkoztatták hűségüket a király iránt, kifejezték együttműködési készségüket Erdély népeivel és határozatot hoztak az önvédelemről. Kimondták ugyanakkor minden székely egyenjogúságát „jogban és kötelességben”, ami természetesen érintette a katonai szolgálat kérdését is. A gyűlés döntött arról is, hogy a románokkal szemben megvédik magukat, ezért minden 19-40 év közötti férfinak hadba kellett szállnia. Ezt követően megválasztották a székely haderő fővezérét Sombori Sándor ezredes, a székely huszárezred parancsnokának személyében, illetve az egyes kötelékek vezetőit. A székelyek szerint megszervezett székely had ezután elindult, hogy érvényt szerezzen a nemzetgyűlés határozatának. Több kisebb ütközetben le is győzte Urbán ezredes seregét, majd felgyújtotta és kifosztotta Szászrégent. Ez utóbbi eseménnyel kezdődött a székely had bomlása, melyet a november 5-i marosvásárhelyi ütközet elvesztése pecsételt meg.

Közben Puchner tábornok október 18-án kinyilvánította Erdélyben az ostromállapotot, kezébe vette a nagyfejedelemség polgári és katonai irányítását, törvénytelennek mondván ki a magyarországi „rémkormányt” és a kormány megbízottak tevékenységét. Ugyanerre az időszakra esik a román népfelkelés kiszélesedése, az általános polgárháborús helyzet kialakulása.

Az erdélyi császári sereg a számottevő katonai erő nélkül maradt Maros- és Udvarhely-szék gyakorlatilag ellenállás nélkül megszállta. Csíkszék esetében ez nehezebb volt, hisz a 14. (1. székely) határhozred egy zászlóalj kivételével saját területén állomásozott és a szék társadalma is hajlott az ellenállásra. A helyzetet végül Franz Dorsner ezredes, ezredparancsnok oldotta meg, aki pacifikálta a széket azon feltétel mellett, hogy oda idegen katona és felkelő nem léphet be.

A HÁROMSZÉKI VÉDELEM FELTÉTELEINEK MEGTEREMTÉSE

Háromszék adottságainál fogva alkalmas volt az önvédelemre, amelyet különböző intézkedésekkel tovább fokoztak. Fontos intézkedés született például már szeptember 16-án, amikor elhatározták, hogy ezentúl a határőrzés terhére a katonák felerészét megosztják a jobbágyokkal és a nemesekkel. Ez azt jelentette, hogy egyre több embert készítettek fel katonai szolgálatra. Ugyancsak előrelátó intézkedést hoztak október 19-én, amely a fegyverek és „bármilyen védezköz” előkészítéséről rendelkezett. Másnap már a tartalékfegyvereket is kiosztották. Vagyis Háromszék készült a harcra, bár arra aligha gondoltak, hogy ezt hosszasan magukra hagyatva kell megvívniuk.

A szervező munka Háromszék Állandó Bizottmánya és az október végén Sepsiszentgyörgyön megalakult Központi Kormány irányításával indult. A kormány vezetője Berde Mózes volt, a katonai főparancsnok Nagy Imre huszárezredes, az élelmezési biztos Demeter József. Berde sürgősen összeíratta a 18 és 50 év közötti férfiak nevét, miközben a bizottmány által kijelölt bizottságok járták a székeket a felkészülés ellenőrzésére. Településenként az összeírt férfiakból alakulatokat szerveztek. Az itt szolgálóknak előírták a viseletet, illetve egyéni beszerzés révén, vagy központi raktárból fegyverhez is juttatták őket. Elsősorban lándzsákkal, kiegyenesített kaszákkal szerelték fel a harcosokat. Mozgósították a nemzetőröket is, akik

Háromszék veszélyeztetett határaihoz vonultak, ott láttak el figyelő szolgálatot. Ezzel egy őrláncot hoztak létre a szék körül.

A szék lakói számára a kialakult helyzet sok ellentmondást hordozott. Egyrészt reménykedtek abban, hogy valóban életbe lépnek azon törvények, amelyeket Kolozsváron hoztak és megvalósulnak az agyagfalvi határozatok, másrészt viszont szembesülniük kellett Puchner altábornagy október 18-i proklamációjában foglaltakkal, ami a március előtti állapotok visszaállítására törekedett. A helyzet tisztázására novemberben több népgyűlést is szerveztek. November 11–12-én mindenki számára egyértelművé tették, hogy Háromszék támadás esetén a harcot választja, ugyanakkor a tárgyalásos rendezésre is felhívták a császári felet. Ilyen értelemben fogalmaztak levelet Puchner számára. Ezen a népgyűlésen ismét megválasztották a szék vezetését, amelynek élére Berde Mózes került, most már kormánybiztosi minőségben. A katonai ügyekért Dobay Károly ezredes, a határőr-gyalogezred parancsnoka felelt. A népgyűlések hangulata egyértelműen kifejezte a lakosság óhaját: mindenáron harcolni kell!

A helyzet értékelésére és a tennivalók megtárgyalása érdekében a szék vezetősége november 16-ára kibővített tanácskozást hívott össze. Ezen elhatározták újabb népfelkelő alakulatok szervezését, a határok megerősítését. A legfontosabb bejelentés azonban e gyűlésen Gábor Áron szájából hangzott el. Ígéretet tett arra, hogy „lesz ágyú!”.

A főhadparancsnokságon járt tárgyalóküldöttség Puchner altábornagy elutasító, teljes, feltétel nélküli meghódolást követelő válaszával november 19-én tért vissza, ami tovább egyszerűsítette a helyzetet. A november 28-i újabb sepsiszentgyörgyi népgyűlésen ismét kimondták a fegyveres önvédelmet.

HÁROMSZÉK HADEREJE

Az önvédelmi háborúhoz készülő Háromszék néhány hét alatt politikai, társadalmi és gazdasági életének minden területét átállította „hadiműködésre”. A harc sikeres folytatásához az irányítás rendszerét egyértelművé kellett tenni. A legfontosabb döntések egy százhusz tagú állandó választmány ülésén születtek, a végrehajtó hatalmat pedig, a Kormányzó Hivatal viselte. Ennek élén Berde Mózes kormánybiztos és Horváth Albert főkirálybíró állt. A városokban, falvakban védelmi bizottmányok alakultak, melyek feladata a Kormányzó Hivatal utasításainak végrehajtása volt, amiben a helyi nemzetőrökre támaszkodhattak. Felállítottak három térparancsnokságot, Sepsiszentgyörgyön, Kézdivásárhelyen és Baróton. E három városban volt a legnagyobb szükség az itt gyülekező csapatok rendezésére, fegyelmének fenntartására. Felállt két hadbíró, Sepsiszentgyörgyön és Kézdivásárhelyen. Az egyes települések ötven év feletti férfijaiból megszervezték a „belsőszolgálatot”, a határszéli településeken ezenkívül megerősítették a figyelőszolgálatot is egy régóta jól bevált jelzőrendszerrel, a „lármafával”.

Háromszék katonai ellenállásának fontos összetevője volt a fegyver- és lőszerbiztosítás kérdése. A szék aligha vállalhatta volna fel a harcot, ha nem kap megfelelő biztosítékokat arra, hogy e téren nem szenvednek majd hiányt. Néhány katona és iparosmester Kézdivásárhelyen e kérdést tökéletesen megoldotta. Itt működött a salétromfőző üzem, a gyutacsgyár, a lőpor és lőszerkészítő műhely és végül ide települt az ágyúöntő műhely, mindazon műhelyekkel, melyek a lövegek egyéb alkatrészeit előállították.

A szék hadereje a kisháborús viszonyoknak megfelelően rendkívül változatos képet mutatott. Legképzettebb magjának a határőröket tarthatjuk, a gyalogezred és a huszárezred itthon maradt katonáit. Kevés harci tapasztalattal rendelkeztek már a marosvásárhelyi 12. honvédszászlóalj önkéntesei, akik a marosvásárhelyi ütközet után vonultak Háromszékre. Pontos létszámuk nem ismert, egyes adatok szerint négyszázan lehetnek. Ugyancsak átestek már a tűzkeresztségen a „Kossuth-lovagok”, illetve huszárok, az a szintén önkéntes lovas szabadcsapat, melyet Berzenczey László augusztus közepén kezdett el szervezni, s csapatzászlójukat Kossuth Lajos felesége adományozta. A felállítandó ezred toborzó és állomáshelye többek között

Kézdivásárhely és Sepsiszentgyörgy volt. Később jelentősen kiegészülve az ezred a 15. (Mátyás) huszárezred sorszámat és nevet kapta. A haderő többi részét többnyire lándzsával felszerelt nemzetőrök alkották, helységenként különböző nagyságú kötelékekbe szerveződve.

A tüzérség szervezője Gábor Áron, szolgálaton kívüli cs. kir. „határőr káplár” volt, akinek vezetésével egyrészt beindult a löveggyártás és az ehhez kapcsolódó technikai feltételek megteremtése, másrészt a lövegek kezelőállományának toborzása és kiképzése. A székely tüzérpáncsnok rövid idő alatt megszervezte a fegyvernemet, november 30-án már két ágyúja eredményesen működött a hídvégi ütközetben. A kezelők gondos kiválogatásánál előnyben részesítette a tanult és az iparos embereket, különösen a kézdivásárhelyi katonai „Nemzeti Fiú Nevelőház” diákjait, akik fegyvelmezettek és gyorsan kiképezhetőek voltak.

A székely had állományának morális állapota kisháború folytatásához kitűnő volt. Ugyanez már nehezen állítható a tiszt állomány vonatkozásában. Az önvédelmi háború krónikáiban sűrűn kiáltottak árulót néhány tiszt magatartásával kapcsolatban, sokszor nem is alaptalanul. A tiszt helyzetében azonban sokkal nehezebb és bonyolultabb volt, mint a közkatonáké és különösen a népé. A tiszt a cs. kir. hadsereg tagjaként élték eddigi életük egy részét, ez biztosított számukra megélhetést, egzisztenciát és — nem mellékesen — érvényes esküjük is a mindenkor uralkodóhoz kötötte őket. Ez éppen úgy igaz volt a magyar tisztokra, mint az idegen származásúakra. Nyilván másként is ítélték meg a forradalmat, mint a közemberek, számukra sokszor fontosabb lehetett a birodalom belső rendje, mint azon áttekinthetetlen állapotok, melyek e hónapokra jellemzőek voltak. A különböző helyről kapott parancsok sem jelentettek megoldást, hisz azok sokszor teljesen ellentmondtak egymásnak, de vezetőik viselkedése is további bizonytalanságot szült. Bizton állíthatjuk, hogy a tiszt zöme öröklődött a hazaszeretet és a birodalomhoz kötődő hűség között. Ebben a helyzetben mégis dönteniük kellett, ami függhetett az adott tiszt személyiségétől, bátorságától, sokszor egyéni ambíciójától, de többször pillanatnyi benyomásoktól, közhangulattól is. E nehéz döntés kikerülése okozta azután a legtöbb bajt. Aki későbbre halasztotta, már tisztességgel nem tudott váltani. A döntés elodázása vezetett oly sok egyéni tragédiához, árulásához, fegyverletételhez, amely az egész közösségre nagyon rossz hatással volt. Ezek közül a legsúlyosabb Balázs Emanuel őrnagy, a 12. honvédszászlóalj parancsnokának esete volt, aki Sepsiszentgyörgyön árulás miatt népitélet áldozata lett. Ezen kívül még több eset volt, amikor a székely katonák elégedetlenkedtek, főleg idegen származású tisztjeikkel szemben.

A székely ellenállás fontos tényezője, hogy ez nem csupán a férfiak „dolga” volt, hanem részt vett benne az egész társadalom. Az ellenállás vezetői könnyen hivatkozhattak arra, hogy a siker nem csak egy ideológia győzelme, hanem az egyén, a család és a kis közösségek érdekei is ezt kívánják. A férfiak jórészt kötelezés nélkül beálltak harcosnak, a fiatal fiúk is elmentek, ha másképpen nem, Gábor Áronnak segíteni. Az asszonyok pedig mindehhez erkölcsi erőt és támogatást nyújtottak. Hozzáállásukat Jókai Mór: Csataképek című elbeszélés-gyűjteményének egy megrázó története, a Székely asszony is jól érzékelteti.

A kisháború sajátos vonásának tekinthetjük azt is, hogy a résztvevő felek pontos létszámadatait nem tudjuk meghatározni. A székely haderő nagyságával kapcsolatban is csupán becslésekbe bocsátkozhatunk. Elfogadhatónak tartjuk Egyed Ákos meggyőző adatát, aki hozzávetőleg 10 000 főre teszi azt a létszámot, amely vagy valóban részt vett a küzdelemben, vagy felkészült erre.

A háromszéki haderő főparancsnoka Dobay ezredes volt, aki mint a határőrezred parancsnoka nagy tekintéllyel és tapasztalattal rendelkezett. Táborkari főnöke Gál Sándor százados, egy rendkívül agilis, nagy elméleti tudással rendelkező, jó szervezőképességű tiszt volt, aki teljesen elkötelezett volt a székelyek ügye iránt. A hadsereg három táborból állt. A jobbszárnyit Sombori Sándor ezredes, a huszárezred parancsnoka vezényelte, Sepsiszentgyörgy székelyhellyel. A balszárnyon lévő tábor Nagy Imre alezredes vezette Uzonból, míg az erdővidéki hadoszlopot Pap Mihály reaktivált őrnagy. Ez utóbbi székhelye Barót volt. A lovasság pa-

rancsnoka Kovachich Horváth Ignác százados, a tüzérségé Gábor Áron, későbbi őrnagy. Az egyes csoportok november 29-ére foglalták el a helyüket, miközben a határ menti őrvonal már működött, jelezte az ellenség mozdulatait, vállalkozásait.

A CSÁSZÁRI HADERŐ

Báró Anton Puchner altábornagy, erdélyi főhadparancsnok 1848 őszén, nagyszebeni székhelyén meglehetősen nehéz helyzetben volt. Erdély forrongott és hihetetlenül sok feladatot kellett volna egyszerre megoldania, amihez viszont kevés katonája volt. Könnyítette a dolgát azonban az, hogy csapatait kiegészíthette sok tízezer a román és szász felkelővel, akiknek irányítására alacsonyabb rendfokozatú cs. kir. tiszteket rendelt. Az uralkodó október 3-i manifestumának kézhez vétele után, ő is megírta kiáltványát, melyet október 18-án bocsátott ki. Ezután, mint teljhatalmú polgári és katonai vezető igyekezett visszaállítani a forradalom előtti állapotokat. A székely tábor november 5-i szétverése után megkezdődött a székely székek pacifikálása, mely sokáig valóban minden nehézség nélkül zajlott. Különös fontossággal bírt azonban két, határőrséget adó szék, Csik- és Háromszék biztosítása. Ezért örült Franz Dorsner ezredes vállalkozásának, aki hajlandó volt megegyezni a csíki székelyekkel a meghódolásról, még ha ez a vártál lassabban is haladt. Annál több bosszúságot okozott neki Háromszék, mely kezdettől feltételeket szabott, de a főhadparancsnok egyelőre nem akart tárgyalni. Ezt november 16-i levelében tudtára is adta a hozzáküldött követségnek és feltétlen behódolást kívánt. Ennek elutasítása után nem maradt más, mint a szék fegyveres meghódítása. E feladatra Gedeon József altábornagyot és hadosztályát jelölte ki. Puchner általános tervét abból a november 21-én írt leveléből ismerjük, melynek címzettje báró August von Heydte, az 5. (Savoya) dragonyosezred kapitánya volt.

Puchner hírszerzői jelentésekből arra következtetett, hogy a székelyek Kézdivásár-hely környékéről november 24-én vagy 25-én Brassó felé akarnak támadni. Ennek megakadályozására csapatösszpontosítást határozott el Földvárra. Az összevont csapatok vezetésével a 63. (Bianchi) gyalogezred parancsnokát, báró Johann Stutterheim ezredest bízta meg. Talán itt érdemes megjegyezni, hogy az ezred, melynek több százada harcolt a székelyek ellen lengyel kiegészítésű volt. Stutterheim csapataihoz kellett csatlakoznia Karl Riebel őrnagynak, a Brasói Kerület katonaságával. Puchner Földvárra irányította Székelyudvarhelyről Heydte kapitány különítményét és a fogarasi népfelkelőket is. A csapatok gyülekeztetése mellett a tapasztalt tábornok intézkedett élelmiszer és lótap felhalmozására, megfelelő lőszerkészlet előkészítésére. Ehhez két biztost, egy tiszteket és egy polgári hivatalnokot jelölt ki. A meneteket előfogatni székereken kellett végrehajtani úgy, hogy a csapatok november 24-ére beérkezzenek Földvárra. Érdekes megjegyzése Puchnernek, hogy a Segesváron gyülekező román népfelkelők olyan rosszul öltözöttek voltak, hogy haza kellett őket engedni. Stutterheim viszont előre küldte népfelkelőit, hogy időben a meghatározott helyre érjenek.

Végül az elrendelt összpontosítás csak november 29-ére jött létre, ekkor érkezett be utolsósóként Heydte kapitány különítménye. Az eredeti intézkedéshez képest Riebel őrnagy csapatai Szászhermányban gyülekeztek. A összpontosításban résztvevő csapatok:

Stutterheim ezredes parancsnoksága alatt

- három és fél század a 63.(Bianchi) gyalogezredtől;
- két század az 5. (Savoya) dragonyosezredtől;
- fél hatfontos-üteg (3 löveg);
- Grupp százados népfelkelői.

Riebel őrnagy parancsnoksága alatt

- két század a 16. (1. román) határőr-gyalogezredtől;
- két század brassói polgárőr;

- 49 fő a 11. (székely) huszárezredtől, az ún. „Desaner Flügel”¹;
- fél háromfontos üteg;
- egy osztag szabadsapat a brassói kerületből.

A felsoroltakon kívül a Bodzai-szorosnál egy félszázad kiszolgált határőr és 2000 népfelkelő állt, illetve tartalékként két löveg, a fogarasi és a brassói helyőrség, szintén népfelkelőkkel kiegészítve. Heydte adatai alapján összesen 1890 gyalogos, 200 lovas reguláris katona, nyolc löveg és hozzávetőleg 4000 nemzetőr és népfelkelő állt készen a harcra. Gedeon főhadiszállása Vledényben volt.

A KISHÁBORÚ ESEMÉNYEI

A kisháború természetéből fakadt, hogy nem volt igazán kezdete és vége, egyszer csak már zajlott. Nehéz meghatározni azt is, hogy Háromszék mikor is kezdte meg önvédelmét. Valószínűleg november 26-án törtek ki az első harcok, egyidejűleg egyszerre két helyszínen is. E napon érte támadás a székelyek bodzai őrségét, amely három áldozatot követelt. Dobay ezredes haladéktalanul ki is rendelte Nagy alezredest, aki egy Mátyás-huszárszázaddal és némi székely gyalogsággal indult az őrvonal helyreállítására, a gyülekező ellenséges csoportosítás elűzésére. A zömmel szászokból álló erő harc nélkül visszavonult.

Ugyanezen a napon érkezett be Homoródszentpál felől Felsőrákosra Heydte kapitány és különítménye. A császáriak ezen a kis erdővidéki településen két napig állomásoztak, miközben a környék falvait lefegyverezték. Ehhez a dragonyos kapitány komoly segítséget kapott Daniel Imrétől, aki viszont egyúttal felhatalmazást nyert Bardoc-fiúszék királybiztosi feladatainak ellátására. Az itt lévő erdővidéki csapatok szinte tétlenül nézték az eseményeket. A rangidős parancsnokuk Balázs Emánuel őrnagy lett volna, de ő és tisztjei Heydtevel egyezkedtek. Ekkor került sor annak a 12. zászlóaljnak a szétkergetésére, az említett Balázs őrnagy elfogására és sepsiszentgyörgyi kivégzésére. A zászlóalj 2. századának a teljes állománya letette a fegyvert. Mindez Erdővidék védelmét szétzilálta, ami lehetővé tette, hogy a császáriak hadisarcot vessenek ki és fosztogassanak. A begyűjtött fegyvereket Felsőrákosra szállították. Az osztrák források nem szólnak bővebben az itteni eseményekről, úgy tűnik Heydte csapatai zavartalanul végezheték el feladatukat.

Még itt Felsőrákoson megkapta Heydte Puchner sürgető levelét Csík behódoló nyilatkozatával kapcsolatban. Heydte volt ugyanis felelős Csíkszék behódolásával kapcsolatos tárgyalások lebonyolítására, ő állt kapcsolatban Dorsner ezredessel és a szék vezetőivel. Az altábornagy minden bizonnyal a Háromszék elleni hadműveletek megindítása előtt szerette volna biztosan tudni, hogy Csík nem csatlakozik a lázadókhhoz. Vagyis Heydte nek immáron egyszerre két feladatot kellett megoldania, aminek igyekezett megfelelni. Egyrészt levelet írt Balási József csíki főkirálybírónak, hogy december 2-ig tartson népgyűlést, ahol jóváhagyhatja a behódoló nyilatkozatot, másrészt Stutterheimet is értesítette, hogy november 29-ig egyesül vele.

Stutterheim eközben egy általános támadást készített elő Sepsiszentgyörgy ellen, melyet 28-án akart elindítani. Heydte különítményének késése miatt azonban az időpont csúszott. Viszont ez a késés tette lehetővé, hogy Felsőrákoson csatlakozhasson a 4. Bianchi-század és még 1200 népfelkelő. November 28-án így egy megerősített különítmény vonult Miklósváron át Hídvégre, az elrendelt gyülekezési hely közelébe.

Az első komolyabb összeütközésre november 29-én került sor. Árapatakon 125 honvéd állomásozott, akik közül néhányan elhatározták, hogy az Olton lévő kompot a túloldaltól áthozzák. Ennek nagy jelentősége volt, hisz a folyón itt nem lehetett másként átkelni, mint ezen a vízi járművön. Vállalkozásukat segítette a nagy köd. A túloldalon előőrsi szolgálaton a

¹ A 11. (székely) huszárezrednek a Fogaras-vidéki Dezsánból kiegészített, román legénységű félszázada.

Bianchi-gyalogezred 6. századából harminc ember tartózkodott Joseph Schwigenschlögel hadnagy parancsnoksága alatt. Azt, hogy a honvédek miként keltek át a folyón nem tudjuk, mindenesetre sikerült meglepniük a császáriakat és sűrű lövöldözések közepette a kompot átvontatták a másik partra. A magyarok veszteségéről nem tudunk, az ellenségtől egy ember esett el.

Miután a Földváron tartózkodó Stutterheimnek jelentették az eseményt, úgy döntött, hogy nem hagyja annyiban a dolgot. Schwigenschlögel megerősítésére néhány önkéntest küldött, majd Franz Mosing főhadnagyot a Bianchi-ezred 1. századának harminc emberével, egy szakasz Savoya-dragonyost és egy népfelkelő köteléket az Olt-hídon át, az alig két kilométerre lévő Hídvégre irányított Heydtehez azzal a paranccsal, hogy támadja meg Árapatakat.

A magyar fél természetesen észlelte az eseményeket, ezért igyekezett jó állást keresni. Találtak is egy kiváló védelmi vonalat „a falun kívül a Hídvége felől azon magas ároknál, mely a hegyről lejövvő vizet magasan töltéselt sánccal által az Oltba vezeti.” A 12. hovádzászlóaljhoz tartozó katonákat az új zászlóaljparancsnok, Clement György százados vezette.

A támadásra dél körül került sor, még mindig sűrű ködben, így az ellenfelek csak sejtették egymást. Az első eldördülő sortüzek füstje még tovább nehezítette a tájékozódást, viszont a fűtülő golyók megadták az irányokat. Heydte csapatainak jobb szárnyát a Bianchi-ezred egy fél százada alkotta, a balszárnyat népfelkelők, a tartalékokat egy román határőr-század és két dragonyos szakasz. Élénk tüzelés közben Heydte azt vette észre, hogy a folyópart felőli oldalon a magyarok bizony nem hátrálnak, hanem lassan tért nyernek. Erre a saját balszárnyára sietett és az itt álló népfelkelőket próbálta előrehaladásra bírni, ezáltal a magyar felet a hegyek felől a folyóhoz szorítani. A népfelkelők azonban nem mozdultak, mire a kapitány élükre állt, a császárt és magát éltetve pisztolyával a levegőbe lőtt és támadásra indult. Azonban csak néhány saját embere követte, a népfelkelők nem. Az egyik dragonyos szakasz cseh katonái erre a román népfelkelők mögött láncot alkotva el kezdték nyomni őket előre. A kapitány ez után a parancsnokságot átadta a népfelkelőket vezénylő Ludwig Thomassegovich főhadnagy és Johann Caballini hadnagnak, majd a másik szárnyra sietett. Ide előrendelte a másik dragonyos szakaszt, melynek támogatásával a gyalogosok támadásra lendültek.

A magyar fél az óriási túlerővel szemben, tisztjei vezetésével hősiesen kitartott. Buczy Alajos százados, Józsa Lajos főhadnagy és Csíki Domonkos hadnagy kiválóan vezette legényeit. A védelem mellett a nagy köd leple alatt még rohamokat is indítottak egészen addig, míg el nem fogyott a lőszerük. Amikor meglátták a jobbszárnyukon lassan előrenyomuló román népfelkelőket, a szórványos lövöldözést is abbahagyták, majd visszavonultak. Ez után már Árapatak védelmét sem kockáztatták meg, hanem a hegyek között kerestek menedéket.

A császári sereg ezután bevonult Árapatakra, ahol a románok fosztogatni kezdtek, de ezt — a dragonyosezred története szerint — a gyalogezred katonái megakadályozták. A felkelőket kiűzték a faluból, a rablott holmit pedig, visszavitték velük. Ezután visszatértek Hídvégre, előőrsük pedig Árapatakon maradt.

Az Árapatak környéki harcok felkeltették a székely hadvezetés érdeklődését. Az elért kisebb sikerek és kitartás reményteljessé tett egy nagyobb vállalkozást. Sombori ehhez Sepsiszentgyörgyön gyülekeztette csapatait. Ide érkezett Kézdivásárhelyről 4—500 vegyes fegyverzetű gyalogos, köztük sokan vadászpuskával, Torjáról és Kézdiszentlélekről lándzsások, illetve egy század székely- és egy szakasz Mátyás-huszár. Első alkalommal a gyülekező székelyek két ágyúnak is örülhettek. November 30-án reggel Hídvég felé, az ott lévő ellenség megtámadására — osztrák jelentés szerint — hozzávetőleg 400 fő indult.

Ezen a napon a császáriak földvári táborából a csapatok zöme is megindult. Stutterheim végre megkezdhette régen várt támadását, így Földváron Caballini hadnagy vezetésével csupán 1200 népfelkelőt és 400 nemzetőrt hagyott hátra. A csapatok Botfalva felé indultak és Riebel őrnagy csapatainak csatlakozása után, Illyefalva felé továbbmenetelve akartak a székelyeken rajtaütetni. Stutterheim csapatait Heydte is követte a különítményével.

A Földváron bekövetkezett eseményekről Kovachich Horváth Ignác huszárszázados feljegyzéseiből kaphatunk részletes képet. A székely sereg érkezését tapasztalva a császári előőrsök elhagyták Hídvéget, majd az Olt jobb partját kiürítették. Ezután még az itt lévő híd palloít is felszedték. A székelyek a partra érve felvették a harcrendjüket, ugyanezt tették a császáriak is a túloldalon. A felek az Olton keresztül háromnegyed órán keresztül lötték egymást. Eközben néhányan megpróbálták átugrani a híd gerendáin, de a vakmerő próbálkozások eredménytelenek maradtak. A helyzetet Gábor Áron két lövegének a tüze oldotta meg, ezt a román nemzetőrök és népfelkelők már nem állták és menekülni kezdtek. Caballini és embeleinek egy része Feketehalomra menekült, a többség azonban szétszéledt.

Az egyre gyengülő ellenállást a székelyek rögtön kihasználták és a hídgerendákon át egyensúlyozva követték a menekülőket, majd betörtetek a faluba, melynek egy része hamar lángba borult. Jelentős zsákmány került a székelyek kezébe, közte 300 szuronyos puska és nagy mennyiségű lőszer. Egyéb zsákmányról nem írt Horváth, annál többet az osztrák fél, mely szerint teljesen kirabolták a falut. Mindenesre nem valószínű, hogy a parancsnokok szabadrablást engedtek volna. Ennek züllesztő hatása túl nagy, az ellenség főereje pedig közel volt. Valószínűleg Sombori látta, hogy itt nem egy nagyobb császári erővel kerültek szembe. A veszteségek egyik oldalon sem voltak jelentősek. A támadók két óra körül már ismét az Olt jobb partján voltak. A sereg az erdön keresztül visszavonult, bár a lovasoknak este még volt egy próbálkozásuk Botfalu felgyújtására.

Valószínűleg Stutterheim pályafutásának ez volt az egyik legszomorúbb napja, eddigi terveit csődöt mondtak. Előljárói érthetetlen parancsokat adtak számára, a székelyek hátba támadták. Botfaluba érve kézhez kapta Gedeon november 29-én kelt utasítását arról, hogy le kell mondani a támadásról és csak védekeznie szabad, mert a székelyekkel a tárgyalásokat mégis meg fogják kezdeni. Még el sem olvasta a levelet, amikor értesítést kapott a székelyek földvári támadásáról. Ráadásul megjelent nála Heydte is, hogy most már nem érvényes Gedeon parancsa, vonuljanak tovább Illyefalva felé. Az ezredes azonban másként döntött, a dragonyosokat a legrövidebb úton visszaindította Földvára, a gyalogság részére kocsikat rekvirált és azok is követték őket. Mire a császári csapatok visszaértek, addigra ott már székelyeket nem találtak, csak „felperzselt falut”, kifosztott táborot, ahogy az a kisháborúban sajátosan „természetes” volt. Stutterheim ezzel igen nehéz helyzetbe került, hisz katonáit nem tudta ellátni, még tüzelőfája sem nagyon maradt. Rekvirálni legközelebb Hídvégen lehetett volna, de a visszavonuló székelyek, a hidat teljesen használhatatlanná tették. A helyzetet Joseph Mosing főhadnagy oldotta meg. „A hídvégi vendéglőt szétszedette és hidászok nélkül, csak a századok ácsaival és néhány alkalmas katonával sötét éjjel elkészítette a művet, mely biztos és célszerű volt. Az elkészült hídon éjjel kettőkor Mold hadnagy ment át fél század Bianchival és a szükséges élelmet Hídvégen beszerezte.” A hidat végül december 3-án újra lerombolták.

Stutterheim a következő napokban minden vonalon — Hídvégtől a Bodzai-szorosig — védelemre és járőrözésre készült, amihez újabb csapatokra lett volna szüksége. Ezekben a napokban az is kiderült, hogy a román és szász népfelkelők csupán tömeget adnak, alig használhatóak. Heydte végül is, ezer fő kivételével, haza küldte őket. A Brassó-vidék fedezésére egy őrvonalat hoztak létre, melynek két tábora Földvár és Szászhermány volt, kisebb, néhány száz fős román különítmények álltak Botfalván, Prázmáron, illetve a már említett erő Bodzánál. Ezen kívül járőrök indultak Nyén, Markos és Bodola felé. Heydte még december 1-én egy Bianchi-századdal, egy dragonyos századdal, kétezer népfelkelővel és két „doppelkaken”-el elvonult Székelyudvarhelyre, a Csíkszékkal kapcsolatos ügyeinek intézésére.

Az eddig lezajlott ütközetek tapasztalatairól, illetve táborának állapotáról Stutterheim december 4-én jelentett Gedeon tábornoknak. Szerinte a további sikeres harchoz elengedhetetlenül szükséges, hogy jelentős erősítést kapjon. Szerinte öt-hat gyalogzászlóalj, egy lovasezred, két üteg, egy „kis hídfelszerelés” és tartalékban néhány brassói nemzetőr század kellene a

Háromszék elleni sikeres műveletekhez. Ezzel „az összes népfelkelő alkalmazását nélkülözni lehetne, mivel azok amúgy is csak rendetlenséget okoznak.” Az ezredes egyébként a nagy hideg miatt seregének engedélyezte, hogy a táborot elhagyják és a földvári házakba szállásoljanak. E szerint mégsem égett le az egész falu, mint ahogy arról az osztrák jelentések szóltak. Természetesen az előőrsök kint maradtak és megszervezték a riasztást. A különítmény rendelkezett 320 ágyúgolyóval, 60 kartács lövedékkel és 2876 puskalőszerrel, ami rendkívül alacsony szám volt. Ismét csak gondot okoztak a népfelkelők, Mold hadnagy parancsnoksága alatt álló, eredetileg 1300 fős csapat már csak alig 700 embert számlált, a többiek vagy elszöktek, vagy hiányos öltözetük miatt megbetegedtek.

A magyar táborban a földvári győzelem tovább növelte a harcosok magabiztosságát és a lelkesedését. A hadiüzemek egyre nagyobb hatékonysággal dolgoztak, Székelyföld különböző területeiről néhány fős csoportokban egyre gyakrabban érkeztek határőrök, honvédek, nemzetőrök és huszárok. Az eddigi, sikeresnek mondható tevékenységük újabb ötleteket és terveket szült, melyek közül a Brassó elleni támadás vált egyre népszerűbbé. Különösen a radikális vezetők, az ún. Kiskomité tagjai és a fiatalabb tisztek pártolták e gondolatot. A magasabb besorolású és rendfokozatú „régik” tisztek vagy ellene voltak, vagy nem nyilvánítottak véleményt. Az ötlet mellett érvként szólhatott az is, hogy Brassó és környékének elfoglalásával az egyre szaporodó had élelmezése könnyebbé válhat, a háború az ellenség területén folyik, illetve Háromszék közvetlen veszélyeztetettsége is csökken. Ellenérv nem hangzott el, bár nyilván volt. Háromszék önvédelmi háborút hirdetett, ebbe egy támadó hadjárat nem illeszkedett. Dobay, Sombori ezredes, Nagy Imre alezredes, mint császári tisztek aligha tarthaták összeegyeztethetőnek a Brassó elleni támadást ezredük érdekeinek képviselésével sem. Az uzoni haditanács mégis döntött: Brassót el kell foglalni.

A hadjárat tervét Dobay ezredes dolgozta ki. E szerint a támadás három irányba indul, Szászhermány, Prázmár és Földvár felé, a főirányként Szászhermányt határozta meg. Ennek megfelelően létrehozták a megfelelő csoportosításokat. Sombori ezredes aldobolyi csoportosításában 3100 gyalogos, 290 huszár és két hatfontos ágyú volt Semsey Tamás főhadnagy parancsnoksága alatt. Butyka Tamás százados hídvégi csoportosításában 700 gyalogos, egy két és félfontos ágyú, Nagy Imre alezredes a kökösi hídnál 1200 gyalogossal 83 huszárral és egy hatfontos ágyúval állt. Sárosi Ferenc hadnagy bikfalvai csoportjában 900 gyalogos és 112 Máttyás-huszár volt.

Az általános támadás december 5-én érte az osztrák csapatokat. Először nézzük a főirány eseményeit, vagyis a Szászhermány körüli harcokat. Sombori ezredes csapatai tizenhét kilométeres menet után érték el a szász települést, ahol Riebel őrnagy csapatai állomásoztak. Az őrnagy december 2-i kimutatása szerint itt az 1. román határőrezred 2. századával, a brassói polgárőrség 3. századával, egy szárny román huszárral (a székely huszárezredtől), három tábori löveggel és mintegy 420 népfelkelővel, összesen hozzávetőleg 1300 fővel rendelkezett. Összevetve Sombori csapatainak létszámával a székelyeknek sikerült itt két és félszeres erőfölényt létrehozniuk.

Szászhermány az Olt bal partján fekszik, kissé mocsaras, fás, bokros területen, ahol az Olt hídjá és a falu között célszerű volt az utat használni, különösen a lovasságnak és a tüzérségnek. A folyó túlsó partja viszont teljesen nyílt terület, az arról érkezőt már messziről meg lehetett látni. Sűrűn fel is tűntek itt székely járőrök, előőrsök, akik gyakran riasztották a folyóparton őrt álló román határőröket és brassói polgárőröket.

December 5-én reggel is jelentették az előőrsi vonalról, hogy egy parlamentér érkezett és bebocsátást kért a faluba. Csikós András százados, a román határőrezred tisztje, mint előőrs parancsnok, a parancsnokságra kísérte Cseh László főhadnagyot, a székely határőrezred tisztjét, aki egy ultimátumot hozott. Itt Cseh átadta azt a feltételeket tartalmazó iratot, melyek tejesítésével a szászhermányi polgárok megmenthették magukat. Ebben a székelyek vezetői követelték a fegyverletételt, azok elszállítását az aldobolyi táborba, a császári katonák elküldését

és a székely katonák részére szállásra és ellátásra napi 10 krajcár biztosítását. Csikós ellenben közölte a parlamentterrel, hogy csak Puchner rendeletének megfelelő, feltétlen meghódolásra lehet tárgyalni. Ezzel a válasszal Cseh elhagyta Szászhermányt, Csikós elfoglalta a helyét és már jelentették is neki a székelyek közeledését.

Sombori időközben seregével elhagyta Aldobolyt. A Barcaság felé ereszkedő vidéken haladva jó áttekintéssel rendelkezett az előtte lévő területre. Ennek figyelembevételével meghatározta a menetrendet, majd a harcrendet. Elővédként puskások vonultak, utána a lövegek következtek, majd a huszárok zárták a zöm menetét. A lándzsások képeztek oldalvédet, illetve a lovasok mögött a hátvédet. A székelyek, először az Olt hídjánál akadtak ellenségre, mellyel szemben a gyalogság 800—1000 lépésnyire bontakozott szét, a lövegek tőlük jobbra és balra a szántóföldön álltak fel, mögöttük fedezetül a lovasság vonult fel. Ezután megalakult a csatár-lánc, mely megközelítette a hidat.

Az előőrsök riasztása után Riebel őrnagy, aki akkor érkezett vissza Brassóból, azonnal harcrendbe állította csapatait a falu előtt mintegy 800 lépésre. Az első vonal közepét az úton felállított három löveg képezte, ettől jobbra egy osztály — két század — román határőr, balra egy század szabadcsapatbeli állt. A második vonalat jobbról a 49 huszár alkotta, balról egy brassói polgárőrszázad. A másik brassói század és további népfelkelők a nyitott szárnyak fedezésére oszlottak fel.

Az ütközet dél körül kezdődött. „Az ágyúzást a hídnál azonnal, hogy alig lövés távolságra érkeztek csapataink, az ellenség kezdte meg, majd minden a huszárságra volt irányozva.” Már két huszárt is lelőttek a lováról, amikor hosszas előkészítés után Semsey lövegei is megszólaltak. Az alapos igazgatás, irányzás nem volt hiábavaló, mert az egyik lövés rögtön egy löszeres kocsi talált el, melynek tengelye széttört. Ettől az itt álló gyalogosok megzavarodtak, ez pedig elég volt a székely csatároknak, hogy elérjék a hidat. E fontos eredményt a huszárok rögtön kihasználták és átkeltek az Olton. Az ellenséget azonban egyelőre nem lehetett üldözni, mert Riebel egy hátsó terepszakaszon újra rendezte csapatait, lövegeit állásba rendelte és azok, amennyire lehetett, viszonozták a tüzet. A huszárok egy része ezt követően a császári ágyúkat akarta megszerezni, de ez a kísérlet kudarcot vallott. A hó borította terepen Máday Ferenc kapitány, a huszárok parancsnoka nem vette észre azt a posványos területet, mely a lövegek előtt volt. Amikor a huszárok elérték ezt a részt, süllyedni kezdtek, amiből csak nehezen menekültek ki. Ez elég időt adott az ellenség tüzéségének a visszavonuláshoz. A lövegek és velük együtt a közép gyalogsága azért hátrált, mert a székely huszárok az ellenség balszárnyát viszont eredményesen támadták. Riebel félt, hogy elvágják visszavonulási útvonálát. Magyar részről a tapasztalt lovassági parancsnok, Sombori ezredes irányította a huszárokat.

Riebel — aki még az ütközet elején értesítette Stutterheimet az eseményekről — ezután a falu szélén akart újabb védelmi állást foglalni, de a huszárok ekkor már a falu nyugati részének utcáin lovagoltak. Ide érkezett Botfaluról is egy kis huszárcsapat, amelyet éppen a szász falvak riasztási rendszere irányított az ütközet helyszínére. A császáriak még a templom körüli erős falakat sem védték, ami jól mutatja, hogy milyen pánikba estek. Az őrnagy ugyan állította, hogy még megpróbálta összeszedni az embereit egy támadáshoz, ami a fosztogatásba kezdett székelyekkel szemben jó eredménnyel kecsegtetett volna, de ez nem járt sikerrel. Amikor Riebel látta, hogy a falu már négy helyen ég, kis seregével Brassóba menekült.

A falu égéséről más forrásból is tudunk. E szerint a huszárok néhány csúrt felgyújtottak, miközben a helyi lakosság és a faluba szorult katonák egy része még védekezett. Ekkor esett el Gottlieb Hermanstätter főhadnagy és tizenöt fő pedig a székelyek fogságába került. Az ütközet után a székely sereg, halottait sebesültjeit szekerekre rakva, Aldobolyba vonult vissza. A székelyek részéről nyolc-kilenc fő esett el, a császáriaktól tizenhét-huszonhárom fő.

A haditervnek megfelelően ezen a napon Butyka százados is támadott Hídvégnél, bár ez csupán egy jól sikerült demonstráció volt. Mivel a haditervre csak az eseményekből, illetve a visszaemlékezők beszámolóiból tudunk következtetni, így részleteiben nem ismerjük. Ha

Butyka feladata az volt, hogy egész nap foglalkoztassa Stutterheim ezredes különítményét azért, hogy az ne tudjon erősítést küldeni Szászhermányba, akkor ez kiválóan sikerült.

Stutterheim már reggel látott két oszlopot, egyenként 2—300 fővel, Hídvég környékén mozogni, később egy parlamentter is megjelent nála azzal, hogy mondjon le a Barcaság védelméről. Mindezen eseményeket az ezredes figyelmen kívül hagyta és csak délután kettő körül riadóztatta a haderejét. Az előőrsöket egy századdal megerősítette, majd egész erejét, a tüzéséggel együtt a parton szétbontakoztatta. A tüzet a székelyek kezdték puskákból és — Stutterheim szerint egy fontos — ágyúból. A tűzpárbaj alig egy félórát tartott, majd Butyka emberei visszavonultak. Ez alatt kapta meg a császári ezredes Riebel értesítését a támadásról. Erre csupán egy lovas járőrt tudott kiküldeni információgyűjtésre, illetve az árapataki partszakaszra 300 népfelkelőt, mivel a túlparton itt is székelyek jelentek meg.

Ezen a napon a kökösi és a bikfai csoportosítás is végrehajtotta feladatát. Két irányból támadva Prázsmárt kellett elfoglalniuk, mely ellenállás nélkül meg is történt. Az itt tartózkodó császári őrsök elmenekültek. Ezzel Dobay ezredes támadó hadművelete sikeresen megkezdődött. Ennek fényében nehezen érthető, hogy Szászhermányról miért vonultak vissza Sombori csapatai. A székelyek a következő napokban, hetekben a barcasági Hétfalutól Földvárig ellenőrzésük alá vonták az itteni falvakat. Ez az időszak sem tartozik a székely-román-szász együttélés legszebb fejezetei közé.

A császári oldalon és különösen Brassóban igen nagy aggodalommal néztek a következő események elé, félték a székelyek újabb támadásaitól. Stutterheim 5-éről 6-ra virradó éjjel visszavonult Brassóhoz, az Oltnál csak kisebb őrsöket hagyott és az árapataki kompot is felgyújtatta. Puchner számára a háromszéki ügy már ekkor nehezen megoldható gondná vált. Csikószékkel együtt pacifikálni kellett volna Háromszéket, lehetőleg minél gyorsabban és olyan eszközökkel, melyek nem mérgezik el teljesen a viszonyt a három ezredet adó területtel. Csík esetében ez ekkorra már sikerült, de Háromszék esetében éppen ellenkező folyamatok zajlottak, a székelyek támadtak és fenyegették egyik fontos törzsterületét, Brassó vidékét. Az altábornagy úgy ítélte meg, hogy ereje nem elegendő a székelyek letöréséhez ezért Alfred zu Windisch-Grätz tábornagyhoz, a magyarországi császári csapatok fővezérhez fordult erősítésért. Míg e kérés realizálódik a Joseph Schurttter vezérőrnagy vezette dandárt küldte Brassóba. A dandár csak december 18-án érkezett meg, így Brassó nehéz helyzetét egyelőre nem ez oldotta meg, hanem egy dragonyos tiszt vállalkozó szelleme, ha úgy tetszik rossz szelleme. Bárány August von Heydte kapitányról van szó.

A december 5-ei sikeres székely támadás után az eresztevényi táborban ült össze az újabb haditanács. Ezen felmerült Brassó támadásának lehetősége. Dobay ezzel nem értett egyet, azonban olyan nagy volt a nyomás rajta, hogy nem lehetett más választása, mint a támadás elrendelése. A december 8-ra tervezett felvonulás azonban mégis elmaradt, mert megérkezett Jákó Daniel hadnagy azzal a hírrel, hogy Heydte ismét megjelent Erdővidéken. Választaniuk kellett tehát, hogy tovább támadnak, vagy megvédik azt az Erdővidéket, amelyen már egyszer rajtaütött a dragonyos kapitány. Dobay és Sombori természetesen ez utóbbit pártolta és végül a haditanács e mellett döntött.

Erdővidék védelmével kapcsolatban már korábban is történtek intézkedések. Dobay december 3-án nevezte ki az erdővidéki helyi erők vezetőjévé Pap Mihály őrnagyot. Másnap az új parancsnok végigjárta a falvak egy részét és december 5-re Bibarcfalvára hirdetett meg egy gyűlést. Papnak az volt a terve, hogy az Ürmösnél vélt ellenséges tábor megátadja. Közben Erdővidék északi részének falvaiban Daniel Imre királybíró — Heydte meghagyásából — a löfegyverek összeszedését végeztette. Ennek sikere, a lakosság hozzáállásával kapcsolatban felvethet egy sor kérdést. Kétségtelenül Erdővidék volt talán legkiszolgáltatottabb helyzetben a háromszéki ellenállás alkalmával. A Baróti-hegység földrajzi értelemben elvágta az itt élőket a szék nagyobbik részétől, viszont megközelíthető volt, Udvarhelyszék felől, az alsórákosi szoroson át Köhalom felől, és az Olt mentén Brassó irányából. Az Olton túl már ellenséges

érzelmű lakosság élt, akik segítették a császáriakat. Nem érezhettek kellő támogatást az ellenállásukhoz, ezért ahogy Heydte megjegyezte „... (Bardoc)szék lakossága, ez nekem meggyőződés, azonban nem kevésbé bízik és figyel.” A kapitány szerint a határőrségnek is csupán a tisztjei ellenségesek, az altisztek és a legénység csak félelemből tart a „lázdókkal”. Az altiszteknek még az elmaradt fizetésüket is megígérte, ha felhagynak a szék védelmével. A lakosság azonban inkább a pusztításoktól félt és nem is alaptalanul, minthogy ismét elfogadja az annyira gyűlölt régi katonai hatalmat.

Heydte közben december 2-án már Székelyudvarhelyen volt, ahol várta a csíki küldöttséget a behódoló nyilatkozattal. Reményei, a szék helyzetének végleges megoldásáról, azonban egyelőre nem valósultak meg. Míg a kapitány Csík pacifikálására várt, egy portyázó akció határozott el a Bardoc-füszéki Vargyas felé, hogy ott a lakosság lefegyverzését ellenőrizze, illetve az ott már begyűjtött fegyvereket elszállítsa. Az expedíció gyülekezési helyéül Karácsonyfalvát jelölte ki, ahová Földváról beérkezett a Savoya-dragonosok ezredesi osztályának 1. százada és ide rendelte az Alsórákoson álló népfelkelőket is. Természetesen ez utóbbi helységet nem hagyta őrség nélkül. Itt maradt Thomassogevich főhadnagy egy különítménnyel, hogy fedezze Köhalmot, illetve az összeköttetést biztosítsa Köhalm és Brassó között. Heydte Székelyudvarhelyről a 4. Bianchi-század nyolcvan emberével indult Karácsonyfalvára, ahová december 5-én este érkezett meg.

Másnap reggel, már egyesülés után, a különítmény elindult Vargyasra. Útközben találkoztak Daniel királybíróval, aki jelentette, hogy az összegyűjtött fegyverek a vargyasi templomban vannak, azonban onnan még nem tudta elszállítani. E gondját a különítmény megoldotta és az itt lévő 368 fegyvert kocsikra rakva Karácsonyfalvára szállították. Ez a császáriak szempontjából éppen időben történt, ugyanis Pap őrnagy december 7-én a köpeci, a baróti és a felsőrákosi nemzetőrökkel felkereste Danielt és visszakövetelte a fegyvereket. A királybíró kénytelen volt menekülni, kastélyát — osztrák források szerint — kifosztották és felégették. Ennek hatására, de lehet, hogy ennek ürügyén, másnap Heydte csapataival elindult Felsőrákosra. Mielőtt a faluba ért volna, a Felsőrákos és Köpec közötti sikon már fegyvereseket látott, akiknek szemmel tartására népfelkelőket és néhány szakasz sorgyalogost rendelt, majd folytatta útját.

A helységhez közeledve egy parlamentérkezett Botár Károly századostól, az itt lévő csapatok parancsnokától, hogy a császáriak ne vonuljanak tovább. Ezt Heydte visszautasította, majd gyalogságának egy részét csatárláncba fejlődtetve olyan eredményesen demonstrált, hogy a székelyek gyorsan visszavonultak. A császáriak üldözni kezdtek és ennek során sok foglyot ejtettek köztük, Pap őrnagyot és Botár századost. Más adatok szerint Pap őrnagyot megvesztegetett társai jutatták a császáriak kezére.

Felsőrákoson — kisháborús viszonyokhoz képest — jelentős csapatösszevonásra került sor. A Heydtevel ide érkezett Bianchi-század mellett egy román határőrszázad és negyven fő a 41. (Sivkovich) gyalogezredtől képviselte a sor gyalogságot, negyven Savoya-dragonos a lovasságot, ezen kívül szász és román népfelkelők Székelyudvarhelyről, Alsórákosról és máshonnan. Heydte egy levele szerint összesen 200 gyalogossal, 70 dragonossal és 1700 népfelkelővel rendelkezett. Ehhez érkezett még Hévizről 600 fő, szintén népfelkelők.

December 8-án reggel Heydte magához rendelte azon falvak előljáróit, akik részt vettek a vargyasi kastély elleni akcióban. Felszólította őket, hogy adják ki a résztvevőket és büntetésül fizessenek 5200 forintot és 480 marhát. A meghatározott időre a falvak teljesítették a kapitány követelését. Daniel kapott kárpótlásként 1200 guldent, a többi Gedeon tábornokhoz küldte. Erről december 9-én Heydte a következőket jelentette: „Tegnap már 1300 forint behajtott konvencionális guldent Köhalmra beküldtem és 290 marhát, ezt ma 1420 konvencionális forint követi, melyet hasonlóan Köhalmra küldök. Mivel a románok útközben 200 marhát, melyeket a szászok szállítottak, elszedtek és elhajtottak, mivel nem tudom, hogy a Ön határozata már ne lenne érvényes (t. i. az együttműködésről — Cs.T.) kérem ezért Orgidan prefek-

tusnak a fontos együttműködést elrendelni.” Ugyanakkor egy különítmény Fülébe vonult, ahol a hámort használhatatlanná tették. Ebben a kis vasüzemben lövedékeket öntöttek a székely sereg számára, ami Heydte előtt sem volt titok. Elkoboztak három láda „vasat” — ahogy a kapitány jelentésében szerepel — és ezt szintén Köhalmra szállították.

Háromszék megerősítésére december 9-én délelőtt érkeztek be az első csapatok. A hídvégi táborból a Clement és Buczy százados vezette 12. honvédszázalaj 170 katonája vonult Köpec felé, akik magukkal hozták két és fél fontos lövegüket. Itt csatlakozott hozzávetőleg 500 erdővidéki lándzsás és 37 Mátyás-huszár, Incze Daniel főhadnagy parancsnoksága alatt. Felsőrákosra egyből jelentették a csapatmozgást, ahonnan Heydte késedelem nélkül elindította a csapatait.

A székely csapat a Barót-patakig vonult előre. Az elővédet a honvédek képezték, „ezután egy rossz fehér lovon az úgynevezett ágyú 2 részeges tüzéri fedezettel”, majd a huszárok következtek. Ezt követte a zöm, vagyis a lándzsások. A pataknál már szembetalálkoztak a harcrendbe bontakozott császári erővel. Annak közepét a 4. Bianchi-század és egy román határőrszázad alkotta. Egy volt huszárkadét, Hilarius Fenz hadnagy irányította a Savoya-dragonos-századot, amely egyébként Heydte saját százada volt. Az Olt-mentén e kötelék képezte a jobbszárnyat. A balszárnyon zömmel szász és román népfelkelők álltak, Thomassegovich főhadnagy és Caballini hadnagy vezetésével, e harcrendi elemet a negyven Sivkovich-gyalogos erősítette. Itt állt két doppelhaken is. Ugyancsak népfelkelők képezték a tartalékot Joseph Maly hadnagy irányítása alatt. A székelyek vezetői, némi túlzással, 8000 főre becsülték az ellenség összlétszámát.

A kis székely had mindenesetre vakmerően szembeszállt a tömeggel. Átkeltek a Barót-patakon és felvettek egy sajátos harcrendet. Az egész erőt egy hosszú vonalba állították fel, legalább olyan szélesen, mint az ellenség. Mindenki beállt a sorba, még a lóval nem rendelkező huszárok is a pisztolyaikkal. Tartalékokat balszárnyon a huszárok képezték. Mire ez a harcrend kialakult a császári gyalogság előreküldött csatárláncra már közeledett és rövidesen megkezdődött a tüzharc. Horváth Ignác százados Clement és Buczy századosok beszámolója alapján a következőket írta visszaemlékezésében: „A tüzelés mind két részből megkezdődött, kevés idő múlva egy fél század dragonos a Savoya ezredéből a sik magaslat két lecsapó szárnya rejtekéből csak egyszerre elő- és a honvédek csatárláncára rohant. Az összeseregése a honvédeknek apró csoportokba már lehetetlenné vált, erre kiáltom a honvédeknek: Hasra! Bújj le! — mit a honvédek igen jól megértve, földre veték magukat. A dragonosok rohama sebes volt, lovok pedig jól kitarított lovak valának, melyek az előttök hasra fekvő honvédek serelem nélkül átugrálták. Ekkor kiáltom ismét a honvédeknek: Talpra, s löj! — mit a honvédek a részint nagy sebességben lévő lovokot még az átugráló dragonosok meg nem fordítottán, igen jól fölhasználának. A tüzelés keresztül kasul az ugyan előbbi úton visszatérendett dragonosokra megkezdődék, melynek eredménye lett, hogy 17 ló és 27 dragonos maradt halva a honvédek között”.

A székely haderő ez után a kis siker után már visszavonult, ki hol tudott átkelt a patakon és menekült Köpec felé. A császáriak nyomon követték őket, ebben különösen a népfelkelők jártak elől. A faluig tartó üldözés azt eredményezte, hogy a nap legnagyobb vesztesége itt keletkezett. A felkelők felgyűjtötták, kifosztották Köpecet, a lakosok egy részét meggyilkolták. Heydte bizonyosan jelen volt az eseményeknél, hisz egy helyi puskműves kétszer is rálőtt, amiért nyomban felkoncolták. Egy császári tisztől szokatlan, hogy szemeláttára ilyen események folyásának adjon szabad teret. Vélhetően a számára váratlanul nagy veszteségek — különösen dragonosai sorában — és a székelyek vakmerősége készítette e minősíthetetlen cselekedetre. Nem tartjuk valószínűnek, hogy ő adott parancsot, de asszisztált az eseményekhez.

Heydte e napi jelentése a következőket tartalmazta: „Nagyméltóságodnak alázatosan jelentem, hogy ma egy győztes ütközetet vívtam a székelyekkel itt és Köpec között. Sikerkült nekem őket vad futásra kényszeríteni. Az erejük lehetett 400 székely önkéntes, néhány száz

székely huszár, több ezer népfelkelő és 60—80 Kossuth és székely huszár, egy ágyú, mely kétfontos golyóval lőtt. Az én erőm 66 dragonyosból, 320 fő gyalogosból, két doppelhakenből és néhány ezer népfelkelőből állt. Az ellenség nyitott tüzet, bár nagyon hevesen, de nagyon nagy távolságból. Mi közelítettünk és egy előnyös állásból elég hatásosan lőttük. A tűz hosszan tartott és miután láttam, hogy az ellenség tüze jelentősen erősebb, mint a mienk, ezért a dragonyosokat két oszlopban a jobbszárnyra meneteltettem és az ellenség ellen egy olyan hatásos rohamot indítottam, hogy a holttestek tömege maradt a dragonyosok szablyája alatt és mindenki vad futásba kezdett. A huszárok nem állták az elég sok szúrást és az elsők voltak, akik menekülni kezdtek." A dragonyosok vesztesége kilenc halott, közte Fenz hadnagy és tíz súlyosan sebesült, a Bianchi-gyalogosoké három sebesült, a népfelkelőktől 14 halott és nyolc súlyosan sebesült volt. A székelyek hét halottat vesztek az ütközetben, Köpecen pedig ötven polgári lakos esett áldozatul.

Köpec pusztulása a székelyek között nagy felháborodást idézett elő. Ha Heydte célja az elrettentés volt, akkor éppen ellenkező hatást ért el. Ide vonzotta Háromszék katonai erejének nagy részét, mely gyorsan bosszút akart állni. Heydte megpróbálkozott egy felszólító levéllel, melyben Háromszék feltétlen meghódolását követelte, azon fenyegetéssel, hogy az egész szék Köpec sorsára jut. Erre Kovachich Horváth Ignác vagy Gál Sándor százados válaszolt, aki közeli bosszúállással fenyegette meg a császáriakat.

A köpeci ütközet utáni napon a falu füstölgő romjainál már megjelentek a huszárok. Kovachich Horváth százados százharminc emberével Hídvégről vonult Nagyajtáig, innen küldött járőröket egészen a Barót-patakig. Megállapították, hogy császáriak táborba szálltak Felsőrákos Olasztelek felőli oldalán és ellenőrzésük alatt tartják a területet egészen Barótig. Este beérkezett Gál százados, aki egyetértett Horváthtal, hogy minél hamarabb támadniuk kell. Ehhez Dobay ezredes megfelelő erőt is biztosított számukra. A kidolgozott terv szerint, a székely erőket két csoportra osztották. Az egyik — Horváth vezetésével — Nagyajtáról Középjárára, majd tovább Szárazajtán át Nagybaconba megy, innen a támadáshoz Bibarcfalván és Baróton át Olasztelek felé vonul. A másik csoportosítás Gál vezetésével Köpecen át egyenesen Felsőrákos felé vonul és támad. A kétirányú támadással lehetetlenné akarták tenni, hogy Heydte visszavonuljon.

Horváth különítménye 130 huszárból és Butyka százados 150 puskás és 500 erdővidéki lándzsás gyalogosából állt. Gál csapatát 180 Mátyás-huszár, Máday főhadnagy irányításával, 120 puskás és 400 lándzsás, valamint Gábor Áron parancsnoksága alatt két hatfontos ágyú alkotta. Ezen adatokat Horváth jegyezte fel, de valószínűsíthető, hogy még további népfelkelőkkel, akár ennek többszöröse is lehetett a létszámuk.

Horváth különítménye már december 12-én megindult a kijelölt útvonalon, estére el kellett érniük Nagybacont. Másnap korán meg akartak érkezni Barótra, hogy az ott vélt dragonyosokat meglepjék. Ez azonban nem sikerült, mert a császári előőrs hírt kapott a székelyek mozgulatairól, így visszavonult a táborába. A korai érkezés azért sem sikerült, mert a gyalogosok csak jelentős késéssel érkeztek a Horváth által meghatározott helyre. Miután nyilvánvalóvá vált, hogy Heydte értesült a székelyek jelenlétéről, ezért Horváth úgy döntött, hogy nem vonul Olasztelekig, hanem a Baróttól északra lévő magaslatról támad. A délelőtti órákban Gál különítménye is felvonult, Köpecet elhagyva, átkeltek a Barót-patakon, majd felvették a harcrendet, melyről pontos adatunk nincsen. Itt volt a két hatfontos ágyú, melyet nyilván a lovasság fedezett, a puskásokat Gál — aki kiválóan képezett tiszt volt — előírászerűen csatárláncba osztva alkalmazhatta. A parancsnok a gyalogság mögé is állított lovasokat "a sorok lezárásáért, és hogy erősítsék a gyalogság". Valójában az ütközetbe e csoportosítás ténylegesen nem avatkozott bele, csupán a lövegek tüze járult hozzá az eljövendő sikerhez.

Heydte kellő figyelemmel kísérte a székelyek felvonulását. Az ellene vonuló sereg létszámát 8—9000 főre becsülte, melyet szerinte négy ágyú kísért, legalábbis a jelentésében így rögzítette. Ezek után — bár az előző napon kapott egy dragonyosszakasz megerősítést — úgy

döntött, hogy nem vállalja el az ütközetet, hanem az ellenséget visszaveti, majd elvonul a Rika-hegyen át Homoród vidékére. Ennek megfelelően csapatait Felsőrákostól északra állította fel, a Székelyudvarhely felé vezető országút mentén. Elhatározásának megfelelően összeállította a csapata menetrendjét, melyet a Savoya-dragonysok 1. százada, két román határőr-század, a Sivkovich-gyalogság egy szakasza, a két doppelhaken, és Thomassegovich főhadnagy, illetve Caballini hadnagy népfelkelői alkottak. Az oszlopot hátulról a 4. Bianchi-század fedezte. A többi népfelkelő és a Savoya-dragonysoktól egy szakasz Gustav Bundschuh hadnagy vezetésével a menetet balról biztosította úgy, hogy a Barót felől érkező ellenséggel meg kellett ütköznie.

A császári mozdulatok Horváth Ignác kapitány figyelmét sem kerültk el, bár ő az ellenség egy részének balra húzódásából azt a következtetést vonta le, hogy talán Olaszteleket akarják megszállni. Ezt mindenképpen meg akarta akadályozni, ezért sürgősen intézkedett, hogy nyolc huszár, harminc puskás és egy népfelkelő század sietve vonuljon a faluba. Ugyanekkor megszólaltak Gábor Áron lövegei is.

Horváth ezt követően azt tapasztalta, hogy a vele szemben álló csapatok a Kormos-lángos pataknál megállnak és szétszóródnak. Erre elindította maradék erejét ebbe az irányba, a pataknál szét is bontakoztatta, de mire támadásra került volna sor, az ellenség visszavonult. A kapitány ekkor üldözésre rendelte a székelyeket, akik azonban húzódoztak ettől. A gyalogosok nem találták jó ötletnek, hogy télvíz idején a térdig érő jéghideg vízben átgázoljanak, de Horváth végül mégis kieroszakolta az átkelést. Ráadásul ekkor egy dragonyos szakasszal kerültek szembe, de meglepetésre azok is hátrálni kezdtek. Közben Gál minden ellenállás nélkül jutott a falu közelébe. Jelentős események azonban továbbra is csak a jobbszárnyon történtek.

A gyalogság előrenyomulása közben a huszárok elfogtak egy Vargyasra siető puskaporos szekeret. Miután ezen akciójukat befejezték, a székely huszárok közül néhányan — a 9. szentkatolnai századból — megtámadták a sorait rendező ellenséget. A császári gyalogság ugyanis az országúton az erdő széléig vonult vissza és ott igyekezett védelemhez rendeződni. Ebben támogatták a dragonyosok, akik előttük fejlődtek csatárláncba. A két fél lovasai pisztolyaikkal és karabélyaikkal lőttek egymásra, miközben Horváth, a saját Mátyás-huszár századával igyekezett támogatást nyújtani a székely huszároknak. A dragonyosok rövid harc után hátrálni kezdtek. Hátrább egy mocsaras ároknál újra felálltak és igyekeztek ezen állásukat szilárdan tartani. Törekvésük egy ideig sikerrel is járt, mert Horvát félt a huszárokat beengedni az erdőbe. A kapitány nem tudta mire készülnek az ellenfél gyalogosai. A saját gyalogsága egyelőre vonakodott az előrevonulástól, így a huszárok végül részenként mégis csak behatoltak az erdőbe és rövid harcban felszámolták a dragonyosok védelmét. Erre az időre már ideért Gál százados is a lövegeivel, de ezeket végül az erdei harcban nem alkalmazták. Az ellenség szervezett védelmének megszűnése után a székelyek most már valóban üldözni kezdtek, akiket utolértek, jórészt népfelkelőket, azokat kíméletlenül lekaszabolták. A császáriak kezdetben rendezett visszavonulása végül rendezetlen meneküléssé fajult. Horváth emlékirata szerint az ellenségtől kétszáz embert temettek el, a székelyek részéről hárman sebesültek meg. Más adatok szerint 297 fő esett el a császáriaktól. A huszárok embert nem vesztek, csak harminchat kard törött el, viszont zsákmányoltak hatvan vágómarhát és három mázsa lóport. Még ugyanezen a napon a köpeciek bosszúból felgyújtották Ágostonfalvát.

A császáriak visszavonulása tehát inkább hasonlíthatott menekülésre, mint szervezett menetre. Ezt mutatja a következő esemény is, melyet a román határőrezred története örökített meg: „A zöm visszavonulásakor az ezred 4. századától Majoran tizedes, mikor a túlerejű ellenség a dragonyosokat erősen nyomta és már az előfogati parasztok is elmenekültek, a pogygyász kocsit, melyen a századpénztár volt, hasonlóképpen a löszeres kocsikat körültekintően és nagy elhatározottsággal mentette meg, azokat az útról letérve a hegyekbe vezette és hogy ne követhessék őket, a kocsi nyomokat levelekkel fedte el és az összes kocsi még este Homoródra ért.”

Heydte este már Homoródról fogalmazott levelet Gedeonnak, amelyben az egész székely haderő támadásáról írt. Jelentette felettesének, hogy a következőkben megpróbálja összeszedni csapatait és fedezni Kőhalmot egy esetleges támadástól. A következő nap áttette székelyhelyét Székelyszomborra.

A dragonyos kapitány veresége váratlan fordulat volt. A köpeczi győzelem után Gedeon reményteljes módon nézhetett a jövőbe, hisz több helyről is jelentették neki a székely erők visszahúzóását. Ez lehetővé tette, hogy a császári erők ismét megszállják a Háromszék körüli felső-fehérmegyei falvakat. Stutterheim december 10-én jelentette, hogy Földvárra előreküldött egy különítményt, hogy felvegye az összeköttetést Heydtével. Folyt annak a támadásnak az előkészítése, melyet a beérkező dandárral együtt akartak indítani. Biztosítási feladatokra népfelkelőket és polgárőröket helyeztek el Szúnyogszéken és Höltevényben is. Ebbe a folyamatba nehezen volt beilleszthető Heydte menekülésszerű visszavonulása.

A kapitány próbálta megmagyarázni a kudarc okát. „Nagyon érzem a löveg és lovasság hiányát” — írta még december 13-án este Homoródról. Többször említette a román népfelkelők fegyelmezetlenségét, megbízhatatlanságát. Bizonyára furcsa lehetett a románok számára az a helyzet is, hogy a rebellis magyaroknak van ágyújuk, nekik, akik a reguláris császári sereg oldalán harcolnak, nincs. Ennek Heydte december 16-i levelében hangot is adott: „Uram engedje meg, hogy sürgősen kérjem két könnyű tábort löveg ide küldését, mivel ezek nélkül a románokat nehéz előrevinni.” A felsőrákosi katasztrófa azonban mégsem okozott nagyobb bajt, mivel a székelyek visszavonultak, valóban önvédelemre szorítottak.

Az eddig kialakult helyzetet döntően megváltoztatta december 18-án a Schurtter-dandár beérkezése Brassóba. A főerő támadásának előkészítésére szinte azonnal megkezdődtek a helyzet tisztázását célzó műveletek. Először a Bianchi gyalogezredtől Anton von Mold hadnagy kapott parancsot egy osztag gyalogos és lovas népfelkelővel, valamint néhány huszárral Hétfaluból az ellenség kiűzésére. Erre azért is szükség volt, hogy a Brassó és a Tömösi-szoros közötti összeköttetést helyreállítsák. Sárosi hadnagy itt portyázó katonái, közte ötven honvéd és negyvenhat Mátyás-huszár nem vette fel a nyílt harcot, hanem mindenhol kitért és visszavonult.

A tervezett császári támadás irányához képest a balszárnyra esett Földvár, ahová december 20-án érkezett a 24. (Parma) gyalogezred 3. zászlóalja és a Sivkovich-gyalogezred Landwehr-zászlóalja. Nekik késedelem nélkül támadniuk kellett volna, azonban a szélsőségesen rosszra forduló időjárás megakadályozta ezt. Ezúttal a nemere szél indult rohamra és a nagy hófúvás helyükhöz kötötte a csapatokat. A székelyeket természetesen kevésbé zavarta a szél és már a következő nap megtámadták a császári előőrsokeket, de rövid harc után visszavonultak.

A támadás vezetésére kijelölt Stutterheim ezredes december 24-re tette át a támadás kezdetét. Addig szemrevételeztette Hétfalu és Prázmár vidékét és átvizsgálták Bodola falut is. Az itt lakó csángók ekkor alighanem örültek a császári katonák megjelenésének, hisz előző nap a románok Hétfaluban százhusz ember gyilkoltak meg.

A Schurtter-dandár december 24-én végül is Földvárról kiindulva indította meg a támadását, a közben Hídvégnél gyülekező székely sereg ellen. Bár a székelyek készültek, építettek földsáncokat, de egy rohamoszlopot alkotó reguláris zászlóalj elfoglalta ezeket, a székely sereg Előpatakon át Sepsiszentgyörgyre menekült. Az ütközet úgy került be háromszéki ellenállással foglalkozó történetírásba, mint amely döntően hozzájárult a nem sokkal később megkötött árapataki szerződés létrejöttéhez. Heydte 1863-ben megjelent munkájában egy olyan döntő győzelemről írt, melyben a székelyek részéről három gyalogzászlóalj, két század huszár és nyolc löveg vett részt Sombori személyes vezetése mellett. Horváth Ignác kapitány szerint ezekben a napokban ott csupán Incze százados parancsnoksága alatt harminc puskás és százhusz lándzsás állt, illetve itt volt az ún. Kálnoky-féle régi ágyú is. Döntőnek viszont azért nem tarthatjuk ezt az ütközetet, mert a császári erő nem vonult tovább a terveknek megfelelően

Illyefalva felé, hanem visszafordult. Ennek egyik fő oka az volt, hogy közben a székelyek ismét megszállták Prázmárt, vagyis egyáltalán nem ment el a „kedvük” a további harctól. Császáriaknak három gyalogszázadot, egy dragonyos századot, két löveget és egy népfelkelő osztagot kellett ide küldeniük, hogy a székelyek visszavonuljanak.

Mindezen események megint óvatossá tették Stutterheimet. Egy erős köteléket állomásoztatott Botfalván, amelyet ugyanúgy, mint a prázsmári csapatokat, folyamatosan foglalkoztatták a székelyek. December 26-án háromnegyed kilenckor két oszlopban 5-600 gyalogossal, százötven lovasal, egy löveggel és 2400 lándzsás népfelkelővel Bodoláról és Nyén felől támadtak Prázmár felé. Karl Véver százados, az itt lévő császári csapatok parancsnoka előtt ez a támadási szándék nem maradt titokban, készült rá. Hogy a következőkben mi is történt, azt a Bianchi-gyalogezred történetét bemutató könyvben a következőképpen rögzítették: „Az ellenség 1500 lépésre, kétosztagnyi frontszélességben állt fel. Véver százados a túlerő miatt először védekezni akart. A falu előtt feljárdította két gyalogszázadát, a dragonyosokat, és felállt a két löveg is. A népfelkelő lovasok egy részével balszárnyba és hátba fenyegette az ellenséget. A gyalog népfelkelők egy rohamoszlopot képeztek és minden oldalon könnyen alkalmazni lehetett őket. Éppen rohamra készültek, amikor egy civil, Barabás komisszár egy hadnaggal és egy dobossal jött, egy fehér kendőt lobogtatva. Véver megállította a csapatait, a komisszár közeledett és átadott egy írást békeszerződéssel. Véver átvette és közölte, hogy tovább küldi, mert ő nem tárgyalhat. Az ellenséget ugyanakkor haladéktalan visszavonulásra szólította fel, különben egy negyed óra múlva támadást helyezett kilátásba. Ebben a pillanatban a balszárnyon Nyén felől feltűnt két ellenséges lovas és néhány gyalogos, ami felkeltette a gyanút, hogy az ellenség Bikfalvától is felvonul. A parlamentert küldése csak csel. Véver a komisszárt visszatartotta mint túszt, és a visszaküldött tiszthez fordult, hogy sürgősebben vonuljanak vissza, mert azonnal támad. A székelyek nem várták meg a támadást, hanem Bodola és Nyén felé azonnal visszavonultak.”

Közben Heydte ismét parancsot kapott arra, hogy szállja meg Felsőrákost, amit december 24-én, huszonöt fokos hidegben hajtott végre. Itt egy zászlóaljnyi székely gyalogság és egy század lovasság állomásozott, de mindenféle rendszabály nélkül, így könnyen meglepték őket. A székelyek egy része letette a fegyvert, negyvenen fogságba estek a többiek elmenekültek. A dragonyosok a baróti hídig üldözték a huszárokat.

Gedeon tábornok december 26-án a főhadiszállását Vledényből Brassóba helyezte át, ahová másnap Heydte csapatai is bevonultak. A tábornok december 30-ára kitűzte az általános támadás időpontját, ez azonban már nem következett be.

December végére a székely ellenállási kedv alábbhagyott. Bíró Sándor, az események résztvevője fogalmazta nem sokkal később, hogy „három hónapi táborozásban népünk a tél dermesztő hidegében elfáradt...” A népfelkelők, nemzetőrök, határőrök egy része hazament, a táborok létszáma apadt. A székelyeket aggodalommal töltötték el a kudarcok, az egyre erősödő ellenségről szóló hírek és akár az orosz beavatkozás réme is. Talán arról sem kaptak híreket, hogy közben Erdélyben megjelent egy magyar hadtest, mely már Kolozsváron ünnepelte a karácsonyt. A háromszéki had vezetői, a „régik” tiszték e folyamatot úgy értelmezték, hogy eljött a kiegyezés ideje. A politikai vezetés ugyanakkor még továbbszervezte az ellenállást, az állandó választmány megtiltotta a táborok elhagyását, a Kiskomité szabályozni kívánta a népfelkelés folytatását.

Berde Mózes, Dobay Károly és Sombori Sándor nevéhez köthető, hogy a tárgyalások megkezdését eldöntötték. December 28-án az állandó választmány megfogalmazta a tárgyalási alapfeltételeket és megválasztották a békebizottságot. A szerződéstervezetet január 1-jén terjesztették Heydte kapitány elé, aki Gedeon tábornok nevében tárgyalta. Rövid egyezkedés után másnap Árapatakon a felek aláírták a szerződést. Ennek értelmében a császáriak nem szállják meg Háromszéket, a határőrök megtarthatják fegyvereiket, viszont a 12. honvédzászlóalj katonáit és a Mátyás-huszárokat el kellett távolítani a szék területéről, az ágyúcsövekből pedig, ismét harangokat kellett volna öntetni. Háromszék e szerződés megkötésével

időt nyert, egészen addig, míg Josef Bem altábornagy győzedelmes seregei elérték, hogy a császári sereg először ellene összpontosuljon, majd elmeneküljön Erdélyből. A háromszékiek már január 15-én felmondták a szerződést.

AZ ÖNVÉDELMI HARC VEZETÉSÉNEK ÉRTÉKELÉSE

Az 1848—49-es magyar szabadságharcot több kisháború is kísérte. Leghosszabb az ún. délvidéki kisháború volt, mely 1848 májusától szünet nélkül tartott a harcok befejezéséig. A másik jelentős terület Erdély volt, ahol 1848 októberétől 1849. március végéig, majd az orosz betöréstől a fegyverletételig zajlottak harcok. Kisháborúnak nevezhető Bem tábornok erdélyi felszabadító hadművelete, még ha önálló, jórészt reguláris csapatokkal vívott küzdelem volt is. Ezen belül is elhatárolható a székelyek harca az agyagfalvi gyűlés után Gedeon altábornagy csapatai ellen.

Hálás feladat a háromszéki ellenállást bemutatni és értékelni, hisz egy sikertörténetről írhatunk. A székbeliek önvédelmi harca tökéletesen betöltötte hivatását, megvédték függetlenségüket, megőrizték döntési szabadságukat, ugyanakkor jelentős erőket vontak el más hadszíntérről. Puchner altábornagynak minden katonájára szüksége lett volna az Erdélybe törő Bem ellen, azonban legalább kétdandárnyi erejét lekötötte Háromszék. Ez összes erejének a harmada volt.

A háromszékiek „kisháborúja” klasszikus példája lehet annak, hogy egy adott terület miként tudja minden erőforrását mozgósítani a siker érdekében. Minden „hadrafogható” embert, minden készletet, minden háztartást a sikeres háború szolgálatába állítottak. A politikai vezetésen belül, hasonlóan a katonai vezetésen belül is voltak ellentétek, mindez azonban nem gátolta a csapatok tevékenységét. Amellett, hogy a főbb katonai vezetők, sokszor elveiket félretéve, szervezték a haderő összehangolt tevékenységét, az egyes kötelékparancsnokok döntésképesége, bátorsága, talpraesettsége szinte hihetetlen győzelmeket eredményezett. Sikeres parancsnoknak bizonyult Gál Sándor, Horváth Ignác, Sárosi Ferenc, de még mások is, akik sok kis győzelmet elérve nagyon megkeserítették a császáriak életét. A székelyek tökéletesen kihasználták helyismeretüket, gyorsan és észrevétlenül jelentek meg, majd vonultak vissza, a szemben álló félnek általában nem volt biztos híre róluk. Külön fejezetként kellene Gábor Áron tevékenységéről szólnunk, de szerencsére ezt már többen megtették, most legfeljebb ismét fejet hajtunk működése előtt.

A harcmód megfelelt a kisháborús követelményeknek éppúgy, mint a székelyek évszázados hagyományainak. Az erdők közelségére rendszerint figyeltek, attól csak ritkán távolodtak el. Ha igen, akkor vagy biztosak voltak a dolgukban, vagy vereséget szenvedtek. Ez utóbbi következett be a december 9-i köpeci ütközetben, amikor már későn jöttek rá, hogy vakmerőség volt elvállalni a harcot. A lovasság elleni harcuk viszont a „könnyűlövész” harcászat tökéletes megvalósítása volt. Amikor látták, hogy nincs idejük zárt alakzatot létrehozni, akkor egyénileg oldották meg feladatukat. Ebben a korban még szégyennek minősült egy gyalogosnak lehasalni az ellenség előtt, de ha az egyetlen túlélési esély ez volt, akkor megtették.

A kisháborús sikerhez jelentősen hozzájárult a népfelkelők mentalitása is. Kiképzetlen voltak ellenére megállták a helyüket, ami nyilvánvaló elkötelezettségüket jelzi. Mutatja ugyanakkor azt is, hogy bíztak saját seregükben. Hihetetlenül fontos volt, hogy a sereget tapasztalt katonák vezették, hogy volt tüzéségük, hogy ott voltak velük a határörszomszédok. A legfontosabb tényező azonban mégis az volt, hogy saját földjüket védték. Horvát írta, hogy a Kormos-lángos-patakon már nem akartak átmenni a székelyek, nem csak a hideg víz miatt, hanem mert az már nem az ő földjük volt.

A szemben álló félnek már nem volt ilyen szerencséje a népfelkelőkkel. A szász és román harcosok esetében hiányzott az igazi motiváció, őket jóformán kirendelték a háborúba. Ezért azután különösen megviselte őket a kudarc. Hiába állt minden népfelkelő kötelék élén egy császári tiszt, mégsem bíztak eléggé a sikerben. Az első veszteségek után bizonytalanná vál-

tak. Ismét Horváthra hivatkozunk, amikor felidézzük azt a történetet, amikor három huszár úgy megriasztott egy népfelkelő tábornokot, hogy azok az erdőbe menekültek, ahol azután egymásra lövöldöztek.

A kisháború velejárójának kell tartanunk a rablásokat, fosztogatásokat, gyűjtogatásokat. Ez mind a két oldalon sok szerencsétlenséget okozott. A falvakat, a lakosságot ért súlyos csapások elsősorban a nehezen fegyelmezhető népfelkelőkhöz köthetőek. A tragédiák közül azonban Köpec esete mindenképpen kiemelkedik, egyrészt a sok áldozat miatt, más részt pedig azért, mert egy császári tiszt, legalábbis végignézte az eseményeket. Magyarországon is égettek fel falvakat, a császáriak például Bősárkányt, az oroszok Losoncot, viszont itt már előző nap kidoboltatták a döntést, így a lakosságnak volt ideje értékeit összeszedni és kimenekülnie. Az ilyen pusztítás irreguláris csapatokra volt jellemző és szinte kizárólagosan a mellékhad-színtereken.

Háromszék ellenállása — legalábbis 1849 nyaráig — megakadályozta, hogy ellenség lépjen a szék területére, majd több ezer embert biztosított Bem számára. Ennél nagyobb sikert aligha érthettek volna el.

HADKIEGÉSZÍTÉS A SZABADSÁGHARCBAN

A hadkiegészítés a XIX. század első felének Magyarországon szabályozatlan és áttekinthetetlen volt. Ennek legfőbb oka az volt, hogy az örökös tartományokban 1781-től bevezetett összeíró rendszert itt és Erdélyben nem foglalták törvénybe és így nem alkalmazták. A korábbi hadszervezési és kiegészítési módokat viszont a későbbiekben csak részben lehetett alkalmazni, pedig katonára egyre nagyobb számban szükség volt. Újoncállításra az önkéntesek toborzásán kívül – hivatalosan – csupán az általános nemesi felkelésről 1741-ben hozott törvényt alkalmazhatták. Mindez lehetőséget teremtett a törvénytelenésekre, az erőszakos katonaaállításra akkor, amikor az országgyűlésen időről-dőre megajánlott újonclétszámot a helyi hatóságoknak biztosítaniuk kellett. A következőkben ezen időszakban született újoncállítással kapcsolatos törvényeket és ezek alkalmazásának gyakorlatát tekintjük át.

A hétéves háború lezárultával átalakították a cs.kir. hadsereg hadkiegészítési rendszerét. Az örökös tartományokban felállított gyalogezredek állandó toborzókörzetet kaptak, 1780-tól pedig megkezdődött a lakosság katonának alkalmas tagjainak összeírása, mely lehetővé tette, hogy a következő évben bevezethessék az új összeírási és toborzó körzeti rendszert. A rendszer azon az elven alapult, hogy minden férfi hadkötelezettség alá vonható, de ez alól megváltás szerezhető, vagy helyettes állítható. Az összeírás alól mentesek voltak a nemesek, a papok, a hivatalnokok és ezek leszármazottjai is, illetve azok akiknek a munkájára feltétlenül szüksége volt a családok és a közösségek számára. Iparosokat, bányászokat és a családfenntartót biztosan nem kötelezték katonai szolgálatra. Az összeírtak mindegyikének sem kellett feltétlenül katonának lennie, hisz ezt a haderő akkori nagysága ezt nem igényelte. A szükséges újonclétszám alapján az ezredparancsnokság a helyi hatóságokkal egyetértésben döntötte el, hogy az egyes településekről hány főt kell biztosítani. A kötelezettek vagy sorshúzással választottak ki, vagy „feltűnés nélkül, csendben” elvittek. A hadköteles kor tizenhét és negyven éves kor közé esett, a szolgálat pedig kezdetben az alkalmazhatóságig tartott, később tizennégy évig. A tényleges katonai szolgálat után – ha kevesebbet szolgáltak húsz évnél – a katonaviseltek Landwehr szolgálatra lehetett igénybe venni. Negyvenöt éves korban minden kötelezettség megszűnt.

Az összeíró rendszer bevezetése után is folyt a szabad toborzás, ami azonban csak külföldre terjedhetett ki. Egy század béke létszámának akár 60%-a toborzott, tehát idegen lehetett.

Az államkincstár és a kötelezettek kímélése érdekében béke időszakban az alakulatokat csak részben töltötték fel. Egy gyalogszázadban például békében csupán száz fő szolgált. Ezt a létszámot háború esetén további negyven fővel egészítették ki, olyanokkal akik - korábban kapott kiképzés után - tartós szabadságon voltak.

Magyarországon állandó, békében is meglévő ezredekéről szóló törvényt 1715-ben fogadta el az országgyűlés, ti., hogy „úgy bennszülöttekből, mint külföldiekből álló rendes katonaságot kell tartani”. Ugyanakkor erősítette meg az uralkodó az általános nemesi felkelés fenntartását is. A magyar ezredek a birodalmi haderő részét képezték, kiegészítésük szabad toborzással történt az ország területéről. A nemesi felkelést részletesen az 1741. évi 63. törvény szabályozta. E törvény meghatározta, hogy az abban az évben megajánlott létszámot, illetve a felálló alakulatok ellátásának a módját is. Ez utóbbi zsinórmértékül szolgált a következő évtizedek újoncmegajánlásainál is. A nemesség számára az egyik legfontosabb eredmény kétségtelenül a 2. § volt mely kimondta, hogy: „Azon, ez irányban külön kifejezett óvás mellett, hogy akár a fölkelés tartama alatt, akár megszűntével az ezekben (t.i. a megajánlott újoncokban – Cs. T.) bármiképpen felmerülő fogyatékok betöltésére és újoncok állítására a karok és rendek semmi szín alatt ne kötelezessenek és soha ne legyenek kötelezhetők.” Vagyis a ne-

mesi felkelés intézménye megmaradt, így a nemesi adómentesség is, de a nemesek és a telek-katonaként szolgáló jobbágyaik nem kötelezhetők katonai szolgálatra.

A nemesi felkeléssel felálló alakulatok a háború után vagy megszűntek, vagy átalakultak állandó ezreddé, viszont ezek folyamatos kiegészítése már csak szabad toborzással történhetett. A nemesi felkelés törvénybe iktatásakor meghatározott létszámot veszteségek esetén nem kellett hatósági toborzással pótolni. A szabadtoborzás területi szabályozása 1783-ban történt meg, amikor kijelölték a hadkiegészítési körzeteket.

A magyar ezredek feltöltése 1791-ben vált sürgőssé az elkerülhetetlennek látszó francia háború miatt. Az országgyűlés először is törvénybe iktatta, hogy katonaillesítésről és ezzel kapcsolatos költségekről csak az országgyűlés dönthet, ezt követően hatezer újoncot ajánlott meg. Egyúttal „a rendes katonafogadás körül sokféle kellemetlenség tapasztaltatván” bizottság felállítását határozta el megfelelő törvényjavaslatok kidolgozására, hogy az újoncozás gyakorlata a lakosság számára elfogadható legyen. Ez utóbbi nem történt meg, pedig a következő évben újabb ötezer főt kellett a kitörő háborúba küldeni. A Franciaország elleni háború elhúzódása miatt 1796-ban az országgyűlésnek újabb ötvenezer főt kellett megajánlania.

A szükséges létszám biztosítása Magyarországon rendkívüli nehézségekbe ütközött, különösen a gyalogezredekénél. A katonai sorozóbizottságok a helyi hatóságokkal együtt igyekeztek az adott területre kirótt újonclétszámot biztosítani. Az újoncozás alól mentesülők széles köre miatt azonban ez sokszor csak erőszakos törvénytelen eszközök alkalmazásával sikerülhetett. Mentességet élveztek – mint láttuk – a nemesek, azok hozzátartozói, jobbágyai és cselédei, az állami és a közigazgatás tisztségviselők, az értelmiségiek, az iparosok, minden polgár, akinek saját háza vagy üzlete volt, minden földműves aki saját vagy bérelt, legalább negyed telken gazdálkodott, a nős vagy özvegy férfiak, akiknek ellátásra szoruló gyermekeik voltak. Vagyis csupán a szolgaként, alkalmi, vagy bér munkából élők jöhettek számításba, akiknél azonban éppen a rendkívül rossz életminőség miatt sokat nem felelhetek meg az egészségügyi és fizikai kritériumoknak. Az újoncnak ugyanis legalább öt láb három hüvelyk, vagyis 165 centiméter magasnak kellett lennie, ép, erős fogazattal - gyalogosoknál különösen a metszőfogak megléte volt fontos a töltény kettéharapásához - kellett rendelkezniük és nem lehetett semmilyen testi fogyatékosága. Ide tartozott a kopaszság, a rövidlátás, a „duzzadt nyak, a szűk mell, a magas vagy domború hát”, stb. A testmagasságból a későbbiek során – főleg háború idején - engedtek, a huszonnégy éves korukat még el nem ért fiatalok alacsonyabbak is lehettek.

A sorozások során a katonai és a polgári bizottságok sokszor kerültek szembe egymással, hisz a helyi hatóságoknak nehéz volt előteremteni a meghatározott létszámot, a katonai bizottság pedig semmilyen engedményt sem tehettek. A polgári hatóságnak mindenképpen ki kellett állítani a szükséges létszámot, nyilván a közösség legkisebb sérelmével. Ezért sokszor állítottak olyan embereket, akiknek a távozását szívesen vették az ott élők. Így került sor a munkakerülőkre, részegesekre, csavargókra, vagy ilyenek gondolt emberekre, de sokszor a börtönök foglyaira is.

A napóleoni háborúk során a magyar országgyűlés több alkalommal ajánlott meg újoncot, illetve hozott törvényt a nemesi felkelésről. A törvények azonban továbbra sem szabályozták az újoncállítás módját, létszámokat határoztak meg, illetve különböző engedményeket a törvényhatóságok által kiállított újoncokkal kapcsolatban. Minden alkalommal leszögezték ugyanakkor, hogy a megajánlott létszám kiállítása után vissza kell térni a szabad toborzásra, amely egyébként az újoncozás alatt szünetelt. Ezt foglalta írásba az 1809-ben kiadott toborzó szabályzat is. Ugyanebben a katonáskodási időt még mindig élethossziglaniként határozta meg, ami azért nem jelentett húsz évnél hosszabb időt. Az önként jelentkezőknek minimum hat évet kellett szolgálniuk, melyet ismételni lehetett.

A napóleoni háborúk befejezése után a magyar országgyűlés 1830-ban ajánlott meg újra újoncot, összesen 48.000 főt. Ebből 28.000 fő kiállítását tíz éves szolgálati idővel meg kellett kezdeni, a további 20.000 embert azonban csak háború esetén kellett sorozni. A katonail-

lítás mikéntjét azonban továbbra sem szabályozták. Tíz évvel később foglalkozott ismét újoncmegajánlással az országgyűlés, ezúttal 38.000 fő kiállítását foglalták törvénybe. Ezúttal azonban a törvény előírta, hogy az újoncokat „mindenhol sorshúzással állíttassanak”. A sorshúzás az eddigieknél igazságosabb kiválasztást tett lehetővé, ugyanakkor azt a lehetőséget is meghagyta, hogy a „rövidebbet húzó” 100-200 forintért mást állítson maga helyett.

A szolgálati idő hosszát különböző birodalmi rendeletek is szabályozták. E szerint 1828-ban a kötelezettek számára tizennégy évet határoztak meg, tíz évvel később a toborzópenz visszafizetésekor lehetővé vált a tízéves szolgálat. 1843-ban végleg megtiltották az élethossziglani szolgálatot, szerződések pedig minden fegyvernemnél tizennégy évre kötelezhetők az újoncokat. A magyar országgyűlés azonban 1840-ben is tíz éves szolgálati időt határozott meg.

A gyalogezredeknek toborzó körzeteiben egy fő- és két-három fióktoborzó parancsnokság működött, rendszerint a körzet nagyobb városaiban. E parancsnokságnak kellett biztosítaniuk az ezredek számára a folyamatos kiegészítést, a hatósági újoncozás időszakát kivéve ezért szinte folyamatosan toboroztak. Különítményeket küldtek ki olyan helyekre, ahol számítani lehetett csoportosulásra, vásárokbá, búcsúkbá, stb. Ezekben a helyeken zenével, tánccal és itallal igyekeztek rávenni a fiatalembereket a katonai szolgálatra. Toborzáskor bárki felcsaphatott, olyan is, aki egyébként mentesítve volt a katonai szolgálat alól. Az önként jelentkezőknek hat évet kellett vállalniuk, amit „kapitulációnak” neveztek. A jelentkezők toborzópenzt kaptak.

A huszárezredeknek és a gránátoszázadoknak nem volt külön toborzó körzete, ezek állományát általában néhány gyalogezred körzetéből toborozták.

Ezredek száma	Főtoborzó székhely	Fiók-toborzó székhelyek	Toborzókerület
2. gyalogezred (8. huszárezred)	Pozsony	Nyitra, Trencsén	Nyitra, Pozsony, Trencsén
19. gyalogezred (1. huszárezred)	Győr	Komárom, Székesfehérvár, Veszprém	Fehér, Győr, Komárom, Moson, Tolna, Veszprém
31. gyalogezred (2. huszárezred)	Nagyszében	Brassó, Segesvár, Déva	Alsófehér, Fogaras, Hunyad, Küküllő, Szeben, Torda-Aranyos
32. gyalogezred (12. huszárezred)	Pest	Eger, Jászberény, Balassagyarmat	Heves, Jászság, Kunság, Külső-Szolnok, Nógrád, Pest
34. gyalogezred (10. huszárezred)	Kassa	Miskolc, Ungvár, Sátoraljaújhely	Abaúj, Bereg, Borsod, Torna, Ung, Zemplén
37. gyalogezred (4. huszárezred)	Nagyvárad	Gyula, Szeged	Békés, Bihar, Csanád, Csongrád, Közép-Szolnok
38. gyalogezred	Zólyom	Léva, Radvány, Liptószentmiklós	Arva, Bars, Esztergom, Hont, Liptó, Túróc, Zólyom
39. gyalogezred (6. huszárezred)	Debrecen	Nagykároly, Máramarossziget	Bihar, Máramaros, Ugocsa, Szabolcs, Szatmár
48. gyalogezred (5. huszárezred)	Sopron	Szombathely	Sopron, Vas, Zala
51. gyalogezred (2. huszárezred)	Kolozsvár	Dés, Beszterce, Szilágysomlyó	Beszterce-Naszód, Kolozs, Szilágysomlyó, Szolnok-Doboka
52. gyalogezred (7. huszárezred)	Pécs	Zombor, Szekszárd, Kaposvár	Bartancca, Bácsbodrog, Somogy
53. gyalogezred (9. huszárezred)	Eszék	Pozsega, Vukovár, Zágráb, Varasd	Körös, Pozsega, Szerém, Varasd, Verőce, Zágráb
60. gyalogezred (10. huszárezred)	Eperjes	Lőcse, Rozsnyó	Gömör-Kishont, Sáros, Szepes

61. gyalogezred (4. huszárezred)	Temesvár	Arad, Lugos, Nagykikinda	Arad, Krassó, Kóvár vidé- ke, Temes Torontál, Zaránd
62. gyalogezred (2. huszárezred)	Marosvásárhely	Fogaras, Brassó	Brassó, Csík, Háromszák, Maros-Torda, Udvarhely

Magyarországról tehát tizenöt gyalogezredet, öt gránátos zászlóalj, tizenkét huszárezredet egészítettek ki, 65. 340 gyalogos és 24. 552 lovas rendszeresített létszámmal. Ezen létszám-
nak azonban hozzávetőleg harmada tartós szabadságon volt. A birodalmi haderő tüzér és mű-
szaki csapatainál csak önkéntesként szolgáltak magyarok.

A magyarországi kiegészítésű gyalogezredek zászlóaljai közül 1848 elején huszonnégy, a
huszárezredek közül négy állomásozott az országban, a többi a birodalom más tartományai-
ban váltogatta békehelyőrségeit. A magyarországi haderőhöz számolható még a tizennyolc
határezred és a sajkás zászlóalj, melyek saját kiegészítő területükön állomásoztak. A fentie-
ken kívül tizenhat, más tartományból kiegészített gyalogzászlóalj és tizenkét lovasezred állo-
másozott a magyar korona országaiban. Ezen haderővel rendelkezett tehát az 1848 áprilisában
hivatalba lépő magyar kormány

Az 1848. évi III. törvénycikk a magyar minisztérium katonai ügyekkel kapcsolatos felada-
táról úgy intézkedett, hogy ezentúl a király ezen kormányszerven keresztül fogja gyakorolni
végrehajtóhatalmát. Az uralkodónak a hadsereg országon kívüli alkalmazásáról, illetve a ka-
tonai beosztások ellátásáról szóló döntését a magyar kormány király személye körüli minisz-
terének ellenjegyzésével befolyásolhatta. A törvénycikk azonban, bár felsorolta azon közigaz-
gatási szerveket, amelyek feladatát a magyar kormánynak át kellett vennie, ezek között nem
szerepelt az Udvari Haditanács, illetve a helyette hivatalba lépő bécsi hadügyminisztérium
Magyarországgal kapcsolatos jogainak korlátozása. A magyar kancelláriának a kinevezések, a
helytartótanácsnak a katonaság ellátása, elhelyezése és az újoncállítás területén volt feladata.
A törvény szövege szerint tehát a jövőben e területek vonatkozásában a magyar hadügymi-
niszter intézkedhetett.

A magyarországi állandó katonaság feletti intézkedési jog megszerzésén kívül a XXII. tör-
vénycikk értelmében megindult a "nemzeti őrsereg" megszervezése is. A francia példák alap-
ján felálló szervezetnek, illetve a kötelező jelleggel itt szolgáló polgároknak elsősorban a
"személyes vagyonbátorság, a közcsend és a belbéke" biztosítása volt a feladata. A nemzet-
őrök soraiba kezdetben csak olyan húsz és ötven év közötti feddhetetlen polgárokat vettek fel,
akinek legalább 200 forint értékű háza, vagy „fél telke” volt, vagy hasonló értékű ingatlana,
illetve évi 100 forint tiszta jövedelme. A nemzetőrök gyalogosan vagy lovasként láthatták el a
szolgálatukat, a tisztjeiket századosig bezárólag maguk választhatták, az a felettieket és a
nemzetőrség parancsnokát a nádor nevezte ki. A törvény rendelkezett a kiképzésről ellátásról
és az alkalmazásról is. A nemzetőröket csak rendkívüli esetben lehetett a saját lakóhelyükön
kívül alkalmazni.

A nemzetőrség szervezését az Országos Nemzetőrségi Haditanács irányította, amely áprí-
lis 20-án, ideiglenesen hozott létre a miniszterelnök. A haditanács feladata volt a nemzetőri
összeírás, felszerelés, kinevezések és más, a nemzetőrséggel kapcsolatos ügyek. Májusban a
haditanács már komoly szervezettel rendelkezett. Található volt szervezetében gyalogsági,
lovassági, tüzérségi, gazdasági, politikai és fegyelmi osztály. A haditanács Pesten, a minisz-
terelnökséggel egy épületben helyezkedett el, s csak szeptemberben költözött fel Budára, a
hadügyminisztérium mellé.

A nagy változásokat hozó, de békésnek mondható márciusi napok után április végére az or-
szágban a helyzet jelentősen megváltozott. A korábban még realitásnak látszó békés átmenet
az idő múlásával egyre reménytelenebbé vált. A veszély egyelőre nem Bécsből fenyegetett,
hanem a nemzetiségiek lakta területekről. Különösen igaz volt ez a Délvidék vonatkozásában,
ahol a szerb lakosság mozgalma felkeléssé szélesedett, illetve Horvátország felől. Josip
Jellačić ezredes, majd tábornok, akit márciusban neveztek ki a horvát báni méltóságba nem

fogadta el a magyar kormány iránti engedelmisséget és nyíltan hangoztatta önállósági törek-
véseit. Ebben a helyzetben a magyar kormánynak alkalmaznia kellett a cs.kir. hadsereg Magyar-
országon állomásozó csapatait. Ehhez – Batthyány kérésére – az uralkodó a május 7-én kirá-
lyi leirattal járult hozzá. Közben azonban már megszületett a nemzetőrség mozgósításának
ötlete is, mely tulajdonképpen „rejtet” hadseregszervezés volt.

A minisztertanács május 15-én elhatározta, hogy azonnal megkezdje egy tízezer fős "rendes
nemzetőrsereg" felállítását. A kiadott rendelet felszólított minden „honlakost”, hogy jelentkez-
zem a kijelölt települések „hadfogadó” helyein. Az önkénteseknek hároméves szolgálatot kel-
lett vállalniuk, fegyvert és ruházatot az államtól kapták, jelentkezéskor pedig húsz forint fog-
laló illette meg őket. A felhívásban pontosan rögzítették állománykategóriáinként a havi já-
randóságot. A felállítandó tíz zászlóalj és a lovasüteg tisztí állásainak betöltésére is várták a
jelentkezőket, egyrészt a cs.kir. hadseregtől, másrészt „a tisztí fokozatra képes hazafiak” kö-
zül. A felhívással a kormány tehát kizárólag önkéntesek jelentkezését várta és eltekintett a
XXII. törvénycikkben a nemzetőrökkel szemben támasztott követelményektől. A toborzási
utasítás szerint a jelentkezők életkora 18-40. közötti lehetett, további feltétel volt legalább 162
centiméteres magas, büntetlen előélet, egészséges kinézet és magyar állampolgárság.

A zászlóaljak alakulási helye:

1. és 2. zászlóalj	Pest-Buda
3. zászlóalj	Szeged
4. zászlóalj	Pozsony
5. zászlóalj	Győr
6. zászlóalj	Veszprém
7. zászlóalj	Szombathely
8. zászlóalj	Pécs
9. zászlóalj	Kassa
10. zászlóalj	Debrecen.

A tüzéruveget Pesten állították fel a cs.kir. 5. (Bervaldo) tüzérezred nyújtotta feltételek kihasz-
nálásával. Erdély uniójának kimondása után Kolozsváron megalakult a 11. és Marosvásárhe-
lyen a 12. zászlóalj is.

Az önkéntességen alapuló hadseregszervezés azonban váratlanul nehezen haladt, a vár tíz-
ezer ember még augusztus közepére sem állt rendelkezésre, még ekkor is hiányzott többszáz fő.

A lassan szerveződő zászlóaljak és az egyre kiszélesedő „délvidéki kisháború” azonban
minél gyorsabban újabb csapatokat igényelt. E sürgető szükség eredményezte, hogy a kor-
mányzat a helyi nemzetőrök kötelező „mobilizációját” is elrendelte. Batthyány július 5-én
szabályozta ennek módját. A megyékre a hadügyminiszter rótt ki a szükséges létszámot,
meghatározva a gyülekezési, illetve a szolgálat ellátási helyet. A Dunántúli megyék a horvát
határt, a Dráva-vonalát felügyelték, a Duna vonalától keletre esők pedig a bácskai és a bán-
sági táborba vonultak. A miniszterelnök rendelete szerint a nemzetőröket időről-időre váltani
kellett, a kimozdított nemzetőrség költségeit az állam állta, a nemzetőrök a tábori szolgálat
alatt ugyanolyan juttatásokban részesültek, mint az önkéntesek. A haderő létszámának növe-
lése ezen a módon azonban sok nehézségbe ütközött. Ismét csak nehéz volt a megfelelő lét-
számot biztosítani. Sokszor kényszerítettek olyat is tábori szolgálatra, aki még nemzetőr se
lehetett volna. A személyek kiválasztásánál – ha nem volt elég önkéntes – sorshúzást, vagy
kényszert alkalmaztak. Mindez rányomta bélyegét a tábori szolgálatra is. A parancsnokok
számára sok gondot okozott a nemzetőrök hozzáállása, de bajos volt a váltások megszerve-
zése is. A parancsnokok sokat bosszankodtak azon, hogy begyakorolt katonákat, akkor enge-
dik haza, amikor már igazán használhatók lennének.

A kötelező mobilizáció körüli nehézségek miatt 1848 augusztusában változások következ-
tek be. A feszültségeknek oldására vezették be az önkéntes mobilizációt, melyet a miniszterel-
nök augusztus 13-án rendelt el. Önkéntesek jelentkezésére persze elsősorban akkor számol-

hattak, ha eltörlik a törvényben előírt vagyoni feltételeket és az életkor alsó határát is leszállítják. A jelentkezők hosszabb időre – a háború végéig, de legfeljebb három évig – vállaltak szolgálatot.

Az új rendszer kidolgozásakor úgy határoztak, hogy az önként jelentkezőket – az eddigi gyakorlattól eltérően – nem indítják egyből a hadszíntérre, hanem előbb táborokba vonják össze őket. Itt megkapják a felszerelésüket és megkezdődik kiképzésük is. Batthyány Lajos miniszterelnök augusztus 27-én kijelölte a négy tábort. Az önkéntes nemzetőrök gyülekezőhelye Pápa, Vác, Szolnok és Arad lett. Az önkéntesek gyülekeztetése, felszerelése és némi kiképzése után innen kellett az összeállított kötelékeket a harctérre irányítani. Ez Arad kivételével meg is valósult.

Batthyány már említett intézkedésében kinevezte a táborok parancsnokait is. A Dunán túli terület pápai táborát Kosztolányi Móric, a Dunán inneni terület váci táborát Ivánka Imre, a Tiszán inneni terület szolnoki táborát Görgei Artúr, a Tiszán túli terület aradi táborát pedig Máriássy János vezette, mindannyian őrnagyi rendfokozatban. Nevezettek részére a hadügyminisztériumnak három ágyút, egy tarackot, ötszáz lökupakos (csappantyús) fegyvert, ezer hadikaszát és ezer pár fehérműt kellett biztosítani. Ez ügyben a pénzügyminisztériumra is hárult feladat, ugyanis a táborok parancsnokai számára húsz - húszezer pengőforintot kellett kiutalni a szervezés megkezdéséhez.

Az őrnagyok, akiket nem vettek át a nemzetőrséghez, a belügyminiszter felhatalmazásával a hadi törvényeket teljes szigorral alkalmazhatták. Megkapták ugyanakkor a századosig való előléptetés jogát is. A részükre kiadott intézkedés szerint az önkéntes nemzetőröknek polgári ruhában kellett szolgálatot teljesíteniük, megkülönböztető jelzésként fővegükön nemzetiszínű rózsát és fehér tollat viseltek. A parancsnokoknak minden táborban meg kellett szervezni a tűzértséget, szükséghid-készlet szállítását és lovasság megléte esetén a felderítő szolgálatot. Az önkéntesek részére háromhetes kiképzést terveztek. Az első héten szakasz és század gyakorlalt, a másodikon zászlóalj szintű gyakorlást és célbalövést, a harmadik hétre pedig egy nagyobb gyakorlatot írtak elő. A parancsnokoknak szeptember 3-ig meg kellett érkezniük állomáshelyeikre, a kiképzés végét, a hadszíntérre indulási készenléte szeptember végére határozták meg. Ez egy sor problémát vetett fel. Egyrészt a nemzetőrök hozzáállása is sokszor okozott gondot, de bajos volt a váltások megszervezése is. A parancsnokok sokat bosszankodtak azon, hogy begyakorolt katonákat, akkor engedik haza, amikor már igazán használhatók lennének.

A nemzetőrsegről szóló törvény lehetőségeit kihasználó hadseregszervezési megoldások nem biztosítottak megnyugtató megoldást egy olyan haderő kialakítására, mely az országot a belső és külső fenyegetésektől egyaránt megvédené. Ezt látva az országgyűlés Kossuth Lajos 1848. július 11-i beszéde után megkezdte az ún. újoncállítási törvényjavaslat vitáját. A hosszas vita után elfogadott törvényjavaslat szerint a „rendes katonaság” létszámát az új honvédcsoportokkal együtt, a határőrezredeket nem számítva 200.000 főre kell emelni. Ebből 40.000 gyalogos és 4.300 lovas azonnali kiállítására az újoncozás előkészítését meg kellett kezdeni. A katonai kötelezettség a papok, határőrök, családfenntartók és alkalmatlanok kivételével minden férfire vonatkozott 19. éves kortól. A szolgálati időt négy évben határozták meg. Először a 19 éveseket kellett sorozni, utána a 20 éveseket és így tovább. A törvényjavaslat megváltást vagy helyettesítést nem engedett, a toborzást megszüntette. Az országgyűlés e törvény alkalmazását a háborús állapotok megszűnéséig tartotta szükségesnek. E törvény tehát Magyarországon először az általános hadkötelezettség bevezetését tervezte, azonban az uralkodó nem hagyta jóvá.

A magyar haderő létszámának a növelésével azonban szeptemberben már nem lehetett várni. Jellačić támadásának hírére a már ügyvezető miniszterelnökként tevékenykedő Batthyány és az országgyűlés is sorra adta ki az intézkedéseket a csapatok feltöltésére és újabbak felállítására. Batthyány szeptember 13-án már intézkedett a toborzás folytatására az első tíz zászló-

alj kiegészítésére és újak felállítására. A következő napokban újabb és újabb intézkedések születtek, szeptember 16-án az országgyűlés elfogadta azt a határozatot, hogy a törvényhatóságoknak 127 lakos után két újoncot kell biztosítaniuk. Két nappal később Batthyány rendeletet adott ki, melyben a következőket írta: „Állítsátok ki, akár egyenes besorozás, akár sorshúzás, akár toborzás útján a községre eső honvédek számát...”. A honvédseregbe kerülőknek négy évet kellett szolgálniuk.

A pákozdi, majd a schwechati csata egyszerűsítette a politikai és a katonai helyzetet is. A magyar haderő szervezéséhez már nem volt szükség semmilyen rejtésre, nyíltan lehetett sorozni és toborozni. Kialakult a honvédsereg, melynek hadkiegészítése részben önkéntességen, részben a fent ismertetett kötelezettségen alapult.

A következőkben egy új huszárezred, a 16. (Károlyi) huszárezred felállítását tekintjük át.

A KÁROLYI-HUSZÁREZRED FELÁLLÍTÁSA

1848 októberének utolsó napjai rendkívül izgalmasak között telt Pesten. A kormány helyett már az OHB vezette az országot és minden lehetőség kihasználásával igyekezett az osztrák határon álló hadsereg számára minden szükségességet biztosítani. A Délvidéken a helyzet változatlanul nehéz volt, de Erdélyben is egyre feszültebbé vált a helyzet. Az uralkodó október 3-i manifesztumának hatására a cs.kir. hadsereg több tábornoka, tisztje és csapatai is megtagadták a további szolgálatot a magyar kormánynak. Katona kellett tehát minél nagyobb számban, minél gyorsabban. Ebben a helyzetben egy egészen különös, anakronisztikus eset történt. Gróf Károlyi István, az ország egyik leggazdagabb, legtekintélyesebb mágnása, Pest megye főispánja felajánlotta, hogy felállít egy huszárezredet. Ez száz évvel ezelőtt még szinte elvárható lett volna tőle, mint ahogy a Károlyiak ezt korábban meg is tették, de akkor, amikor néhány nap múlva életbe lépett a közteherviselésről szóló törvény, amikor a nemesség lemondott előjogairól, a jobbágy már nem volt jobbágy többé, ez egészen nagyvonalú és az ország érdekeit mindenek elé helyező lépés volt. Károlyi István Nyáry Pállal, az OHB alelnökével közölte azon szándékát, hogy a neki járó 250.000 forint úrbéri kárpótlás terhére Pest megyében felállít egy 1.800 főből álló huszárezredet.

Károlyi lépése nagyvonalúsága mellett rendkívül ésszerű is volt. A kincstár a kárpótlást aligha utalta volna ki számára, hisz a háborús helyzetben erre nem volt mód. Így viszont hozzájuthatott a pénzéhez, amiből azonnal megkezdte a szervezőmunkát. Károlyi döntését nyilván az is inspirálta, hogy képesnek érezhette magát e hatalmas feladat elvégzésére, hisz ő is szolgált néhány évet a huszárságnál, illetve már ez év nyarán is, mint a Fót és környéke nemzetőrzászlóalj parancsnoka részt vett a délvidéki harcokban.

Nyáry a felajánlást közölte Kossuth Lajossal, aki ezért november 12-én köszönőlevelet írt Károlyinak. Ebben felkérte, hogy ezredesként vezesse az ezred szervezését, továbbá közölte, hogy már intézkedett a pénzügyminiszternek az összeg kiutalására. Kossuth ugyanakkor felszólította a hadügyminisztert is hogy a felállítandó ezred számára gondoskodjon tisztokról. Károlyi valószínűleg szóbeli ígéretet kaphatott arra is, hogy ajánlásait a tiszti kinevezéseknél figyelembe veszik, erre utal azon utasítás, miszerint "az ajánlott tisztek kinevezését (t.i. a hadügyminiszter) tegye meg".

Károlyi gróf november 13-án válaszolt Kossuthnak, melyben a következőket írta: "szerencsésnek vallom magamat, hogy kedves hazámnak, melynek függetlenségéért ha kell életemet s mindenemet fölládozni kész vagyok, hasznos szolgálatot tenni bő alkalmam leened".

Az ajánlat megtétele után a gróf azonnal megkezdte az érdemi munkát. Mivel egyedül e hatalmas munkát nem irányíthatta, egy bizottságot jelölt ki, amely először kidolgozta azon fontos alapelveket, melyek a lehetővé tették a szerzés gyors és eredményes végrehajtását.

A SZEMÉLYI ÁLLOMÁNY BIZTOSÍTÁSA

A megoldandó feladatok közül legfontosabbnak a személyi állomány biztosítása tűnt. Ebben az időszakban a lelkesedés már korántsem volt oly nagy a katonaskodás iránt, mint az első hónapokban, így érvényesíteni kellett azon miniszterelnöki rendeletből fakadó előírásokat, amely szerint a törvényhatóságoknak minden 127 lakos után két fő újoncot kellett kiállítani. Az önként jelentkezők létszámát úgy egészítették ki, hogy az egyes városokban, falvakban a katonának alkalmas egyének közül vagy sorshúzással, vagy sorozással döntötték kinek kell elmennie, ez esetben huszárnak. Az egyes helységekre kirótt létszámot ez esetben az ezredet felállító bizottság határozta meg. E módszerrel azonban kevéssé akartak élni, ezért igyekeztek csábítóvá tenni a jelentkezés feltételeit. Iránymutatásuk alapján Csányi János, kecsmégi főbíró november 8-án adta ki az első felhívást. Ebben a lóval jelentkezőnek 300 forintot ígértek a lóért cserébe, a ló nélkül jelentkezőnek pedig ugyanennyit kaptak lóvásárlásra. Ez mindenképpen rendkívül kedvező ár volt, hisz ebben az időben 100-120 forint körül mozgott egy ló ára. Ehhez járult még azon ígélet is, hogy a háború végén mindenki megtarthatja a lovát. Az összeget talán az tette reálissá, hogy az öltözetről, felszerelésről mindenkinek magának kellett gondoskodnia egy meghatározott minta alapján. A szegények ellátását adakozásból kívánták megoldani. Csábító ajánlat volt az is, hogy aki akar, a háború után rendfokozata megtartásával tovább szolgálhat a "rendes hadseregnél". Ez mutatja azt is, hogy az ezredet csupán a háború idejére tervezték felállítani. Ígértek továbbá a hadseregével megegyező fizetést, illetve a rokantaknak állami nyugdíjat.

Az első elképzelés azonban nem volt se a rendeletekkel, sem a lehetőségekkel egyező, ezért a november 17-én Cegléden kiadott újabb felhívás már lényegesen óvatosabban, visszafogottabban fogalmazott. Mivel ez maradt a továbbiakban is a meghatározó ennek közlését fontosnak tartjuk:

"A Pest Megyei huszár ezred alakításával megbízott választmányoknak kiadott utasítás

1-ör Az önkéntesen beálló háború végéig szolgál, ha azonban illetően önkéntesekből a szükségelt újoncokszáma ki nem telnék, az ország törvénye értelmében megtett összeírás szerint sorshúzás útján fog a kellő szám kiállítani, ezen újoncok négy évig kötelesek katonáskodni.

2-ör Akik az ezredbe állanak, és magok gondoskodnak lóról, a ló háború végével sajátjuk marad; megjegyztetvén, hogy a ló árát meghaladó pénzüsszeg, a felszerelésre lesz fordítandó, és ez egy külön pénztárba jó, a ló azonban 120 pft-nál drágább ne legyen, — miután pedig tapasztaltatott, hogy kiváltképpen a nagyobb közösségek, önkéntes adakozás útján hazafiúi lelkesedésből a szegényebb sorsúak felszereléséhez járulni ajánlkoztak, ezen adományok és a fent érintett pénztárba tétetvén s felszerelésre fognak fordíttatni, — azon újoncok azonban kik magok számára sem kerítettek, s kiknek e szerint a bizottmány, vagy az ezred alakító választmány által szerzett lovak fognak kiadatni, ezen lovak háború végével az álladalom tulajdonai lesznek, — úgy azon legények lovai is, kik sorshúzás útján állítottak, s kik e szerint katonáskodni kötelesek, az álladalom sajátjai maradnak.

3-ör A felszerelés a ló árának 120 pft-ig értett feleslegéből s hazafiúi ajánlatokból keletkezett pénzen, s ha ebből nem telnék, szinte az álladalom költségén fog eszközöltetni.

4-er A kellő csín, s egyenlőség tekintetéből az összes legénység felszereléséről, egy e végre kinevezendő bizottmány gondoskodik, s így ha találkoznék, ki magát saját költségén felszerelni óhajtaná, ezt csak a bizottmány beleegyezésével, s a meghatározott mintához alkalmazkodva tehetendi.

5-ör Addig, még a kellő számmal megalakult első hadosztály (divisio) tökéletesen el nem készülend, a másik hadosztály nem fog alakíttatni, ehhez képest addig, még az újoncok száma a 400-at meg nem üti, mindnyájan N. Kátára, mint a hadosztályok alakítási he-

lyére fognak szállásoltatni, az ez után beállott egyének a 400 számig szinte Nagy Kátára küldetnek oly formán, hogy a N. Kátán már megalakult, s helyéből kimozdított hadosztályt ugyanott a másik alakulásban lévő hadosztály fogja felváltani, és így tovább míg a 4 hadosztály, vagyis az egész ezred meg nem alakuland.

Cegléden, november 17-én 1848

Pestmegyei főispán és huszárezredes

Gr. Károlyi István"

Mint látszik tehát csak az tarthatta meg a lovát, aki a sajátját hozta, a többi az állam tulajdona maradt. Ebből persze lett is később probléma, hisz többen az első feltétel mellett álltak be, a hazafiúi lelkesedés mellett így akarván lovat szerezni. Az újabb felhívást követően, a nagyköri felszerelő bizottmány jelentette is, hogy ebből probléma lehet, de orvosolni ezt már aligha lehetett.

Az ezred szervezéséről szóló híradás megjelent a Közlöny 158. számában. Ezt követően sorra érkeztek Károlyihoz a jelentkező, illetve az ajánló levelek elsősorban az ezred tisztikarába.

A szervezés első gyakorlati lépéseit Károlyi saját birtokain, Fóton, Palotán tette meg, majd egy Pest megyei körutat tartott, mely során november 7-én Ceglédet, 8-án Nagykört, majd még azon a napon Kecskemétet kereste fel.

Kecskemétre érkezését már megelőzte Nyáry Pál levele, aki Pest megyei alispán is volt, ebben felszólította a várost, hogy támogassa Károlyit a szervező munkában. Ezt a város közgyűlése november 7-én el is határozta és a gróf ünnepélyes fogadására a gyalogos és lovas nemzetőrséget felsorakoztatását rendelte el. Másnap nagy külsőségek között megtartott népgyűlés várta a főispánt, ahol "az általa alakítandó lovas ezredbe lépni kívánók részére zsinórmértékül szolgálható feltételeket ugyanazon a napon kihirdette...". Ezt követően, a Károlyi által elmondottak alapján Csányi főbírói másnapra írásban is kinyomtatta a felhívást.

A népgyűlésen már többen jelentkeztek az alakuló ezredbe, "magának az ezredes grófnak kezét adván". Elsősorban a város értelmiségi rétege érezte igazán neki valónak a huszárszolgálatot, különösen amikor Károlyi a tiszti kinevezést is kilátásba helyezte. Mindenesetre a lovas katonáskodás feltétlenül népszerűbb volt ezen a vidéken, mint a gyalogsági. A hazáért pedig el kellett menni harcolni, ezt a közvélemény, a lakosság és persze a leányok is elvárták. Egyre furcsábban hatott egy egészséges fiatalember, aki ezekben az időkben polgári ruhában járt. "Ilyenek voltak Kecskemét lakosai, így ítélték meg az embert. Az nem volt ember s nem volt férfi, a ki gyáván féltette rongy életét, a kikerülte honfiúi kötelességét hűen teljesíteni".

Az újoncok jelentkezésén kívül többen ajánlkoztak anyagi segítséggel is. Ezek összeírását a közgyűlés vállalta magára. A meginduló gyűjtés azt eredményezte, hogy a szegényebbek felszereléséről a város gondoskodhatott. Lóvásárlásra a gróf a jelentkezőknek azonnal 100 forintot adott. A nagy lelkesedés eredményeként az első két nap 292 önkéntes jelentkezett.

A következő hetekben a nagyobb városokban felszerelő bizottmányokat állítottak fel, ahol fogadták a jelentkezőket és a lehetőségek függvényében ellátták őket a szükséges felszereléssel. A kezdeti lelkesedés azonban hamar alábbhagyott és a szervezés jelentősen lelassult. Volt olyan időszak, amikor 300 újonc 900 lónak viselte gondját. December végéig a tervezett létszámnak még a fele sem volt meg.

Az ezred történetében külön fejezet a tisztikar megalakítása. Talán ez jelentette a legtöbb gondot. Az ellentmondás forrása az a Kossuth köszönő levelében is szereplő ígélet volt, miszerint a hadügyminisztérium Károlyi javaslatát figyelembe véve nevezi ki a tiszteket. Ezt Károlyi úgy értelmezte, hogy a miniszter csupán jóváhagyja az ő javaslatát, a miniszter viszont nem érezte korlátozva döntési szabadságát ezen kitéletől. Károlyi a tisztek kiválasztásánál elsősorban a megbízhatóságot részesítette előnyben, míg a minisztérium a szakmai ismereteket, a gyakorlati tapasztalatot. Mindenesetre a tisztek listáját mindkét helyen összeállították.

Károlyi, mint egy igazi ezredtulajdonos bőségesen osztogatta az ígéretek tisztai beosztásokra. Barátainak, rokonainak, ismerőseinek, lelkes, értelmes honpolgároknak is hadnagyi, főhadnagyi állást ígért. Ugyanakkor sokan itt vélték megtalálni a legalkalmasabb helyet a szolgálatra. Többen kérték át magukat a nemzetőrségtől, gyalogászlóaljaktól, több-kevesebb

tudással, vagy a nélkül. Jellemző eseménynek lehetett tanúja a pesti Egyetem téri Károlyi palota, amikor egy novemberi este összegyűlt itt "az ifjúság színe-java osztálykülönbség nélkül". A nagy terem kandallójánál Károlyi ült, előtte félkörben tisztjelöltjei, jórészt a társadalom felsőrétegeiből származó fiatalok, illetve néhány más ezredbeli tiszt, altiszt. "Gróf Károlyi István gyönyörrel legeltette végig szeméit a daliás csoporton, s meleg szavakban adott kifejezést azon reményének, hogy ily vezetés mellett ezrede bizonyára dicsőséget fog aratni. Mindenkihez volt néhány nyájas kérdése, s lelkesítő szava." Ezekon a gyűléseken mindenestre aligha derült ki, hogy ki képes megfelelni e tiszti rendfokozattal járó feladatoknak. Károlyi mindenestre a lehető legjobb szándékkal elkészítette felterjesztését a hadügyminisztérium számára:

Alezredes: Salamon Elek

Őrnagy: Pálincás Samu, Szilassy György

Százados: Prónay István, Thuránszky István, gr. Ráday Pál, Szeiff Lajos, Vosztry Gyula, Varga József, Keszei István

Főhadnagy: Degré Alajos, Térey Károly ezred-segéd-tiszt, báró Vay László, Kiss Miklós, Gyenes Imre, báró Orczy Ferenc, Éder Jakab, báró Dóry Lajos, Fórián György, Kún László, Salamon József, Thassy-Becz Marcell, Apagyai József, báró Podmaniczky Frigyes, Vincze Ferenc, Pálincás Gyula, Harsányi Pál.

Hadnagy: báró Rudnyánszky Iván, Breier Gusztáv, Kiss Mihály, Fazekas László, Beretvás Farkas, Báthory István, báró Schmertzing Tádé, Mészáros Béni, Jankovits János, báró Mansburg Sándor, Bánhidi István, Rosti István, Czuczor János Krascsenits Sándor, Szili Móric, Simay Lukács.

Károlyi november 23-án terjesztette fel ajánlását. A kísérő levélben a következőket írta: "... felhivattam ..., oly egyéneket ajánlani fel, kikről meggyőződve vagyok, hogy jó és rossz napokban egyaránt rendületlen hűséggel védelmezik istentelenül elárult hazánk szent ügyét ...". Főhadnagyot és hadnagyot a tervezett szakaszok számának megfelelően jelölt meg, viszont kapitányt csupán hetet, vagyis nem tudott minden század élére megfelelő személyt megnevezni. Károlyi előterjesztését - részben - Kossuth is támogatta, amikor még november 21-én Salamon Elek alezredessé, Pálincás Samu őrnaggyá, Vosztry Gyula és Szeiff Lajos századosá történő kinevezése érdekében írt a hadügyminiszternek.

A minisztérium az ajánlást figyelembe véve, de nem egészen ahhoz tartva magát kinevezte az ezred tisztjeit. Erről Károlyit sem tájékoztatták időben, csupán találgatások útján értesül arról, hogy a felterjesztett névsorba jelentős változások történtek. November 28-án levelet fogalmazott, melyben tájékoztatást kért az OHB-től. A következő napon további felterjesztéseket küldött a minisztériumba, melyben némi módosítást tett az előzőekhez képest és további öt főhadnagyot és két hadnagyot jelölt meg. Mindez azonban már alig változtatott a helyzeten. A kinevezések zöme, november 30-án a Közlönyben megjelent. Az ezred törzstisztjeinek kinevezése a következő napon jelent meg ugyanott.

Ezredes: gróf Károlyi István

Alezredes: Gosztonyi Imre huszárőrnagy

Őrnagy: Salamon Elek nyugalmazott dzsidasfőhadnagy, Pálincás Samu huszárszázados, Szilassy György számfeletti.

A kinevezések Nagykátán, a legénység soraiban óriási felháborodást, sőt botrányt keltek. Különösen azok léptek fel indulatosan, akiknek Károlyi tiszti rendfokozatot és beosztást ígért, de nem kapták meg. Az ő bujtogatásuk is hozzájárult ahhoz, hogy a legénység szinte fellázadt új tisztjei ellen. Több legény Szilassy őrnagyot, Thuránszky és Ráday századosot "lőháton mintegy üzőbe vette, s csak a most nevezettek éberségének tulajdonítható, hogy a dolgoknak komolyabb következménye nem lett". A rendet, a nagykátai osztály parancsnoka, Pálincás őrnagy nem tudta fenntartani, sok újonc egyszerűen fogta magát és haza lovagolt. A helyzetet súlyosbította, hogy ezt ezred lovain vagyis "az álladalomtól nyert" lovakon tették. Károlyi az ügyben azonnal intézkedett és hadbíró kiküldését kérte a minisztériumtól.

A legénység kifogása az új tisztjeikkel szemben nem csak az volt, hogy szerették volna eddigi parancsnokaikat megtartani hanem az is, hogy közülük többen nem tudtak magyarul. De "idegennek tartottak mind azokat, a kik nem kecskemétiak vagy körösiak". Szinte nyílt lázadás tört ki a kinevezéseket követő napon, amikor az ezred állományának le kellett tennie az esküt. "Tíz órára lettünk kirendelve, de ekkor már nagyban folyt a lázítás. Azon néhány száz legénység, mely Kecskemétről jött, három-négy részben megtagadta az esküt". A helyzetet végül Pálincás őrnagy oldotta meg, aki közölte, hogy az önkénteseknek nem kell letenni az esküt, viszont akkor azonnal életbe lép a katonai törvény megfelelő előírása és besorozzák őket három évre. Mivel az önkénteseknek csak a háború végéig kellett szolgálni, így nyilvánvalóvá vált, hogy érdemesebb letenni az esküt.

A kialakult feszültség enyhítésére Károlyi újabb kísérletet tett, amikor módosítást kért a tiszti állományon. Kérte Andreae százados áthelyezését és helyette, Czigler György huszárőrnagy kinevezését. Ezt a minisztérium teljesítette, viszont nem helyezték át Pálincás őrnagyot, amit Károlyi szintén idítványozott. Az őrnagyra nagyon megharagudott a botrány miatt. A nagykátai osztály élén viszont változás történt, ezt a beosztást Litsken Lajos százados vette át.

Decemberben nagyjából kialakult az új tiszti állomány. Az ezrednél helyre állt a rend, a kedélyek megnyugodtak. Nagykátán folyt egy osztály felkészítése, újabb századok pedig Pest megye különböző településein szállásoltak.

AZ EZRED FELSZERELÉSE

Az ezred felszerelése korántsem volt egyszerűbb feladat, mint a személyi állomány biztosítása. A fegyverzet beszerzésével Károlyinak nem kellett foglalkoznia, mert azt a hadügyminisztérium felfegyverzési osztályán keresztül kellett az ezrednek megkapnia, de emellett a ruházat, a felszerelés, a lószerszám beszerzése rá, illetve tisztjeire maradt. És természetesen a lovak vásárlása is, ami hatalmas, de megoldható feladatnak bizonyult. Az ezred felszerelését elsősorban a Károlyi által felajánlott 250.000 pft-ból fedezték, de emellett szükség volt további adakozásokra is. Az így befolyó adományokat az egyes településen kijelölt felszerelő bizottságok gyűjtötték.

Az úrbéri kárpótlás összegének kifizetése előtt, november 17-én már elkészült a költségvetés, a 250.000 pft elosztása. Ennek összeállítását már óriási munka előzhette meg, hisz tételesen elosztották a pénzt, az egyes tisztek, városok, kereskedők, mesterek között. A legnagyobb tétel természetesen a lóvásárlás volt, erre 101.715 pft-t kívántak fordítani. Kecskemét városa ebből 15.805 pft-t kapott. Ezenkívül a költségvetés tartalmazott megrendeléseket sapka, csákó, nadrág, köpeny, mente, zubbony, csizmakészítésre, zsinór, gombok, kardbojt, különböző zsákok, tarisznya, pokróc, nyeregbunda, nyakravaló, sarkantyú, kefék, vakarókések és egyéb felszerelési eszközök, tárgyak beszerzését. Szerepelt a négy zászló költsége is, darabonként 60 pft-ért, illetve a trombitákra fordítandó összeg is.

Térey Károly főhadnagy Károlyi segéd-tisztje közben tudakozódott az Óbudai Ruházati Bizottmánynál is a beszerzési lehetőségek iránt. E bizottmány feladata volt az egyes újonnan alakuló csapatok felszerelése, illetve a ruházat, felszerelés pótlása. Térey megtudta, hogy a bizottmány tud biztosítani 1636 darab teljes lószerszámzatot, ugyanennyi pisztolytáskát, kardszíjjat, sarkantyút, "veres magyar nadrágot, német fehér lovas köpenyt" és 100 darab bográcsot.

Az előkészítő munkák tehát biztatóak voltak és november 15-e és december 6-a között öt részletben a pénzügyminisztérium is kifizette a 250.000 pft-t.

Meváltozott a kezdeti elképzeléshez képest, az ezred öltözete is. Csányi főbíró kiáltványában még a következő változat szerepelt: "áll az egy magoszas fekete bárányszőrű süvegből veres tollal, setétkék újjas felöltő, melyet a most szokásban lévő újjasból kevés pótlékkal ki lehet állítani, veres zsinórral, és fekete bárányprémmel, téli bélésre, szürke nadrág, bőrral borítva". Mivel novemberre már elkezdtek kialakítani az egységes honvédsereget, a Károlyi-ezrednek is olyan ruházattal kellett rendelkezni, mint a többinek. Ezekről csak színeiben térhetett el. E

szerint a huszárok szürke nemezcsákót viseltek nemzeti rózsával, vörös vitézkötéssel és egy szál vörös tollal, sötétkék attilát és mentét, vörös zsinórral, a legénység feketeprémmel, a tiszteknek szürkeprémmel. A nadrág szürke bőrös lovaglónadrág volt vörös zsinórral.

A beszerzések, a felszerelés kezdeti lendülete azonban hamar alább hagyott. Ez természetesen nem Károlyi vagy környezete hibájából következett be, hanem az ország viszonyai, a feltételek hiánya nem tett lehetővé többet. November december hónapban szinte az egész ország a hadsereg érdekében tevékenykedett. Soha nem látott hadseregszervezés folyt, sorban álltak fel a honvédszászlóaljok, a tüzéruitegek és a huszárezredek. Ez utóbbiak sorába, kissé megkésve lépett a Károlyi-huszárezred, így a huszárkészleteket már felhasználták, a mesterek már a korábbi megrendeléseken dolgoztak, alig lehetett beszerzéseket realizálni. Különösen kevés segítséget kapott Károlyi – a korábbi ígéretek ellenére – az Óbudai Ruházati Bizottmánytól, amit sérelmesnek is talált. Egy fejléc, dátum és aláírás nélküli fogalmazványában – valamikor december elején – keserűen panaszkodik emiatt az OHB-nak. Ebben leírta, hogy a Ruházati Bizottmánytól az ígéretek ellenére csupán nyergeket kapott. Mesterek nem kötnek vele szerződést, mert azok vagy a bizottmánnyal, vagy a Hunyady-, Lehel-, Bocskay-huszárezred valamelyikével állnak szállítási szerződésben. Ezek teljesítéséig nem vállalnak újabb munkát. Mindezen nehézségek rendkívüli módon késleltették a felszerelést.

Károlyi optimizmusát azonban a kialakuló helyzet nem támasztotta alá, a következő hónapok újabb nehézségeket hoztak.

A HUSZÁREZRED OSZTÁLYAI A HARCTÉREN

Február végére egy osztály, a 2. őrnagyi osztály felkészülése befejeződött és Litsken Lajos őrnagy vezetésével elindultak új állomáshelyükre, József Bem altábornagy erdélyi táborába. Az egyik századot Schmertzing Tádé főhadnagy, a másikat Thuránszky István százados vezette. Az osztály Bem győztes hadjáratának utolsó, befejező időszakában ért Erdélybe. Az osztályt nem hagyták egy kötelékben, hanem megosztva alkalmazták. Az egyik századot besosztották abba a hadosztályba, mely április közepén Bem vezetésével a Bánság megtisztítására indult.

A huszárezred két osztályát – egy kimutatás szerint 666 fővel – június közepén rendelték Tatára. A négy század harcolt a Vág-menti ütközetekben, a komáromi csatákban és Világosnál tette le a fegyvert.

Az 1. őrnagyi osztály július közepére érte el azt az állapotot, hogy bevethető lehessen. Szükség is volt rá, hisz az Alföldön ekkor már mindenkire szükség volt az orosz támadás megállítására. A turai ütközetben a Károlyi-huszárok hősiiesen viselkedtek. A temesvári csata után a két század felbomlott.

Az osztályokon kívül az ezred állományába tartozott még egy tartalék század, mely folyamatosan szervezte a toborzást, az újoncok felszerelését és kiképzését. Furcsa, de ez a kötelék működött legtovább, parancsnoka Szeiff Lajos százados még augusztus 10-én a lovasság főfelügyelőjének jelenti az aznapi létszámot.

A 16. (Károlyi) huszárezred története talán nem túl dicső. Vannak bátrabb, több hősi eseményt felvonultató ezredek, ahol simábban ment a szervezés, nem futottak meg annyiszor, nem volt oly sok probléma. Ettől függetlenül ez az ezred is hozzátartozik a ahhoz, amit dicső szabadságharcnak nevezünk. Ebben az ezredben sem volt mindenki bátor és vakmerő, ebben is szeretnék volna túlélni a háborút, de mégis ott maradtak, végig szenvedték, és ha csak egy ló miatt is jelentkeztek, a bajtársakért, a hazáért kitartottak, amíg lehetett.

AJÁNLOTT IRODALOM

1. (NOBILI, JOHANN:) Der Winterfeldzug 1848—1849 in Ungarn unter dem Oberkommando des Feldmarschalls Fürsten zu Windisch-Grätz. Wien, 1851.
2. „De víg élet, s mily gyönyöget... a honvédelet” Szerk.: Bene János, Hermann Róbert, Kedves Gyula, Takács Péter. Nyíregyháza, 2002.
3. A feldunai hadtest visszavonulásának és az 1849. évi tavaszi hadjáratának története. A M. Kir. Hadtörténelmi Levéltár forrásanyagából összeállítva. Budapest, 1925.
4. A hadművészet középkori és újkori klasszikusai. A bevezető tanulmányt írta: Rázsó Gyula. Budapest, 1974.
5. A stratégia elvei az 1796-ki németországi hadjárat előadásával felvilágosítva. Károly austriai főherceg által. A M. Tud. Akadémia megbízásából fordította Kiss Károly akad. Rendes tag. Pest, 1861.
6. ÁCS TIBOR: Haza, hadügy, hadtudomány. Hadtörténelmi és tudománytörténelmi írások. Budapest, 2001.
7. Az aradi vértanúk S.a.r.: Katona Tamás. Budapest, 1979. I. kötet.
8. Bem apó szerkesztette: báró Balás György tábornagy. Budapest, 1943.
9. BONA GÁBOR: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. Budapest, 2000.
10. BORUS JÓZSEF: Dembinski fővezérsége és a kápolnai csata. Budapest, 1975.
11. CLAUSEWITZ KÁROLY: A háborúról. Fordította: Báró Hazai Samu. Budapest, 1917. (Reprint kiadás Veszprém, 1999.)
12. CSIKÁNY TAMÁS: Csata Komáromnál 1849. július 2-án, avagy a szabadságharc harcászata. Budapest, 2003.
13. DELBRÜCK, HANS: Geschichte der Kriegskunst. CD. Berlin, 2002.
14. DEMBINSZKI HENRYK: Magyarországon. Sajtó alá rendezte: Danzer Alfonz. Budapest, 1874.
15. EGYED ÁKOS: Erdély 1848—1849. I. kötet. Csíkszereda, 1998.
16. EGYED ÁKOS: Háromszék 1848-1849. Bukarest, 1978.
17. Emerich Prinz zu Thurn und Taxis k. u. k. General der Cavallerie. Mit Benutzung seines schriftliches Nachlasses dargestellt von einem Waffengefährter. Wien und Leipzig, 1904.
18. FORINYÁK GYULA: Hadászat. Pest, 1872.
19. Gál Sándor életrajza, avagy a székely ezredes, ki nem engedett a 48-ból. Előszó: Egyed Ákos. Kísérő tanulmány és kronológia: Csikány Tamás. Fordította és utószó: Zagoni Zsolt. Csíkszereda, 2006.
20. GARZÓ IMRE: Életem és abból merített gondolatok. S.a.r.: Blazovich László és Varsányi Péter István. Budapest, 1978.
21. GELICH RICHARD: Magyarország függetlenségi harca 1848—49-ben. Budapest, 1882-1889. I—III. kötet.
22. GÖRGEY ARTÚR: Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben I—II. kötet. S. a. r.: Katona Tamás. Budapest, 1988.
23. GÖRGEY ISTVÁN: 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritikák. I—III. kötet. Budapest, 1885—1888.
24. HEGYESI MÁRTON: A harmadik honvédszászlóalj története. Budapest, 1898.
25. HERMANN RÓBERT: Egy „végzetes” döntés születése. Századok 1999. 2. szám.
26. HERMANN RÓBERT: 1848—1849. A szabadságharc hadtörténete. Budapest, 2001.
27. HERMANN RÓBERT: Gáspár András honvéd tábornok. Kecskeméti a szabadságharcban IV. Kecskemét, 2005.

28. HERMANN RÓBERT—KLETEČKA THOMAS—GMOSEK ELIZABETH—LENKEFI, FERENC: Von der Revolution zur Reaktion. Quellen zur Militärgeschichte der ungarischen Revolution 1848—49. Budapest-Wien, 2005.
29. HERMANN RÓBERT—KUCZA PÉTER: 1848—1849 szabadságharc a Tápióvidéken. A tápióbicskei ütközet. Nagykátá, 2002.
30. HERMANN RÓBERT: Az 1848—1849-es szabadságharc nagy csatái. Budapest, 2004.
31. HEYDTE, AUGUST: Der Winter Feldzug des Revolutions-krieges in Siebenbürgen. Leipzig, 1863.
32. Honvédek könyve. Szerk.: Vahot Imre, Gánóczy Flóris. I—III. kötet. Pest, 1861.
33. JAKAB ELEK: Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848—1849-re. Budapest, 1880.
34. KARSA FERENC: Szabadságharcos napló. S.a.r.: Bona Gábor. Budapest, 1993.
35. KEDVES GYULA: Szabolcs a hazáért. A 48. honvédszászlóalj története. Budapest, 2002.
36. KLAPKA GYÖRGY: Emlékeimből. S. a. r.: Katona Tamás. Budapest, 1986.
37. Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése. 1848—1849. Szerk.: Hermann Róbert. Budapest, 2001.
38. Kossuth Lajos összes munkái. XIV. kötet. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. II. S.a.r.: Barta István. Budapest, 1953.
39. Kossuth Lajos összes munkái. XV. kötet. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. S.a.r.: Barta István. Budapest, 1955.
40. KOVÁCS ENDRE: Bem a magyar szabadságharcban. Budapest, 1979.
41. Magyarországi hadjárat 1849. orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról. Szerk.: Katona Tamás. Fordították Gerencsér Zsigmond és Rosonczy Ildikó. Budapest, 1988.
42. MAJOR ISTVÁN: Honvédelményeim Sajtó alá rendezte: Szócs Sebestyén. Budapest, 1973.
43. NOVÁK LÁSZLÓ: Egy nagykőrösi vadász főhadnagy visszaemlékezése az 1848/49. évi szabadságharcra. Nagykőrös, 1998.
44. Okmánytár az 1848—49-i erdélyi eseményekhez. Szerk.: Kővári László. Kolozsvár, 1861.
45. OREUSZ, IVAN IVANOVICS: Oroszország háborúja a magyarok ellen 1849-ben. Fordította, s.a.r. és bev. tanulmányt írta: Rosonczy Ildikó. Budapest, 2002.
46. PÁVAI VAJNA VIKTOR: Hadtörténelem 1792—1914. Budapest, 1927.
47. POTEKIN ÖDÖN: Az 1849-ik évi magyar hadsereg feloszlásának okai az aradi s temesvári táborozással. Pest, 1867.
48. Prinzipien der Kriegskunst. Handbuch den Kriegsführung der Gegenwart. Dritte Band. Prinzipien des kleinen Krieges und den Feldbefestigung. Viertes Buch. Kleiner Krieg Leipzig, 1876.
49. RÜSTOW, WILHELM: Geschichte des ungarischen Insurrectionskrieges in den Jahren 1848 und 1849. I—II kötet. Zürich. 1860—1861.
50. SMOLA, JOSEPH FREIHERN VON: Handbuch für K.K. österreichische Artillerie-Offiziere. Wien, 1839.
51. STEIER ALAJOS: Haynau és Paskievics I. kötet. Budapest, é.n.
52. STEIER LAJOS: Az 1849-iki trónfosztás előzményei. Budapest, é.n.
53. SZILLÁNYI (PÉTER): Komorn in Jahre 1849. Leipzig, 1891.
54. Tábori utasítás gyalogság, lovasság, tüzérség. Pest, 1849.
55. VITÉZ PÁVAI VAJNA VIKTOR—VITÉZ NÁDAY ISTVÁN: Hadtörténelem a Magyar Királyi Ludovika Akadémia számára. Budapest, é.n.
56. Vukovics Sebő visszaemlékezései 1849-re S.a.r.: Katona Tamás. Budapest, 1982.
57. URBÁN ALADÁR: Batthyány Lajos miniszterelnöksége. Budapest, 1986.
58. URBÁN ALADÁR: A nemzetőrség és honvédség megszervezése 1848 nyarán. Budapest, 1973.

